

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ

**KONSTITUSIYA GÜNÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ
“HÜQUQİ DÖVLƏTİN ƏSASLARI”**

mövzusunda

**ELMİ-NƏZƏRİ KONFRANSIN
MATERİALLARI**

(12 noyabr)

Bakı – 2021

MƏSUL REDAKTOR:

Dürdanə MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsi Aparatının
Konstitusiyə hüququ şöbəsinin müdiri, h.ü.f.d.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

1. Ceyhun QARACAYEV

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsinin
hakimi, h.ü.e.d.

2. Rövşən İSMAYILOV

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsinin
hakimi, h.ü.f.d.

3. Rauf QULİYEV

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsi
Aparatının rəhbəri

4. Nigar DÜNYAMALIYEVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsi
Aparatının beynəlxalq hüquq və əməkdaşlıq şöbəsinin
müdir müavini, s.e.ü.f.d.

Konstitusiyə gününə həsr olunmuş “Hüquqi dövlətin əsasları”
mövzusunda 12 noyabr 2021-ci il tarixdə keçirilmiş elmi-nəzəri konfran-
sın materialları. 2021, 350 səh.

ISBN: 978-9952-445-47-3

MÜNDƏRİCAT

İsmayılov Rövşən – Роль истории в конституционном толковании	5
Şəfiyev Kamran – Юридическая сила решений Конституционного суда	13
Qurbanov Habil, Əliyev İlham – Конституционно-правовые аспекты принципа независимости суда в Азербайджанской Республике	19
Məmmədov Zaur – Hüquqi tədqiqatların anlayışı və növləri	28
Əkbərli Ülkər – Əmək hüququnun subyektlərinin anlayışı haqqında məsələyə dair.....	36
Qurbanova Könül – Cinayət hüququna dair məsələlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqelərinin sistemi.....	53
Bayramova Ləman – Bələdiyyələrin fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin xüsusiyyətləri və hüquqi əsasları	69
Rzayev Orxan – Понятие правовой системы Азербайджана как политико-правовая культура нации.....	87
Bayramov Nazir – Hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyi institutunun perspektivləri barədə	102
Baxşalıyev Bayram – Elektron hökumətin korrupsiyanın qarşısının alınmasında rolu	118
İmanlı Məhəmməd – Qarabağ münaqişəsinin tarixi və hüquqi aspektləri Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının başlanması	126
Qurbanova Həcər – Cinayət mühakimə icraatı sahəsində Konstitusiya Məhkəmə nəzarətinin bəzi nəzəri və praktiki aspektləri	148
Əlixanova Fidan – Beynəlxalq hüquqda özünümüdafiə	165
Abdullayeva Zəhra – Sığorta Müqaviləsinin mülki-hüquqi xarakteristikası	178
Fərəcova Qəndab – Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi xarici dövlətlərin təcrübəsində	188
Mövsumov Firudin – Контроль качества судебных доказательств.....	199

Əsgərli-Seyidli Aytən – Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən konstitusion məhkəmə-hüquq islahatlarının əsas mərhələləri.....	206
Qəzvinova Elmira – Problems of defining the concept and signs of law-making	220
Əsgərzadə Leyla – Вопросы усыновления в законодательстве Азербайджанской Республики	227
Rəsulova Tahirə – Теоретические и правовые основы защиты прав и свобод человека и гражданина	236
Qasımov İlqar – Əmək hüququnun subyektlərinin təsnifatı haqqında məsələyə dair.....	247
Quliyeva Aytən – Regulation of inheritance laws under Azerbaijan legislation	262
Zəkiyeva Mehrixanım – Dövlət, hüquq və din	272
Mövsüмова Fidan – Юридические свойства решений Конституционного Суда Азербайджанской Республики.....	280
Həbibova Səmayə – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dövlət – Din Münasibətləri. Vəhdan azadlığının Konstitusiya hüquqi tənzimi	289
Zeynalova Qəndab – İnzibati tənbehin növü kimi inzibati cərimənin hüquqi əsası	299
Mustafayev Niyaz – Hüququn aliliyi hüquqi dövlətin əsasları kimi.....	310
İrzayev Hüseyn – Mülki hüquqda təzahür edən zərər anlayışı	321
Mənəfova Ayan – Nikah müqaviləsinin hüquqi dəyəri. Mənfi və müsbət cəhətləri.....	331
Kərimova Türkan – Legal protection of plants in the intellectual property law: plant Patents.....	339

Ровшан ИСМАЙЛОВ
судья Конституционного Суда
Азербайджанской Республики,
кандидат юридических наук

РОЛЬ ИСТОРИИ В КОНСТИТУЦИОННОМ ТОЛКОВАНИИ

Одним из наиболее спорных вопросов в толковании Конституции является степень воздействия на этот процесс истории и аргументов, основанных на ней. В последние годы этому вопросу уделено определенное внимание¹. В частности, на основе сравнительно-правового метода выявлено, что историческая аргументация присуща не только Верховному суду США, но и присутствует, в достаточно значимой степени, в практике конституционных судов других стран, историческое обоснование не всегда направлено на ограничение судебного активизма и может способствовать принятию либерального решения².

Однако не менее важным, как представляется, является рассмотрение роли истории в толковании Конституции сквозь призму различных моделей толкования, так как степень воздействия на толковательный процесс исторических аргументов, может проявляться по-разному, в зависимости от примененной модели.

Но прежде будет полезным определить, что подпадает под понятие “исторический аргумент”.

В различных моделях толкования осуществляется обращение к разным типам исторических аргументов. Во-первых, как правило, речь идет об истории принятия собственно конституции. В свою очередь, эта история может быть узконаправленной, например, когда анализируется только процесс создания документа; или иметь более широкую направленность и учитывать исторический контекст соответствующего общества, сложившегося на непосредственный период принятия консти-

туционного текста, включая экономические факторы, социальные отношения, культурные предпочтения и т. д.

Во-вторых, на толкование конституции может оказать влияние более длительная по времени история соответствующего общества. Особенно актуальными в данном контексте представляются вопросы, связанные с негативным историческим прошлым, а именно социальными конфликтами и различными проявлениями неравенства, существовавшими в обществе на протяжении значительного периода времени до принятия конституции.

Зачастую такое использование исторических аргументов осуществляется в рамках телеологического осмысления содержания конституции и может быть характерна даже для судов, редко использующих исторические аргументы. Например, Федеральный Конституционный суд Германии довольно часто апеллировал к нацистскому прошлому страны, отмечая, что важнейшей целью Основного закона стало недопущение повторения такого режима в Германии³.

Несмотря на различный удельный вес исторических аргументов в различных моделях толкования конституции, в целом достаточно трудно представить более или менее значимую теорию толкования, которая полностью игнорировала бы значение истории. Поэтому, видимо, можно говорить о меньшем или большем, а иногда и определяющем значении истории в толковательном процессе.

По указанному критерию, как представляется, все модели толкования Конституции можно делить на эклектические и распорядительные разновидности.

Эклектизм модели толкования проистекает из непризнания за конкретным методом толкования решающего значения. Все допустимые этой моделью толковательные средства могут быть задействованы и между ними нет заранее установленной иерархии.

Вместе с тем доминирующий в доктрине той или иной страны дискурс относительно неприемлемости определенной модели толкования может стать своеобразным сдерживающим психологическим фактором, препятствующим использованию определенного метода. В частности, в США некоторые живые конституционалисты вполне могут и воздержаться от привлечения к толковательному процессу фактов, связанных с историей принятия конституции, с тем чтобы даже косвенно не ассоциироваться с оригинализмом.

В распорядительных же моделях толкования тот или иной метод толкования имеет определяющее значение. Наиболее ярко это можно увидеть при анализе различных оригиналистских теорий толкования конституции.

Несмотря на то, что доктринально оригинализм представляет собой совокупность различных, зачастую существенно отличающихся друг от друга теорий, для всех теорий оригинализма характерны следующие основополагающие постулаты:

1. Значение Конституции (именуемое первоначальным), остается фиксированным, а значит, неизменным с момента её принятия.

2. Этим не исключается возможность внесения изменений в Конституцию в соответствии с процедурой, предусмотренной основным законом.

3. Первоначальное значение Конституции играет решающую роль при ее толковании⁴.

Наиболее распространёнными разновидностями оригинализма являются оригинализм первоначальных намерений и первоначального общественного значения.

Оригинализм первоначальных намерений исходит из обязанности судей при толковании Конституции следовать первоначальным намерениям ее авторов⁵.

В этой модели толкования решающее значение приобретает взаимодействие намерения авторов текста с собственно текстом толкуемой нормы. При этом намерения авторов не только ограничивают, но и предопределяют значение нормы. Поэтому неопределенность текста устраняется выявленным первоначальным намерением. В этом понимании субъективные намерения авторов конституции являются наиболее значимыми источниками установления смысла конституционной нормы. В такой модели роль истории принятия конституции исключительна.

При этом, намерения авторов могут быть выявлены в самых различных исторических источниках, начиная от протоколов заседаний органа, уполномоченного подготовить проект конституции, вплоть до политических публикаций и даже частной переписки лиц, принимавших непосредственное участие в составлении данного проекта, при условии если они выявляют намерения лиц, подготовивших конституцию. Объединяющей особенностью этих источников является то, что они должны

быть связаны как с авторами конституции, так и процессом по ее принятию.

Разработанная в конституционной доктрине США данная модель не получила широкого практического применения и была подвергнута вполне обоснованной критике. Так, отмечались трудности, связанные с идентификацией первоначальных намерений ввиду того, что намерения “отцов-основателей” по целому ряду конституционных положений были двусмысленными и неопределенными⁶.

Кроме того, следует иметь в виду, что документы Филадельфийского конвента были опубликованы, став достоянием обществу, спустя несколько десятилетий после принятия Конституции⁷. Вместе с тем, выявление первоначального намерения в конституциях, являющихся результатом демократической мобилизации населения, проявляемой в том числе и в активном и открытом участии всех субъектов конституционного процесса в разработке текста проекта, выглядит менее проблематичным.

Этим, однако не устраняются многие сложности методологического и практического характера, в частности проблема суммирования, т.е. установление содержания институционального намерения органа, состоящего из многих лиц, придерживающихся различных, зачастую противоположных взглядов по многим вопросам конституционного регулирования.

В контексте США концептуальные и эмпирические проблемы первоначального намерения привели к дальнейшему развитию теории оригинализма, которое выразилось в появлении такой модели толкования как первоначальное общественное значение. Ее суть сводится к тому, что решающая роль в толковании Конституции отводится историческому пониманию конституционного текста. Такой подход, иногда именуемый оригиналистским текстуализмом, определяется как метод уяснения неизменного общепринятого общественного значения конституционного положения, существующего на момент его принятия и понимаемого разумным современником текста нормы с учетом ее лингвистического, структурного и исторического контекста⁸.

Поскольку текст конституции, а не намерения ее авторов является основным фактором при толковании, в рамках этой модели допустимо обращение в любым историческим источником, а не только связанным с деятельностью авторов консти-

туции по поводу ее принятия, постольку поскольку они могут быть полезны в процессе установления коммуникативного значения текста. Изданная историческая частная переписка, словари, брошюры и другие материалы, опубликованные в период принятия конституции как относящиеся, так и не имеющие связи с ее принятием могут быть использованы для выявления текстуального содержания нормы.

Исторические аргументы могут применяться также и в телеологических моделях толкования конституций.

Однако в рамках объективной телеологической модели это практически не заметно, так как цель нормы выявляется из ее текста. В этом смысле такое толкование является грамматически-целевым, а намерения, преследуемые авторами текста нормы, не имеют определяющего значения. Поэтому цель конституционного положения, выявленная из ее текста, может и не совпадать с намерениями лиц, которые его разработали или приняли.

В отличие от объективной, субъективная телеологическая модель выявляет цель нормы на основе преследуемых ее авторами намерений. Поэтому роль истории принятия конституции в особенности существенна. Как и в случае с оригинализмом первоначальных намерений, субъективная телеологическая модель, выявляя содержание толкуемой нормы, обращается к высказываниям конституционных законодателей. Поэтому такая деятельность в своей основе имеет исторический характер. При этом опора на цели авторов конституции основана не на предположении о большей осведомленности конституционного законодателя, а исходит из убеждения, что конституционный законодатель обладает большей, по сравнению с толкователем, легитимностью.

Однако для субъективной телеологической модели важное значение имеет не только собственно процесс принятия конституции, но и соответствующий исторический контекст конкретного общества. В этом смысле история наполняется соответствующим содержанием ввиду учета соответствующих политических, экономических и социальных факторов. Таким образом, не только цели авторов конституции являются существенными при выявлении значения нормы, но и то, как социально-политическая ситуация в определенный исторический период, повлияла на формирование этих целей.

Не менее важен и вопрос факторов, способствующих или, наоборот, препятствующих применению исторических аргументов при толковании конституции. Как представляется, одной из существенных причин этого является содержание конституционных норм.

При этом, правда, методы толкования в Конституциях, обычно, непосредственно не устанавливаются. В качестве исключения можно указать, прежде всего, на Основной Закон Венгрии 2011, часть 3 статьи R, которого предусматривает требование толковать положения Основного Закона соответственно их цели, согласно содержащемуся в нем Национальному кредо и достижениям исторической конституции Венгрии⁹.

Другим примером является статья 196 Конституции Боливии, обязывающая Многонациональный Конституционный Суд Боливии при толковании конституции отдавать предпочтение намерениям учредительного собрания, выраженным в его документах, актах и резолюциях, а также буквальному смыслу текста конституции¹⁰.

Кроме того, структура конституции, может стать важным фактором в определении того, как она истолковывается. Например, Конституция Австралии главным образом регламентирует вопросы, связанные с организацией и деятельностью государственных органов, и не предусматривает раздела о правах человека, что в определенной степени привело к доминированию легалистского подхода в практике толкования Конституции Верховным судом Австралии¹¹.

Конституционные положения о вертикальном и горизонтальном разделении властей, в отличие от норм о правах и свободах, чаще толкуются с применением легалистских методов, а именно грамматического, системного, исторического. Это может быть связано с тем, что конституционно предусмотренные формы разделения властей зачастую являются результатом исторически сложившего сложного процесса по достижению взаимозависимых компромиссов между выразителями основополагающих конкурирующих интересов, нарушать или изменять которые суды преимущественно воздерживаются.

С другой стороны, абстрактный характер текстуального выражения конституционных норм о правах человека способствует необходимости осуществления судьями ценностного выбора, который, как правило, трудноосуществим посредством применения преимущественно исторических аргументов.

Иногда масштабная конституционная реформа может повлиять на смену устоявшейся модели толкования. Так, принятие Канадской хартии прав и свобод в 1982 году привело к существенной трансформации философии толкования Верховного суда Канады, который после этих изменений стал в своей деятельности проявлять больше судебного активизма, причем не только по делам о правах человека, гарантированных Хартией¹².

Каталоги о правах человека, предусмотренные старыми конституциями, зачастую представляют собой список индивидуализированных и изолированных ценностей, выраженных в негативной форме. В отличие от этого, современные каталоги конституционных прав выглядят более целостными, хорошо интегрированными в конституционную ткань, и поэтому явственно выражающие цели по воплощению единой системы конституционных ценностей, обеспечение которых является позитивной обязанностью государства. В результате конституционным судам, толкующим старые конституции часто приходится обосновывать свои решения с использованием внешних источников толкования, к которым относится и исторические аргументы.

Таким образом, использование исторической аргументации в конституционном толковании характерно для всех ее моделей, как эклектической, так и распорядительной. При этом историческая аргументация составляет основу содержания всех разновидностей оригинализма. Одним из факторов, способствующих использованию исторических аргументов в конституционном толковании является содержание конституционных норм. Так, отсутствие в конституции раздела о правах человека способствует более активному применению легалистских методов толкования, к числу которых относится и исторический. Более широкое использование исторического метода также характерно для стран с так называемыми “старыми” конституциями, в которых права человека выражены как система индивидуализированных и изолированных друг от друга ценностей.

¹ Greene J. On the Origins of Originalism // *Texas Law Review*. 2009. Vol. 88. P. 5; Varol O. The Origins and Limits of Originalism: A Comparative Study // *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2011. Vol. 44. P. 1239; Fontana D. Comparative Originalism // *Texas Law*

Review. 2010. Vol.88. P. 197; Tew Y. Originalism at Home and Abroad // Columbia Journal of Transnational Law. 2014. Vol. 52. P. 781.

² Farinacci-Fern?s J. Originalism in Puerto Rico: Original Explication and its Relation with Clear Text, Broad Purpose and Progressive Policy // Revista Jur?dica U.P.R. 2016. Vol. 85. P. 203.

³ Scheppele K. Jack Balkin Is an American // Yale Journal of Law and Humanities. 2013. Vol. 25. P. 29.

⁴ Исмаилов Р.Р. Эволюция оригиналистской теории толкования Конституции в современной науке конституционного права США // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2018. № 3. С. 80.

⁵ См.: Bork R. Neutral Principles and Some First Amendment Problems // Indiana Law Journal. 1971. Vol. 47; Rehnquist W. Notion of a Living Constitution // Texas Law Review. 1976. Vol. 54; Berger R. Government by Judiciary: The Transformation of the Fourteenth Amendment. Cambridge, 1977.

⁶ См.: Powell H. The Original Understanding of Original Intent // Harvard Law Review. 1985. Vol. 98. P. 885; Dworkin R. The Forum of Principle // New York University Law Review. 1981. Vol. 56. P. 469.

⁷ См.: The Records of the Federal Convention of 1787. New Haven, 1911.

⁸ См.: Lawson G. Proving the Law // Northwestern University Law Review. 1992. Vol. 86. P. 875.

⁹ https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2013.pdf?lang=en.

¹⁰ Конституция Многонационального Государства Боливия // Конституции стран мира. Хрестоматия / Сост. Д.В. Кузнецов. В 7 частях. Часть 3. Америка. Благовещенск, 2014. С. 350.

¹¹ Goldsworthy J. Australia: Devotion to Legalism // In Interpreting Constitutions: A Comparative Study. New York, 2006. P. 106-160.

¹² Hogg P. Canada: From Privy Council to Supreme Court // In Interpreting Constitutions: A Comparative Study. New York, 2006. P. 55-105.

Камран ШАФИЕВ
судья Конституционного Суда
Азербайджанской Республики

ЮРИДИЧЕСКАЯ СИЛА РЕШЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА

Конституция как основной закон страны, имеющий высшую юридическую силу, определяет основы политической, правовой и экономической систем государства. Конституции отведено приоритетное, ключевое положение в правовой системе. В ней закрепляются идеи и принципы, определяющие характер общества, базовые принципы экономики, политики, социальной сферы, государства и права.

Основной Закон обладает рядом особенных, только ему присущих свойств: верховенством Конституции, ее прямым действием и применением на территории всего государства, обязательным характером для всех субъектов, закреплением принципа разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную власть, установлением прав и обязанностей человека и гражданина. Учитывая ее значимость, в самой Конституции закреплён механизм обеспечения верховенства Основного закона. Одним из таких механизмов является деятельность Конституционного суда. Основные цели Конституционного суда Азербайджанской Республики заключаются в обеспечении верховенства Конституции Азербайджанской Республики, защите основных прав и свобод каждого человека.

Именно Конституционный суд обеспечивает верховенство Конституции путем рассмотрения вопросов конституционности нормативных актов. Ещё одной важной функцией Конституционного суда является толкование норм самой Конституции. Это означает, что никакой иной орган государственной власти в Азербайджане не может давать официального и обязательного

для органов государственной власти и местного самоуправления, предприятий, учреждений, организаций, должностных лиц, граждан и их объединений толкования Конституции.

Конституционный суд также наделен правом толковать нормы законов. В сфере защиты прав человека Конституционный суд рассматривает индивидуальные жалобы граждан. Так в соответствии с частью V статьи 130 Конституции каждый вправе в установленном законом порядке обжаловать в Конституционный Суд Азербайджанской Республики нормативные акты органов законодательной и исполнительной власти, акты муниципалитетов и судов, нарушающие его права и свободы.

Таким образом, условно основные полномочия Конституционного суда можно разделить на несколько групп. В целях обеспечения верховенства Конституции Конституционный суд проверяет нормативные акты на соответствие Конституции, дает толкование норм Конституции и законов, рассматривает индивидуальные жалобы граждан. Выводы, к которым пришел Конституционный суд оформляются – решением.

Юридическая сила постановлений Конституционного суда имеет следующие особенности (статьи 63.4 и 66 закона “О Конституционном суде Азербайджанской Республики”):

– Окончательность. Постановлений Конституционного суда не могут быть отменены, пересмотрены или обжалованы.

– Обязательность. Постановлений Конституционного суда обязательны для всех органов государственной власти, включая судебные, исполнительные, законодательные. Суд любой инстанции не вправе применять признанную Конституционным судом неконституционной норму права при рассмотрении дел, а также обязаны применять ее согласно правовой позиции органа конституционного контроля.

Общие суды обязаны руководствоваться правовым позициям Конституционного суда, а законодательный орган должен приводить нормы права в соответствие с мнением органа конституционного контроля. С этой точки зрения решения Конституционного суда приобретают нормативное значение. Одним из дискуссионных вопросов является на какие отношения распрос-

транжается сила решений конституционного суда и имеют ли они обратную силу.

В каждом случае действия решений Конституционного суда имеют свою специфику. В одних случаях законодатель подробно регулирует действие решений конституционного суда, в других законодательстве нет четких указаний относительно правовой силы постановлений Конституционного суда. Действие решений Конституционного суда в законодательстве подробно регламентировано в отношении пересмотра судебных решений в результате рассмотрения индивидуальных жалоб граждан. В тоже время относительно нормативных актов законодательной и исполнительной власти такого детального регулирования в законодательстве не предусмотрено.

Обратной силой постановление Конституционного Суда обладает в отношении дел обратившихся в Конституционный Суд граждан в соответствии со статьей 66.4 Закона “О Конституционном суде Азербайджанской Республики”. Согласно этой статье, судебные акты, признанные не соответствующими Конституции и законам Азербайджанской Республики, не должны исполняться, а соответствующие судебные дела должны быть пересмотрены в порядке, установленном процессуальным законодательством Азербайджанской Республики.

Иной подход лишил бы смысла института индивидуальной жалобы. Какой смысл подавать жалобу, если не будет пересмотра судебного решения.

В данном случае закон ясно регулирует действие постановление конституционного суда по конституционным жалобам на вступившие в законную силу решения суда – решение судов общей юрисдикции должно быть пересмотрены в соответствии с правовой позицией Конституционного суда. В отношении вступивших в законную силу судебных решений других граждан, не являющиеся участниками конституционного судопроизводства, но у которых схожая ситуация, пересмотр дел в законодательстве не предусмотрено. Такой ограничительный подход основывается на том, что судебные решения в отношении других граждан не были предметом рассмотрения со стороны Конституционного суда. Подлежит ли пересмотру судебное решение, если на основании конституционной жалобы норма-

тивный акт законодательного или исполнительного органа был признан неконституционным в законодательстве четко не отрегулировано.

Признание закона не соответствующим Конституции по конституционной жалобе гражданина, во всяком случае, влечет за собой пересмотр разрешенного на его основе дела гражданина, оспорившего этот закон в Конституционном Суде. То есть подход должен быть идентичный как в отношении судебных решений, о чем говорилось выше. Таким образом, можно констатировать, что если в результате конституционной жалобы гражданина поданное в соответствии с частью V статьи 130 Конституции нормативный акт органа законодательной и исполнительной власти признан неконституционным, то решение суда, вынесенное на основе этого акта, в отношении этого гражданина должен быть пересмотрен.

Последствия признания неконституционным актов законодательной и исполнительной органов не должны распространяться только на судебные решения. Подход должен быть более широкий, решения не только судов, но и иных органов, основанные на актах, признанных неконституционными, не подлежат исполнению и должны быть пересмотрены.

Но как быть с судебными решениями по делам граждан, которые не обратились в конституционный суд, но судебные акты, в отношении которых также основывается на нормативном акте, признанным неконституционным. Можно конечно применить подход как в случае с судебными решениями, то есть не пересматривать исходя из того что судебные решения в отношении других граждан не были предметом рассмотрения со стороны Конституционного суда. Но такая позиция не является безупречной и носит половинчатый характер. Может возникнуть ситуация, когда норма признана конституционной, но ей придан иной смысл, который отличается от позиции правоприменителя.

Конституционный суд, проверяя нормативный акт на соответствие Конституции, определяет конституционный смысл оспариваемой нормы. Толкование этой нормы, которое было дано Конституционным судом, является общеобязательным для правоприменителя. Поэтому решения правоприменителя, основанные на нормативном акте, который хотя и признан соответ-

ствующим Конституции, но которому в ходе применения по конкретному делу правоприменитель придал истолкование, противоречащее с его конституционно-правовым смыслом, выявленным Конституционным судом, также подлежит пересмотру. Иной подход означал бы, что правоприменитель может истолковывать норму противоречащую смыслу, которое выявил Конституционный суд. Намного сложнее обстоит дело в случае, когда нормативный акт признан неконституционным по запросу субъектов, указанных в части III статьи 130 Конституции. К ним относятся Президент Азербайджанской Республики, Милли Меджлис, Кабинет Министров, верховный суд, Прокуратура, Али Меджлис Нахчыванской Автономной Республики.

В данном случае действия решения Конституционного суда не могут действовать только в отношении ограниченного круга субъектов, как было бы с решениями по конституционным жалобам. Эти решения не связаны с делом конкретного гражданина. Круг воздействия таких решений намного шире, чем по индивидуальным жалобам. Относительно обратной силы решения Конституционного суда имеются различные подходы. Одни считают, что решения обращены в будущее, то есть относятся к правоотношения, которые возникнут после вступления в силу акта Конституционного суда. Другие считают, что решения Конституционного Суда имеют обратную силу и могут применяться к правоотношениям, возникшим до их принятия, поскольку неконституционный закон не должен создавать правовых последствий. В любом случае после вынесения постановления Конституционного Суда в судебных решениях не должны использоваться признанные неконституционными нормы, даже если они касаются ранее возникших отношений. Надо исходить из того, что имеет место не отмена нормы закона законодателем, а норма признается противоречащим Основному закону страны.

Согласно части X статьи 130 Конституции законы и другие акты, либо их отдельные положения, признанные не соответствующими Конституции утрачивают силу. То есть с момента вступления в силу решения Конституционного Суда такие акты не могут применяться и реализовываться каким-либо иным способом.

При этом не важно по какой процедуре нормативный акт был признан неконституционным – по конституционной жалобе или по запросу субъектов, указанные в части 3 статьи 130 Конституции. После вынесения постановления Конституционного Суда судебные решения не должны основываться на признанных неконституционными нормах, даже если они касаются ранее возникших отношений. Поскольку неконституционный нормативный акт не должен создавать правовых последствий. Этот подход должен распространяться на решения Конституционного суда по толкованиям законов. Нормы законов должны применяться в том смысле, которое определил орган конституционного контроля. Толкование не создает новую норму и также не вносит изменения в действующую норму. Оно только уясняет и уточняет смысл нормы, тем самым раскрывая волю законодателя. Толкование не может осуществляться путем придание норме нового содержания, которое не соответствовало бы воле законодателя. Толкуя положения закона, Конституционный суд не создает новую норму, а разъясняет правоприменителю смысл тех или иных статей закона. Это понимание нормы возникает не с момента решения Конституционного суда, а с того момента когда был принят закон. Иной подход означал бы, что закон имел два разных смысла до и после решения Конституционного суда.

Не допускается применение судами общей юрисдикции в ходе рассмотрения конкретного дела, производство по которому было начато до вступления в силу соответствующего решения Конституционного Суда, норм, признанных им не соответствующими Конституции, либо применять нормы права в истолковании, расходящемся с их конституционно-правовым смыслом, выявленным Конституционным судом.

Позиция Конституционного суда также распространяется на дела, которые уже были начаты рассматриваться в различных судебных инстанциях. Если дело рассмотрено в суде первой инстанции, а затем вынесено постановление Конституционного суда, то апелляционная инстанция будет руководствоваться позицией органа конституционного контроля.

Габил КУРБАНОВ

главный научный сотрудник Института
Права и Прав Человека НАН Азербайджана,
председатель Независимого Профсоюза работников
НАН Азербайджана д.ю.н., профессор,

Ильхам АЛИЕВ

ведущий научный сотрудник Института
Права и Прав Человека НАНА,
доктор философии по праву

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРИНЦИПА НЕЗАВИСИМОСТИ СУДА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Açar sözlər: məhkəmə hakimiyyəti, məhkəmə sistemi, hakimlərin təyinatı, məhkəmələrin müstəqilliyi prinsipi

Ключевые слова: судебная власть, судебная система, назначение судей, принцип независимости суда

Keywords: judiciary power, judicial system, appointment of the judge, the principle of independence of judiciary

В Азербайджанской Республике принцип независимости суда и судей провозглашен как на конституционном (ст. 127 Конституции АР) (1), так и на законодательном уровнях (ст.ст. 8, 9, 18 Закона АР «О судах и судьях») (2). В этом смысле Конституционные нормы более лаконичны, а нормы, содержащиеся в Законе более детальные.

Необходимо обратить внимание на то, что как в международных нормах, так и в национальном законодательстве с одной стороны различаются, а с другой – связывают в нераздельное единство независимость в институциональном аспекте этого понятия (или самостоятельность судебных учреждений и отдельных судей по отношению к другим государственным или

общественным органам) и независимость судебной власти и ее носителей в содержательном значении этого термина, или беспристрастность.

В литературе встречаются по данному вопросу интересные подходы. Так, например, В.А. Ржевский и Н.М.Чепурнова считают, что правосудие является независимым потому, что оно осуществляется никому неподотчетным и независимым должностным лицом – судьей. Наряду с этим, авторы отрицают легитимность и конституционность таких категорий как «независимость суда» и «независимость судебной власти», предлагая внесения соответствующих изменений в законодательство (3, с.146-147).

С таким мнением нельзя согласиться. Сами авторы указывают, «независимость» используется в отношении самого правосудия, то есть другими словами к ее процессуальной среде. Но, последнюю нельзя ограничить лишь действиями судьи, так как он независим только при выполнении своих непосредственных обязанностей по разбирательству дел в суде. Даже при единоличном осуществлении правосудия и разрешении конкретного дела, судья действует не от своего имени, а от имени государства. Еще Кони А.Ф. в своем собрании сочинений от 1967 г. отмечал, что судья – орган государства. Оно вверяет ему частицу своей власти. Вне суда и процессуальной формы принцип независимости судьи не действует.

Интересно рассмотреть оба аспекта принципа независимости. Реализация идеи обособленного существования судебной власти от других органов государства, ветвей власти, предполагает, во-первых, рецепцию соответствующим государством принципа разделения властей (4, с.132-133). Во-вторых, ее конституционное и законодательное закрепление. В-третьих, формирование самостоятельной, автономной и самоуправляющейся судебной системы или систем вне структур законодательной или исполнительной ветвей власти. Несомненно, суд в Азербайджанской Республике сегодня – это самостоятельный орган в организационном смысле этого слова, он не входит в качестве элемента, ни в какой другой орган государства. Суд самостоятелен и в части ресурсного обеспечения – организационного, кадрового, материально-технического, финансового

и т.д. Также, суд имеет абсолютно обособленную, обладающую явно выраженной спецификой компетенцию, как предметную, так и территориальную.

Кроме того, реализация автономности судебной власти требует формирования на конституционном уровне и обеспечения на практике ряда дополнительных гарантий – таких как, запрет иным государственным органам осуществлять судебную деятельность (статья 125 части I и II Конституции АР) и

запрет на создание чрезвычайных судов (статья 125 часть VI Конституции АР). Аналогичные гарантии встречаются во всех конституциях постсоветских государств (например, ст.ст. 124 и 125 Конституции Украины(5), статья 118 части 1 и 3 Конституции РФ)(6).

Говоря о независимости судебной власти в ее содержательном аспекте, необходимо отметить вопросы, связанные с конституционно-правовым статусом ее конкретных носителей – судей. Так же как и основные принципы статуса судебной власти, принципы статуса судей исходят из представлений о естественном или должном правосудии, и также нашли свое выражение в международных документах: «статус судей означает обеспечение компетентности, независимости и беспристрастности, которых любой человек законно ожидает от судебных органов и от каждого судьи, которому доверена защита его прав. Он исключает любое положение и любую процедуру, способные поколебать доверие к этой компетентности, независимости и беспристрастности» (7).

Содержательная характеристика «независимость судей» включает в себя несколько элементов, к которым можно отнести:

– процессуальную составляющую – независимость легитимно только в процессуальной деятельности носителей судебной власти, при выполнении ими непосредственных обязанностей;

– внешнюю независимость судей – независимость от внешних факторов. Судебная деятельность совершается без вмешательства извне, без воздействия органов исполнительной и законодательной власти. Суд всегда и только в рамках процесса. Процесс как бы консервирует, закрывает собой судебную власть воздействия извне (6, с.7);

– внутреннюю независимость судей – независимость от внутренних факторов. Судья процессуально независим от других участников процесса, судей, в том числе председателя, а также от судей вышестоящих судов или иных других судов;

– личную независимость судей – нравственно-психологическую независимость. Значительная роль в реализации фактора независимости судей принадлежит уровню правового и нравственного сознания служителей правосудия (8, с.10).

– безусловную подчиненность – подзаконность судей. При осуществлении правосудия судьи независимы от внешних и внутренних факторов, они свободны

в применении правовой нормы при принятии решения по судебному спору, однако независимость не может быть абсолютной, так как судьи подчинены Конституции и закону, то есть деятельность судей носит подзаконный характер.

Представляется вполне верным, что с одной стороны, положение о независимости судей, а с другой – подчинение их только Конституции и законом Азербайджанской Республики сформулированы в одном предложении ст. 127 Конституции Азербайджанской Республики. Это позволяет воспринимать и толковать их в неразрывной связи и единстве. Конституционный принцип независимости судей в отрыве от их подчиненности ни теоретически, ни практически существовать не может (9, с.44).

Наряду с этим, в части 3-й статьи 127 также указывается, что прямое или косвенное ограничение судопроизводства с чьей-либо стороны и по какой-либо причине, незаконное воздействие, угроза и вмешательство недопустимы.

Но, думается, более полное, расширенное понятие обеспечения независимости в силу статьи 127 Конституции, законодатель дает в статье 100 Закона АР «О судах и судьях», где во второй части говорится, что независимость судей обеспечивается их деполитизацией, несменяемостью и неприкосновенностью в течение их полномочий, ограниченностью назначения на должность, особыми процедурами привлечения к ответственности, прекращения полномочий и отрешения от должности, независимостью деятельности судебной власти, и осуществлением правосудия в порядке, предусмотренном в законе, недопусти-

мостью ограничения вмешательства в судопроизводство со стороны какой-нибудь личности, личной безопасности судей. Судьям предоставляются материальное и социальное обеспечение в соответствии с занимаемой должностью. Как видно законодатель дает полное понятие, на чем должно основываться независимость судей. Некоторые эти моменты будут раскрыты ниже.

Рассматривая вышеуказанные элементы более детально нельзя не затронуть вопрос судейского иммунитета. Статья 128 Конституции Азербайджанской Республики устанавливает неприкосновенность судей, в первой части которой так и говорится, «судьи неприкосновенны».

Так, например некоторые авторы считают судейскую неприкосновенность определенным исключением из конституционного принципа равенства всех перед законом и судом, и по своему содержанию выходит за пределы личной неприкосновенности (10, с.39). Но с этим мнением трудно согласиться.

Так, во второй части статьи 128 Конституции АР, а также статье 101 Закона АР «О судах и судьях», которые раскрывают содержание судейской неприкосновенности, четко сформулировано то, что данная неприкосновенность выражается не в чем ином как в усложненном порядке привлечения судей к уголовной ответственности. В этих статьях более подробно раскрывается механизм привлечения к ответственности судей. Так, в развитие статьи 128 Конституции АР в статье 101 Закона АР «О судах и судьях» говорится, что судья, задержанный в качестве подозреваемого в совершении уголовного деяния или административно-правового нарушения, должен быть немедленно освобожден, как только будет удостоверена его личность, об этом случае должно быть письменно сообщено Генеральному прокурору Азербайджанской Республики. Здесь же говорится, что при наличии в действиях судей признаков преступления они в порядке, предусмотренном в частях 4-ой и 5-ой статьи Конституции АР, могут быть освобождены от занимаемой должности. Как видно, процедура и формы освобождения судей от должности при наличии признаков преступления в их действиях содержатся именно в Конституции, что гарантирует невозможность изменения данной нормы в простом порядке.

Также, необходимо отметить такой институт как «судейское самоуправление» или «судебное сообщество». Судейское самоуправление – одно из важнейших гарантий обеспечения независимости судов и судей. К сожалению, законодательство Азербайджанской Республики не предусматривает создание такого сообщества. Поэтому, сегодня рано говорить о таком институте как судейское самоуправление в Азербайджане.

Рассматривая в этом плане опыт соседних государств можно увидеть, что в этих странах создание данного института предусматривается на конституционном уровне или же на уровне законодательства, принятием специального закона. Так, например, в Конституции Украины прямо предусматривается создание данного института. А деятельность органов судейского самоуправления определяется законами Украины, к числу которого относится Закон «Об органах судейского самоуправления». Задачами органов судейского самоуправления являются: создание наиболее благоприятных условий для обеспечения деятельности судов; совершенствование подготовки кадров, повышение квалификации судей, оказание им методической помощи; укрепление независимости судей, защита от вмешательства в их судебную деятельность; осуществление контроля за организацией деятельности судов (11, с.588-589).

Такая же практика и в Российской Федерации. Если до 2002 года в России деятельность органов судейского сообщества регулировалась иными законами, то после принятия в 2002 году Закона «Об органах судейского сообщества» все вопросы стали предметом регулирования данного Закона (12, с. 114).

Законодательством на органы судейского сообщества возложены:

- обсуждение судебной практики и совершенствования законодательства;
- проведение общественной экспертизы законов и иных нормативных актов, касающихся деятельности судов и статуса судей;
- рассмотрение актуальных проблем работы судов, их кадрового, организационного и ресурсного обеспечения, а также правового и социального положения судей;

– представление интересов судей в государственных органах и общественных объединениях;

– избирание соответствующих квалификационных коллегий судей – то есть, участие в отборе кандидатов и их проверки (8, с.154-155).

На сегодня в Азербайджане нет ни законодательства о судебном сообществе, ни органа (организации или объединения) так такового, который мог бы защищать интересы судей. Думается, что создание такого сообщества принятием соответствующего законодательства, было бы значительным шагом в развитии судебной системы и укреплении ее независимости. Наряду с этим, создание судейского сообщества могло бы решить некоторые пробелы в сфере избрания и проверки кандидатов на должность судей.

Список использованных источников

1. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года. Баку: Ганун, 2018

2. Закон Азербайджанской Республики от 10 июня 1997 года №310-IQ «О судах и судьях» http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2765

3. Ржевский В.А., Чепурнова Н.М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. М.: Юристъ, 2008, 216 с.

4. Топорнина Б.Н. Конституция Российской Федерации научно-практический комментарий / М.: 1997, 749 с.

5. Конституция Украины // «Голос Украины», Симферополь, 1996, 27 июля, №138 (1388)

6. Конституция Российской Федерации с комментариями Конституционного Суда РФ. М.: ИНФРА-М, 2007, 390 с.

7. Европейская Хартия о статусе судей. М.: ТК Велби, 2005, 96 с.

8. Изварина А.Ф. Судебная власть в Российской Федерации. Ростов-на-Дону: МарТ, 2011, 272 с.

9. Радутная Н.В. О независимости судей // Социалистическая Законность, 1989, № 11, с. 9-13

10. Рустамов Х.У., Безнасюк А.С. Судебная власть М.: Юнити-Дана, 2012, 246 с.

11. Клеандров М.И. Судебные системы государств – участников СНГ. М.: Юристъ, 2002, 348 с.

12. Шумилов А.Ю. Новый закон об органах судейского сообщества. Учебно-практическое пособие. М.: Юристъ, 2007, 254 с.

Конституционно-правовые аспекты принципа независимости суда в Азербайджанской Республике

Р Е З Ю М Е

В данной статье обсуждаются вопросы независимости судов. Авторы анализируют различные механизмы обеспечения принципа независимости суда (судей), дает практические предложения по усовершенствованию процедур назначения/выбора судей, что является одним из основных предпосылкой обеспечения данного принципа. Исходя из международной практики, авторами предлагается создание Судейских сообществ, которые могли бы быть еще одним механизмом защиты интересов судей и обеспечением их независимости.

Qurbanov Habil
AMEA Azad Həmkarlar İttifaqının
sədri, h.ü.e.d., professor
Əliyev İlham
AMEA Hüquq və İnsan Hüquqları İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

**Azərbaycan Respublikasında məhkəmələrin müstəqilliyi
prinsipinin konstitusion-hüquqi aspektləri**

X Ü L A S Ə

Bu məqalədə məhkəmələrin müstəqilliyi məsələləri müzakirə olunur. Müəlliflər burada məhkəmələrin və hakimlərin müstəqilliyinin təmin olunmasının müxtəlif mexanizmlərini təhlil edir və bu

prinsipin əsasını təşkil edən hakimlərin təyinatı/seçkisi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə dair praktiki təkliflərini verir. Beynəlxalq təcrübədən çıxış edərək, müəlliflər Hakim Birliklərinin yaradılmasını təklif edir və qeyd edirlər ki, bu hakimlərin maraqlarının və onların müstəqiliyyəninin təmin olunmasında daha bir əlavə mexanizm ola bilər.

Kurbanov Gabil
Doctor of law sciences, professor,
The chairman of the Free Trade Union of ANAS
Aliyev Ilham
Leading Researcher of the Institute of Human Rights
and Law of ANAS, Doctor of Philosophy in Law

**Constitutional and legal aspects of the principle of
independence of the court in the Republic of Azerbaijan**

S U M M A R Y

The article discusses the practical aspects of independence of Judiciary. Authors analyses different mechanisms of ensuring of independence of Judiciary and the judges, providing practical proposals on improvement of appointment/election of judges, which is one of the main prerequisites for ensuring this principle. Based on international practice, authors proposes incorporation of Judges Communities, which could have been additional mechanism for protection of interests of the judges and ensuring their independence.

Zaur MƏMMƏDOV

AMEA Elm tarixi İnstitutunun baş elmi işçisi, h.ü.e.d.

HÜQUQİ TƏDQIQATLARIN ANLAYIŞI VƏ NÖVLƏRİ

Açar sözlər: hüquq, elm, tarix, tədqiqat, dövlət.

Ключевые слова: право, наука, история, исследование, государство.

Keywords: law, science, history, research, state.

Hüquq elmi çox qədim tarixə malikdir. Tədqiqatlardan da aydın olur ki, bu elmin qədimliyi hüququn özünün yaşı qədərdir. Tarixi mənbələrdən aydın olur ki, hüququn sosial bir fenomen kimi formalaşdığı ən erkən dövrlərdə onun cəmiyyət və dövlət həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsinə məhz hüquq elmi xidmət etmişdir. Dövlət və hüquq tarixinin müddəaları təsdiq edir ki, məhz hüquq elminin verdiyi güclü təkan nəticəsində hüquqşünaslıq bu gün bəşəriyyətin ən vacib peşələrindən birinə çevrilmişdir. Əgər dövlət və hüquq tarixi elmi dövlətin və hüququn nə vaxt, harada və necə yarandığını öyrənsə, hüquq elminin bilavasitə özü hüququn həyatiliyini, onun sosial-fəlsəfi çalarlarını, cəmiyyət və dövlətin inkişafında oynadığı müstəsna və əvəzsiz rolunu elmi əsaslarla insanların nəzər-diqqətinə çatdırır.

Hüquq elmi üçün müasir inkişafın sosial-siyasi və hüquqi-mədəni spesifikasiyalarını elmi baxımdan araşdırmaq səciyyəvidir. Cəmiyyətin sosiallaşmasında birinci dərəcəli rol hüquqa məxsusdur. Hüquq cəmiyyətin siyasi təşkilatı olan dövlətin strategiyasını müəyyənləşdirir ki, bu yükün də ağırlığı hüquq elminin üzərinə düşür. Unutmaq olmaz ki, hüquq eyni zamanda da mədəniyyətdir. Bu mədəniyyət hüquqi reallıqları və gerçəklikləri özündə ehtiva edən mədəniyyətdir.

Ona görə də hər bir dövlətin ümumi mədəniyyətinin mühüm və ayrılmaz tərkib hissəsini hüquq mədəniyyəti təşkil edir. Hüquq mədəniyyəti təkcə hüquqşünaslar deyil, bütün əhali təbəqələri üçün nəzərdə tutulan əlahiddə mədəniyyətdir. Hüquq mədəniyyətinin nəzəri və praktiki bünövrəsinin işlənilməsi və hazırlanması və tədrisən

möhkəmləndirilməsi hüquq elminin qarşısında duran mühüm vəzi-fəldən biridir.

Dövlət və hüquq nəzəriyyəsindən məlum olduğu kimi, hüquq mürəkkəb, çoxşaxəli və ziddiyyətli sosial hadisədir. Buna görə də onun öyrənilməsi dərketmənin çoxsəviyyəliliyini nəzərdə tutur. Hər cür hüquqi tədqiqat xeyli dərəcədə hüququn dərk edilməsinin hansı səviyyədə həyata keçirilməsindən asılıdır. Müasir hüquq el-mində hüququn dərk edilməsinin aşağıdakı bir neçə səviyyəsi fərqləndirilir:

- 1) hüquq tarixi;
- 2) hüququn ümumi nəzəriyyəsi;
- 3) hüquq sosiologiyası;
- 4) müqayisəli hüquq (hüquqsünaslıq);
- 5) hüquq fəlsəfəsi;
- 6) praktiki yurisprudensiya (təcrübi hüquqsünaslıq).

Hüquqi tədqiqatların anlayışı və növləri məsələlərinin təhlilinə keçməzdən əvvəl hüquqi tədqiqatların səviyyəsi və ümumiyyətlə, hüquq elmlərinin funksiyaları problemi üzərində qısa şəkildə da-yanmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi tədqiqatların ənənə-vi olaraq aşağıdakı iki səviyyəsi fərqləndirilir.

1. Empirik (hissi) səviyyə. Empirik səviyyənin tətbiqi prosesin-də hüquq haqqında etibarlı, mötəbər biliklər əldə olunur. Deməli, bu səviyyədə sonradan ümumiləşdirilən və təsnifləşdirilən hüquqi faktlar müəyyənləşdirilir. Hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, “hü-quqi tədqiqatların bu səviyyəsində əsasən əldə edilmiş hüquqi fakt-ların təsviri və ilkin tədqiqi (ümumiləşdirilməsi və təsnifatı) vasitə-si ilə hüquqi reallıq təsbit edilir. Ona görə də məhz bu səviyyədə başlıca diqqət etibarlı nəticələrin əldə olunmasına və onların düz-gün, dəqiq qiymətləndirilməsinə yönəldilir. Hüquqi tədqiqatların bu səviyyəsində təsadüfi, yaxud özünü doğrulda bilməyən faktlara diqqət yetirilməməlidir” [6, s. 32].

Beləliklə, empirik səviyyənin əhəmiyyəti əsasən ondan ibarətdir ki, hüquqi tədqiqatların bu səviyyəsində həm də gələcək təhlillər üçün mühüm olan zəruri faktlar müəyyənləşdirilir və əldə edilmiş nəticələrin təsnifatından, aparılmış ümumiləşdirmələrdən növbəti tədqiqatların elmi zəminləri işlənib hazırlanır.

2. Nəzəri səviyyə. Hüquqi tədqiqatların nəzəri səviyyəsində hü-quqi hadisələrin qanunauyğun əlaqələrini əks etdirən biliklərin məcmusu işlənib hazırlanır. Deməli, bu səviyyədə empirik məlu-

matların əldə olunması əsasında qanunauyğunluqlar (sabit əlaqələr) aşkar edilir, anlayışların, mühakimələrin, əqli nəticələrin (məntiqi nəticələrin) işlənilib hazırlanması baş verir. N.N.Tarasov yazır ki, hüquqi tədqiqatların "...bu səviyyəsində hüquqi reallıq nəzəri tədqiqata məruz qoyulur. Belə nəzəri tədqiqatlar sonrakı mərhələlərdə empirik materiallardan praktiki işlərdə istifadəni əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır. Bunun da sayəsində nəzəriyyə ilə praktikanın qarşılıqlı vəhdəti – pragmatizm təşəkkül tapır. Belə pragmatizmin isə, şübhəsiz ki, bütövlükdə hüquqi tədqiqatlar üçün son dərəcə mühüm əhəmiyyəti vardır" [4, s. 11].

Beləliklə, hüquqi tədqiqatların nəzəri səviyyəsində gələcək tədqiqatlar üçün, bu sözün həqiqi mənasında elmi-empirik baza yaradır. Tədqiqatçı-hüquqşünas bundan düzgün və səmərəli istifadə etmək sayəsində hüquq elminin həm də metodoloji problemlərinin həlli yollarına yiyələnir.

Hüquq elminin funksiyaları hüquqi tədqiqatların səviyyələri ilə sıx bağlılıqdadır. Belə bağlılıqlarda funksiyaların təyinatı və təsir istiqamətləri aşkar olunur, eyni zamanda da gələcək tədqiqatların (proqnozlaşdırılma baxımından) metodoloji əsasları və s. müəyyənləşdirilir. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi bazasında hüquq elminin əsas funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir.

1) Ontoloji funksiya. Ontoloji funksiya mövcud hüquqi hadisələrin təsvir edilməsindən, düşünülməsindən və izah olunmasından ibarətdir. Hüquq elminin bu funksiyası elmi tədqiqatlar geşində tədqiqata məruz qoyulan hüquqi hadisə və faktların artıq qabaqcadan aydınlaşdırılmış, izah olunmuş nəticələri əsasında qarşısında duran elmi tədqiqatları yerinə yetirir.

2) Qnoseoloji funksiya. Hüquq elminin qnoseoloji funksiyası elmi anlayışların, nəzəriyyələrin, müxtəlif təlimlərin, konsepsiya və doktrinaların formalaşması yolu ilə hüquqi hadisələrin dərk edilməsinə yönəldilmişdir. Bu funksiyayı, daha dəqiq desək, onun gedişini idrak prosesi də adlandırırlar. Çünki təlim və nəzəriyyələrin, konsepsiya və doktrinaların öyrənilməsi və təhlil edilməsi böyük idrakı fəaliyyət tələb edir.

Hüquq elminin qnoseoloji funksiyası elmi zamanda da yeni biliklərin əldə edilməsinə xidmət edən hüquqi funksiyadır. Həmin funksiya son həddə hadisələrin mahiyyətinə və nəticələrin formulələrinə nüfuz etmək yolu ilə hüquqi tədqiqatlar prosesində yeni biliklərin əldə edilməsidir. Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq qeyd edilir ki, qnoseoloji funksiyanın özü öz mahiyyəti etibarilə (yunan di-

lindən tərcüməsi baxımından “idrak, bilik”) təlim, yeni söz deməkdir [1, s. 44].

3) Evristik funksiya. Evristik funksiya qnoseoloji funksiya ilə sıx bağlıdır və nəinki mövcud olanı dərk etməyə, həm də hüquqi hadisələrin yeni qanunauyğunluqlarını aşkar etməyə, tədqiq edilən problemlərin dairəsini genişləndirməyə və modifikasiya etməyə imkan yaradır. Evristik funksiya elmin nəzəri imkanlarını səciyyələndirir, yeni hüquqi hadisələrin astanasına çıxmağa imkan verir.

4) Metodoloji funksiya. Metodoloji funksiya hüquqi hadisələrin tədqiq edilməsinin metodlarının işlənilib hazırlanmasını özündə ehtiva edir.

5) Proqnostik funksiya. Hüquq elminin bu funksiyası elmi hipotezaların formalaşdırılmasından ibarətdir. Bundan başqa, o, yeni qanunauyğunluqların kəşf edilməsi vasitəsi ilə hüquqi hadisələrin inkişafını proqnozlaşdırır, toplanmış hüquqi faktların gələcək nəticələri ilə bağlı elmi fərziyyələr irəli sürür. Bu da öz növbəsində ölkənin hüquq sistemində, habelə dövlət aparatında islahatların vaxtında aparılmasına yardım göstərir.

6) Tətbiqi funksiya. Bu funksiya ölkənin siyasi və hüquqi həyatına təsir (bu təsir özünü hüquqyaratma və hüquqrealizə, siyasi, ideoloji və sosiomədəni sahəsində büruzə verir) göstərməklə əlaqədardır. Tətbiqi funksiyalar eyni zamanda hüquqi ideyalar sisteminin, hüquq mədəniyyətinin inkişafında təzahür edirlər.

Beləliklə, yuxarıda qısa xarakteristikaları verilən funksiyalar hüquq elminin mühüm funksiyaları kimi bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Bu funksiyaların biri digərini tamamlayır və ayrı-ayrılıqda hüquq elminin inkişafına öz töhfəsini verir.

Hüquqi tədqiqatlar elə istiqamətdə aparılmalıdır ki, hadisələrin qavranılması zamanı dərk etmə səviyyələrinin ardıcılığında hər hansı qeyri-dəqiqliyə yol verilməsin. Beləliklə, hüquqi hadisələr onları dərk edən subyektlərdən asılı olaraq, aşağıdakı bir neçə səviyyədə qavranıla bilər.

1. Adi qavrama. Adi qavrama qabaqcadan hazırlığa malik olmayan şəxs tərəfindən sağlam düşüncə səviyyəsində həyata keçirilir. Bu, bir qayda olaraq, normativ hüquqi aktların mətninin hərfən qavranılmasına əsaslanır.

2. Peşəkar qavrama. Qavramanın bu növü hüquq elmi sahəsində peşəkar biliyə malik olan şəxs (polis işçisi, hakim, prokuror, müstəntiq və s.) tərəfindən həyata keçirilir. Belə qavrama prosesi spesifik elmi aparatdan istifadə edilməsinə əsaslanır və minimum

dərəcədə elmi yanaşmaların (metodların, vasitələrin, üsulların) tətbiqini nəzərdə tutur. Bu, konkret məqsədə nail olmaq üçündür. Lakin bunun özü də hüquqi tədqiqatların adətən, empirik səviyyəsi hesab olunur.

3. Elmi qavrama. Bu qavrama hər şeydən əvvəl, hüquq haqqında biliklərin daha da dərinləşdirilməsinə yönələn, yeni biliklər əldə edilməsi üçün zəruri ixtisaslaşmaya malik olan şəxs tərəfindən həyata keçirilən hüquqi tədqiqat növüdür.

Beləliklə, elmi hüquqi tədqiqat dedikdə, hüquq haqqında biliklərin dərinləşdirilməsi üçün hüquqi hadisələr barəsində yeni biliklərin əldə edilməsinə istiqamətləndirilən zəruri ixtisaslaşmaya malik olan şəxslərin idrak fəaliyyəti başa düşülür.

Hüquqi tədqiqatların hüquq elminin funksiyaları ilə bağlı olan aşağıdakı növlərini fərləndirmək olar.

1) Hüquqi tədqiqatların empirik növü. Hüquqi tədqiqatların bu növü hüquqi hadisələr haqqında məlumatların alınması, ümumiləşdirilməsi və təsnifləşdirilməsi ilə bağlıdır. Elmi hüquq ədəbiyyatında göstəriləndiyi kimi, empirik tədqiqat həyata keçiriləndiyi zaman həll edilən problemlə bağlı ədəbiyyatların sistemləşdirilməsi zəruridir. Çünki bu tədqiqat prosesində əsasən nəzəri yanaşmalara üstünlük verilir ki, elmi-nəzəri və praktiki problem daha müfəssəl həll edilsin. Digər tərəfdən, zəruri ədəbiyyatların və yazılı elmi materialların sistemləşdirilməsi, toplanması tədqiqat gedişində qarşıda duran vəzifələrin ardıcılıqla yerinə yetirilməsinə şərait yaradır ki, bu da empirik tədqiqatın özünün təbiətindən irəli gəlir [3, s. 19].

2) Tətbiqi tədqiqat. Bu elmi tədqiqatın hüquqi hadisələrin inkişaf əhəmiyyətləri və qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsi ilə əlaqədar aparılan hüquqi tədqiqat növüdür. Belə tədqiqat gedişində onların inkişafı həm də gələcək tərəqqi perspektivləri ilə qarşılıqlı əlaqədə araşdırılır. L.B.Tiunovanın fikrincə, belə tədqiqatın həyata keçiriləndiyi zaman tədqiqatın predmetinə çoxsəviyyəli və kompleks yanaşma nəzərdə tutulur ki, bu da yeni nəzəri müddəaların əldə olunması məqsədlərinə xidmət edir [5, s. 72].

Göstərmək zəruridir ki, elmi tədqiqat hüquqi tədqiqatların ən geniş yayılmış növü hesab olunur.

3) Metodoloji tədqiqat. Metodoloji tədqiqat dərketmə, yəni metodoloji yanaşmaların formalaşdırılması və mövcud metodoloji yanaşmaların təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan qanunauyğunluqlar aşkar edilərək həyata keçirilən tədqiqat prosesidir.

4) Nəzəri tədqiqat. Bu, hüquqi hadisələrin nəzəri cəhətlərinin aşkar edilməsilə bağlı olan tədqiqatdır.

5) Proqnostik tədqiqat. Hüquqi tədqiqatların qeyd olunan növü bu və ya digər hüquqi hadisənin gələcək inkişafına dair proqnozların formalaşdırılması, perspektiv istiqamətlərinin işlənib hazırlanması ilə bağlı həyata keçirilir.

Məzmunundan da aydın şəkildə görünür ki, yuxarıda qısa təhlilləri verilən tədqiqat növlərinin hamısı bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Bu eyni zamanda da zəncirvari əlaqədir. Əgər həmin zəncirin həlqələrindən biri qırılıb düşərsə, hüquqi tədqiqatların arasındakı bağlılıq da aradan qalxar.

Hüquq elmində hüquqi tədqiqatlarla bağlı olan digər mühüm məsələ hüquqi tədqiqatların mərhələləri problemidir. Hüquqi tədqiqata hazırlıq – bu, kifayət qədər uzun sürən bir prosesdir. Məhz prosesin uzun olması özündə aşağıdakı bir sıra mərhələlərin olmasını zəruri edir.

1. Tədqiqatın məqsədinin müəyyən edilməsi. Bu, hüquqi tədqiqatın ilk mərhələsi olmaq etibarilə eyni zamanda da məqsədayönlülüüyü müəyyənləşdirir. Belə ki, tədqiqatçı aparacağı tədqiqatın hansı nəticələrə gətirib çıxaracağını, yaxud çıxara biləcəyini qabaqcadan müəyyən etməyə nail olmağa söylər göstərir. Bu zaman o, zəruri ədəbiyyatları toplayır, praktiki materiallarla tanış olur və ya onları masaüstü materiallara çevirir, eləcə də öz imkanlarını səfərbər edir. Tədqiqatın planı və proqramı da bu mərhələdə tərtib edilir. Tədqiqatçı tərtib etdiyi planda, yaxud proqramda tədqiqatın vəzifələrini və məqsədlərini müəyyənləşdirir, habelə empirik materialın əldə olunması imkanlarını nəzərdə tutur. Buna isə tədris ədəbiyyatından başlamağa üstünlük verilir.

2. Tədqiqatın hazırlıq mərhələsi. Bu mərhələ həlli nəzərdə tutulan problemə dair elmi ədəbiyyatların mənimsənilməsi və müvafiq hüquqi praktikanın öyrənilməsi ilə bağlıdır. Hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, burada alqoritmə ciddi əməl edilməlidir. Belə ədəbiyyatların öyrənilməsi işi tədris vəsaitlərinin mənimsənilməsindən başlanır, sonuncu elmi nəşrlərin öyrənilməsi ilə başa çatır [2, s. 14].

Tədqiqatın plan və predmetinin korrektə edilməsi də tədqiqatın hazırlıq mərhələsində yerinə yetirilir.

3. Tədqiqatın empirik mərhələsi. Hüquqi tədqiqatın bu mərhələsi öyrənilən problemin tarixinin, onun öyrənilməmiş yaxud kifayət qədər tam tədqiq edilməmiş aspektlərinin düzgün müəyyən olunması ilə bağlıdır. Tədqiqatın bu mərhələsi empirik məlumatla-

rın ən tam bazasının toplanması ilə başa çatmalıdır. Buraya elmi məlumatlarla yanaşı, ən yeni nəşrlər və eyni zamanda statistik məlumatlar aiddir.

4. Tədqiqatın nəzəri mərhələsi. Nəzəri mərhələdə adətən, aşağıdakılar həyata keçirilir:

- tədqiq edilən hüquqi hadisələrin mahiyyətinin aşkar edilməsi;
- hüquqi hadisələrin inkişaf qanunauyğunluqlarının və onların qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi;
- ümumi nəticələrin formalaşdırılması;
- qüvvədə olan qanunvericiliyin və hüquqi praktikanın təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin irəli sürülməsi;
- nəzəri problemlərə yeni yanaşmaların və onların dürüst dairəsinin müəyyənləşdirilməsi.

Elmi hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, bu prosesdə “nəzərə almaq lazımdır ki, həm tədqiqatın hər hansı tərkib hissəsi, həm də bütövlükdə bütün elmi təhlillər tədqiqatın yeniliyini özündə əks etdirməli və bu, müəllifin şəxsi nəticələri ilə müşayət edilməlidir”. Məzmunundan görüldüyü kimi, hüquqi tədqiqatın bu mərhələsi nisbətən məsuliyyətli fəaliyyət prosesidir və o, tədqiqatçıdan problemin həllinin ətraflı təsvirini və elmi nəticələrin yazılı formada ifadə olunmasını tələb edir.

5. Tədqiqatın nəticələrinin ifadə və təsbit edilməsi mərhələsi. Adından görüldüyü kimi, bu sonuncu mərhələdir və tədqiqatın bütün nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi ilə başa çatır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Марченко М.Н., Дерябина Е.М. Теория государства и права: Учебник, схемы, хрестоматия. М.: Проспект, 2012, 720 с.
2. Синюков В.Н. Российская правовая система: введение в общую теорию Саратов: Полиграфист, 1994, 496 с.
3. Синюков В.Н., Григорьев Ф.А. Правовая система: Вопросы правореализации. Учебное пособие. Саратов: Министерство Внутренних Дел Российской Федерации, Саратовская высшая школа милиции, 1995, 155 с.
4. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Издательство Гуманитарного университета, 2001, 264 с.

5. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: методология и теория. СПб: Изд-во СПбГУ, 1991, 136 с.

6. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права и государства: Учебное пособие. М.: Статут, 2005.

X Ü L A S Ə

Məqalədə göstərilir ki, hüquq elmi çox qədim tarixə malikdir. Cəmiyyətin sosiallaşmasında hüquq önəmli rol oynayır. Hər bir dövlətin ümumi mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsini hüquq mədəniyyəti təşkil edir.

Zaur Məmmədov

*Главный научный сотрудник Института "История науки"
Национальной Академии Наук Азербайджана, д.н.п.н.*

Понятие и виды правовых исследований

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что юридическая наука имеет очень древнюю историю. Право играет важную роль в социализации общества. Правовая культура – важная часть общей культуры любого государства.

Zaur Mammadov

*Principal Researcher Azerbaijan National Academy
of Sciences, Institute of History of Science,
Doctor of Juridical Science*

Concept and types of legal research

S U M M A R Y

The article states that the science of law has a very ancient history. Law plays an important role in the socialization of society. The culture of law is an important part of the general culture of any state.

ƏMƏK HÜQUQUNUN SUBYEKTLƏRİNİN ANLAYIŞI HAQQINDA MƏSƏLƏYƏ DAİR

Açar sözlər: hüququn subyektı, əmək hüququnun subyektı, işçi, işəgötürən, əmək hüquq subyektliyi

Ключевые слова: субъект права, субъект трудового права, работник, работодатель, трудовая правосубъектность

Keywords: subject of law, labor law, subject of labor law, employee, employer

Əmək hüququnun subyektlərinin tərifini verməmişdən öncə hüquq subyektinin anlayışını verməyə cəhd edək. Böyük hüquq ensiklopedik lüğətdə göstərilir ki, hüquq subyektı – qanuna görə hüquqlara və hüquqi vəzifələrə malik olmaq və onları bilavasitə, yaxud nümayəndə vasitəsilə həyata keçirmək qabiliyyətinə malik (fiziki, yaxud hüquqi) şəxsdir (14, 609).

M.F.Məlikova «Hüquq nəzəriyyəsi» dərslində qeyd edir ki, hüququn subyektı dövlət tərəfindən mühafizə edilən subyektiv hüquqlara və hüquqi vəzifələrə malik olan vətəndaşlar və təşkilatlardır (6, 250).

Hüququn subyektı-müəyyən hüquq və vəzifələrə malik, yəni bu və ya digər şəkildə hüquqla bağlı olan, onun iştirakçısı olan fiziki, yaxud hüquqi şəxsdir. Hüquq elmi hüquq subyektı dedikdə, ictimai münasibətlərin qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən subyektiv hüquqların və müvafiq vəzifələrin sahibləri kimi tanınan iştirakçılarını başa düşür.

Hüquq nəzəriyyəsinin bu ümumi müddəaları əmək hüququnun subyektlərinə də şamil olunur. A.M.Qasımov qeyd edir ki, əmək

hüququnun subyektlərinə tərif verməmişdən öncə «əmək hüququnun subyektləri» və «əmək hüquq münasibətinin subyektləri» anlayışları dəqiq surətdə fərqləndirilməlidir. Əmək hüququnun subyektləri dedikdə, adətən, əmək hüquq münasibətlərinin və onlarla bilavasitə sıx bağlı olan digər hüquq münasibətlərinin potensial iştirakçıları başa düşülür. Əmək hüquq münasibətinin subyektləri isə bu hüquq münasibətinin real iştirakçılarıdır. Göründüyü kimi, əmək hüququnun subyektlərinin anlayışı əmək hüquq münasibətinin subyektlərinin anlayışından daha genişdir. Başqa sözlə desək, əmək hüququnun subyektləri həmişə əmək hüquq münasibətinin subyektləri qismində çıxış etmir, əmək hüquq münasibətinin subyektləri isə həmişə əmək hüququnun subyektləri olacaqdır (7, 132).

A.M.Qasımov daha sonra qeyd edir ki, «əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin tərəfi» və «əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin iştirakçısı» kimi hüquqi kateqoriyaları da fərqləndirmək zəruridir. Müvafiq münasibətlərin tərəfi öz adından müəyyən hüquq və vəzifələr əldə edən, hüquqi təminatlara malik olan və qanunla nəzərdə tutulmuş məsuliyyəti müstəqil surətdə daşıyan şəxsdir. İştirakçı isə həmin münasibətlərdə məhz iştirak edir, tərəfin adından və onun mənafeləri naminə fəaliyyət göstərir. Şübhəsiz, əmək hüququnun predmetini təşkil edən bəzi münasibətlərdə iştirakçı və tərəf eyni bir şəxsə üst-üstə düşür. Məsələn, işçi əmək münasibətlərinin həm tərəfi, həm də iştirakçısıdır. Əmək hüququ sahəsinin bəzi münasibətlərində iştirakçılar və tərəflər üst-üstə düşməyə bilər. Məsələn, kollektiv danışıqların aparılması və kollektiv müqavilənin bağlanması üzrə münasibətlərin tərəfləri və iştirakçıları üst-üstə düşür. Belə ki, kollektiv müqavilənin tərəfləri işgötürən və həmkarlar ittifaqı təşkilatı olduğu halda, kollektiv danışıqların aparılması üzrə münasibətlərin iştirakçıları isə tərəflərin nümayəndələri, məsləhətçi, barışdırıcı, vasitəçi, mütəxəssis, arbitr və tərəflərin müəyyən etdiyi digər şəxslərdir (8, 81).

Əmək hüquq ədəbiyyatında və nəzəriyyəsində əmək hüququnun subyektlərinin anlayışının müxtəlif tərifləri mövcuddur. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

Əmək hüququnun subyektləri haqqında təlimə mühüm töhfə vermiş L.A.Krutova hesab edir ki, əmək hüququnun subyektini əmək hü-

ququnun predmetini təşkil edən əmək münasibətlərinin və onlarla bağlı münasibətlərin iştirakçısıdır (26, 12).

Z.N.Zaripova və V.A.Şavin qeyd edirlər ki, əmək hüququnun subyekti -əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin iştirakçısıdır (23, 51).

K.K.Həsənovun və F.Q.Mişkonun redaktəsi altında nəşr olunmuş «Əmək hüququ» dərsliyində əmək hüququnun subyektlərinə aşağıdakı kimi tərif verilir: «Əmək hüququnun subyektləri – bu, əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin əmək hüquq və vəzifələrinə malik olan və onları realizə edən iştirakçılardır» (41, 48).

«Əmək hüququ üzrə lüğət»də deyilir: «Əmək hüququnun subyektləri əmək hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin iştirakçılarıdır» (32, 460).

A.M.Qasımova görə, əmək hüququnun subyekti – əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin əmək hüquq subyektliyinə malik olan tərəfidir (iştirakçısıdır) (7, 136).

Y.S.Əsgərlinin fikrincə, əmək hüququnun subyektləri əmək hüququnun predmetini təşkil edən əmək münasibətlərinin və onlarla sıx bağlı olan münasibətlərin iştirakçılarıdır (3, 201).

İqtibas gətirilən təriflər, praktik olaraq, bizi əmək hüququnun subyekti kateqoriyasının hüquqi mahiyyətini açmağa yaxınlaşdırsa da, onu açıqlamırlar. Bəlkə də əmək hüququ subyektlərinin V.İ.Mironov tərəfindən təklif olunmuş tərif daha dəqiqdir.

V.İ.Mironovun fikrincə, əmək hüququnun subyektləri bu sahənin predmetinə daxil olan əmək münasibətlərinin və onlarla sıx bağlı olan digər münasibətlərin qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq surətdə hüquqi nəticələr doğuran hərəkətlər törətməyə qabil olan iştirakçılarıdır (29, 93).

V.N.Tolkunova əmək hüququnun subyektlərinə çox qısa tərif vermişdir: “Əmək hüququnun subyektləri əmək münasibətlərinin və onlarla sıx bağlı olan münasibətlərin iştirakçılarıdır” (36, 43).

K.N.Qusov hesab edir ki, əmək hüququnu subyektləri qismində «əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin əmək hüquq subyektliyinə malik olan tərəfləri çıxış edirlər» (20, 75).

M.V.Molodtsov göstərir ki, əmək hüququnun subyekti əmək hüququnun predmetini təşkil edən əmək münasibətlərinin və onlarla

bilavasitə bağlı olan münasibətlərin əmək hüququ subyektivinə malik iştirakçısıdır (tərəfidir) (31, 71).

Ə.Ə.Mustafayeva qeyd edir ki, yuxarıda təqdim edilən təriflər ümumi ciddi çatışmazlığa malikdir. Məsələ burasındadır ki, əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan münasibətlərin iştirakçıları qismində yalnız əmək sahəsində (müzdü əmək sahəsində) status hüquqlarının (əsas hüquqlarının) müəyyən sistemində malik olaraq əmək müqaviləsi bağlamaqla onları realizə etmiş, yəni əmək hüquq münasibətinin və onunla bilavasitə bağlı olan hüquq münasibətlərinin tərəfinə çevrilmiş şəxslər (vətəndaşlar) çıxış edə bilirlər. Deməli, əmək hüquq münasibəti yaranana qədər reallıqda əmək hüququnun heç bir subyektivi mövcud olmur. Əmək hüququ subyektivlərinin anlayışını ifadə etmək olar, lakin bu zaman potensial subyekt, potensial subyektivlər terminindən (anlayışından) istifadə olunması mütləqdir. Obrazlı surətdə ifadə etsək, bütün vətəndaşlar əmək hüququnun subyektivləridir, lakin onlar eynilə mülki hüququn, inzibati hüququn və digər hüquq sahələrinin də subyektivləridir. Şəxs (vətəndaş) yalnız özünün bilavasitə hərəkətləri (öz iradəsi) ilə əmək hüququ, əmək qanunvericiliyi sahəsinə daxil olduqda əmək hüququnun subyektivinə çevrilir (4, 200).

Bizim fikrimizcə, əmək hüququ subyektivlərinin ən düzgün tərifini V.A.Boldırev və V.A.Sısoyev ifadə etmişlər: «Əmək hüququnun subyektivləri, digər hüquq sahələri ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin iştirakçıları olub-olmamasından asılı olmayaraq, əmək qanunvericiliyinin məzmununa müvafiq surətdə müəyyən hüquqları həyata keçirməyə və vəzifələri daşımağa qabil olan şəxslərdir» (15, 77).

Əlbəttə, belə təriflərin sayını kifayət qədər uzatmaq olar. Lakin həmin təriflərin hər birini ətraflı şəkildə təhlil etmədən qeyd etmək istərdik ki, əmək hüququnun subyektivlərinə verilən təriflərin əksəriyyəti onun predmetindən çıxış etməklə ifadə olunmuşdur.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsində hüquq subyektivlərinə verilən ümumi anlayışdan istifadə edərək əmək hüququnun subyektivinə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: «Əmək hüququnun subyektivləri dedikdə, onun predmetini təşkil edən əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə sıx bağlı olan digər münasibətlərin əmək hüquq və vəzifələrinə malik olan və onları realizə edə bilən iştirakçıları (tərəfləri) başa düşülür». Belə subyektivlər üçün onların əmək hüquq qabiliyyəti

yətinin, əmək fəaliyyət qabiliyyətinin və əmək delikt qabiliyyətinin mövcud olması zəruridir.

Əmək hüququ subyektinin anlayışını verdikdən sonra onun hüquqi statusuna da aydınlıq gətirməyi də məqsədmüvafiq hesab edirik.

N.İ.Matuzovun belə bir fikri ilə razılaşmamaq çətinidir ki, hüquqi status dedikdə, şəxsiyyətin cəmiyyətdə hüquqi cəhətdən təsbit olunmuş vəziyyəti başa düşülür. İnsanın cəmiyyətdəki real vəziyyətini bu və ya digər şəkildə hüquqi cəhətdən müəyyən, xarakterizə, təmin edən, möhkəmləndirən hər nə varsa, onun hüquqi statusunu təşkil edir (28, 48).

Hüquqi statusun əsasında cəmiyyət həyatının iqtisadi, siyasi, mənəvi və digər şərtlərinin bütün məcmusu ilə müəyyən olunan faktiki sosial status durur. Hüquq normaları sadəcə faktiki sosial statusu təsbit edərək, onu bu yolla hüquqi statusa çevirir. N.İ.Matuzov hesab edir ki, onlar forma və məzmun nisbətindədir, burada forma qismində hüquqi status çıxış edir (23, 48). Bizim fikrimizcə, sosial status kateqoriyası hüquqi status kateqoriyasından bir qədər genişdir, çünki real həyat həmişə hüquqdan bir qədər irəlidədir, praktik olaraq, həmişə hüquqla tənzimlənməyən mənafelər, münasibətlər mövcud olur (2, 164).

Onu da qeyd edək ki, hüquqi status kateqoriyasının anlamına dair alimlər arasında yekdil fikir yoxdur. İlk fikir ayrılığı mənəvi hüquqi vəziyyət və hüquqi status kateqoriyalarının ayrılması, bununla əlaqədar hüquqi statusun geniş və dar izahının fərqləndirilməsi problemi ilə bağlıdır. Belə ki, «hüquqi status» anlayışının məzmunu haqqında məsələ çox mübahisəlidir. Ona yalnız hüquq və vəzifələr, yoxsa hüquq subyektliyi, hüquqların həyata keçirilməsi təminatları və s. kimi digər elementlər daxil edilməlidir?

Bir qisim alimlər (məsələn, N.V.Vitruk, V.A.Kuçinski, Y.A.Lukaşova) əvvəllər elmdə təşəkkül tapmış hüquqi statusun əsas hüquq və vəzifələrin məcmusu kimi izahından imtina etmək istəmir və buna görə də iki müstəqil anlayışı fərqləndirməyi təklif edirlər – şəxsiyyətin geniş mənada hüquqi vəziyyəti (statusu) və dar mənada hüquqi vəziyyət (status), bunlar aralarındakı real əlaqənin tamlıq hissənin nisbəti kimi müəyyən oluna biləcəyi təzahürləri əks etdirirlər. Şərti surətdə, sırf terminoloji baxımdan birinci anlayışı «hüquqi vəziyyət», ikinci anlayışı isə «hüquqi status» kimi təsbit etmək olar («vəziyyət» və «status» terminlərinin etimoloji eyniyyətinə baxmayaraq) (17, 27).

Digər alimlər şəxsiyyətin geniş mənada hüquqi vəziyyətinin (statusunun) ifadəsi üçün yeni terminlər, məsələn, «hüquqi kompleks» terminini tətbiq etməyi təklif edirlər (11, 5-6). Lakin alimlərin əksəriyyəti hüquqi statusun daha geniş izahına tərəfdar çıxır. Bizim fikrimizcə, burada N.İ.Matuzovla razılaşmaq lazımdır: «Hüquqi status» və «hüquqi vəziyyət» anlayışlarının fərqləndirilməsinə nə nəzəri, nə də praktiki zərurət yoxdur. Hər iki anlayış eynimənalıdır, onları fərqləndirmək cəhdləri isə sünidir, yalnız problemin işlənilməsinə, təhlilini, qavranılmasını çətinləşdirir (28, 52). Status elə kiminsə, yaxud nəyinsə vəziyyəti, halı, mövqeyidir. Lakin məsələ həтта etmologiyada, yaxud terminologiyada deyildir, ilk növbədə, məsələnin mahiyyəti vacibdir. Hüquqi statusu şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətinin «özəyi», «nüvəsi» hesab etmək məntiqsizlik olardı, çünki bu anlayışlar belə nisbətdə deyildir, eləcə də «hüquqi vəziyyət hüquqi statusun faktiki surətdə realizə olunmuş, yaxud realizə olunan hissəsidir» fikri də yanlışdır. Bu, məsələni qəti surətdə dolaşığa sala bilər.

Şübhə yoxdur və bunu bütün alimlər etiraf edir ki, şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətinin (yaxud statusunun) əsasını onun əsas hüquqları və vəzifələri təşkil edir.

Elmi və tədris ədəbiyyatlarında əmək hüququ subyektlərinin hüquqi statusunun anlayışı, məzmunu və tərkib elementləri haqqında da yekdil fikir yoxdur.

A.M.Qasimovun fikrincə, əmək hüququ subyektinin hüquqi statusu onun həmin subyekt kimi əmək qanunvericiliyi ilə təsbit olunmuş əsas hüquqi vəziyyətinə deyilir (8, 139). A.S.Paşkov əmək hüququnun subyektlərinin hüquqi statusunun məzmununu hüquq subyektliliyi ilə eyniləşdirirdi. Onun fikrincə, sonuncu «qanunvericiliklə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələrlə; bu hüquq və vəzifələrin təminatları ilə, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin icra olunmamasına görə məsuliyyətlə müəyyən olunur» (39, 56).

L.A.Krutova əmək hüququnun subyektinin hüquqi statusu dedikdə, subyektiv hüquq və vəzifələrin məcmusunu başa düşür (26, 12).

Y.B.Xoxlov subyektin hüquqi vəziyyətini və hüquqi statusunu fərqləndirir: «Subyektiv hüquq və vəzifələrin (kontrakt, inzibati aktdan irəli gələn, statut) bütün məcmusu «subyektin hüquqi vəziyyəti» anlayışı ilə müəyyən olunur. Subyektin statut hüquq və vəzifələri sistemi onun hüquqi statusunu xarakterizə edir» (40, 102).

V.L.Geyxman və İ.K.Dmitriyeva göstərir ki, əmək hüququnun subyektinin hüquqi statusu – onun hüquq, azadlıq və vəzifələrinin cəmidir (18, 99).

B.K.Beqiçev və L.Y.Ginsburq əmək – hüquqi statusu hüquq fəaliyyət qabiliyyətliliyi və əsas (statut) hüquq və vəzifələrlə bağlayırdılar (13, 10; 19, 208). L.A.Sırovatskaya isə hüquqi statusun məzmununda iki elementi: əmək hüquq qabiliyyətliliyini və əsas hüquq və vəzifələri fərqləndirirdi (35, 67).

M.A.Draçuk əmək hüququnun subyektinin hüquqi statusunun elementlərinə əmək sahəsində ümumi (statut) və subyektiv hüquqları və hüquqi vəzifələri, eləcə də onlara malik olmaq və öz hərəkətləri ilə onları realizə etmək imkanı kimi hüquq subyektliliyini aid edir (21, 12).

V.V.Fedin və Ə.Ə.Mustafayeva işçinin hüquqi statusunun beş elementli strukturunda söz açırlar (42). Ə.Ə.Mustafayeva ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsinin müddəalarını əsas götürərək və elmi analogiya prinsipindən istifadə edərək işçinin hüquqi statusunun tərkib elementlərinə aşağıdakıları aid etməyi təklif edir:

a) işçinin (vətəndaşın) hüquqa malik olma qabiliyyəti, yəni əmək hüquq subyektliyi (hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyəti);

b) işçinin (vətəndaşın) əsas hüquqları, azadlıqları və vəzifələri sistemi;

c) işçinin qanuni mənafeleləri;

ç) hüquqi təminatlar sistemi;

d) hüquqi məsuliyyət (4, 61).

O.B.Zaytseva işçinin hüquqi statusunun tərkibinə aşağıdakı üç elementi daxil edir; əmək hüquq subyektliyi, subyektiv hüquq və vəzifələr, hüquqi təminatlar (22, 38).

A.M.Qasimovun fikrincə, əmək hüquq subyektinin hüquqi statusunun məzmununa aşağıdakı elementlər daxildir:

a) əmək hüquq subyektliyi (əmək hüquq fəaliyyət qabiliyyəti və delikt qabiliyyəti);

b) qanunvericilikdə təsbit olunmuş əsas əmək hüquq və vəzifələr;

c) bu əsas əmək hüquq və vəzifələrinin hüquqi təminatları;

ç) əmək vəzifələrinin pozulmasına görə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş məsuliyyət (8, 141).

Göründüyü kimi, əmək hüquq elmində əmək hüququ subyektinin hüquqi statusunun tərkib elementləri barədə yekdil fikir yoxdur. Bütün bunlara baxmayaraq, aparılmış təhlillər nəticəsində belə bir qənaətə gəlik ki, əmək hüquq subyektinin hüquqi statusunun məzmununun əsas elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

- əmək hüquq və fəaliyyət qabiliyyətliliyi (hüquq subyektliliyi);
- qanunvericilikdə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələr;
- bu hüquq və vəzifələrin təminatları;
- subyektin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin lazımınca icrasına görə məsuliyyəti.

İndi əmək – hüquqi statusunun bəzi struktur elementlərinin təhlilinə keçək. Vətəndaşın hüquq subyektliliyi probleminə həm ümumi hüquq nəzəriyyəsinin, həm də əmək hüququnun nümayəndələri dəfələrlə müraciət etmişlər. Lakin hüquq subyektliliyi məsələsi indiyə qədər mübahisəli olaraq qalmaqdadır.

Alimlərin bu qismi hüquq subyektliliyini hüquq fəaliyyət qabiliyyətliliyi ilə eyniləşdirir. Bu istiqamətin daxilində fərqlər yalnız hüquq subyektliliyinin anlayışına təkə hüquq qabiliyyətliliyini yox, həm də fəaliyyət qabiliyyətliliyini daxil etmək lazım olub-olmadığından ibarətdir. Belə ki, məsələn, A.V.Venediktov hesab edir ki, mülki hüquqda hüquq subyektliliyi hüquq qabiliyyətliliyi ilə eyniyət təşkil edir, əmək hüququnda isə həm hüquq qabiliyyətliliyini, həm də fəaliyyət qabiliyyətliliyini əhatə edir (16, 20). Digər alimlərin (məsələn, O.S.İoffe, M.D.Şarqorodski, O.A.Krasavçikov) fikrincə, hüququn bütün sahələrində hüquq subyektliliyi hüquq qabiliyyətliliyini və fəaliyyət qabiliyyətliliyini ehtiva edir (25, 210-211). Hüquq subyektliliyinin və fəaliyyət qabiliyyətliliyinin eyniyət təşkil etməsi fikri əməkşünas alimlər arasında da geniş yayılmışdır (34).

Digər istiqamətin nümayəndələri hüquq subyektliliyi kateqoriyasını nəzərdən keçirərkən hüquq fəaliyyət qabiliyyətliliyinin çərçivəsindən kənara çıxmağa çalışır. Belə ki, alimlərin bir qismi hesab edir ki, hüquq subyektliliyi hüquq qabiliyyətliliyini və hüquqi statusu ehtiva edir (10, 231-238); alimlərin digər qismi ümumiyyətlə hüquq subyektliliyini və hüquqi statusu eyniləşdirir (30, 105); alimlərin üçüncü qisminin fikrincə, hüquq subyektliliyi hüquqi statusun tərkib hissəsidir (12, 146); alimlərin dördüncü qismi hüquq subyektliliyinə hüquq fəaliyyət qabiliyyətliliyindən başqa, əsas hüquq və vəzifələri

də daxil edirlər (14, 63). Əmək hüquq subyektliliyi konsepsiyasının yaradılmasına B.K.Beqiçev böyük töhfə vermişdir. Sonralar onun mövqeyini digər əməkşünas alimlər bölüşmüşlər (məsələn, Y.P.Orlovski).

B.K.Beqiçevin gəldiyi başlıca nəticə bundan ibarətdir ki, əmək münasibətləri sahəsində hüquqa malikolma imkanı ilə yanaşı, vətəndaş özünün konkret hüquq münasibətinə girənə qədər hüquq və vəzifələrin məlum məcmusuna malikdir, əmək hüquq münasibətinə girdikdə onlar əldə edilmir, realizə olunur. Əvvəlcədən qanunla əmək hüququnun hər bir subyekti üçün təsbit olunan hüquq və vəzifələr əmək hüququnda hüquq subyektliliyinin anlayışına təsir göstərməyə bilməz, eynilə öz inikasını əmək hüquq qabiliyyətliliyində tapan sadə «hüquqa malikolma» imkanından ibarət ola bilməz. Bundan çıxış etdikdə əmək hüququ subyektinin hüquqi vəziyyətinin xarakteristikası yalnız hüquqa malikolma imkanının göstərilməsini deyil, həm də onun qanuna əsasən malik ola bilməyəcəyi hüquq və vəzifələrin dairəsinin müəyyən edilməsini tələb edir (13, 58).

Hüququn dəyişdirilməsi, yaxud xitamı məhz ona görə şəxsin hüquq subyektliliyinin dəyişdirilməsini şərtləndirir ki, hüquqa malikolma qabiliyyəti şəklində deyil, konkret hüquq şəklində təsbit olunur. B.K.Beqiçevin daha sonra yazdığına görə, buradan belə bir nəticə çıxır ki, əmək hüququnda vətəndaşların hüquq subyektliliyi mülki hüquq subyektliliyindən fərqli olaraq, hüquq (fəaliyyət) qabiliyyətliliyi vasitəsilə tam açıqlanmır. O özünün digər hissəsində subyektlərə müəyyən hüquq və vəzifələr dairəsinin verilməsi ilə bağlıdır (13, 59).

B.K.Beqiçevin vətəndaşın hüquqi statusuna daxil olan əmək hüquq və vəzifələrinin əmək hüquq subyektliliyinə daxil edilməsi haqqında təklifini Y.P.Orlovski də müdafiə edir (24, 258).

Fikrimizcə, əmək hüquq subyektliliyinin vətəndaşların əmək hüquq və vəzifələrinə malik olmaq və hüquqi hərəkətləri yerinə yetirmək qabiliyyətini, eləcə də qanundan bilavasitə irəli gələn konkret əmək hüquq və vəzifələrinə malik olmanı ifadə edən hüquqi anlayış kimi izahı onun mahiyyətini əks etdirmir və əslində hüquq subyektliliyini natamam hüquqi statusla məhdudlaşdırır.

Həqiqətən, B.K.Beqiçevin və Y.P.Orlovskinin dəlillərini ətraflı surətdə təhlil etsək, mülahizələrin müəyyən qeyri-ardıcılığını müşahidə etmək olar. Belə ki, B.K.Beqiçev bir yerdə hüquq subyektlili-

yinin əmək hüququnun subyektlərinin ümumi hüquqi vəziyyətində ən mühüm yer tutduğunu göstərir (13, 62), başqa bir yerdə ondan vətəndaşların əmək münasibətlərində iştirakının ilkin şərti kimi söz açır (13, 63), üçüncü yerdə isə ümumiyyətlə onu əmək statusu ilə eyniləşdirir (13, 74).

Fikrimizcə, əmək hüquq subyektivliyinin anlayışına hansı elementlərin daxil olması sualına cavab vermək üçün bu kateqoriyanın nəyə görə lazım olduğunu, onun hüquq elminin anlayışlar aparatını nə ilə zənginləşdirəcəyini aydınlaşdırmaq zəruridir. Əmək hüquq subyektivliyinin əsas təyinatı vətəndaşın əmək hüququnun subyektinə olma bilib-bilməyəcəyini müəyyən etməkdir, buna görə də onun məzmununa yalnız əmək hüququnun mümkün subyektinə kimi vətəndaşın xarakteristikası üçün şəxsi zəruri olan elementləri daxil olmalıdır. Aydın ki, hüquq qabiliyyətliyi, yəni hüquq və vəzifələrə malik olma qabiliyyəti əmək hüquq subyektivliyinin məcburi (mütləq) elementlərindən biridir. Əmək hüquq münasibətlərinin subyektinə olmaq və eyni zamanda əmək hüquq və vəzifələrinə malik olmaq qabiliyyətindən məhrum olmaq mümkün deyildir. O da aydındır ki, əmək hüququnun subyektinə olmaq üçün hüquq və vəzifələrə malik olma qabiliyyəti kifayət deyildir, vətəndaş həmçinin öz hərəkətləri ilə əmək hüquq və vəzifələr əldə etmək, onları müstəqil surətdə həyata keçirmək və onların həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşımaq qabiliyyətinə malik olmalı, yəni fəaliyyət qabiliyyətli olmalıdır.

Əmək hüququnda hüquq və fəaliyyət qabiliyyətliyinin əlaqəsi problemi üzərində dayanaq. Alimlərin əksəriyyəti belə hesab edir ki, əmək hüquq və vəzifələrinin şəxsi xarakteri ilə əlaqədar əmək hüquq qabiliyyətliyi və əmək fəaliyyət qabiliyyətliyi vahid və ayrılmazdır, yəni əmək hüququ sahəsində hüquq və vəzifələr həmişə onları həyata keçirə biləcək şəxsə məxsusdur. B.K.Beçiçev bu əhəməli fikirlə mübahisəyə girişməyə cəhd göstərərək arqument qismində aşağıdakı mülahizələri gətirmişdir. O, yazır: «Birincisi, hüquq və fəaliyyətliyi ilə vətəndaşların əmək hüquq subyektivliyi tükənmir. Əmək hüququnda hüquq subyektivliyinə malik şəxs hüquq və vəzifələrə malik olmaq və onları həyata keçirmək qabiliyyəti ilə yanaşı vətəndaşın hüquqi statusundan irəli gələn konkret hüquq və vəzifələrin məlum məcmusuna malikdir. Biz isə hüquq subyektivliyini ilk növbədə konkret hüquq və vəzifələrə malik olmanın ilkin şərti, yəni malik olduqda vətəndaşın əmək hüququnun subyektinə qis-

mində çıxış edə biləcəyi kateqoriya kimi başa düşərək hesab edirik ki, hüquq və fəaliyyət qabiliyyətliyi məhz hüquq subyektliyinin elementləri kimi ayrılmaz surətdə mövcuddur. Əmək hüququnun subyektliyi üçün həm hüquq, həm də fəaliyyət qabiliyyətli olmaq lazımdır. Əmək hüquq münasibəti çərçivəsində bəzi konkret əmək hüquqlarının realizəsi zamanı isə bu kateqoriyalar ayrılıqla bilər. Beləliklə, bizim fikrimizcə, əmək hüququnda hüquq və fəaliyyət qabiliyyətliyi həm birgə, həm də ayrıca mövcud ola bilər, lakin hüquq subyektliyinin elementləri kimi onlar həmişə ayrılmazdır.

Lakin biz B.K.Beqiçevin belə bir fikri ilə qismən razıyıq ki, əmək hüquq subyektliyi hüquq fəaliyyət qabiliyyətliyi kateqoriyası vasitəsilə tam açıqlanmır. Malik olmadan vətəndaşın əmək hüququnun subyektliyi ola bilməyəcəyi daha bir element mövcuddur. Lakin bu element B.K.Beqiçevin və Y.P.Orlovskinin hesab etdikləri kimi müəyyən hüquq və vəzifələr dairəsindən deyil, yalnız vətəndaşın malik olmadan əmək münasibətlərinin subyektliyi qismində çıxış edə bilməyəcəyi əsas ilkin hüququ kimi əmək hüququndan ibarətdir. Həmin müəlliflərin hüquq subyektliyinə daxil etdikləri hüquq və vəzifələr əmək hüququndan törəmədir. Şübhəsiz, onlar əmək hüququnun həyata keçirilməsi üçün zəruridir, lakin əmək hüququnun mümkün subyektliyi kimi vətəndaşın xarakteristikasına yeni heç nə əlavə etmir.

Beləliklə, əmək hüquq subyektliyi – vətəndaşların əmək hüquq münasibətlərinin subyektləri qismində çıxış etmək qabiliyyətini ifadə edən hüquqi kateqoriyadır. Əmək hüquq qabiliyyəti dedikdə, dövlətin və əmək qanunvericiliyinin tanıdığı əmək hüquq və vəzifələrinə malik olmaq qabiliyyəti başa düşülür. Əmək fəaliyyət qabiliyyəti əmək qanunvericiliyi normaları üzrə öz hərəkətləri ilə əmək hüquq və vəzifələrini həyata keçirmək qabiliyyətidir. Əmək delikt qabiliyyəti dedikdə isə əmək sahəsindəki hüquq pozuntularına görə məsuliyyət daşımaq qabiliyyəti başa düşülür. Çox zaman ədəbiyyatda başqa bir ümumiləşdirici «əmək hüquq subyektliyi» termindən də istifadə olunur. Əmək hüquq subyektliyi dövlət tərəfindən tanınan əmək hüquq və vəzifələrə malik olmaq və onları şəxsən həyata keçirmək qabiliyyəti, eləcə də əmək sahəsində hüquq pozuntularına görə müstəqil surətdə hüquqi məsuliyyət daşımaq qabiliyyətidir.

Əmək hüququ üzrə elmi və tədris ədəbiyyatlarında “əmək hüquq fəaliyyət qabiliyyətliliyi» terminindən istifadə olunur. Hesab edirik ki, qeyd olunan terminin əvəzinə «əmək hüquq subyektliliyi» terminindən istifadə olunması daha məqsədəuyğundur.

Əmək hüququnda bu qabiliyyətlər mülki hüquqdan fərqli olaraq ayrılmazdır. Belə ki, qanuna görə, uşaq ölmüş valideyninin mirasını almaq hüquq qabiliyyətinə malikdir. Lakin o, hələ özü bu hüququ realizə etmək qabiliyyətinə malik deyildir, onun yerinə bunu ikinci valideyni edir.

Əmək hüququnda isə vətəndaş vahid əmək hüquq fəaliyyət və delikt qabiliyyətinə malikdir. Hər üç element (yəni qabiliyyət) eyni vaxtda yaranır və vəhdət halında əmək hüquq subyektliliyi adlanır.

Əmək hüquq subyektliliyi bu və ya digər şəxsin əmək hüququnun, əmək hüquq münasibətinin subyekti ola bilməsi üçün olduqca zəruridir.

Əmək hüququnun subyekti olmaq üçün yalnız vətəndaşın (işçinin) deyil, həm də işəgötürənin əmək hüquq subyektliliyinə malik olması zəruridir.

Əmək hüququ üzrə elmi və tədris ədəbiyyatlarında «xüsusi əmək hüquq subyektliliyi» termini də fərqləndirilir. S.P.Mavrinin fikrincə, xüsusi əmək hüquq subyektliliyi şəxslərin bu və ya digər əmək hüquq münasibətlərinin iştirakçısı qismində çıxış etmək imkanının məhdudlaşdırılması və ya əmək qabiliyyətinin realizəsinin xüsusi qaydası ilə xarakterizə olunur (40, 316). Bu fikirlə razılaşımaq olar.

Xüsusi hüquq subyektliliyinin fərqləndirilməsi əmək hüquqlarının bərabərliyi prinsipinə zidd deyildir, çünki hüquq qabiliyyətində bərabərlik dəyişməz qalır və əmək sahəsində ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi yolu ilə təmin olunur.

Xüsusi əmək hüquq subyektliliyi kateqoriyası əməyin hüquqi tənzimlənməsinin diferensiasiyası prinsipinə müvafiq surətdə işçilərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının yaşına, vətəndaşlığına, səhhətinə, təhsil səviyyəsinə qarşı irəli sürülən xüsusi tələblərlə şərtlənir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 264 s.
2. Əkbərli Ü.A. Əmək hüququ. Mühazirə mətnləri. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 964 s.

3. Əsgərli Y.S. Əmək hüququnun subyektinin, onun əmək hüquq subyektivliyinin və hüquqi statusunun ümumi anlayışı / Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri, Elmi məqalələr məcmuəsi, 12-ci buraxılış. Bakı, 2005, s.198-206

4. Mustafayeva Ə.Ə. Əmək hüququnun subyekt tərkibi və onları təsnifləşdirilməsinin əsas meyarları//Nəqliyyat hüququ, Bakı, 2013, № 1, s.198-217

5. Mustafayeva Ə.Ə. İşçi əmək hüququnun subyekt kimi: Hüquq üzrə fəlsəfə dokt. ...dis. Bakı, 2013, 151 s.

6. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi: Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 448 s.

7. Qasımov A.M. Əmək hüququ: Dərslik. Bakı: Adiloğlu, 2007, 560 s.

8. Qasımov A.M. Əmək hüququ: Dərslik. Bakı: Letterpress nəşriyyat evi, 2016, 840 s.

9. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма: Монография. М., 1961, 271 с.

10. Александрова З.К. Теоретические вопросы правового статуса граждан зарубежных социалистических стран Европы: Автореф.дис. ...канд.юр.наук. Свердловск, 1975, 27 с.

11. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве: Монография. М., 1966, 186 с.

12. Бегичев Б.К. Рабочие и служащие как субъекты советского трудового права. Автореф.дис. ...докт.юр.наук. М., 1975, 58 с.

13. Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советских граждан: Монография. М.: Юрид.лит., 1972, 248 с.

14. Большой юридический энциклопедический словарь / Сост. А.Б.Барихин. М.: Книжный мир, 2003, 700 с.

15. Болдырев В.А., Сысоев В.А. Трудовое право России: Учебник для вузов. М.: Норма, 2006, 832 с.

16. Венедиктов А.В. О субъектах социалистических правоотношений // Советское государство и право, 1955, № 6, с.17-29

17. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе: Монография. М.: Юрид.лит., 1979, 286 с.

18. Гейхман В.Л., Дмитриева И.К. Трудовое право: Учебник. М.: Юрайт, 2012, 523 с.

19. Гинцбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотношение: Монография. М.: Наука, 1977, 310 с.
20. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. М.: Проспект, 2006, 496 с.
21. Драчук М.А. Субъекты трудового права. Дис...канд.юр.наук. Омск, 2002, 179 с.
22. Зайцева О.Б. Трудовая правосубъектность как правовая категория: Монография. Оренбург, 2006, 239 с.
23. Зарипова З.Н., Шавин В.А. Трудовое право: Учебник и практикум. М.: Юрайт, 2016, 560 с.
24. Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: вопросы теории: Монография. М.: Наука, 1978, 367 с.
25. Иоффе О.С., Шаргородский Н.Д. Вопросы теории права. М., 1961, 361 с.
26. Крутова Л.А. Работодатель как субъект трудового права: Автореф.дис. ...канд.юр.наук. М., 2000, 26 с.
27. Курс российского трудового права. В 3-х т. Т.1. Общая часть / Под ред. Е.Б.Хохлова. СПб: Изд-во Санкт-Петербургского гос.ун-та, 1996, 573 с.
28. Матузов Н.И. Правовая система и личность: Монография. Саратов, 1987, 293 с.
29. Миронов В.И. Трудовое право: Учебник для вузов. СПб: Питер, 2009, 864 с.
30. Мицкевич А.В. Субъекты советского права: Монография. М., 1962, 210 с.
31. Молодцов М.В., Головина С.Ю. Трудовое право России: Учебник. М.: Норма, 2003, 704 с.
32. Словарь по трудовому праву / Отв.ред. Ю.П.Орловский. М.: БЕК, 1998, 600 с.
33. Советское трудовое право: Учебник / Под ред. А.Д.Зайкина. М., 1985, 480 с.
34. Советское трудовое право: Учебник / Под ред. А.С.Пашкова. М., 1982, 576 с.
35. Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. М.: Юристъ, 2001, 312 с.
36. Толкунова В.Н. Трудовое право: курс лекций. М.: Проспект, 2003, 320 с.

37. Толстой Ю.К. К теории правоотношения: Монография. Л., 1959, 311с.

38. Трудовое право России: Учебник для бакалавров / Под ред. К.Н.Гусова, Н.Л.Лютова. М.: Проспект, 2019, 632 с.

39. Трудовое право России: Учебник / Под ред. А.С.Пашкова. СПб: Издательство Санкт-Петербургского гос. ун-та, 1994, 288 с.

40. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П.Маврина, Е.Б.Хохлова. М.: Юристъ, 2002, 656 с.

41. Трудовое право: Учебник / Под ред. К.К.Гасанова, Ф.Г.Мышко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2019, 463 с.

42. Федин В.В. Юридический статус работника как субъекта трудового права: Монография. М.: Проспект, 2005, 240 с.

43. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования социалистических общественных отношений: Монография. М., 1961, 207 с.

Ülkər Əkbərli

Əmək hüququnun subyektlərinin anlayışı haqqında məsələyə dair

X Ü L A S Ə

Məqalədə əmək hüququ üzrə elmi və tədris ədəbiyyatlarında əmək hüququnun subyektlərinin anlayışı və onların hüquqi statusunun tərkib elementləri ilə bağlı mövcud olan fikirlər araşdırılır. Aparılan tədqiqat nəticəsində belə nəticəyə gəlinmişdir ki, əmək hüquq elmində nəinki əmək hüququ subyektinin anlayışı, habelə onun subyektlərinin hüquqi statusunun tərkib elementləri barədə yekdil fikir yoxdur. Bütün bunlara baxmayaraq, aparılmış təhlillər nəticəsində belə bir qənaətə gəlik ki, əmək hüquq subyektinin hüquqi statusunun məzmununun əsas elementlərinə aşağıdakılar aiddir: a) əmək hüquq və fəaliyyət qabiliyyətliliyi (hüquq subyektliliyi); b) qanunvericilikdə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələr; c) bu hüquq və vəzifələrin təminatları; ç) subyektin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin lazımınca icrasına görə məsuliyyəti.

Bundan başqa, əmək hüquq subyektliliyinin vətəndaşların əmək hüquq və vəzifələrinə malik olmaq və hüquqi hərəkətləri yerinə yetirmək qabiliyyətini, eləcə də qanundan bilavasitə irəli gələn

konkret əmək hüquq və vəzifələrinə malik olmanı ifadə edən hüquqi anlayış kimi izahı onun mahiyyətini əks etdirmir və əslində hüquq subyektivliyini natamam hüquqi statusla məhdudlaşdırır. Beləliklə, bizim fikrimizcə, əmək hüququnda hüquq və fəaliyyət qabiliyyətliliyi həm bircə, həm də ayrıca mövcud ola bilər, lakin hüquq subyektivliyinin elementləri kimi onlar həmişə ayrılmazdır.

Акперли Улькер
Преподаватель кафедры Трудового и экологического права
Бакинского Государственного Университета, д.ф.н.п.

Понятие субъектов трудового права

Р Е З Ю М Е

В статье исследуются существующие в научной и учебной литературе по трудовому праву взгляды на понятие субъектов трудового права и составные элементы их правового статуса. В результате исследования был сделан вывод о том, что в науке трудового права нет единого мнения не только по поводу понятия субъекта трудового права, но и по составным элементам правового статуса его субъектов. Тем не менее, в результате анализа можно сделать вывод, что основными элементами содержания правового статуса субъекта трудового права являются: а) трудовая право- и дееспособность (правосубъектность); б) права и обязанности, установленные законом; в) гарантии этих прав и обязанностей; г) ответственность за надлежащее исполнение возложенных на субъект обязанностей.

Кроме того, толкование трудовой правосубъектности как правового понятия, выражающего способность граждан иметь трудовые права и обязанности и совершать юридические действия, а также иметь определенные трудовые права и обязанности, вытекающие непосредственно из закона, не отражает его сущности и фактически ограничивает правосубъектность неполным правовым статусом.

Таким образом, на наш взгляд, правоспособность и дееспособность в трудовом праве могут существовать как вместе, так и по отдельности, но как элементы правосубъектности они всегда неразделимы.

Akperli Ulker
*Lecturer at the Department of Labor and Environmental
Law of Baku State University, PhD in Law*

The concept of subjects of labor law

S U M M A R Y

The article examines the views existing in the scientific and educational literature on labor law on the concept of subjects of labor law and the constituent elements of their legal status. As a result of the study, it was concluded that in the science of labor law there is no consensus not only on the concept of the subject of labor law, but also on the constituent elements of the legal status of its subjects. Nevertheless, as a result of the analysis, it can be concluded that the main elements of the content of the legal status of the subject of labor law are: a) labor legal personality and legal capacity (legal subjectivity); b) the rights and obligations established by law; c) guarantees of these rights and obligations; d) responsibility for the proper performance of the duties assigned to the subject.

In addition, the interpretation of labor subjectivity as a legal concept expressing the ability of citizens to have labor rights and obligations and to perform legal actions, as well as to have certain labor rights and obligations arising directly from the law, does not reflect its essence and actually limits legal personality to an incomplete legal status.

Thus, in our opinion, legal personality and capacity in labor law can exist both together and separately, but as elements of legal personality they are always inseparable.

Könül QURBANOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Aparatının
Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq əməkdaşlıq
şöbəsinin baş məsləhətçisi, h.ü.f.d.

CİNAYƏT HÜQUQUNA DAİR MƏSƏLƏLƏR ÜZRƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNİN HÜQUQİ MÖVQELƏRİNİN SİSTEMİ

Açar sözlər: hüquqtətbiqetmə, cinayət qanununun məhkəmə şərhə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri, cinayət hüququnun mənbəyi

Ключевые слова: правоприменение; судебное толкование уголовного закона; правовые позиции Конституционного Суда Азербайджанской Республики; источник уголовного права.

Keywords: law enforcement; criminal law interpretation; the Constitutional Court; source of criminal law.

Konstitusiyası nəzarəti orqanı olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi dövlət orqanları arasında xüsusi statusa malikdir, bu isə özlüyündə məhkəmə tərəfindən qəbul edilən qərarların imperativ təbiətini müəyyən edir. “Neqativ hüquqyaradıcılığının” forması olan Konstitusiyası Məhkəməsinin aktları qanuni mənbə qismində çıxış edir və cinayət-hüquq tənzimlənməsi mexanizmində mühüm rol oynayır.

Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarları konstitusiyası dəyərləri və prinsiplərinə əsasən qanunvericiliyin inkişafına nəzərəçarpan dərəcədə təsir göstərir. Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarlarında Konstitusiyasının əsasları nəzərə alınaraq mühüm hüquqi mövqelər formalaşdırılır. Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarının hüquqi qüvvəsi bütün hissələrinə, o cümlədən hüquqi mövqelərə şamil edilir. Bir sıra hallarda həmin hüquqi mövqelər müstəqil mənə kəsb edir. Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqelərinin qüvvəsi onun qərarları-

nın hüquqi qüvvəsinə bərabər səviyyədə tutulur və ümumi xarakter daşıyır, buna görə də yalnız konstitusiya işinin predmetini təşkil edən hala deyil, eyni zamanda hüquqtətbiqetmə təcrübəsində hüquq mənbəyi kimi istifadə olunan analogi hallarda da şamil edilir və bu baxımdan sözügedən qərarlar yalnız məhkəmələr üçün deyil, eyni zamanda hüquqtətbiqedicilərin orqanları üçün də mühüm mənbə qismində çıxış edir [1].

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli, 21-IVKQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 4.1.1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları hesab edilir. Həmin Konstitusiya Qanununun 1.0.3-cü maddəsində müəyyən edilmişdir ki, normativ xarakterli akt bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəddir [2].

Göründüyü kimi, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında formalalaşdırdığı hüquqi mövqeləri normativ xarakterli akt statusuna malikdir, həmin qərarlar məcburi davranış qaydalarını özündə əks etdirir və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Bununla bərabər Konstitusiya Məhkəməsinin pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarından vətəndaşların vermiş olduğu şikayətlərə dair çıxardığı qərarlardakı hüquqi mövqeyi digər məhkəmələr üçün “presedent” əhəmiyyətinə malikdir. Qeyd olunmalıdır ki, Konstitusiya Məhkəməsinin həmin məsələlər üzrə hüquqi mövqeyi digər məhkəmələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə” 11 iyun 2004-cü il tarixli, 688-IIQ sayılı Azərbaycan Respublikası Qanununun III hissəsinin 9-cu bəndinin və IV hissəsinin 7-ci bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu bəndinin IX hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 25 yanvar 2005-ci il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, “Konstitusiya Məhkəməsinin qərarının yüksək hüquqi qüvvəsi onun bütün hissələrinə, habelə həmin qərarın əsasını təş-

kil edən hüquqi mövqələrə də şamil olunur. Lakin Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqələri bəzən müstəqil əhəmiyyət qazandır. Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqələrinin qüvvəsi onun qərarlarının hüquqi qüvvəsinə bərabər olduğundan və ümumi xarakter daşdığından, yalnız konstitusiya işinin predmetini təşkil etmiş halda deyil, hüququn mənbəyi kimi hüquqi tətbiqetmə təcrübəsində rast gəlinən analogi hallara da şamil edilməlidir” [3].

Konstitusiya Məhkəməsinin qəraradlarına gəldikdə isə, burada formalaşan mövqələr prosessual qənaət və konstitusiya məhkəmə icraatının operativliyi məqsədilə analogi məsələlərin də həllinə şamil edilir. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “S.Xəlilov və Ə.İbrahimovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 30 iyul 2015-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 13 iyul 2016-cı il tarixli qərarında xüsusilə qeyd etmişdir ki, Konstitusiya Məhkəməsi əvvəlki hüquqi mövqələrinə yalnız Plenum qərarlarında deyil, həmçinin Palata tərəfindən qəbul edilmiş “pozitiv izah yönümlü” qəraradlarında da istinad edilməsi təcrübəsi mövcuddur [4].

Bu növ qəraradlarda Konstitusiya Məhkəməsi sorğuda, müraciətdə və ya şikayətdə qaldırılan məsələləri əvvəlki hüquqi mövqələri nəzərə almaqla qiymətləndirir və bu, nəticə etibarlı ilə iş üzrə maddi-hüquq məsələlərinin həllinə yönəlmiş olur [5].

Eyni zamanda, Konstitusiya Məhkəməsi Palatasının qəraradında (Konstitusiya Məhkəməsi Palatasının “Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsi ilə bağlı Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciətinə dair” 22 yanvar 2015-ci il tarixli Qərarı) faktiki olaraq müəyyən ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquqi mövqələr də formalaşdırılmışdır [6].

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu öz şərhətmə fəaliyyətində cinayət hüququnun problemlərinə tək-tək hallarda müraciət etsə də, qəbul edilən qərarlarda (həm qərar, həm də qərarad formasında) əhəmiyyətli hüquqi mövqələrə rast gəlmək olar, onların təhlili isə cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi dərəcəsi barədə mühakimə yürütmək, eləcə də hüquqtətbiqedicilə sahədə çətinliklər yaranan məsələlər dairəsini müəyyən etmək imkanı verir.

Qeyd edilməlidir ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin bəzi normalarının düzgün tətbiqinə dair qərarları məhkəmə təcrübəsi üçün xüsusilə vacibdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 10 aprel 2012-ci il tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, məsuliyyətin yaranması hüquqi, eləcə də cinayət-hüquqi nəticələr törətdiyi üçün buna səbəb olan hansı hərəkətin (və ya hərəkətsizliyin) edilməsi, o cümlədən məhz hansı vəzifənin yerinə yetirilməməsi hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğun olaraq, qanunda dəqiq və aydın göstərilməlidir. Eyni zamanda, cinayət qanunvericiliyi sahəsində hüquqi müəyyənlik prinsipi Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VIII hissəsindən və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 7-ci maddəsindən irəli gəlir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VIII hissəsindəki müddəə Əsas Qanunda qanunçuluq prinsipini ifadə edərək, cinayət və cəzanın qanuna əsaslanmasını tələb etməklə yanaşı (nullum crimen sine lege və nulla poena sine lege prinsipləri), cinayət qanununun genişləndirici təfsirinin qadağan edilməsi (lex stricta) və cinayət qanunvericiliyinin aydın və müəyyən olmasını da (lex certa) tələb edir [8].

Qanunvericinin əsas məqsədlərini təhlil edərək Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18-ci və 83.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 6 sentyabr 2010-cu il tarixli Qərarında göstərmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.1-ci maddəsinin «məhkum olunmuş şəxs» müddəəsi həmin Məcəllənin 83.1-ci maddəsinə uyğun olaraq barəsində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü, ödənilməmiş və ya götürülməmiş məhkumluğu olan şəxsi ehtiva edir [10].

Qeyd edilməlidir ki, CM-in 16-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş təkrarlıq qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmünün olması ilə əlaqələndirilmir. Bu maddədən fərqli olaraq Məcəllənin 18-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən cinayətin törədilməsi residiv hesab olunur.

Plenum “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 18 mart 2013-cü il tarixli Qərarında göstərmişdir ki, cinayətlərin residivi

müəyyən edillərək nəzərə alınmalıdır ki, qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən eyni və ya həmcins cinayətin törədilməsi cinayətin residivi kimi qəbul edilməlidir. Həmin şəxsin əməli eyni zamanda cinayətlərin təkrar törədilməsi əlaməti ilə tövsif edilə bilməz. CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində residiv cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmadığı halda isə, CM-in 61.1.1-ci maddəsinə əsasən o cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmalı və təqsirləndirilən şəxsə CM-in 65-ci maddəsi tətbiq edilməklə cəza təyin olunmalıdır [19].

Plenum “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 56.1.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 12 yanvar 2012-ci il tarixli Qərarında həmçinin qeyd etmişdir ki, qanunverici Cinayət Məcəlləsinin 56.1.4-cü maddəsi ilə cinayətlərin xüsusi təhlükəli residivi zamanı və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəza növü müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növü ilə əvəz edildikdə, xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsi, Cinayət Məcəlləsinin 56.1.3-cü maddəsində isə nəzərdə tutulmuş “cinayətlərin residivi zamanı, əgər məhkum əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmişsə” müddəasını həm kişi, həm də qadın məhkumlara aid etməklə onların ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkmələrini müəyyən etmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, Cinayət Məcəlləsinin 57.2-ci maddəsinə əsasən qadınlara ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilməsi istisna edilir [11].

Cəza təyin edilərkən xarici dövlətin ərazisində qəsdən törədilmiş cinayət əməlinə görə məhkum olunmuş şəxsin məhkumluğunun nəzərə alınb-alınmaması ilə bağlı məhkəmə təcrübəsində fikir ayrılığı ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun sərgilədiyi mövqeyə görə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxmadığı beynəlxalq müqavilələr üzrə xarici dövlətin məhkəmə hökmlərinə əsasən yaranmış məhkumluqların nəzərə alınması yolverilməzdir. Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin V hissəsinə əsasən, məhkəmənin hökmü olmasa, kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz. Cinayət Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsinə görə, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər. Həmin Məcəllənin qanunçuluq prinsipi adlanan 5.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cina-

yət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir.

Plenum Konstitusiyanın və Cinayət Məcəlləsinin yuxarıda qeyd olunan normalarının mənası baxımından belə nəticəyə gəlmişdir ki, şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız Cinayət Məcəlləsinə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər və məhkumluğun yaranması üçün Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən çıxarılmış və qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü olmalıdır. Beləliklə, yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr üzrə xarici dövlətlərin məhkəmə hökmlərinə əsasən yaranmış məhkumluğun Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən cəza təyin edilərkən nəzərə alınmasına yol verilir [20].

Məhkum edilmiş şəxsin amnistiya aktı əsasında vaxtından əvvəl cəza çəkməkdən azad edildikdə, məhkumluğun ödənilməsi müddətinin axımı ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun formalaşdırdığı hüquqi mövqeyinə görə, amnistiya aktının dərc olunduğu gündən qanuni qüvvəyə minməsi, aktın barəsində tətbiq ediləcək şəxslərin hüquqi statusunun həmin gündən dəyişməsinə nəzərdə tutmur. Amnistiya aktının dərc edildiyi gündən qanuni qüvvəyə minməsi barəsində tətbiq edilən şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi və aktın tətbiq edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş müddətin axımının başlanması üçün zəruri olan zamanı ifadə edir. Plenum hesab etmişdir ki, məhkum edilmiş şəxs amnistiya aktı əsasında vaxtından əvvəl cəza çəkməkdən azad edildikdə, məhkumluğun ödənilməsi müddəti amnistiyanın həmin şəxs barəsində tətbiq edildiyi, yəni müvafiq səlahiyyətli orqan tərəfindən konkret şəxs barəsində amnistiya aktının tətbiq olunması barədə qərar qəbul edildiyi gündən hesablanmalıdır. Bununla belə vurğulanmışdır ki, amnistiyanın tətbiq edilməsinə dair qərar barəsində tətbiq olunacaq şəxslər üçün mühüm hüquqi nəticələr yaratdığından, səlahiyyətli orqanların belə işlərə mümkün qədər qısa müddət ərzində baxmaları məqsədemüvafiqdir [18].

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu öz qərarlarında Konstitusiya və cinayət qanunvericiliyində təsbit edilmiş prinsiplərin şərhinə xüsusi yer verir. Qanunçuluq, hüquqi müəyyənlik və mütənasiblik prinsiplərini təhlil edərək Plenum “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 182.2.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 21

oktyabr 2011-ci il tarixli Qərarında hesab etmişdir ki, qanunverici orqan tərəfindən cinayət hüquq norması qəbul edilərkən qanunçuluğun prinsiplərindən olan qanunun aliliyi, vahidliyi, məqsədəuyğunluğu və qanunçuluğun reallığı prinsiplərinə riayət olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sadalanan prinsiplərə əməl olunması Konstitusiyada təsbit olunmuş bərabərlik, mütənasiblik, hüquqi müəyyənlik, tarazlıq prinsiplərindən irəli gəlir [7].

Plenum “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 188-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 30 mart 2015-ci il tarixli Qərarında Cinayət Məcəlləsinin 188-ci və İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 70-ci maddələrinin məhz hüquqi müəyyənlik və mütənasiblik prinsipləri baxımından təkmilləşdirilməsini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə etmişdir. Plenum cinayət və inzibati xətalər qanunvericiliklərinin müvafiq normalarının təkmilləşdirilməsi həyata keçirilənədək, hüquqtətbiqedici orqanlar tərəfindən meşə fondu torpaqlarına qarşı yönələn hüquqazidd əmələ görə təqsiri olan şəxsi inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb edərkən, əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, mülkiyyətçiyə, ətraf mühitə və s. vurulmuş zərərin ağırlıq dərəcəsini nəzərə almaqla, onun hərəkətlərini müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 188-ci maddəsi və ya Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 70-ci maddəsi ilə təsvif edilməsini müəyyən etmişdir [9].

Qeyd edilməlidir ki, 30 sentyabr 2015-ci il tarixli 1336-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Cinayət Məcəlləsinin 188-ci maddəsi yeni redaksiyada verilərək torpaq üzərində yalnız mülkiyyət deyil, həmçinin istifadə və ya icarə hüququnun pozulmasına görə də cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir. Cinayət tərkibinin obyektiv tərəfinin əlamətləri genişlənərək torpaq sahəsinin başqa üsullarla özbaşına tutması da nəzərdə tutulmuşdur. Cinayətin törədilməsinə görə cəzanın hədləri də dəyişdirilərək səkkiz min manatdan on min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə kimi göstərilmişdir.

Digər bir misal kimi göstərmək olar ki, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin 333-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin subyektlərinin hərbi hissəni özbaşına tərk etmə və ya xidmət yerinə vaxtında gəlməmələrinin günlərlə hesablandığı hallarda onların əməllərinə cinayət hüquqi qiymət verilməsi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsində ziddiyyətlər yaranmışdır. Belə ki, bəzi məhkəmələr bu

müddətin hesablanması ilə bağlı hesab edirlər ki, Cinayət Məcəlləsinin 333-cü maddəsində müddətlər saatlarla deyil, günlərlə göstərildiyinə görə, həmin maddədə nəzərdə tutulmayan vaxt ölçüsü kimi saata istinad edilməsi və şəxsin cinayət məsuliyyətinə günün deyil, saatın keçməsi ilə bağlı cəlb edilməsi hüquqi müəyyənlik prinsipinin tələblərinə ziddir. Bu halda məhkəmələr Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 202.1-ci maddəsinə istinad edərək belə nəticəyə gəlirlər ki, cinayət mühakimə icraatı zamanı həmin Məcəllə ilə müəyyən edilmiş müddətlər saatlar, günlər, aylar, illərlə hesablanır və Cinayət Məcəlləsinin 333-cü maddəsində göstərilən müddət günün bitməsi və növbəti günün başlaması kimi gecə saat 12:00-dan sonra hesablanmalıdır.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 333.1 və 333.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2017-ci il 2 iyun tarixli Qərarında da göstərildiyi kimi, həmin maddələrin dispozisiyasında əməlin müəyyən müddət ərzində təkrar törədilməsi hərbi hissəni özbaşına tərk etmə cinayətinin obyektiv cəhətinin tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, hərbi hissəni və ya xidmət yerini özbaşına tərk etməyə görə Cinayət Məcəlləsinin 333.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti o zaman yaranır ki, hərbi hissəni və ya xidmət yerini özbaşına tərk etmə və ya üzrlü səbəblər olmadan öz xidmət yerinə vaxtında gəlməmə müddəti üç gündən artıq, lakin on gündən çox olmasın, yaxud üç gündən az olsa da, eyni əməllər altı ay ərzində təkrar törədilmiş olsun.

Plenum həmin qərarında bir daha vurğulamışdır ki, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təyinatı cinayət hesab edilən hər bir hadisənin açılmasına, cinayət törətmiş şəxslərin ifşa və məhkum edilməsinə, təqsirsiz şəxslərin təqib və məhkum edilməsinin qarşısının alınmasına xidmət edir. Başqa sözlə, Cinayət-Prosessual Məcəlləsi cinayət hüquq normalarının tətbiq edilməsi üçün prosessual vasitələri müəyyən edir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin normaları Cinayət Məcəlləsinin normalarına dəyişikliklər və ya düzəlişlər edə bilməz, onlar yalnız Cinayət Məcəlləsinin normalarının reallaşdırılmasına istiqamətlənməlidir. Buna görə, normalar arasında kolliziyalar müəyyən edildikdə, ilk növbədə, Cinayət Məcəlləsinin müvafiq normalarının müddəaları aydınlaşdırılmalı, daha sonra isə Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə müraciət edilməlidir (Konstitusiya Məhkəməsi Plenu-

munun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18 və 83.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2010-cu il 6 sentyabr tarixli Qərarı). Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun bu Qərarındakı yanaşma belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmayan hər hansı anlayışın cinayət-prosessual qanunvericiliyində müəyyən edilmiş açıqlaması Cinayət Məcəlləsinin məqsəd və vəzifələrinə, prinsiplərinə, eləcə də hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğun gəldiyi halda cinayət hüquq normasının tətbiqi zamanı nəzərə alınmalıdır.

Bununla bağlı Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, Cinayət Məcəlləsində “gün” anlayışının izahı verilmədiyi üçün həmin Məcəllənin 333-cü maddəsində göstərilən “gün” anlayışı məhz cinayət-prosessual qanunvericiliyində işlədilən 24 saatlıq müddət (sutka) mənasında başa düşülməlidir.

Konstitusiya Məhkəməsi qanunun formal müəyyənliyi prinsipinə Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 29 dekabr 2003-cü il tarixli Qərarında münasibət bildirmişdir ki, bu qərarın təhlili belə bir qənaətdə gəlməyə əsas verir ki, qanunvericiliyin sistemli xarakteri və onun sahəvi quruluşu nəzərə alınmaqla cinayət qanunvericiliyində işlənən hüquqi anlayışların istinasız olaraq açıqlanması verilməyə bilər, xüsusilə də onların mənası digər sahə hüquq normalarının analizi vasitəsilə müəyyən edilməsi imkanları mövcud olduqda [12].

Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin adında soyuq silah barədə heç bir müddəə olmadığı halda, bu maddənin tərkib hissəsi olan 228.4.-cü maddədə “soyuq silah” termini işlədilmişdir. Bundan başqa “Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda belə termin olmadığı halda göstərilən 228.4.-cü maddədə “tullayıcı silah” termininə istinad edilmiş soyuq, pnevmatik və sair silahın həmin terminə aid olub – olmaması isə açıqlanmamışdır.

Konstitusiya Məhkəməsi belə nəticəyə gəlmişdir ki, Cinayət Məcəlləsinin 228.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan “tullayıcı silah” termini altında «soyuq atıcı silah» başa düşülməlidir. Pnevmatik silahın soyuq silahların tərkibinə daxil olub-olmamasına gəldikdə isə, Konstitusiya Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, pnevmatik silahın anlayışı “Xidməti və mülki silah haqqında” Qanunun 2-ci maddəsində verilmiş və Cinayət Məcəlləsinin 228.4.-cü maddəsində nəzərdə tutulan “tullayıcı silah” termini “Xidməti və mülki silah haq-

qında” Qanunda göstərilən “soyuq atıcı silah” termini mənasında tətbiq olunmalıdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Qərarın nəticəvi hissəsində Cinayət Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin adı və onun dispozisiyası arasında olan uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasını Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə etmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, 10 iyun 2011-ci il tarixli 158-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 228-ci maddənin adından “odlu” sözü çıxarılmış, 228.4-cü maddədə “tullayıcı silahı” sözləri “soyuq atıcı silahı” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Konstitusiyaya ədalət mühakiməsinin əsasında duran vacib prinsiplərdən ədalətlik, tarazlıq və mütənasiblik prinsipləridir ki, bu Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 23 aprel 2018-ci il tarixli Qərarından irəli gəlir [13]. Qanunvericiliyə edilən son düzəlişlər və ictimai münasibətlərin dinamikası nəzərə alınmaqla, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin 1 və 3-cü bəndlərinin tətbiqi ilə bağlı vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılması üçün Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin 1 və 3-cü bəndlərinin şərh edilməsinə dair” Qərarında mühüm nəticəyə gəlmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, qanunverici Konstitusiyaya ilə ona verilmiş səlahiyyətdən istifadə edərək ədalət prinsipinin təmin olunması məqsədilə Cinayət Məcəlləsinin 177.2-ci maddəsində göstərilən ağırlaşdırıcı hallarda oğurluğun, o cümlədən təkrar oğurluğun təhlükəlilik dərəcəsini və belə əməlləri törədən şəxslərin ictimai təhlükəliliyini nəzərə alaraq, həmin əməllərə görə daha sərt cinayət məsuliyyəti müəyyən etmişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu bir daha vurğulamışdır ki, cinayətin təkrar törədilmiş hesab edilməsi üçün təqsirkarın ən azı iki ictimai-təhlükəli əməli törətməsi faktı müəyyən edilməlidir. Bu fakt həmişə təkrarlığın təqsirkar şəxsə də mənfi xüsusiyyətlərin mövcudluğu ilə xarakterizə olunduğunu göstərir. Təkrarlıq ona daxil olan cinayətlərin müxtəlif vaxtlarda törədilməsini ehtiva edir. Təqsirkar şəxsin müxtəlif həyat şəraitində qanuna uyğun davranış qaydasını seçmək imkanının olmasına baxmayaraq, şüurlu olaraq cinayət qanunu ilə qadağan olunmuş davranış qaydasını seçməsi onun yüksək ictimai təhlükəliliyini sübut edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin həmin Qərarda gəldiyi nəticəyə görə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2-ci maddəsində “eyni əməllər” ifadəsi həmin Məcəllənin 177.1-ci maddəsində göstərilən oğurluğun yalnız zəruri əlamətini, yəni özgənin əmlakını gizli olaraq talamanı nəzərdə tutur. Oğurluğun təkrar, yəni iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi zamanı əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə hər bir əməl üzrə yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.2-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaranır.

İnzibati preyardisiya ilə bağlı cinayət tərkibinin qanunverici tərəfindən müəyyən edilməsinə toxunaraq Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 265.5-ci maddəsinin və «Məhkəmə qərarlarının icrası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 82.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 15 fevral 2008-ci il tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, «Məhkəmə qərarlarının icrası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 82-ci maddəsinin quruluşunda qanunverici tərəfindən inzibati preyardisiyasından istifadə olunmuşdur. Həmçinin, inzibati məsuliyyətdən sonra borclunun hüquqazidd davranışı davam etdiyi halda onun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması, habelə bunun məhz Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq orqana, məhkəmə icraçıları qurumunun rəhbərinin təqdimatı əsasında mümkünlüyü müəyyən olunmuşdur [14].

Cinayət hüququnda inzibati preyardisiya Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 2012-ci il 2 oktyabr tarixli Qərarında da öz əksini tapmışdır. Həmin Qərara əsasən Cinayət Məcəlləsinin 306.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş “qərəzli” müddəası qiymətləndirici (tövsiyəedicisi) əlamət olduğundan ibtidai istintaq apararı orqarı və ya məhkəmə yalnız konkret işin hallarına uyğun olaraq bu əlamətin mövcud olub-olmamasını müəyyən etməlidir. Göstərilənlərə əsasən, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, Cinayət Məcəlləsinin 306-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibi məhkəmə aktını icra etməməsinə görə İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 313-1.1-ci maddəsi ilə inzibati məsuliyyətə cəlb edildikdən sonra şəxs tərəfindən həmin icra sənədinin yenidən qərəzli olaraq icra edilmədiyi hallarda yaranır [15].

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 37-ci maddəsinin Azərbaycan Res-

publikası Cinayət Məcəlləsinin 306.1-ci maddəsi baxımından şərh edilməsinə dair” 18 dekabr 2014-cü il tarixli Qərarında da formalaşdırdığı hüquqi mövqeyinə görə, cinayət qanunvericiliyində inzibati preyardisiya, bir tərəfdən əməlin lazımsız kriminallaşdırılmasını istisna edir, digər tərəfdən isə analoji hüquq pozuntusuna görə şəxsi inzibati məsuliyyətə cəlb etmək vasitəsi ilə cinayətlərin qarşısının alınmasına imkan yaradır. Bu halda, inzibati tənbeh təkcə inzibati hüquq pozuntusu ilə deyil, həm də cinayətlə mübarizədə hüquqi vasitə hesab edilir [16].

Həmin Qərara əsasən məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi uzanan cinayətdir. Uzanan cinayət müəyyən cinayət tərkibinin uzun müddət ərzində fasiləsiz olaraq həyata keçirilməsində ifadə olunur və cinayət əməlinin törədilməsi ilə bitmir. Bu baxımdan, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 37-ci maddəsinin tələbləri məhkəmə qərarının icra edilməməsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməni istisna etmir. Həmçinin, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 37-ci maddəsinin tələbləri inzibati xarakterli pozuntu törətmiş və bunun nəticəsində inzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxslərə aiddir. Belə ki, inzibati xəyata görə inzibati tənbeh almış şəxsin eyni xətanı il ərzində təkrar törətməsi onun üçün daha ciddi inzibati tənbehin tətbiqinə dair tövsifedici əlamətdir. Qeyd olunanlara əsasən, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gəlmişdir ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 313-1.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq barəsində inzibati tənbeh tətbiq olunmuş şəxs, məhkəmə aktını qərəzli olaraq icra etməməkdə davam edərsə, Cinayət Məcəlləsinin 306.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Bu hallara İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 37-ci maddəsinin tələbləri şamil edilmir.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində yer alan 320.1-ci maddəsinə görə, hüquq verən və ya vəzifədən azad edən vəsiqəni və ya digər rəsmi sənədi istifadə etmək məqsədi ilə saxtalaşdırma və ya qanunsuz hazırlama, yaxud bu cür sənədi satma, habelə eyni məqsədlə Azərbaycan Respublikasının saxta dövlət təltifini, ştamplı, möhürü, blankı hazırlama və ya satma cinayət məsuliyyəti yaradır. Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun gəldiyi qənaətə görə, həmin maddədə nəzərdə tutulmuş hüquq verən və ya vəzifədən azad edən vəsiqəni və ya digər rəsmi sənədi istifadə etmək məqsədi ilə saxtalaşdırma rəsmi sənəd barəsində və onun üzərində elə qanunsuz hə-

rəkətlərin edilməsini nəzərdə tutur ki, bu hərəkətlərin nəticəsində həmin sənədin sahibinin və ya istifadəçisinin hüquqi vəziyyəti dəyişir, o, əsassız və qanunsuz olaraq hər hansı hüquq əldə edir və ya vəzifədən azad edilir, eləcə də hüquqlarının həyata keçirilməsi və ya vəzifələrinin icrasında müəyyən üstünlüklər, güzəştlər, imtiyazlar əldə edir. Yekun olaraq Plenum hesab etmişdir ki, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul olmaq hüququ verən rəsmi sənədə qanunsuz olaraq başqasının adından digər şəxs tərəfindən məlumatların daxil edilməsi, onun əvəzinə imzalanması və s. hərəkətlər rəsmi sənədin saxtalaşdırılması kimi qəbul olunmalı və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 320.1-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir [17].

Yekun olaraq hesab edirik ki, ölkə parlamenti nəzdində məhkəmə qərarlarının icrası üzrə elmi problemlərlə bağlı tədqiqat işlərinin hazırlanmasına dair qanunvericilik institutunun (komissiyasının) yaradılması məqsədəuyğun olardı. İş istiqamətlərindən biri kimi Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının monitorinqinin aparılması, milli qanunvericilikdə və hüquqtətbiqedicilərin təcrübəsində struktur və ümumi qüsurların birgə təhlili, məhkəmə qərarlarının icrası mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələrin işlənib hazırlanması, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları ilə bağlı qanunvericilik təşəbbüsü institutunun inkişafının hüquqi problemlərinin araşdırılmasını qeyd etmək olar.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ф.Абдуллаев. <https://azertag.az/ru/xeber/> С начала деятельности Конституционного Суда Азербайджанской Республики проходит 20 лет-1179692.

2. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cü il tarixli, 21-IVKQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu.

3. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə” 11 iyun 2004-cü il tarixli, 688-IIQ sayılı Azərbaycan Respublikası Qanununun III hissəsinin 9-cü bəndinin və IV hissəsinin 7-ci bəndinin Azərbaycan Respublikası Konsti-

tusiyasının 130-cu bəndinin IX hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 25 yanvar 2005-cü il tarixli Qərarı.

4. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “S.Xəlilov və Ə.İbrahimovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 30 iyul 2015-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 13 iyul 2016-cı il tarixli Qərarı.

5. Konstitusiya Məhkəməsi Palatasının “Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin 15.2-ci maddəsinin müddəaları baxımından barışıq razılaşması üzrə icra vərəqəsinin verilib-verilməməsinin mümkünlüyünün şərh edilməsinə dair” 23 iyun 2011-ci il tarixli Qərardadı; Konstitusiya Məhkəməsi Palatasının “Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun 6 may 2011-ci il tarixli 08/296 sayılı sorğusuna dair” 25 iyul 2011-ci il tarixli Qərardadı.

6. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “S.Xəlilov və Ə.İbrahimovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 30 iyul 2015-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair» 13 iyul 2016-cı il tarixli Qərarı.

7. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 182.2.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 21 oktyabr 2011-ci il tarixli Qərarı.

8. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 10 aprel 2012-ci il tarixli Qərarı.

9. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 188-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 30 mart 2015-ci il tarixli Qərarı.

10. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18-ci və 83.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 6 sentyabr 2010-cu il tarixli Qərarı.

11. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 56.1.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair ” 12 yanvar 2012-ci il tarixli Qərarı.

12. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228 -ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 29 dekabr 2003-cü il tarixli Qərarı.

13. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin 1 və 3-cü bəndlərinin şərh edilməsinə dair” 23 aprel 2018-ci il tarixli Qərarı.

14. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 265.5-ci maddəsinin və «Məhkəmə qərarlarının icrası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 82.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 15 fevral 2008-ci il tarixli Qərarı.

15. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 306.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair 2 oktyabr 2012-ci il tarixli Qərarı.

16. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 37-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 306.1-ci maddəsi baxımından şərh edilməsinə dair” 18 dekabr 2014-cü il tarixli Qərarı.

17. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 320.1-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 15 noyabr 2019-cu il tarixli Qərarı.

18. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 83.4-cü maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 03 mart 2020-ci il tarixli Qərarı.

19. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 18 mart 2013-cü il tarixli Qərarı.

20. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 1, 5, 18, 61 və 65-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsi və “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquq münasibətləri haqqında” Minsk Konvensiyası baxımından şərh edilməsinə dair” 07 iyun 2019-cu il tarixli Qərarı.

X Ü L A S Ə

Məqalədə Konstitusiya Məhkəməsinin cinayət hüququ sahəsindəki şərhətmə təcrübəsi nəzərdən keçirilir. Cinayət-hüquq normalarının şərhinə həsr edilən Konstitusiya Məhkəmənin son qərarlarının təhlili nəticəsində belə bir qənaətə gəlinir ki, sözügedən

aktlar hüquq tənzimlənməsi mexanizmində mühüm rol oynayır, belə ki, onlar bilavasitə bu cür normaların məzmununu və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını nəzərə almaqla onların tətbiqi qaydalarını müəyyən edir.

Кенуль Гурбанова
старший консультант отдела международного
права и международного сотрудничества
Конституционного Суда
Азербайджанской Республики

Р Е З Ю М

В статье рассматривается интерпретационная практика Конституционного Суда в области уголовного права. В результате анализа ряда последних решений Суда, посвященных толкованию уголовно-правовых норм, резюмируется, что указанные акты играют особую роль в механизме правового регулирования, поскольку непосредственно определяют содержание таких норм и порядок их применения с учетом Конституции Азербайджанской Республики.

K. Gurbanova
Chief Consultant of the Department of International
Law and International Cooperation of the
Constitution Court of Azerbaijan

S U M M A R Y

Interpretative practice of the Constitutional Court in the field of criminal law is considered in the article. As a result of the analysis of a number of the last judgments devoted to interpretation of criminal law precepts it is summarized that acts of this Court play a special role in the mechanism of legal regulation, because they directly determine the content of these norms and order of their application according to the Constitution.

Ləman BAYRAMOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi
Aparatının İnsan hüquqları və analitik şöbəsinin
böyük məsləhətçisi, f.ü.f.d.

“BƏLƏDİYYƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNƏ DÖVLƏT NƏZARƏTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ HÜQUQİ ƏSASLARI”

Açar sözlər: dövlət nəzarəti, bələdiyyə, konstitusiyası, dövlət hakimiyyət orqanları, demokratiya, insan hüquqları, yerli özünü idarəetmə orqanları, müstəqillik, Azərbaycan Respublikası

Ключевые слова: государственный контроль, муниципалитет, органы государственного управления, демократия, права человека, органы местного самоуправления, независимость, Азербайджанская Республика

Keywords: state control, municipality constitution, state, democracy, human rights, independence, the Republic of Azerbaijan

Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu yolunda mühüm mərhələdə irəlilədiyi, korrupsiya ilə mübarizə, insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının qarşısının alınması, idarəetmədə şəffaflığın və hesabatlılığın təmin edilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi, sosial-iqtisadi inkişafın lazımı səviyyəyə çatdırılmasına nail olunması kimi prioritet məqsədlərin ön planda tutulduğu bir vaxtda idarəetmə missiyasını məhz dövlət və ictimai nəzarətin hüquqi əsasları yerinə yetirir.

Müasir Azərbaycan Respublikası zəfər günlərini yaşayır. 44 günlük Vətən müharibəsi Ali Baş Komandan Prezident İlham Əliyevin başçılığı ilə uğurlu hərbi əməliyyatlar nəticəsində Azərbaycan xalqının böyük hərbi-siyasi qələbəsi ilə yekunlaşdı. Qələbənin memarı, Prezident İlham Əliyevin öndərliyi ilə müzəffər Azərbaycan ordusu beynəlxalq hüququn həll edə bilmədiyi münaqişəyə son qoy-

du və otuz ilə yaxın düşmən tapdağında inildəyən vətən torpaqlarını işğaldan azad edilmişdir.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra artıq ölkəmizin həyatında yeni mərhələ, quruculuq, inkişaf, işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın bərpası dövrü başlayır. Hazırkı dövrdə 30 il ərzində erməni vandalları tərəfindən dağıdılmış, torpaqları ekoloji terrora məruz qalmış Qarabağın bərpası, yenidən qurulması və Qarabağdan məcburi köçkün düşmüş 1 milyondan çox əhalinin orada məskunlaşdırılmasının təmin olunması növbəti əsas hədəflərdən biridir.

Məlumdur ki, Prezident İlham Əliyevin 2020-ci il 24 noyabr tarixli sərəncamına əsasən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərarı qəbul edilmişdir. Perspektivdə vacib olan məsələlərin dairəsində həmin torpaqların administrativ, yerli özünüidarəetmə orqanlarının qurulması, əhali ilə iş fəaliyyətinin bərpa edilməsidir.

Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə sisteminin formalaşdırılması prosesi başa çatmış, bələdiyyələrin kifayət qədər normativ hüquqi bazası, maliyyə potensialı yaradılmışdır. İndi artıq ən vacib məsələ yerli büdcə resurslarından, dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaitlərindən və mövcud imkanlardan düzgün istifadə etməklə bələdiyyələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Lakin yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə həm dövlət, həm də ictimai nəzarət mexanizmlərini inkişaf etdirilmədən bu məqsədlərə nail olmaq, yerli özünüidarəetmə sistemini möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək mümkün deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə nəzarətin vəziyyəti nə dövləti, nə də əhalini qane edir, bu sahədə müvafiq tədbirlərin görülməsi tələb edilir. Əslində bələdiyyələr həm yerli əhalinin, həm də müvafiq dövlət qurumlarının nəzarəti altında fəaliyyət göstərməlidirlər. Əks halda bələdiyyələrdə neqativ halların genişlənməsinə, korporativ maraqların sakinlərin maraqlarını üstələməsinə və bütövlükdə bələdiyyələrin fəaliyyətinin səmərəsizliyinə, yerli özünüidarəetməyə inamın tamamilə itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Yerli özünüidarəetmə sisteminin səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması üçün nəzarət sisteminin əhəmiyyətinə xüsusi önəm verilməlidir.

1999-cu ilin dekabr ayında Azərbaycan Respublikasında ilk bələdiyyə seçkiləri keçirilmişdir və ilk dəfə bələdiyyə seçkilərinin ke-

çirilməsindən 20 il vaxt keçsə də bələdiyyə institutu hələ bir çox məsələlərin həllində çətinliklər yaşamaqdadır. Hal-hazırkı dövrdə, yerli özünü idarə etmə orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətdə bir çox çatışmazlıqlar mövcuddur. İcra hakimiyyəti və bələdiyyələr arasında qeyri-rəsmi iyerarxik münasibətlərin qurulması, əhali arasında məlumatlılıq səviyyəsinin aşağı olması və bəzən də bələdiyyə çalışanlarının öz səlahiyyət və öhdəliklərini dəqiq qavraya bilməməsi bu sferada ictimai nəzarətin zəif təşkil edilməsinə gətirib çıxartmışdır.

Dövlət hakimiyyət orqanlarına və bələdiyyələrə verilmiş səlahiyyətlər onlar tərəfindən bu səlahiyyətləri şəxsi, korporativ maraqlar üçün deyil, onların əhali qarşısında cavabdehlik daşdıqları vəzifə kimi qəbul olunmalıdır. Həm dövlət, həm də bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən uyğun sferalarda konkret məsələlərin həlli baxımından bu vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanuna əməl etməmək kimi qiymətləndirilməlidir. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə həm ictimai həm də dövlət nəzarəti mexanizmləri təkmilləşdirilməlidir.

İnzibati hüquqda dövlət nəzarətinə qanunçuluğun təmini üsulu kimi baxılır. Qanunçuluğun və intizamın təmini üsulu kimi dövlət idarəetməsində əsas yer nəzarətə məxsusdur.

Qanunçuluq dövlət idarəetməsinin başlıca prinsipi olmaqla Konstitusiyadan irəli gəlir. Qanunçuluq qanunvericilik normasının dövlət orqanları, ictimai birliklər, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar tərəfindən eyni cür başa düşülməsi, qəbul edilməsi və dəqiq icra edilməsində ifadə olunur. Dövlət nəzarəti qanunçuluğun təmini üsulu kimi onda ifadə olunur ki, səlahiyyətli orqanlar müvafiq vəsaitlərlə nəzarət olunan orqanın fəaliyyətində qanunçuluq və məqsədəuyğunluğun pozulması hallarının olub-olmadığını müəyyən edir, pozuntularında nəzarət orqanları pozulmuş hüquqların bərpası, təqsirkarların məsuliyyətə cəlb olunması üçün tədbirlər görürlər. Qanunçuluğun təmin üsulu olaraq əsas rol dövlət nəzarətinə məxsusdur.

Belə ki, yüksək tələbkarlıq, sistemli və işlək nəzarət qanunçuluğun və intizamın əsas vəsaiti, dövlət məmurlarının məsuliyyət hissəsinin tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Nəzarət fəaliyyəti bütün idarəetmə subyektlərinə aiddir. Dövlət orqanlarının hər biri qərarların icrasını, verilmiş tapşırıqların yerinə yetirilməsini, qanunçuluğa riə-

yət edilməsini həm sistem daxilində (məsələn, nazirlik daxilində), həm də sistemdən kənar (məsələn, yuxarı orqanların aşağı orqanlara nəzarəti) yoxlayır. Lakin elə orqanlar var ki, onlar xüsusi olaraq nəzarət fəaliyyətini həyata keçirirlər. Bununla əlaqədar nəzarət həm də dövlət hakimiyyətinin qolu – nəzarət hakimiyyəti kimi baxan Çirkin qeyd edir ki, nəzarət hakimiyyəti qanunverici hakimiyyət kimi ümumi qaydalar müəyyən etmir, icra hakimiyyəti kimi təşkilati işlərlə məşğul olmur, məhkəmə hakimiyyəti sferasına aid olan konkret mülki, cinayət, əmək və digər mübahisələrə baxmır. Nəzarət orqanları yalnız araşdırma, yoxlama, vəziyyətin öyrənilməsi ilə məşğuldur və onun digərlərinin operativ fəaliyyətinə müdaxilə etmək səlahiyyəti yoxdur. Adətən, onlar yoxlamanın nəticələrini digər dövlət orqanlarına çatdırırlar və sonuncular pozuntu ilə bağlı müvafiq qərar qəbul edirlər. Nəzarət orqanlarının özləri, bir qayda olaraq, cəzalandırmaq hüququna malik deyildir.

Hesab olunur ki, fəaliyyətlərinin əsas istiqaməti məhz nəzarəti həyata keçirmək olan və bu əsasdan xüsusi səlahiyyətlənmiş orqanların mövcudluğu onu deməyə əsas vermir ki, ayrıca nəzarət orqanlarından ibarət hakimiyyət qolu olmalıdır. Bununla bərabər, hüquq ədəbiyyatında müstəqil nəzarət hakimiyyət qolunun ayrılmasını zəruri hesab edən müəlliflərə də rast gəlinir. Bununla razılaşmayaraq hesab edirik ki, nəzarət səlahiyyətlərinin ayrıca hakimiyyət qolunda cəmlənməsi, ilk növbədə, hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinə ziddir və hakimiyyətin faktiki olaraq qəsb edilməsinə gətirib çıxara bilər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 146-cı maddəsi bələdiyyələrin müstəqilliyinin təminatı ilə bərabər, onların dövlət və ərəzilərinə yaşayan əhali qarşısında məsuliyyətinin konstitusiya əsaslarını da müəyyən edir. Burada qeyd edilir ki, bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə müstəqildirlər, bu isə bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar qarşısında onların məsuliyyətini istisna etmir. Bələdiyyə üzvlərinin seçilməsi, səlahiyyətlərinin dayandırılması və ya səlahiyyətlərinə xitam verilməsi, bələdiyyələrin vaxtından əvvəl buraxılması halları və qaydası qanunla müəyyən edilir. Bələdiyyələrin öz səlahiyyətlərini müstəqil həyata keçirməsi Azərbaycan dövlətinin suverenliyinə xələl gətirə bilməz. Dövlət bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət edir. Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bələdiyyələr öz fəaliyyətləri barəsində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə hesabat təqdim edir.

lər. Bələdiyyələrin məhkəmə tərəfindən müdafiəsinə, dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan əlavə xərclərinin ödənilməsinə təminat verilir.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti əsasən inzibati nəzarət formasında həyata keçirilir. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət – bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına riayət edilməsinin təmin olunması, bələdiyyələr tərəfindən qanunvericiliyin pozulması hallarının aradan qaldırılması məqsədi ilə həyata keçirilən fəaliyyətdir. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsində əsas məqsəd bələdiyyələrin qanunauyğun və səmərəli fəaliyyəti üçün müvafiq şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, "Bələdiyyələrin statusu haqqında" və "Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunlarından və bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən digər qanunlardan və normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Bələdiyyələrlə İş Mərkəzi həyata keçirir. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə nəzərdə tutulmuş qaydada və qanunçuluğa əməl olunması baxımından həyata keçirilə bilər və bələdiyyələrin yerli əhəmiyyətli məsələləri qanun çərçivəsində müstəqil və sərbəst surətdə həll etmək hüququnu məhdudlaşdırma bilməz.

Yuxarıda qeyd olunan qanunvericilik aktlarına əsasən inzibati nəzarət icraatının başlanması üçün əsaslar aşağıdakılardır:

1. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqana mütləq təqdim olunan bələdiyyə aktları qüvvədə olan normativ hüquqi aktlara zidd olduqda;

2. Hüquqlarına və ya qanuni mənafelərinə bələdiyyə tərəfindən zərər vurulduğunu iddia edən fiziki və ya hüquqi şəxsin, yaxud dövlət orqanının müraciəti daxil olduqda.

Birinci halda inzibati nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə bələdiyyələr qəbul etdikləri normativ aktları 15 gündən gec olmayaraq inzibati nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanına göndərməlidirlər. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqana mütləq təqdim olunan bələdiyyə aktları aşağıdakılardır:

– dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaitinin istifadəsi barədə aktlar;

– bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlaka dair mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi barədə aktlar;

– birdəfəlik yerli vergilərin və rüsumların tətbiqi barədə aktlar;

– yerli rəy sorğusunun nəticələrini əks etdirən qərarlar;

– bələdiyyələr üçün xərclər və maliyyə öhdəlikləri doğuran aktlar;

– bələdiyyələrin birləşməsi və ayrılması ilə bağlı keçirilmiş yığıncağın (yığıncaqların) nəticələrinin rəsmiləşdirilməsinə dair qərarlar;

– qanunçuluq prinsiplərinə riayət olunmasının təmin edilməsi ilə bağlı bələdiyyənin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqanın təklif və tövsiyələrinin bələdiyyələrin iclaslarında müzakirəsi barədə qərarlar.

Nəzarət orqanı daxil olan bələdiyyə aktlarının mövcud qanunlara uyğunluğunun ekspertizasını keçirdikdən sonra qanun pozuntuları aşkar etdikdə onların aradan qaldırılması üçün müvafiq bələdiyyəyə tövsiyə və təkliflərini göndərir. Ümumiləşdirilmiş təklif və tövsiyələr bələdiyyə iclasında müzakirə olunur və müvafiq qərar qəbul olunur.

İkinci halda, yəni müraciətlər üzrə həyata keçirilən inzibati nəzarət bələdiyyə tərəfindən hüquqları və qanuni mənafelərinin pozulduğunu iddia edən şəxslər və yaxud dövlət orqanları tərəfindən 6 ay ərzində ərizə ilə inzibati nəzarəti həyata keçirən dövlət orqana müraciətlər əsasında həyata keçirilir.

İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müraciət daxil olduğu andan 15 gün müddətində, əlavə araşdırmalar tələb olunarsa 30 gün müddətində baxmalıdır. Müraciətlər araşdırıldıqdan sonra qanun pozuntusu aşkarlanarsa müvafiq bələdiyyədə inzibati nəzarətin icraatına başlayır. Əks təqdirdə müraciətə baxmaqdan imtina edir və bu barədə müraciət edən şəxsə və ya dövlət orqanına əsaslandırılmış yazılı cavab göndərir. Bələdiyyələrin fəaliyyəti (fəaliyyətsizliyi) cinayət məsuliyyəti yaradırsa inzibati nəzarəti həyata keçirən

dövlət orqanı materialları dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna göndərməlidir. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan hər ilin sonunda öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə illik məruzə təqdim edir. Bu məruzədə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən qanunlarda dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı təkliflər və rə bilər. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan bələdiyyələrin fəaliyyətində qanunçuluq prinsipinə riayət olunmasının təmin edilməsi ilə bağlı ümumiləşdirmələr aparır və onları öz təklif və tövsiyələri ilə birlikdə müvafiq bələdiyyələrə təqdim edir. Təqdim olunmuş təklif və tövsiyələr bələdiyyələrin iclaslarında müzakirə olunur və müvafiq qərar qəbul olunur.

Respublikada bələdiyyələrin 20 illik fəaliyyətinin 16 ili müddətində Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən inzibati nəzarətin həyata keçirməsi nəticəsində bir çox bələdiyyələrin fəaliyyətində qanun pozuntuları aşkarlanaraq müvafiq tədbirlər görülməsi üçün onlar barəsində lazımi sənədlər prokurorluq orqanlarına təqdim olunmuşdur. Respublikanın əksər bələdiyyələrinə isə fəaliyyətlərini mövcud qanunvericiliyin tələbləri səviyyəsində qurmaq məqsədilə tövsiyə və təklif məktubları göndərilmişdir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsi ilə bağlı Ədliyyə Nazirliyinin Bələdiyyələrlə İş Mərkəzinin 2018-ci ilin yekunları ilə bağlı Milli Məclisdəki illik məruzədə qeyd olunur ki, Yerli özünüidarənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər bələdiyyələrin imkanlarını genişləndirmiş, onların inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmışdır. Bələdiyyələr əsasən yerli əhalinin maraqlarını təmin etmək üçün sosial-iqtisadi problemlərin həllində fəal iştirak etmiş, təmir-abadlıq işləri görmüş, qanunla onlara verilən maliyyə potensialını artırmağa çalışmışlar. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının qəbul etdikləri aktların Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarına uyğunluğunun və bütövlükdə bələdiyyələrin işində qanunçuluğun təmin edilməsi qanunvericiliklə Ədliyyə Nazirliyinin üzərinə qoyulmuş başlıca vəzifələrdən biridir. Bu vəzifənin tələb olunan səviyyədə həyata keçirilməsi üçün zəruri tədbirlər görülmüşdür.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə bu sahədə görülən işlər təhlil olunaraq Ədliyyə Nazirliyinin Kollegiyasında müzakirə edilmiş, mövcud çatışmazlıqların

aradan qaldırılması, qarşıya çıxan problemlərin həll edilməsi üçün tapşırıqlar verilmiş və onların icrası təmin olunmuşdur.

"Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş bələdiyyə aktlarının vaxtında təqdim edilməsi üzərində inzibati nəzarətin gücləndirilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdü. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 549.2-ci maddəsinə əsasən bələdiyyələrin 143 vəzifəli şəxsləri barəsində inzibati xəta haqqında protokol tərtib edilərək məhkəmələrə göndərilmişdir (ötən illə müqayisədə 46 % çox). Həmin protokollar üzrə 133 bələdiyyə sədri inzibati məsuliyyətə cəlb edilmiş, 10 protokol isə baxılmaqdadır.

Bələdiyyə aktlarının hüquqi ekspertizası və müraciətlərə baxılması zamanı müəyyən edilmiş hüquq pozuntuları və nöqsanların aradan qaldırılması və ya təkrar törədilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə bələdiyyələrə müxtəlif məsələləri əhatə edən 5976 tövsiyə göndərilmişdir (ötən illə müqayisədə 37 % çox).

17 yanvar 2018-ci ildə Kocaeli şəhərində Türk Dünyası Bələdiyyələr Birliyi ilə Azərbaycan Şəhər Bələdiyyələrinin Milli Assosiasiyası arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanmış, milli assosiasiyaların dəvəti ilə Latviya Bələdiyyələr İttifaqının nümayəndələri 15-20 oktyabr 2018-ci il tarixlərində ölkəmizdə səfərdə olmuşdur. 6-8 noyabr 2018-ci il tarixdə Strasburqda keçirilmiş Avropa Şurası Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresinin 35-ci sessiyası çərçivəsində "Yerli səviyyədə seçki hüquqları Avropanın bələdiyyələri və regionlarında miqrantların və məcburi köçkünlərin uğurlu uzunmüddətli inteqrasiyasının elementi kimi" məruzəsi əsasında 419 (2018) nömrəli tövsiyə və 431 (2018) nömrəli qətnamə qəbul edilmişdir. Qeyd edilən tövsiyə layihəsinə Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən təklif edilən məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qayıtma hüququnun əhəmiyyətini təsbit edən düzəliş səsvermə nəticəsində qəbul edilmişdir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai nəzarət dedikdə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının – qeyri-hökumət təşkilatlarının (ictimai birliklər və fondlar), kütləvi informasiya vasitələrinin, həmkarlar ittifaqlarının, vətəndaşların təşəbbüs qruplarının və bələdiyyələrin məhəllə komitələrinin bələdiyyələrin fəaliyyətində bilavasitə iştirak etmək, fəaliyyətləri barədə lazımi informasiya toplamaq ,hesa-

batlar tələb etmək, təklif və tövsiyələr vermək və s. kimi başa düşülür.

Şəffaflığa və ictimai nəzarətə əsaslanan idarəetmənin təşkili və yerinə yetirilməsi son dövrlər ərzində Azərbaycan Respublikasının da əsas strateji məqsədlərinə çevrilmişdir. Korrupsiyanın qarşısının alınması və şəffaflığın təmin edilməsi məqsədi ilə bir çox dövlət proqramları, tədbirlər, konsepsiyalar və strategiyalar strategiyalar həyata keçirilmişdir. 2004-2006-cı illər üçün “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı”, “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı 2007-2011-ci illər üçün Fəaliyyət Planı”, “Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı” çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər ölkədə korrupsiyaya qarşı mübarizənin və şəffaflığın təmin edilməsinin hüquqi və institusional əsaslarını yaratmışdır.

Son zamanlarda, yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin təşkilində vətəndaşların və vətəndaş cəmiyyət institutlarının iştirakı yerli özünü idarə etmə orqanlarının-bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai nəzarətin gücləndirilməsi imkanlarından biridir. Vətəndaş cəmiyyəti institutları dedikdə, qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar), kütləvi informasiya vasitələri, həmkarlar ittifaqları, vətəndaşların təşəbbüs qrupları və bələdiyyələrin məhəllə komitələri nəzərdə tutulur. Lakin son zamanlarda, qeyri hökumət təşkilatlarının, həmkarlar ittifaqlarının və mətbuatın yerli özünü idarə etmə orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətdə rolu artmaqdadır.

İctimai iştirakçılıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd edildiyi kimi, ictimai müzakirə – ictimai əhəmiyyətli qərarların qəbulu zamanı müvafiq məsələlər barəsində əhalinin müxtəlif təbəqələrinin təkliflərinin hazırlanması üçün aidiyyəti dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının nümayəndələrinin, ayrı-ayrı vətəndaşların, mütəxəssis və ekspertlərin iştirakı ilə təşkil olunmuş yığıncaqdır, ictimai dinləmə isə – hüquqi aktların layihələrinə, dövlət və cəmiyyət həyatının ayrı-ayrı məsələlərinə dair ictimaiyyətlə məsləhətləşmələrin keçirilməsi və vətəndaşların məlumatlandırılması üçün aidiyyəti dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin, vətəndaş cəmiyyəti insti-

tutlarının nümayəndələrinin, ayrı-ayrı vətəndaşların, mütəxəssis və ekspertlərin iştirakı ilə təşkil olunmuş yığıncaqdır. Daha sonra bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai nəzarəti artırmaq məqsədi ilə ictimai rəyin öyrənilməsi, yazılı məsləhətləşmə kimi tədbirlərin keçirilməsi də bu qanunda öz əksini tapmışdır. Lakin, buna baxmayaraq qanuna nə dərəcədə əməl olunduğu şübhə altındadır. Yerli özünüidarətmə orqanları yanında şuraların yaradılması isə ümumiyyətlə heç bir yerdə xatırlanmır və bu məsələ demək olar ki, ictimai diqqətdən tamamilə kənar qalıb.

Həmçinin, ictimai nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi, qurumların fəaliyyətinin şəffaflaşdırılması, bələdiyyələrin reputasiyasının yüksəldilməsi və ictimai məlumatlandırmanın təşkili bu istiqamətdə çatışmazlıqların mövcud olması da ictimai nəzarətin hələ yetərinə inkişaf etməməsinin əsas səbəblərindəndir. Bələdiyyə çalışanları üçün müasir standartlara uyğun maarifləndirici məlumatların təbliğinin, qurumların hesabatlılıq səviyyəsinin yetərinə olmaması da bu sahədə çatışmazlıqdandır.

Mövcud vəziyyətə ümumilikdə QHT-lərin və medianın mövqeyinin zəifləməsi də müəyyən dərəcədə təsir göstərib. Bu təsisatların monitorinq və araşdırma imkanlarının məhdudlaşması ictimai nəzarətin və tənqidin zəifləməsinə səbəb olub. QHT-lərə qarşı aparılan kompaniya fəaliyyət imkanlarını məhdudlaşdırmaqla bərabər, onlara ictimai etimad da əhəmiyyətli dərəcədə sarsıdıb. Ən ciddi tapıntıları və təklifləri belə bir çox hallarda diqqətə alınmadığından, QHT-lərin, o cümlədən medianın özünün ictimai nəzarət funksiyası dəyərsizləşib və təsir imkanları əhəmiyyətli dərəcədə zəifləyib. Bütün bu və digər amillərin məcmusu isə nəticə etibarilə icra orqanlarının ictimai iştirakçılıq və hesabatlılıq məsələlərinə qeyri-ciddi münasibətini formalaşdırıb.

Müstəqilliyinin ilk dövrlərindən demokratik idarəetmənin önəmli institutlarından olan bələdiyyələrin yaradılması Azərbaycan üçün ümdə məsələlərdən biri olmuşdur. Müstəqil və ümumxalq səsverməsi nəticəsində qəbul edilən ölkə konstitusiyasının tərkibində yerli özünüidarətmə orqanı kimi çıxış edən bələdiyyələrə geniş yer verilməsi bunun bariz nümunəsidir. Sonrakı dövrlərdə “Bələdiyyələrin statusu haqqında” qanunlar toplusunun inkişaf etdirilməsi yönündə addımlar atılmış və bələdiyyələrin fəaliyyətinə maneə kimi çıxış edən bir sıra məsələlərin aradan qaldırılması istiqamətində

dövlət tərəfindən müxtəlif mexanizmlər hazırlanmışdır. Məsələn, idarəetmədə korrupsiyanın aradan qaldırılması ilə bağlı qəbul edilən antikorrupsiya tədbirləri yerli özünüidarəetmə strukturu kimi çıxış edən bələdiyyələrə də şamil edilmişdir. Eləcə də “Açıq Hökumətin Təşviqinə dair Milli fəaliyyət Planları”nı da ölkə üzrə idarəetmənin şəffaflaşdırılması baxımından önəmli addım hesab etmək olar. Qeyd edək ki, ölkə prezidenti İlham Əliyevin “İctimai iştirakçılıq haqqında” sərəncamı müxtəlif dövlət və qeyri-dövlət strukturlarının fəaliyyətlərinin ictimaiyyət üçün açıq olmasını, onların hesabatlılığını, məlumat əlçatanlığının inkişafı, bilavasitə vətəndaş cəmiyyətinin müxtəlif üzvlərinin idarəetmədə iştirakı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Lakin yeni çağırışlar fonunda bu sahənin gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsi zərurəti hiss edilməkdədir. Dünya təcrübəsi ictimai iştirakçılığın və nəzarətin demokratik, stabil, davamlı inkişaf prizmasından əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Tədqiqat zamanı təhlil predmeti olaraq müəyyən edilmiş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, bələdiyyələr üzərində inzibati nəzarətin azaldılması və bələdiyyələrin öz büdcələri hesabına fəaliyyətlərini yerinə yetirməsi və onların fəaliyyətində ictimai nəzarətin təşviq edilməsi demokratik və effektiv idarəçilik baxımından olduqca vacibdir. Gücləndirilmiş inzibati nəzarət sonda bələdiyyələri icra orqanlarından asılı hala salır. Halbuki hakimiyyətin bölünmə prinsiplərinin əldə rəhbər tutulması olduqca vacib bir məsələdir.

Ölkəmizdə bələdiyyələrin hesabatlılığına dair “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Qanunda bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilsə də, realıq göstərir ki, bələdiyyələr bu və ya digər dərəcədə qanunvericiliyin tələblərindən yayınır və fəaliyyətlərini ictimaiyyətlə bölüşməyə maraqlı deyillər. Lakin, qanunların işləkliyinin təmin edilməsi, bələdiyyələrin fəaliyyətində iştirakçılığın artırılması, ictimai nəzarətin gücləndirilməsi mövcud şərtlər daxilində bu qurumların reputasiyasının yüksəlməsinə və beləliklə də regionlara, icmalara hədəflənən dövlət siyasətinin daha effektiv icrasına şərait yarada bilər.

Misal üçün, “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9.8-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13 və 29-cu maddələri, eləcə də Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 152-ci maddəsinin müddəaları baxımından şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 27 avqust 2020-ci il ta-

rixli Qərarında bildirilmişdir ki, “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9.8-ci maddəsinin torpaq sahəsinin özgəninkiləşdirilməsinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı müddəası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin VI hissəsinin və Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 152.5-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmaqla mülkiyyətçinin hüququnu pozmur. Yəni, bələdiyyə torpaqları üzərində mülkiyyət və icarə hüquqlarının əldə edilməsinin ümumi qaydası kimi, onların açıq torpaq hərracları və ya müsabiqələri yolu ilə əldə edilməsi nəzərdə tutulmuş, bu qaydadan bir sıra istisnalar da müəyyən edilmişdir. Həmin istisnalara bələdiyyənin ərazisində daimi yaşayan və eyni zamanda ən azı beş il müddətində yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının mülkiyyətinə beş il müddətinə özgəninkiləşdirmək qadağan edilməklə fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpaq sahəsinin ayrılması və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədi ilə torpağın dövlət mülkiyyətinə və ya icarəsinə verilməsi aiddir.

Müstəqilliyinin ilk dövrlərindən demokratik idarəetmənin önəmli institutlarından olan bələdiyyələrin yaradılması Azərbaycan üçün ümdə məsələlərdən biri olmuşdur. Müstəqil və ümumxalq səsverməsi nəticəsində qəbul edilən ölkə konstitusiyasının tərkibində yerli özünüidarəetmə orqanı kimi çıxış edən bələdiyyələrə geniş yer verilməsi bunun bariz nümunəsidir. Sonrakı dövrlərdə bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar toplusunun inkişaf etdirilməsi yönündə addımlar atılmış və bələdiyyələrin fəaliyyətinə maneə kimi çıxış edən bir sıra məsələlərin aradan qaldırılması istiqamətində dövlət tərəfindən müxtəlif mexanizmlər hazırlanmışdır. Məsələn, idarəetmədə korrupsiyanın aradan qaldırılması ilə bağlı qəbul edilən antikorrupsiya tədbirləri yerli özünüidarəetmə strukturu kimi çıxış edən bələdiyyələrə də şamil edilmişdir. Eləcə də “Açıq Hökumətin Təşviqinə dair Milli fəaliyyət Planları”nı da ölkə üzrə idarəetmənin şəffaflaşdırılması baxımından önəmli addım hesab etmək olar. Qeyd edək ki, ölkə prezidenti İlham Əliyevin “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanununun tətbiqi ilə bağlı müvafiq sərəncamı müxtəlif dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, həmçinin qeyri-dövlət strukturlarının fəaliyyətlərinin ictimaiyyət üçün açıq olmasını, onların hesabatlılığını, məlumat əlçatanlığının inkişafı, bila-

vasitə vətəndaş cəmiyyətinin müxtəlif üzvlərinin idarəetmədə iştirakı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Lakin yeni çağırışlar fonunda bu sahənin gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsi zərurəti hiss edilməkdədir. Məhz ona görə də "Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı" təsdiq olunmuş və Fəaliyyət Planında Bələdiyyələrin milli assosiasiyalarının və ictimaiyyət nümayəndələrinin iştirakı ilə daimi fəaliyyət göstərən ictimai şuranın yaradılması, Yerli büdcələr barədə məlumatların ictimaiyyətə çatdırılması üzrə tədbirlər çərçivəsində Kütləvi informasiya vasitələrindən, internet informasiya ehtiyatlarından istifadə etməklə yerli büdcənin hesabatlılığının təmin edilməsi, Bələdiyyələrdə rəqəmsal infrastrukturun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə Bələdiyyələrin internetə çıxışının artırılması, bələdiyyələrin internet səhifələrinin açılması və aktiv fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi, habelə Bələdiyyələrlə işin səmərəliliyinin artırılması və aşkarlığın təmin edilməsi ilə bağlı Bələdiyyələrlə iş portalının yaradılması kimi çox mühüm tapşırıqlar aidiyyət dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin və onların milli assosiasiyalarının üzərinə qoyulmuşdur.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq, İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan bələdiyyənin fəaliyyəti ilə bağlı daxil olmuş müraciətə baxarkən həmin müraciətdə göstərilmiş və mübahisə doğuran bələdiyyə aktının, habelə əlavə sənədlərin və ya məlumatların ona göndərilməsi barədə müvafiq bələdiyyəyə müraciət edir. Bələdiyyə bu sənədləri və ya məlumatları həmin sorğunu aldığı andan 15 gün ərzində inzibati nəzarəti həyata keçirən orqana təqdim etməlidir. Hər hansı bələdiyyə aktı və ya bələdiyyənin fəaliyyəti dövlət mənafeələrinə və ya ictimai mənafeələrə ziyan vura bilərsə, inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müvafiq bələdiyyəyə dərhal həmin aktın ləğv edilməsini (dəyişdirilməsini) və ya həmin fəaliyyətə xitam verilməsini təklif edir.

Ölkəmizdə yerli özünüidarənin təşkilindən sonrakı müddət ərzində bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarında yerli büdcənin gəlirlərinin artırılması, əhalinin məşğulluğunun yaxşılaşdırılması ilə bağlı bələdiyyələrə bir çox vəzifə və səlahiyyətlərin, ayrı-ayrı dövlət proqramlarında dövlət orqanlarına tapşırıqların, bələdiyyələrə tövsiyələrin verilməsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 64.6-cı maddəsi ilə ziddiyyət yaradır.

Belə ki, həmin maddəyə görə, yerli özünüidarə orqanları təsərrüfat ortaqlıqlarının və cəmiyyətlərinin iştirakçıları kimi çıxış edə bilməzlər. Onun üçün Mülki Məcəllənin göstərilən maddəsinin məqsəduyğunluğuna baxılması təklif edilir. Eyni zamanda İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan ona təqdim olunmuş müraciətə baxarkən zəruri hallarda yerində araşdırmalar aparır. Bu cür araşdırmalar aparılmasına bələdiyyələr tərəfindən maneə törədilməməlidir. Həmçinin araşdırılan məsələ ilə bağlı bələdiyyənin aidiyyəti vəzifəli şəxsləri ətraflı və dolğun məlumat verməli, tələb olunan formada arayış təqdim etməlidirlər.

Hesab olunur ki, Ədliyyə Nazirliyinin Bələdiyyələrlə iş Mərkəzinin bələdiyyələrin mövcud qanunlar çərçivəsində fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə, daha çox bələdiyyələrə metodiki yardımların göstərməsinə, bələdiyyə üzvlərinin və qulluqçularının ixtisasının artırılmasına və maarifləndirmə işinin təşkilinə əhəmiyyət verməlidir. Belə olduğu halda bələdiyyə fəaliyyətində qanunpozma hallarının qarşısı alınar və belə hallar minimuma enəcəkdir.

Beləliklə, Azərbaycanda bələdiyyələrin fəaliyyətinə demokratik nəzarət sisteminin formalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi və ardıcıl həyata keçirilməsi, bələdiyyələrin və onun vəzifəli şəxslərinin dövlət və əhali qarşısında cavabdehliyinin artırılmasına, bələdiyyə idarəetməsinin milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun şəkildə daha səmərəli təşkilinə, idarəetmənin təkmilləşdirməsinə və son nəticədə ölkədə yerli özünüidarəetmə institutunun inkişaf etdirilməsinə xidmət edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Qanun nəşriyyatı, Bakı – 2019.
2. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 may 2003 -cü il, № 454 – IIQ. Bakı Qanun, 2013.
3. İctimai iştirakçılıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 22 noyabr 2013-cü il, № 816-IVQ. Bakı Qanun, 2013.
4. Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı, (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il, 27 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir), Bakı: 2020.

5. Yerli özünüidarə ilə bağlı hüquqi aktlar Toplusu, Qismət nəşriyyatı, Bakı-2016.

6. Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 02 iyul 1999-cu il, № 698-İQ. Bakı Qanun, 2019.

7. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətlə bağlı 2019-cu il üzrə illik məruzə, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi, Bakı – 2019.

8. Səlimzadə M.İ., Sadıqov Ə.İ., Xəlilov Q.R. Bələdiyyə hüququ. Bakı, Elm və təhsil, 2011.

9. Səlimzadə M.İ., Xəlilov Q.R. Yerli özünüidarəetmə: anlayış, təcrübə, əməkdaşlıq, hüquqi əsaslar. Bakı, Elm və təhsil, 2010.

10. Səlimzadə M.İ. Yerli özünüidarəetmə hakimiyyətinin əsasları: nəzəri və praktik məsələlər. Bakı, Elm və təhsil, 2010.

11. Əkbərli Ə.Z. İnformasiya- kommunikasiya texnologiyalarını (İKT) tətbiq etməklə bələdiyyə idarəçiliyində səmərəliliyin artırılması // AMEA-nın xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası , Bakı, 2012, № 3

12. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2 iyul 2002-ci il, № 358-IIQ; Bakı, Qanun. 2002

13. Bələdiyyələrin maliyyə imkanlarının artırılması: fiziki şəxslərdən əmlak vergisi üzrə vergi bazasının təkmilləşdirilməsi. İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İB, Bakı, 2011.

14. Bayramzadə X.Ə. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı. 2011.

15. Bayramzadə X.Ə. Əməliyyat axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti. Bakı: XXI əsr dircəliş, 2006.

16. Çirkin B.Y. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ. Bakı, Digesta, 2007.

17. Hacıyev Ş.H., Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi. Bakı, ADİU nəşriyyatı, 2010.

18. Həsənov H., Hüseynov M. Bələdiyyə idarəetməsi. Bakı, Nurlar, 1999.

19. Hüseynova X.M. Regional inkişaf problemləri: nəzəri və praktiki məsələlər. Bakı, Ozan, 2010.

20. Qəndilov S.T. Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Bakı, Elm və təhsil, 2010.

21. Контроль и ревизия: учеб. пособие / В. К. Сусин, В. П. Шегурова, О. В. Шибилева. – Саранск, 2014.

22. Мелиник М.Б. “Ревизия и контроли”. М., 2014

23. Бровкина Н.Д. “Основы финансового контроля”. Москва, 2014.

24. Новрузов В.Т. Место и роль высших органов финансового контроля в укреплении и развитии финансового контроля в Азербайджанской Республике, формы и методы их взаимодействия // Вестник Межпарламентской Ассамблеи, 2011, No 1.

25. Четвериков В.С. Административное право. Серия “Высшее образование”. Ростов-на-Дону: Феникс, 2004.

26. Чиркин В.Е. Контрольная власть // Государство и право, 1993, № 4.

27. Municipal Law. Research Tips, Dana Neacșu. Last Updated, Columbia University Law School, June 24, 2018.

«ПРАВОВАЯ ОСНОВА И ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ МУНИЦИПАЛИТЕТОВ»

Р Е З Ю М Е

Азербайджанская Республика добилась значительного прогресса в построении гражданского общества и верховенства закона, борьбе с коррупцией, предотвращении нарушений прав и свобод человека, обеспечении прозрачности и подотчетности в управлении, поддержке малых и средних предприятий и достижении необходимого уровня социально-экономического развития. Правовая база государственного и общественного контроля выполняет управленческую миссию в то время, когда на первый план выходят цели.

Процесс формирования системы местного самоуправления в Азербайджане завершен, достаточное нормативное регулирование создан каркас и финансовый потенциал муниципальных образований. Сейчас важнейшим вопросом является достижение эффективности муниципальных образований за счет правильного использования ресурсов местного бюджета, средств, выделенных из государственного бюджета, и имеющихся возможностей. Однако достижение этих целей, укрепление и развитие системы местного самоуправления невозможно без развития как государственных, так и общественных механизмов

контроля за деятельностью органов местного самоуправления. Следует отметить, что состояние контроля за деятельностью органов местного самоуправления в Азербайджане сегодня не удовлетворяет ни государство, ни население, и в этой сфере требуются соответствующие меры. Фактически, муниципалитеты должны работать под контролем как местного населения, так и соответствующих государственных органов. В противном случае это может привести к распространению негативных ситуаций в муниципальных образованиях, корпоративные интересы преобладают над интересами жителей и неэффективности муниципальных образований в целом, полной потере доверия к местному самоуправлению. Особое внимание следует обратить на важность системы контроля для обеспечения эффективного функционирования системы местного самоуправления.

"LEGAL FRAMEWORK AND FEATURES OF STATE CONTROL OF THE ACTIVITIES OF MUNICIPALITIES"

S U M M A R Y

The Republic of Azerbaijan has made significant progress in building a civil society and the rule of law, fighting corruption, preventing violations of human rights and freedoms, ensuring transparency and accountability in governance, supporting small and medium-sized enterprises and achieving the required level of socio-economic development. The legal framework of state and public control fulfills a management mission at a time when goals come to the fore.

The process of formation of the system of local self-government in Azerbaijan has been completed, sufficient normative regulation has been created for the framework and financial potential of municipalities. Now the most important issue is to achieve the efficiency of municipalities through the correct use of resources of the local budget, funds allocated from the state budget, and available opportunities. However, the achievement of these goals, the strengthening and development of the local self-government system is impossible without the development of both state and public mechanisms of

control over the activities of local self-government bodies. It should be noted that the state of control over the activities of local self-government bodies in Azerbaijan today does not satisfy either the state or the population, and appropriate measures are required in this area. In fact, municipalities must operate under the control of both the local population and the relevant state bodies. Otherwise, this can lead to the spread of negative situations in municipalities, corporate interests prevail over the interests of residents and inefficiency of municipalities in general, a complete loss of confidence in local government. Particular attention should be paid to the importance of monitoring systems to ensure the effective functioning of the system of local self-government.

Орхан РЗАЕВ

Старший консультант Сектора исполнения судебных решений
Аппарата Конституционного Суда Азербайджанской Республики

ПОНЯТИЕ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНА КАК ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА НАЦИИ

Ключевые слова: правовая система, система права, право, международные договора, национальное право, законодательство, конституция.

Açar sözlər: hüquqi sistem, hüquq sistemi, hüquq, beynəlxalq müqavilələr, milli hüquq, qanunvericilik, konstitusiya.

Keywords: legal system, legal system, law, international treaties, national law, legislation, constitution.

В настоящее время около 200 государств имеют свою национальную правовую систему. Их особенности определяются конкретным историческим развитием, спецификой культуры, религии, обычаев и традиций, своеобразием юридического содержания и т. д. [12, 210] Национальные правовые системы отражая в нормативной форме объективные закономерности в обществе, формируются и развиваются в соответствии с характеристиками этого общества. Термин «правовая система» также используется в теории права для характеристики историко-правовых, этнокультурных различий разных государств, разнообразных народов. [3, 449]

В этом контексте право также образует звено в системе социального регулирования, которая обладает системностью, относительно независима и состоит из набора взаимосвязанных элементов. Отмеченное характерно и для национальной правовой системы Азербайджанской Республики (АР). Прежде чем приступить к анализу специфических особенностей правовой системы АР, необходимо выяснить правовое содержание понятия «правовая система». Для этого, прежде всего, требуется

обратить внимание на два момента: 1) в законодательстве и юридической литературе используются понятия «система права», «законодательная система» и «правовая система», которые, на наш взгляд, не являются синонимами и различаются по содержанию; 2) однозначного отношения к понятию «правовая система» в правовой доктрине нет. Сравнительный анализ подходов, существующих в юридической литературе, приводит к такому первичному выводу, что выделение и разъяснение сущности понятия «правовая система» от других понятий обычно осуществляется по двум направлениям: 1) по праву в целом либо установлением взаимного соотношения с «системой права»; 2) по определению взаимосвязей международного права и национального права.

По мнению профессора М.Ф.Меликовой, которая считает необходимым разграничение понятий «система права» и «правовая система», система права – это внутренняя структура права, его внутренняя логическая структура, основой которой служит согласование и взаимодействие структурных элементов.[21, 222-223] В этом смысле также существует необходимость уточнить соотношение понятий «система права» и «право». Дело в том, что порой в юридической литературе происходит отождествление понятий «правовая система» и «право», либо «система права» и «право». Согласно принятому в теории права узкому подходу под правом понимается система правил (норм), регулирующих поведение людей, устанавливаемых государством на основе общеобязательных, формально-официальных, моральных принципов.[21, 42] Право, ядро и нормативная основа правовой системы, ее связующее и цементирующее звено.[11, 85] В этом плане речь идет о праве в объективном смысле или позитивном праве. Согласно широкому подходу в юридической литературе, понятие права объединяет в себе как внутреннюю структуру, так и внешнюю форму проявления. Кроме того, право охватывает не только позитивное право, но и естественные начала.[21, 222] Из последнего подхода можно сделать вывод, что понятия «право» и «система права» не совпадают по содержанию. В этом смысле, понятие «право» обладая более широким содержанием, и охватывает собой «систему права». Кстати, в данном случае понятия «система права» и «правовая система» считаются синонимами.

[21, 221-230] Из мнения профессора М.Ф.Меликовой, «право также характеризуется формой внешнего выражения, определенной внешней структурой, которая представляет собой систему нормативных актов, охватываемых им и характеризующихся своей иерархией и подчиненностью. В этом случае можно предположить, что понятие правовой системы в целом совпадает не с самим правом, а только с его внутренней структурой, что, естественно, исключает их идентификацию» [21, 222-223] можно сделать вывод, что понятие «права» по своему содержанию объединяет правовую систему, которая выражает внутреннюю структуру права, и законодательную систему в качестве внешней структуры.

Как видно, при дифференциации этих понятий отнюдь не отсутствует значение с практической точки зрения. С другой стороны, относительно того, как проблема дифференциации связана с российским правом, можно отметить следующее: во-первых, в русском языке это различие выражено более четко, чем в нашем языке: «правовая система – hüquqi sistem» и «система права – hüquq sistemi». Во-вторых, категория «правовая система РФ» является творением одного лишь российского законодателя [7, 25], с другой стороны, введение в научный оборот понятия “правовая система” непосредственно относится именно к российской правовой доктрине. В российской правовой доктрине в связи с этим проведено достаточно исследований различного объема.[1, 48-52] В-третьих, крайнее обострение разграничение понятий «система права» и «правовая система» произошло в связи с изучением и применением положения «Об общих принципах и нормах международного права, а также о том, что международные договоры РФ являются составной частью правовой системы РФ», которое закреплено в части 4 статьи 15 Конституции РФ 1993 года.[2, 110] Приведенное выше обострение, как правило, происходит в плоскости определения взаимосвязи международного и национального права. Кстати, в этом контексте понятие «правовая система» не имеет однозначного подхода в российской правовой доктрине применительно к использованию в законодательстве, а именно в Конституции.

Больше проанализировано международными юристами толкование «правовая система РФ» должно осуществляться исходя

из признания самостоятельности существования двух правовых систем – международного и российского права.[7, 25] По мнению С.В.Черниченко, следует признать, что объективные границы, разделяющие международное и внутригосударственное право, существуют лишь в там, где международное и внутригосударственное право соотносятся как правовые системы.[19, 140] Этим международные юристы пытаются обосновать, что нормы международного права имеют юридическую силу на территории РФ. По мнению И.И.Лукашука, хотя Конституция РФ, включила общепризнанные принципы и нормы международного права в правовую систему страны, однако не содержит прямого ответа на вопрос о месте этих норм в правовой системе [10, 280], но коренным образом меняет понятие правовой системы России, ее структуру.[17, 18] Как мы уже отмечали, в российской правовой доктрине подход к этому вопросу неоднозначен. Так, по мнению выдающегося ученого Е.Т.Усенко, «правовая система» – это научное понятие, нормативно не урегулированное и потому едва ли уместное в Конституции. Достаточно было сказать: «является частью права РФ.[18, 160] Став частью права страны, соответствующее правило подлежит непосредственному применению.[10, 279]

Подобное положение характерно и для доктрины АР. Считаем, что такие подходы вытекают из известной формулы «Блэкстоун», которая формулируется следующим образом: «международное право – это часть права государства». [4, 10-11] По мнению Т.И.Гусейнова, более правильным представляется объявление международных договоров частью права страны (АР), а не системы законодательства (здесь предусматривается статья 148.II Конституции АР – авт.), так как они не являются элементом законодательства. При этом необходимо отметить, что существует система права соответствующего государства и применимое в данном государстве право, куда и включаются международные договоры.[5, 175] Попробуем вкратце рассмотреть некоторые моменты, связанные с последним мнением. Прежде всего, Конституция АР (ст.148.II) определяет международные договоры, стороной которых выступает АР, как составную часть законодательной системы АР.

Т.И.Гусейнов отмечает, что это не правильно, поскольку «международные договоры не являются элементом законода-

тельства». [5, 175] Конечная цель здесь, разумеется, состоит в том, чтобы определить, принимаются ли международные договоры в качестве источника в правовой системе АР. По сути, международный договор и внутригосударственный нормативный акт, стороной которого выступает АР, являются результатом норматворческой деятельности АР. Нормы права, возникающие в обеих формах, отличаются лишь тем, что волеизъявление выражается в различных формах.

В этом контексте включение международного договора, стороной которого выступает АР, не в правовую систему, а именно в законодательную систему: 1) по сути включение норм международного права в законодательную, правовую системы и систему права, не исключает системной целостности существующих национальных правовых событий АР, в которой нормы международного права будут реализованы; 2) в определенном смысле подтверждает, что законодательство АР выступает из монистской теории; 3) по сути не влияет на реализацию норм международного договора, поскольку эти нормы толкуются и применяются с учетом принципов и требований международного права охватом особенностей национальной правовой системы [9, 46]; 4) само по себе не означает трансформацию норм международного договора в национальное законодательство [15, 43]. Во-вторых, однозначно оценить позицию автора несколько сложно. Так, с одной стороны, автор согласен с тем, что система права воплощается не только в позитивном праве, но и в международно-правовых актах [5, 174]. Потому что, в другом месте статьи автор отмечает, что они (международные договоры) занимают обособленное положение в национальной правовой системе и как бы дополняют ее (правовую систему). Иными словами, не вливаясь в общий массив нормативно-правовых актов, они функционируют наряду с азербайджанским правом, при этом, не переставая быть источником международного права [5, 176].

Исходя из этого мнения, можно прийти к такому выводу, что международные договоры выступают в качестве самостоятельного элемента правовой системы, не будучи включенными в азербайджанское право (система права). Мысль о том, что «государство имеет свою собственную систему права и право, применяемое в этом государстве, а международные договоры

включены в применяемое право», приводит к выводу, что «право страны» состоит не только из системы права. Так, автор определяет это право иначе, чем в системе права, ссылаясь на право международных договоров, применяемое в АР. Следует согласиться с тем, что «право, применяемое в государстве» имеет более широкое содержательное значение, чем система права государства. Таким образом, не только национальные правовые нормы этого государства, но и зарубежное право, а также нормы международного права применяются на территории государства в зависимости от формы обращения к ним [13, 61]. А применение правовых норм, относится к стадии реализации права. Как усматривается, Т.И.Гусейнов фактически предлагает включить в процесс реализации права международные договоры, участником которых является АР. Позиция, которую занимает автор, несколько сомнительна с точки зрения необходимости различения права как системы и процесса ее реализации [19, 141].

Однако с точки зрения законодательства АР можно согласиться с мнениями, что понятие «правовая система» является научной категорией [5, 175] и «нормативно не регулируется» [18, 160]. Несмотря на то, что, в российской правовой доктрине указывается о том, что категория «правовая система РФ» носит нормативный характер [7, 25]. Так, хотя в законодательстве АР установлены²¹ понятия «законодательная система» (Конституция АР, глава X), «система нормативных правовых актов» и «система права» (Конституционный Закон о нормативных правовых актах (ЗНПА) [23], ст.6 и ст. 37), понятие «правовая система» не используется.

Таким образом, из анализа правовой доктрины, в том числе и АР, можно сделать следующий предварительный вывод: 1) нет необходимости отождествлять понятия «система права», «право» и «правовая система». Так, необходимо принять и дифференцировать систему права в узком и широком смысле. То есть, под системой права в узком смысле понимается внутренняя структура национального права АР, совокупность существующих правовых норм (нормативная система). В сущности, это означает понятие «система права»; 2) понятие «право», будучи широким понятием, включает в себя как систему права, так и систему законодательства в качестве внешней структуры;

3) понятие «правовая система» имеет более широкое содержание, включающее, в том числе, и право. Можно считать, что понятию «правовая система» порождает большей степени конкуренция понятие «право». Их соотношение, можно определить как соотношение понятий «право в целом» и «право как целое», предложенных Керимовым Д.А. Под понятие «право в целом» подпадают все проявления правовой реальности, рассматриваемые в своей совокупности, но безотносительно к специфике составляющих его частей. В этом смысле «право в целом» равнозначно понятию «все права», охватывающему все правовые явления независимо от их значимости в правовой жизни общества. Иной смысл вкладывается в понятие «право в целом». Здесь акцент делается на внутреннем единстве права, на отношении права как целого со всеми составляющими его частями и каждой правовой части к объединившему их правовому целому[8, 241]. Мы считаем, что “право как целое” можно сравнить с правовой системой, а “право как целое” – с правом.

Правовая система каждого государства, в том числе и АР, независимо от того, как определяется ее нормативное регулирование, взаимоотношения с международным правом, включает правовую действительность или правовые явления, существующие в АР в целом, с учетом их исторических, политических, культурных, правовых и нравственных особенностей, а также внутренних особенностей, характерных для правовой системы. Как отметил Зимненко В.Л, "правовая система" – сложное, многоаспектное явление, не тождественное понятиям системы законодательства и системы права, включающее различные явления правовой действительности в конкретном государстве[6, 80]. Для правовой системы как части системы социального регулирования характерны следующие признаки, которые Керимов Д.А. относит к системности права[8, 234-235]: 1) части правового системного целого необходима объединены и тем самым находятся в соединенном состоянии. При этом такое соединение имеет объективный характер; 2) части правового системного целого соединены между собой по определенным содержательным основаниям, которые характеризуют субстанциональные особенности их свойств и связей. Иначе объединение правовых частей не будет иметь системной природе; 3) системное правовое целое образует единство в результате структурной

упорядоченности его частей определяющей их функциональные зависимости и взаимодействие; 4) объективное объединение и соединение по содержательным признакам определенных правовых частей в структурно упорядоченное целостное единство обуславливает наличие у системного правового целого свойства относительной самостоятельности; 5) структурная упорядоченность придает системному правовому целому относительную устойчивость, лишь в пределах которой допустимы изменения свойств ее частей и их связей; 6) относительная самостоятельность системного правового целого обуславливает относительную автономность ее функционирования, степень которой определяет уровень данной системы.

По указанным признакам можно дать понятие правовой системы. Однако, перед этим попробуем уточнить, из каких правовых частей должна состоять правовая система. Кстати, в юридической литературе нет однозначного подхода к этому вопросу. Так, в юридической литературе существуют мнения, схожие по содержанию, но выраженные в различной форме. По мнению профессора М.Ф.Меликовой, правовая система выступает как целый комплекс правовых явлений, включающий в себя все многообразие правовых явлений, которые в той или иной степени относятся к праву: законодательство, правовая система, правовые институты, формы правовой деятельности государственных органов, учреждений, неправительственных организаций, правовая практика, правовые идеи, правовая культура [21, 223]. В учебнике «Теория права», изданном в 2017 году, отмечается, что правовая система включает три группы правовых событий: 1) правовые нормы, институты и отрасли (нормативная сторона) – правовые нормы, установленные или санкционированные государством, защищенные силой принуждения; совокупные охраняемые общественные ценности; 2) совокупность юридических учреждений и результаты их деятельности (организационная сторона и юридическая практика) – совокупность законодательных, исполнительных и судебных органов, правоохранительных органов, лиц и организаций, оказывающих населению различные виды юридических услуг, способы их деятельности и практика, полученная в результате; 3) совокупность правовых взглядов, идей, представлений, преобладающих в обществе (правовая культура) – совокупность идей, мыслей, мнений и чувств общества, раз-

личных социальных групп, слоев, отдельных лиц о праве в целом; доминирующие теоретические подходы применительно к системе правовых норм и правовых институтов в обществе [22, 121]. Т.И.Гусейнов также включает в правовую систему объективное право, правовую практику и правовую идеологию как совокупность правовых норм [5, 175]. Как видно, подходы, существующие в правовой доктрине АР, в некоторой степени тождественны с подходами, которые содержатся в правовой доктрине РФ. В качестве примера можно привести взгляды С.С.Алексеева, выделяющегося своими исследованиями по данному вопросу. Отмечая, что правовая система включает в себя само право и его применение, по мнению Алексеева С.С, в правовую систему должны входить взаимодействующие основные элементы, имеющие конститутивное значение, – собственно право, правовая идеология и юридическая практика, состоящая из правоприменительной и правотворческой деятельности, а в качестве результатов последней и система нормативных актов [1, 65].

Как видно, в юридической литературе существуют различные подходы к содержанию правовой системы. Мы должны согласиться с двумя пунктами, которые мы можем принять в качестве общей характеристики упомянутых позиций: 1) входящие в правовую систему компоненты неодинаковы по своему значению, юридической природе, удельному весу, самостоятельности, степени воздействия на общественные отношения, но в то же время они подчинены некоторым общим закономерностям, характеризуются единством [11, 86]; 2) эти компоненты объединены в определенные блоки [11, 85]. Как видно из доктрины АР, в рамках правовой системы выделяют три блока. Конечно, не исключено, что эти блоки будут называться по-разному. Мы считаем, что соответствующие блоки как подсистемы в рамках правовой системы объединяют в себе компоненты, близкие друг к другу по вышеуказанным признакам. Эти подсистемы можно назвать различными, но считаем, что предлагаемые понятия или термины должны охватывать сущность и содержание соответствующей подсистемы. В этом отношении надо согласиться с тем мнением Саидова А.Х, что исследование правовой системы должно охватывать, во-первых, систему взглядов, идей, представлений, теорий, т.е. правопонимание в данный исторический период; во-вторых, анализ нормативной основы, ее структуры; в-третьих, систе-

му осуществления права[16, 117]. По мнению профессора М.Ф.Меликовой, в литературе все указанные элементы правовой системы делятся на три взаимосвязанные группы: 1) законодательство; 2) правовая практика; 3) господствующая правовая идеология[21, 223]. По всей видимости, ссылаясь на юридическую литературу, М.Ф.Меликова принимает законодательство как системный элемент. Однако, по мнению М.Ф.Меликовой, подчеркивающей, что система права и система законодательства не тождественны, в то время как система права выражает содержание, определяемое состоянием общественных отношений, имея объективный характер, законодательная система выступает в качестве формы, выражая, по-видимому, правовую норму, отражая более субъективные факторы[21, 242]. На самом деле, хотя эта подсистема и называется объективным правом[5, 175] или правовыми нормами, институтами и отраслями[22, 121] она не полностью охватывает ее содержание. По нашему мнению, более приемлемым следует считать то, что эта подсистема является самим правом [1, 65] и называется «правом». Прежде всего, как упоминалось выше, понятие «право» включает в себя как систему права, так и законодательную систему в качестве внешней структуры. Еще раз отметим, что система права (право в объективном смысле) представляет собой внутреннюю логическую структуру, которая основана на согласовании и взаимодействии структурных элементов права (правовых норм, институтов и отраслей) [21, 111]. Законодательная система состоит из совокупности всех действующих в стране нормативно-правовых актов, их государственной регистрации в установленном порядке[20, 523]. Во-вторых, это понятие позволяет различать право и закон. Кроме того, далеко не случайно и раздел V Конституции АР, который включает в себя Главу X «Законодательная система», называется «Право и закон» и подлежит оценке с этой точки зрения. Учитывая, что закон является единицей законодательной системы[20, 521], Конституция, путем включения в законодательную систему АР международных договоров (ст.148. II), стороной которых выступает АР, с одной стороны, подтверждает, что нормативная система состоит не только из норм национального права, но и международного договора, с другой стороны, позитивное право и право не тождественны. В-третьих, это понятие означает, что правовая система АР основана на теории естественного права. Таким обра-

зом, Конституция проводит различие между правом и законом, определяет защиту прав человека как высшую цель АР (ст. 12.1), право каждого с момента рождения на неприкосновенные, ненарушаемые и неотъемлемые права и свободы (ст. 24.11).) Тот факт, что права и свободы непосредственно действуют на территории АР (статья 71.11), обуславливает, что понятие «право» охватывает взаимодополняющие друг друга естественное право и позитивное право.

Следующей подсистемой правовой системы АР является «реализация права». Реализация права представляет из себя деятельность по выполнению показателей (субъективных прав и обязанностей), которые определены правом. Целесообразность именованной упомянутой подсистемы «реализация права» выражается в том, что это понятие охватывает правопорядок[19, 143], акты правоприменения[14, 21], совокупность юридических учреждений и результаты их деятельности[22, 121], юридическую практику[21, 65] и др.

Другую подсистему правовой системы образует «правовая культура». В связи с этим, мы выражаем полное согласие по поводу мнения в опубликованном в 2017 году учебнике «Теория права» о том, что правовая культура выступает в качестве совокупности правовых взглядов, представлений, идей, доминирующих в обществе теоретических подходов, в роли элемента правовой системы[22, 121]. Правовая культура как подсистема объединяет в себе правосознание, существующее в каждом обществе, правовую идеологию и правовую психологию как его составные элементы, включая правовую доктрину. В этой подсистеме правосознание играет более активную роль. Правосознание как форма общественного сознания выражается идеями и взглядами, представлениями, настроениями, эмоциями и чувствами, отраженными в сознании людей, связанных с правовыми явлениями. [21, 302] Таким образом, идеи и взгляды, сформированные в сознании, составляют правовую идеологию, а представления, настроения, эмоции и части составляют правовую психологию. Идеи и взгляды, выражающие правовую идеологию, в которой доминирует наука, играют руководящую роль в правотворчестве и правореализации, особенно в применении права, формируют их моральную основу, выступают в качестве принципа качества [21, 302]. Как подсистема, правовая

культура сочетает правосознание, правовую идеологию и правовую психологию, а также правовую доктрину в качестве составных элементов, которые существуют в любом обществе. «Нормативные правовые акты должны основываться на праве и справедливости» (Конституция, ст.149.1), следовательно при применении аналогии права необходимо принимать во внимание требования предъявляемые к справедливости, совести и нравственности (ЗНПА, ст. 13.4; Гражданский кодекс АР (ГК) [24], ст. 11.2) и толковать законодательные положения именно в этом ключе.

Таким образом, каждая из подсистем (правовая культура – право – реализация права) создает правовую систему АР, объединяя в себе правовые части, близкие друг к другу по соответствующим признакам. Правовая система АР представляет собой совокупность правовых явлений (правовых частей), формирующихся и развивающихся под влиянием исторических, политических, культурных, правовых и нравственных особенностей, включая глобализацию, функционирующих в соответствии с присущими системе внутренними особенностями и объединенных в такие подсистемы, как правовая культура, право и реализация права. В этом смысле, объединение различных национальных правовых систем называется соответственно «правовой семьей».

Список литературы

1. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. М.: ТК Велби, Изд-во проспект, 2008,
2. Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права; правовые категории. М.: Спарк, 2002, (415с.)
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права. Учебник. 2-е изд. М.: Омега-Л, 2005, (595с), с..449
4. Гусейнов Л.Г. Конституция Азербайджанской Республики, права человека и международное право // *Вепнәлхалқ һүқиқу журналі*, 1998, № 1, с.30; Гусейнов Л.Г. Международные обязательства государств в области прав человека, с.10-11;

5. Гусейнов Т.И. Взаимодействие норм международного и азербайджанского права // *Azərbaycan hüquq jurnalı*, 2002, № 1, (с. 173-184), с. 175
6. Зимненко Б.Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть: Курс лекций. М.: Статут, РАП, 2010, (416 с.), с.80
7. Канашевский В.А. Международные нормы и гражданское законодательство России. М, Международные отношения, 2004, (272 с), с. 25
8. Керимов Д.А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. 3-е изд., перераб. и доп. М., СГА, 2003, (521с), с. 241
9. Кузнецова, О. А., Мариино. Общеизвестные принципы и нормы международного права – часть правовой системы, права или законодательства? // *Правовое государство: теория и практика*. 2010, № 2, (с. 42 – 47), с.46
10. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник. Изд. 3-е, перераб. и доп. М., Волтерс Клувер, 2005, (432 с), с. 280
11. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. Учебник. М, Юристъ, 2004, (245 с), с. 85
12. Морозова Л.А. Теория государства и права. Учебник / Л. А. Морозова. – 4-е изд., перераб. и доп. М, Эксмо, 2010, (510 с.), с. 210
13. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. М., 1982, (136с.), с. 61
14. Нешатаева Т.Н. Международное частное право и международный гражданский процесс: Учебный курс в трех частях. М. ОАО изд. дом Городец, 2004, (624 с.), с.21
15. Павлова Л.В. Имплементация договорных обязательств Республики Беларусь в национальном законодательстве // *Московский журнал международного права*. 2006, № 1, (с.201-207), с. 205; Кузнецова, О. А., Мариино. Общеизвестные принципы и нормы международного права – часть правовой системы, права или законодательства? // *Правовое государство: теория и практика*. 2010, № 2, (с. 42 – 47), с.43

16. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / под.ред. проф. В.А.Туманова. М., Юристь, 2000, (448с.), с. 117
17. Талалаев А.Н. Соотношение международного и внутригосударственного права в Конституции РФ // Московский журнал международного права, 1995, № 2, с.18
18. Усенко Е.Т. Очерки теории международного права. М, Норма, 2008, (240 с.), с.160
19. Черниченко С.В. Теория международного права. В.2-х томах. Том 1. Современные теоретические проблемы. М., изд-во НИМП, 1999, (336 с.), с. 140
20. Əsgərov Z.A. Konstitusiyə hüququ. Dərslik. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, (760s), s. 523
21. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı, Elm və təhsil, 2019, (448 s), s.302
22. Mehdiyev F., Quliyev E. Hüquq nəzəriyyəsi, s.121
23. <http://www.e-qanun.az/framework/21300>
24. <http://www.e-qanun.az/framework/46944>

Р Е З Ю М Е

В статье анализируются специфические особенности правовой системы Азербайджанской Республики, выясняется правовое содержание понятия «правовая система». Описываются проблемы дифференциации разграничения понятий «система права» и «правовая система». Международные договора рассматриваются в качестве самостоятельного элемента правовой системы. Отмечаются детали правовой системы с учетом их исторических, политических, культурных, правовых и нравственных особенностей, а также внутренних особенностей, характерных для правовой системы. В статье исследуются из каких правовых частей должна состоять правовая система.

Rzayev Orxan
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi
Aparatının Məhkəmə qərarlarının icrasına
nəzarət sektorunun böyük məsləhətçisi

**Azərbaycanın hüquq sistemi anlayışı millətin siyasi-hüquqi
mədəniyyəti kimi**

X Ü L A S Ə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının hüquqi sisteminin spesifik xüsusiyyətləri təhlil edilir, "hüquqi sistem" anlayışının hüquqi məzmunu aydınlaşdırılır. "Hüquq sistemi" və "Hüquqi sistem" anlayışlarının fərqləndirilməsi problemləri təsvir olunur. Beynəlxalq müqavilələrə hüquq sisteminin müstəqil elementi kimi baxılır. Hüquq sisteminin tarixi, siyasi, mədəni, hüquqi və mənəvi xüsusiyyətləri, habelə hüquqi sistem üçün səciyyəvi olan daxili xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla detalları qeyd edilir. Məqalədə hüquqi sistemin hansı hüquqi hissələrdən ibarət olması araşdırılır.

Rzayev Orkhan
Senior Adviser of the Sector for the Execution of
Judgments of the Office of the Constitutional Court of the
Republic of Azerbaijan.

**The concept of the legal system of Azerbaijan as the political
and legal culture of the nation**

A B S T R A C T

The article analyzes the specific features of the legal system of the Republic of Azerbaijan, finds out the legal content of the concept of "legal system". The problems of differentiation of the differentiation of the concepts of "legal system" and "legal system" are described. International treaties are considered as an independent element of the legal system. The details of the legal system are noted, taking into account their historical, political, cultural, legal and moral features, as well as internal features characteristic of the legal system. The article examines which legal parts the legal system should consist of.

Nazir BAYRAMOV

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin
Ədliyyə Akademiyasının müəllimi

HÜQUQUN TƏTBİQİ ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNİN VAHİDLİYİ İNSTİTUTUNUN PERSPEKTİVLƏRİ BARƏDƏ

***Açar sözlər:** kasasiya şikayəti; əlavə kasasiya şikayəti, məhkəmənin hökm və ya qərarının kasasiya qaydasında ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün əsaslar; hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin pozulması; əlavə kasasiya qaydasında təqdimat, protest və ya şikayət verilməsi əsasları; ədalətli məhkəmə baxışı, ağılabatan müddət*

***Ключевые слова:** кассационная жалоба; дополнительная кассационная жалоба, основания отмены или изменения решения или постановления суда в кассационном порядке; нарушение единства судебной практики по применению права; основания для подачи дополнительного кассационного протеста или жалобы; справедливое судебное разбирательство, разумное время*

***Keywords:** cassation appeal; additional cassation appeal, grounds for annulment or change of court decision or decision in cassation procedure; violation of the unity of judicial practice in the application of law; grounds for submission, protest or complaint in the form of additional cassation; fair trial, reasonable time*

Cinayət-prosessual qanunvericiliyində sonuncu dəyişiklik

Azərbaycan Respublikasının 29 noyabr 2019-cu il tarixli 1711-VQD nömrəli Qanunu¹ ilə Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə² (bundan sonra – CPM) yeni məzmununda 416.1.22-ci maddə əlavə edilmişdir. Bununla apellyasiya instansiyası məhkəməsinin hökm və ya qərarını kasasiya qaydasında ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi əsasları sırasına daha bir əsas əlavə olunmuşdur. Əsasin adı "bu

Məcəllənin 416.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin pozulması"dır.

CPM-nin kontekstində "əlavə" belə görünür: "Maddə 416. Məhkəmənin hökm və ya qərarının kasasiya qaydasında ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün əsaslar. 416.1. Kasasiya instansiyası məhkəməsi aşağıdakı hallarda apellyasiya instansiyası məhkəməsinin hökm və ya qərarını kasasiya qaydasında ləğv etmək və ya dəyişdirmək hüququna malikdir: (...) 416.1.22. məhkəmə bu Məcəllənin 416.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin pozulmasına yol verdikdə".

CPM-nin 416.2-ci maddəsi bu Məcəlləyə yuxarıda qeyd edilən Qanunla əlavə edilmişdir. Onun məzmunu belədir: "416.2. Hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin pozulması hökm və ya digər qərarın ləğv edilməsinə və ya dəyişdirilməsinə yalnız o halda əsas olur ki, həmin hökm və ya digər qərar Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun maddi və ya prosessual hüquq normalarının tətbiqi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahlarına zidd olsun və həmin izahlarda təsbit olunmuş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiqi zərurəti kifayət qədər əsaslandırılmasın".³

Göstərilən "əsas"ı qanunverici həm də kasasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının əlavə kasasiya qaydasında mübahisələndirilməsi əsası kimi təsbit etmişdir. CPM-nin 421.1.4-cü maddəsində (Maddə 421. Əlavə kasasiya qaydasında təqdimat, protest və ya şikayətin verilməsi) göstərilmişdir ki, "421.1. Əlavə kasasiya qaydasında təqdimat, protest və ya şikayət aşağıdakı hallarda verilə bilər: (...) 421.1.4. kasasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı bu Məcəllənin 416.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyini pozmuşsa".

Hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyi institutunun yeni statusu

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinə "hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyi" anlayışının bir prosessual institut kimi daxil edilməsi bir neçə il idi ki, müxtəlif forumlarda müzakirə edilirdi. Yeniliyin tərəfdarları olduğu kimi, əleyhinə olanlar da var idi. Hər iki tərəf mövqelərini əsaslandıraraq arqumentlər göstərirdilər. Onların üzərində dayanmağın mə-

nası ona görə yoxdur ki, artıq qanunvericilikdə müvafiq dəyişiklik edilib; normalar pis-yaxşı işləyir.

İnstitutun statusu onun apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarlarının ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün əsaslardan biri kimi müəyyən edilməsindədir. Bu dəyişikliyə qədər də məhkəmələr həmişə formalaşmış məhkəmə təcrübəsinə əməl edirdilər, lakin bu, məhkəmə qərarlarının ləğvi üçün yalnız arqumentlərdən biri rolunu oynayır, qəti qərar qəbul edilməsi üçün müstəqil əhəmiyyətə malik deyildi. Dəyişiklikdən sonra artıq məhkəmə təcrübəsindən kənara çıxma "məhkəmə təcrübəsinin vahidliyini pozma" kimi qiymətləndirilir, məhkəmə qərarlarından şikayət və protest verilməsinə əsas verir, apellyasiya və kasasiya məhkəmələrinin qərarlarının ləğvinə, dəyişdirilməsinə səbəb olur.

Fikrimizcə, qeyd edilən dəyişikliklər "hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin" təmin edilməsi üçün böyük işlər görüb. Lakin, dəyişiklik daha böyük potensiala malik idi. Bu potensialdan tam istifadə edilməməsi özünü təcrübədə gözlənilən səmərənin verilməməsi ilə bürüzə verir.

Təcrübə göstərir ki, Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyası da daxil olmaqla məhkəmələr CPM-nin 416.1.22-ci maddəsi "apellyasiya instansiyası məhkəməsinin hökm və ya qərarını kasasiya qaydasında ləğv etmək və ya dəyişdirmək hüququ"nu kasasiya instansiyası məhkəməsi yalnız müvafiq qərar "Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun maddi və ya prosessual hüquq normalarının tətbiqi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahlarına zidd olsun və həmin izahlarda təsbit olunmuş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiqi zərurəti kifayət qədər əsaslandırılma"dıqda əldə edirdi.

Hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin mənbələri

Hüquq normalarının tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun qərarlarında, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent təcrübəsində verilmiş izah və şərhlər belə hüquqi nəticələr yaratmır. Baxmayaraq ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin mənbəyi kimi müəyyən edilmiş normativ hüquq aktlarda kifayət qədər əsaslar mövcuddur ki, bu məhkəmələrin də təcrübəsi müvafiq hüquqi statusa malik olsunlar.

1) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsində (Maddə 130. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi) müəyyən edilmişdir ki, "IX. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi öz səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərə dair qərarlar qəbul edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir".⁴

"Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" Qanununun 66.1-ci maddəsində (Maddə 66. Konstitusiyaya Məhkəməsi qərarlarının hüquqi qüvvəsi) qeyd edilmişdir ki, "Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsinə görə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları Azərbaycan Respublikasının ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir". Qanunun 66.4-cü maddəsində göstərilmişdir ki, "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğun olmayan hesab edilmiş məhkəmə aktları icra edilməməli və müvafiq məhkəmə işlərinə Azərbaycan Respublikasının prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qayda-da yenidən baxılmalıdır".⁵

Nəzərə alınmalıdır ki, bu Qanunun 34.1-ci maddəsi (Maddə 34. Şikayətlər) hər kəsə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququnu təsbit etmişdir: "34.1. Hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin həll edilməsi üçün Konstitusiyaya Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə şikayət verə bilər". Şikayətin predmeti kimi Ali Məhkəmənin qərarları nəzərdə tutulur: "34.4.1. məhkəmə aktından şikayət vermək hüququndan tam istifadə edildikdən sonra axırıncı məhkəmə instansiyasının qərarının (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarının) qüvvəyə mindiyi andan altı ay müddətində". Çünki, bu Qanunun 34.7-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, "Şikayətdə aşağıdakılar əsaslandırılmalıdır: (...) 34.7.2. məhkəmə aktından şikayət vermək hüququndan tam istifadə edilməsi, məhkəməyə müraciət etmək hüququnun pozulması və ya

ağır və bərpaedilməz zərərin vurulmasının digər məhkəmələr vasitəsi ilə qarşısının alınmasının mümkün olmaması".

CPM-nin 455.0.1 və 455.0.3-cü maddələrinə (Maddə 455. Məhkəmə aktlarına hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə baxılması üçün əsaslar) əsasən, "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarlarının və ya məhkəməyə müraciət etmək hüququnu pozan məhkəmə aktlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarına uyğun olmadığı hesab edilməsi" və "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən məhkəmənin tətbiq etdiyi normativ hüquqi aktın Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlara uyğun olmadığı hesab edilməsi" müvafiq Məhkəmə qərarlarının aktlarına hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə baxılması üçün əsaslar hesab edilir.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın məhkəmələri (o cümlədən, Ali Məhkəmə) Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarına hörmətlə yanaşmalı, onu nəzərə almalı, icra etməlidir. Azərbaycanın məhkəmə sistemi 3 pilləlidir.⁶ Tutaq ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun konkret bir məsələ ilə bağlı aydın mövqeyi vardır. Lakin bu mövqe, nə birinci, nə apelyasiya, nə də kasasiya instansiyasında müvafiq prosessual qərarların ləğvi və dəyişdirilməsi üçün kafi hüquqi əsas sayılmır. Yalnız Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu məhkəmələrin qəbul etdikləri qərarları onun mövqeyinə uyğun olmayan hesab edərək işi yenidən baxılması üçün Ali Məhkəməyə qaytarır.

2) İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə" 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanının 6-cı bəndində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir ("6. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının apelyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilsin ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa

Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etsinlər və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə alsınlar.”).⁷

Avropa Şurasının "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" 04 noyabr 1950-ci tarixli Konvensiyası (bundan sonra – Avropa Konvensiyası) Azərbaycan Respublikasının ""İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə" 25 dekabr 2001-ci il tarixli, 236-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.⁸

Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsində (Maddə 1. İnsan hüquqlarına hörmət olunması öhdəliyi) göstərilmişdir ki, "Razılığa gələn Yüksək Tərəflər onların yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün bu Konvensiyanın I bölməsində müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin edirlər".

CPM-nin 455.0.2-ci maddəsinə (Maddə 455. Məhkəmə aktlarına hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə baxılması üçün əsaslar) əsasən, "İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində cinayət işi, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materialları və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraat zamanı "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın müddələrinin pozulduğu müəyyən edilməsi" müvafiq məhkəmə qərarlarının hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə baxılması üçün əsas hesab edilir.⁹

“Ədalətli məhkəmə baxışı hüququ” ilə bağlılıq

“Hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsi”nin mənbələri sırasına Konstitusiyaya Məhkəməsinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının daxil edilməməsinin fəsadları yalnız məhkəmələrin iş yükünün artmasında, insan və maddi resursların səmərəsiz istifadəsi ilə bitmir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu praktika həm də konkret işlər üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi vaxtını uzadır, onlar "ağlabatan müddətdə" araşdırılmır. Nəticədə şəxslərin ədalətli məhkəmə baxışı hüququ və digər hüquq və azadlıqların pozulur, məhkəmələrin iş yükü artır, mühakimənin keyfiyyəti aşağı düşür.

Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsində mühakimənin "ağlabatan vaxtı" onun "ədalətli" olmasının şərtlərindən biri kimi təsbit

edilmişdir: "Maddə 6 Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ. 1. Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, əğlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir".¹⁰ Bu elementin meyarlarını və praktikada nəzərə alınması prinsipləri İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi tərəfindən işlənib hazırlanmışdır.

Bu qısa təhlildən hasil olan nəticə ondan ibarətdir ki, maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqi üzrə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunda və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarında müəyyən edilmiş prinsiplərin pozulması məhkəmənin hökmü və ya digər yekun qərarının ləğvi və ya dəyişdirilməsinə səbəb olan əsaslar sırasına daxil edilməməsi həm ictimai maraqlar, həm də fərdi insan hüquq və azadlıqları baxımından rasionallıqdan məhrumdur.

Təklif

Vəziyyəti yaxşıya doğru dəyişmək üçün CPM-nin 416.2-ci maddəsinin mətni belə məzmununda təsdiq olunmalıdır: "416.2. Hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin pozulması hökm və ya digər qərarın ləğv edilməsinə və ya dəyişdirilməsinə yalnız o halda əsas olur ki, həmin hökm və ya digər qərar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya və Ali məhkəmələrinin plenumlarının maddi və ya prosessual hüquq normalarının tətbiqi, eləcə də İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin palatalarının və Böyük Palatasının insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi ilə bağlı qərarlarında məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə müəyyən etdiyi prinsiplərə zidd olsun və həmin izahlarda təsbit olunmuş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiqi zərurəti kifayət qədər əsaslandırılmasın".

1. "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 29.11.2019-cu il tarixli, 1711-VQD nömrəli Qanunu // Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 22-12-2019, Nəşr nömrəsi: 285), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-12-2019, Nəşr nömrəsi: 12, Maddə nömrəsi: 1898)

2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi (Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 14 iyul tarixli 907-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edil-

miş, "Azərbaycan" qəzetinin 12 iyun 2020-ci il tarixli nömrəsində dərc edilmişdir) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2020-ci il, 7, maddə 852)

3. 1 nömrəli istinada bax

4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş və 27 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsinin nəticələri nəşr edildiyi andan qüvvəyə minmişdir); Maddə 130. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi. // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-07-1997, Nəşr nömrəsi: 01, Dərc olunma tarixi: 01-03-2009, Nəşr nömrəsi: 03, Maddə nömrəsi: 159)

5. "Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 23.12.2003-cü il tarixli, 561-IIQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-01-2004, Nəşr nömrəsi: 01, Maddə nömrəsi:9)

6. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının 10.06.1997-ci il tarixli, 310-IQ nömrəli Qanunu; Maddə 19. Ədalət mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələr. // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 30-11-1997, Nəşr nömrəsi: 05, Maddə nömrəsi: 413)

7. "Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19.01.2006-cı il tarixli, 352 nömrəli Qanunu // Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 20-01-2006, Nəşr nömrəsi: 12), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-01-2006, Nəşr nömrəsi: 01, Maddə nömrəsi: 7)

8. "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 25.12.2001-ci il tarixli, 236-IIQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-03-2002, Nəşr nömrəsi: 03, Maddə nömrəsi: 113)

9. "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 11.06.2004-cü il tarixli, 688-IIQD nömrəli Qanunu // Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 11-08-2004, Nəşr nömrəsi: 185), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-08-2004, Nəşr nömrəsi: 08, Maddə nömrəsi: 598)

10. 8-ci istinada bax

Ədəbiyyat siyahısı:

1) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş və 27 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsinin nəticələri nəşr edildiyi andan qüvvəyə minmişdir); Maddə 130. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi. // Azərbaycan Respublikasının Qanunve-

ricilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-07-1997, Nəşr nömrəsi: 01, Dərc olunma tarixi: 01-03-2009, Nəşr nömrəsi: 03, Maddə nömrəsi: 159)

2) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi (Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 14 iyul tarixli 907-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş, "Azərbaycan" qəzetinin 12 iyun 2020-ci il tarixli nömrəsində dərc edilmişdir) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2020-ci il, 7, maddə 852)

3) "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 29.11.2019-cu il tarixli, 1711-VQD nömrəli Qanunu // Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 22-12-2019, Nəşr nömrəsi: 285), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-12-2019, Nəşr nömrəsi: 12, Maddə nömrəsi: 1898)

4) "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 11.06.2004-cü il tarixli, 688-IIQD nömrəli Qanunu // Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 11-08-2004, Nəşr nömrəsi: 185), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-08-2004, Nəşr nömrəsi: 08, Maddə nömrəsi: 598)

5) "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 23.12.2003-cü il tarixli, 561-IIQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-01-2004, Nəşr nömrəsi: 01, Maddə nömrəsi:9)

6) "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının 10.06.1997-ci il tarixli, 310-IQ nömrəli Qanunu; Maddə 19. Ədalət mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələr. // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 30-11-1997, Nəşr nömrəsi: 05, Maddə nömrəsi: 413)

7) "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 25.12.2001-ci il tarixli, 236-IIQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-03-2002, Nəşr nömrəsi: 03, Maddə nömrəsi: 113)

8) "Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respubli-

kası Prezidentinin 19.01.2006-cı il tarixli, 352 nömrəli Qanunu // Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 20-01-2006, Nəşr nömrəsi: 12), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-01-2006, Nəşr nömrəsi: 01, Maddə nömrəsi: 7)

REFERANSLAR:

1) Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası (12 Kasım 1995'te halk oylamasıyla kabul edildi ve ulusal referendum sonuçlarının yayınlandığı andan itibaren 27 Kasım 1995'te yürürlüğe girdi); Madde 130. Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi.// Azərbaycan Cumhuriyeti Mevzuat Koleksiyonu (Yayın tarixi: 31-07-1997, Yayın numarası: 01, Yayın tarixi: 01-03-2009 , Yayın numarası: 03, Makale numarası: 159)

2) Azərbaycan Cumhuriyeti Ceza Muhakemesi Kanunu (Azərbaycan gazetesinin 12 Haziran 2020 tarixli sayısında yayınlanan, 14 Temmuz 2000 tarixli 907-IQ sayılı Azərbaycan Cumhuriyeti Kanunu ile onaylanmışdır) // Koleksiyon Azərbaycan Cumhuriyeti Mevzuatı, 2020- in, 7, Madde 852)

3) Azərbaycan Cumhuriyeti'nin 29.11.2019 tarixli ve 1711-VQD sayılı "Azərbaycan Cumhuriyeti Ceza Muhakemesi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" // Azərbaycan Gazetesi (Yayın tarixi: 22-12-2019, Yayın numarası: 285), Azərbaycan Cumhuriyeti Mevzuat Derlemesi (Yayın tarixi: 31-12-2019, Yayın numarası: 12, Madde numarası: 1898)

4) Azərbaycan Cumhuriyeti'nin 11.06.2004 tarix ve 688-IIQD sayılı Kanunu "Azərbaycan Cumhuriyeti'nin bazı yasal düzenlemelerinde eklemeler ve değişiklikler yapılması hakkında" // Azərbaycan Gazetesi (Yayın tarixi: 11-08-2004, Yayın numarası : 185), Azərbaycan Cumhuriyeti Mevzuat Derlemesi (Yayın tarixi: 31-08-2004, Yayın numarası: 08, Madde numarası: 598)

5) Azərbaycan Cumhuriyeti'nin 23.12.2003 tarix ve 561-IIQ sayılı "Anayasa Mahkemesi Hakkında" Yasası // Azərbaycan Cumhuriyeti Mevzuatının Derlenmesi (Yayın tarixi: 31-01-2004, Yayın numarası: 01, Makale numarası: 9)

6) 10.06.1997 tarixli ve 310-IQ sayılı Azərbaycan Cumhuriyeti Kanunu "Mahkemeler ve Hakimler Hakkında"; Madde 19. Adaleti yöneten mahkemeler. // Azərbaycan Cumhuriyeti Mevzuatı

Derlemesi (Yayın tarihi: 30-11-1997, Yayın numarası: 05, Madde numarası: 413)

7) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 25.12.2001 tarih ve 236-IIQ sayılı "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmenin Onaylanması" ve 1, 4, 6 ve 7 Sayılı Protokolleri // Mevzuatın Derlenmesi Yayın tarihi: 31-03-2002, Yayın numarası: 03, Madde numarası: 113

8) Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 19.01.2006 tarih ve 352 sayılı "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yargı sisteminin modernizasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun uygulanması hakkında" Yasası Azerbaycan Cumhuriyeti "// Azerbaycan Gazetesi (Yayın tarihi) : 20-01-2006, Yayın numarası: 12), Azerbaycan Cumhuriyeti Mevzuat Derlemesi (Yayın tarihi: 31-01-2006, Yayın numarası: 01 , Makale numarası: 7)

REFERENCES:

1) The Constitution of the Republic of Azerbaijan (adopted by popular vote on November 12, 1995 and entered into force on November 27, 1995 from the moment of publication of the results of national referendum); Article 130. Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan.// Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan (Date of publication: 31-07-1997, Publication number: 01, Date of publication: 01-03-2009, Publication number: 03, Article number: 159)

2) Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan (approved by the Law of the Republic of Azerbaijan No. 907-IQ of July 14, 2000, published in the issue of "Azerbaijan" newspaper dated June 12, 2020) // Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan, 2020- in, 7, Article 852)

3) Law of the Republic of Azerbaijan "On Amendments to the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan" dated 29.11.2019, No. 1711-VQD // Azerbaijan Newspaper (Date of publication: 22-12-2019, Publication number: 285), Azerbaijan Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan (Date of publication: 31-12-2019, Publication number: 12, Article number: 1898)

4) Law of the Republic of Azerbaijan No. 688-IIQD of 11.06.2004 "On making additions and amendments to some legislative acts of the Republic of Azerbaijan" // Azerbaijan Newspaper (Date of publication: 11-08-2004, Publication number: 185), Collection of Legislation of the

Republic of Azerbaijan (Date of publication: 31-08-2004, Publication number: 08, Article number: 598)

5) Law of the Republic of Azerbaijan No. 561-IIQ of 23.12.2003 "On the Constitutional Court" // Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan (Date of publication: 31-01-2004, Publication number: 01, Article number: 9)

6) Law of the Republic of Azerbaijan No. 310-IQ of 10.06.1997 "On Courts and Judges"; Article 19. Courts administering justice. // Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan (Date of publication: 30-11-1997, Publication number: 05, Article number: 413)

7) Law of the Republic of Azerbaijan No. 236-IIQ of 25.12.2001 "On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms" and its Protocols No. 1, 4, 6 and 7 // Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan Date of publication: 31-03-2002, Publication number: 03, Article number: 113)

8) Law of the President of the Republic of Azerbaijan No. 352 of 19.01.2006 "On modernization of the judicial system in the Republic of Azerbaijan and application of the Law of the Republic of Azerbaijan" On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Azerbaijan "// Azerbaijan Newspaper (Date of publication) : 20-01-2006, Publication number: 12), Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan (Date of publication: 31-01-2006, Publication number: 01, Article number: 7)

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1) Конституция Азербайджанской Республики (принята всенародным голосованием 12 ноября 1995 г. и вступила в силу 27 ноября 1995 г. с момента опубликования результатов всенародного референдума); Статья 130. Конституционный Суд Азербайджанской Республики. // Собрание законодательства Азербайджанской Республики (Дата публикации: 31-07-1997, Номер публикации: 01, Дата публикации: 01-03-2009. , Номер публикации: 03, Номер статьи: 159)

2) Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики № 907-IQ от 14 июля 2000 года, опубликован в номере газеты «Азербайджан» от 12 июня 2020 года) // Сборник Законодательства Азербайджанской Республики 2020- в, 7, статья 852)

3) Закон Азербайджанской Республики «О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики» от 29.11.2019 № 1711-VQD // Газета «Азербайджан» (Дата публикации: 22-12-2019, Номер публикации: 285), Собрание законодательства Азербайджанской Республики (Дата публикации: 31-12-2019, Номер публикации: 12, Номер статьи: 1898)

4) Закон Азербайджанской Республики № 688-IIQD от 11.06.2004 «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики» // Азербайджанская газета (Дата публикации: 11-08-2004, номер публикации: 185), Собрание законодательства Азербайджанской Республики (Дата публикации: 31-08-2004, Номер публикации: 08, Номер статьи: 598)

5) Закон Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» от 23.12.2003 № 561-IIQ // Собрание законодательства Азербайджанской Республики (Дата публикации: 31-01-2004, Номер публикации: 01, Номер статьи: 9)

6) Закон Азербайджанской Республики № 310-IQ от 10.06.1997 «О судах и судьях»; Статья 19. Суды, осуществляющие правосудие. // Собрание законодательства Азербайджанской Республики (Дата публикации: 30-11-1997, номер публикации: 05, номер статьи: 413)

7) Закон Азербайджанской Республики № 236-IIQ от 25.12.2001 «О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод» и протоколов к ней № 1, 4, 6 и 7 // Собрание законодательства Азербайджанской Республики Дата публикации: 31-03-2002, Номер публикации: 03, Номер статьи: 113)

8) Закон Президента Азербайджанской Республики № 352 от 19.01.2006 «О модернизации судебной системы в Азербайджанской Республике и применении Закона Азербайджанской Республики» О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики. Азербайджанская Республика»// Азербайджанская газета (Дата публикации): 20-01-2006, Номер публикации: 12), Собрание законодательства Азербайджанской Республики (Дата публикации: 31-01-2006, Номер публикации: 01 , Номер статьи: 7)

X Ü L A S Ə

Məqalədə müəllif Azərbaycanın ədalət mühakiməsi nəzəriyyəsi və təcrübəsi üçün yenilik olan "hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsi" prosesual institutunun inkişaf potensialı barədə fikirlərini bölüşür. Müəllifin fikrincə, "hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsi" institutunun statusunun məhkəmə qərarlarının ləğvi və ya dəyişdirilməsi, eləcə də əlavə kasasiya şikayəti hüququnun yaranması üçün əsas kimi qanun norması ilə təsbit edilməsi müsbət addımdır. Lakin bu addım, düzgün istiqamətdə atılmış addım olsa da, onu yetərli saymaq çətindir. Prosesual institutun bütün pozitiv potensialının gerçəkləşdirilməsi üçün cinayət-prosesual qanunvericiliyində qeyd edilən təcrübənin formalaşması mənbəyi kimi tək Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin deyil, həm də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Plenumunun qərarları müəyyənləşdirilməlidir. İndiyə kimi bunun edilməməsinin rəşional izahı yoxdur, baxmayaraq ki, mövcud vəziyyət məhkəmələrin iş yükünün süni artımına, insan və maddi-texniki resursların səmərəsiz sərfinə, eyni zamanda ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prosesində insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına şərait yaradır.

Bayramov Nazir
Academy of Justice of the Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan,
State Counselor of Justice III degree

ON THE PROSPECTS OF THE INSTITUTION OF UNITY OF JUDICIAL PRACTICE IN THE APPLICATION OF LAW

S U M M A R Y

In the article, the author shares his views on the development potential of the procedural institution of "unity of judicial practice in the application of law", which is an innovation for the theory and practice of justice in Azerbaijan. According to the author, the status

of the institution of "unity of judicial practice in the application of law" is a positive step, as it is established by law as a basis for the annulment or change of court decisions, as well as the right to additional cassation. However, even if this step is taken in the right direction, it is difficult to consider it enough. In order to realize the full positive potential of the procedural institution, the decisions of not only the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan, but also the Plenum of the Constitutional Court and the Grand Chamber and Chamber judgments of the European Court of Human Rights should be identified as a source of experience mentioned in criminal procedure legislation. So far, there is no rational explanation for this, although the current situation creates an artificial increase in the workload of the courts, inefficient use of human and material resources, as well as violations of human rights and freedoms in the administration of justice.

*Байрамов Назир
Преподаватель Академия Юстиции Министерства
Юстиции Азербайджанской Республики,
Государственный советник юстиции III степени*

О ПЕРСПЕКТИВАХ ИНСТИТУТА ЕДИНОЙ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПРАВА

Р Е З Ю М Е

В статье автор делится своими взглядами на потенциал развития процессуального института "единая судебная практика по применению права", который является нововведением в теории и практике правосудия в Азербайджане. По мнению автора, определение статуса института «единой судебной практики по применению права» как основание для отмены или изменения судебных решений, а также права на дополнительную кассацию, является позитивным шагом. Однако, этот шаг сделан хоть

и в правильном направлении, его сложно считать достаточным. Для реализации всего положительного потенциала данного процессуального института, в уголовно-процессуальном законодательстве источниками его формирования должны быть определены не только решения пленумов Верховного Суда Азербайджанской Республики, но также и решения пленумов Конституционного Суда и решения палат Европейского Суда по правам человека. Нет до сих пор рационального объяснения причин этому, хотя сложившаяся ситуация создает условия для искусственного увеличения загруженности судов, неэффективного использования человеческих и материально-технических ресурсов, а также нарушения прав и свобод человека при отправлении правосудия.

Bayram BAXŞALIYEV

Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası
aparatının hüquqşünas-məsləhətçisi

ELEKTRON HÖKUMƏTİN KORRUPSIYANIN QARŞISININ ALINMASINDA ROLU

Açar sözlər: elektron hökumət, internet, şəffaflıq, korrupsiya, İKT
Ключевые слова: электронное правительство, Интернет, прозрачность, коррупция, ИКТ

Keywords: e-government, internet, transparency, corruption, ICT

Müasir dövrdə korrupsiyaya qarşı mübarizə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Dövlətin idarəetmə metodları inkişaf etdikcə, bu, anti-korrupsiya siyasətindən də yan keçmir və bu istiqamətdə istifadə edilən metodlar artıq köhnəlmiş və klassik hesab olunur. Aydın məsələdir ki, korrupsiyasız cəmiyyət mövcud deyil, lakin bu, onunla mübarizənin mənasız olması anlamına gəlməməlidir. İnkişaf etmiş dövlətlər bu “bəla” ilə ciddi mübarizə apararaq, onu ən aşağı həddə endirsələr də, bu problemdən tamamilə qurtulmaq mümkün deyil. Günümüzün reallığıdır ki, internet korrupsiyaya qarşı mübarizə və şəffaflıq siyasətinin tətbiqi üçün əsas elementdir. Artıq elektron hökumət (bundan sonra e-hökumət) Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı inkişafı siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi ictimai-iqtisadi münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. E-hökumət müasir texnologiyaların imkanlarından istifadə etməklə hökumətin vətəndaşlara göstərdiyi xidmətlərin daha keyfiyyətli formada təqdim edilməsinə vasitəçilik edir.

Bəs e-hökumət nədir? BMT-nin tərifinə görə, e-hökumət İKT-dən istifadə etməklə ictimai məlumatların və xidmətlərin əhaliyə təqdim edilməsidir [9]. Avropa İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının tərifinə görə, e-hökumət İKT, xüsusən internetdən istifadə edərək daha yaxşı idarəçiliyə nail olmaq üçün vasitədir [10]. Avropa Komissiyasının tərfi isə daha genişdir: E-hökumət təşkilati dəyişikliklər və yeni bacarıqların yaradılması müşayiət olunmaqla İKT-nin dövlət idarəet-

məsinə tətbiqi və bununla da dövlət xidmətləri və demokratik prosesin inkişafına töhfə verilməsi, eləcə də dövlət siyasətinin inkişafının dəstəklənməsidir [11]. Elektron xidmətlərin tətbiq edilməsinin əsas məqsədi daha operativ xidmət göstərməklə vətəndaşların rahatlığını təmin etmək və dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffafliğin artırılmasına nail olmaqdır. Son 10 ildə bu sahədə mühüm addımlar atılıb. Əgər bir neçə il öncə sənəd əldə etmək, hansısa xidmətdən yararlanmaq üçün uzun çəkən sənədləşmə prosesi ilə məşğul olmaq və gözləmək lazım gəlirdisə, elektron hökumətin tətbiqi ilə bu problemə son verilmişdir [2]. Ümumiyyətlə, dövlətlər tərəfindən e-hökumətin tətbiqi demək olar ki, eyni məqsədləri daşıyır. Bu məqsədlərə aiddir : kağız üzərində aparılan əməliyyatları azaltmaq; xidmət təminatında dövlət qulluqçuları və vətəndaşlar arasında olan “məsafəni” azaltmaq; məlumatların maneəsiz və sürətli şəkildə əldə edilməsinə nail olmaq; vətəndaşların xidmətlərdən daha rahat bir şəkildə istifadə etməsini təmin etmək; rüşvətxorluq və korrupsiyanı aradan qaldırmaq və s [7].

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin “İnternetdə kommunikasiya azadlığı haqqında” Bəyannaməsində göstərilmişdir ki, üzv dövlətlər istifadəçilərin və sosial qrupların müxtəlif ehtiyaclarını təmin edən internet vasitəsilə plüralist xidmət təklifini inkişaf etdirmək üçün tədbirlər görməlidir [4]. Buradan məlum olur ki, artıq elektron xidmətlərdən istifadənin genişləndirilməsi dövlətlərin üzərinə öhdəlik olaraq qoyulur və bunun beynəlxalq-hüquqi əsası var. Azərbaycanda e-hökumət sahəsində müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşdırılması sivil dünya təcrübəsinə, beynəlxalq təşkilatların tövsiyyələrinə əsaslanır. Belə ki, informasiya sistemləri arasında informasiya mübadiləsinin təmin etmək üçün müvafiq hüquqi baza kifayət qədər yaradılmışdır. “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)”, “Elektron hökumət” portalı haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2013 il tarixli Fərmanı, “Elektron hökumət” portalına qoşulmalı olan informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə 1 may 2014-ci il Fərmanı buna misal ola bilər.

E-hökumət vətəndaş-məmur arasındakı əlaqəni minimuma endirdiyi üçün faktiki olaraq korrupsiya ehtimalını da zəiflədir, dövlətlə vətəndaş arasında şəffaf dialoqu təmin edir, məmurların hesabatlılığını artırır, operativ nəzarət mexanizmi olduğundan rəsmi prosedurların daha sürətli və qanuni həyata keçirilməsinə şərait yaradır [3]. Faktiki olaraq bürokratik əngəl yaradan amil olmur və vətəndaş artıq heç bir maneə olmadan zəruri məlumatları əldə edir. E-hökumətin imkanları dövlət idarəçiliyini də səmərəli edir, idarələrarası əlaqələrin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır [4].

E-hökumətin klassik dövlətdən əsas fərqi göstərilən xidmətlərin daha sürətli, zaman və maliyyə nöqtəyi-nəzərdən daha uyğun olmasıdır. Uğurlu tətbiq olunan e-hökumət iqtisadiyyatın güclənməsinə və demokratiyanın inkişafına ciddi təsir göstərir. Bunun səbəblərini də yuxarıdakı açıqlamalardan aydın görmək mümkündür. Əlavə olaraq qeyd etmək ki, klassik dövlətin əsasında əsas element kimi fiziki münasibətlər mövcud idisə, e-hökumətin əsasında faktiki mövcudluğu olmayan, mücərrəd münasibətlər dayanır. Vətəndaş bəzən süründürməçilik hallarından bezərək, dövlətin bəzi xidmətlərindən könüllü şəkildə imtina edirdisə, artıq e-hökumətin mövcudluğu zamanı heç bir baryerlə qarşılaşmadan dövlətin sosial həyatında aktiv iştirak edir [12]. Çünki bəzən hansısa sənədin hazırlanması üçün vətəndaş bir neçə orqana müraciət etməli olurdu. Bu, həm vaxt itkisinə, həm də bir sıra qeyri-prosessual münasibətlərin yaranmasına şərait yaradırdı. E-hökumətin tətbiqi nəticəsində vahid baza yaradıldığından vətəndaş bir platformadan istifadə etməklə işini rahat şəkildə, heç bir yerə getmədən həll edə bilir. Arxiv məsələsini də vurğulamaq mühüm əhəmiyyət daşımaqdadır. E-hökumətin mövcudluğu zamanı sənədlərin itməyi, qarışmağı, zədələnməyi hallarına rast gəlinmir, bu hal baş versə belə, vahid onlayn baza olduğu üçün sənədlərin bərpaası mümkündür.

Azərbaycan Respublikası təkmilləşdirmə fəaliyyəti zamanı xarici təcrübəni daim izləyir və onun bazasında yenilikçi addımlar atır. Bu, uğurlu olmaqla yanaşı, tətbiq zamanı xarici təcrübədəki bəzi qüsurları rahatlıqla sezmək və bu problemləri aradan qaldırmağın yollarını aşkara çıxarır. E-hökumət modelindən uğurlu şəkildə istifadə edən dövlətlərdən biri kimi Sinqapuru göstərə bilərik. Sinqapur Elektron Dövlətin İnkişaf İndeksində 3-cü, Korrupsiya Qavrama İndeksində isə 7-ci yerdə qərarlaşmışdır. Sinqapur tərəfindən CA-

RE sistemi bu gün də uğurlu şəkildə tətbiq olunmaqdadır. İngiliscədən tərcümədə “qayğı” mənasını verən bu ifadə abreviaturadır və Courtesy – nəzakət, Accessibility –əlyetərlilik, Responsiveness – cavabdehlik, Effectiveness – effektivlik sözlərinin birləşməsindən ibarətdir. Sistemin əsasında təbiidir ki, xidmətlərin sürətli və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək dayanır. Sinqapur strateji fəaliyyətini 5 istiqamət və 6 proqram əsasında qurmuşdur. Fəaliyyətin 5 əsas istiqamətinə aiddir : hökumətin yenidən qurulması, elektron xidmət göstərilməsi, fəal və məsuliyyətli olmaq, yeni imkanlardan istifadə üçün İKT-dən istifadə, İT sahəsində yeni innovasiyalardan istifadə. Bu 5 istiqamət 6 proqram vasitəsilə dəstəklənir: biliklərə əsaslanan iş, İKT sahəsində təhsil, elektron xidmətlərin göstərilməsi, texnoloji təcrübə, yüksək səviyyəli informasiya-kommunikasiya infrastrukturunu, əməliyyatların səmərəliliyinin artırılması. Bütün bu irəliləyişlərə baxmayaraq, Sinqapurda da bəzi problemlər qalmaqdadır. Əsas problem isə kiberterrorizmlə bağlıdır. Hakerlər şəxsi məlumatları oğurlaya bildikləri üçün bəzi vətəndaşlar e-dövlətdən istifadə etməkdə qərərsizdirlər [14].

E-hökumət konsepsiyasından uğurlu şəkildə istifadə edən və onu daim təkmilləşdirən dövlətlərdən biri də Yeni Zelandiyadır. Bu ada dövləti Korruptsiya Qavrama İndeksində ikinci yerdə, Elektron Dövlətin İnkişaf İndeksində 9-cu yerdə qərarlaşmışdır. E-hökumətin qurulmasında və inkişaf etdirilməsində İngiltərə təcrübəsindən istifadə edən bu ölkənin e-dövlət portalında vətəndaşların sorğu göndərər və ya dövlətə qanun layihəsi təklif edə biləcəkləri e-İştirak bölməsi mövcuddur. Şəffaflıq əsas prinsip olduğundan vətəndaşların elektron dövlətdən nələr gözləmələri haqqında düşüncələri, rəyləri əhəmiyyətli hesab olunur. Bu, istifadəçi mərkəzli fəaliyyətin əsas prinsipidir. Yeni Zelandiyada dövlət tərəfindən yeni qanun layihələri portal vasitəsilə istifadəçilərə təqdim olunur, vətəndaşlar isə qanun layihələri haqqında elektron poçt vasitəsilə öz qeydlərini müvafiq nazirliklərə göndərirlər [15].

“Bir pəncərə” prinsipinə əsaslanan e-hökumət quruculuğu ölkəmizdə son illərdə sürətlə inkişaf edir. Belə ki, E-hökumət portalından istifadə edən istifadəçilərin sayı iki il ərzində 1,5 milyona yaxın olmuşdur. Xüsusən 2014- ci ilin iyul ayından noyabr ayına kimi 1 milyon istifadəçi artmış, 4,5 milyon əməliyyat yerinə yetirilmişdir. Ümumilikdə elektron xidmət istifadəçilərinin artması elektron

hökumət portalında təqdim olunan xidmətlərin sayının (179-dan 383-ə) artması ilə izah edilə bilər [4].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif illərdə çap etdiyi “Elektron Hökumət Nəzarəti” adlanan rəhbərdə Azərbaycan Respublikası e-hökumətdən istifadə və e-hökumət inkişaf indeksinə görə 2014 və 2016-cı illərdə kifayət qədər ciddi irəliləyiş əldə etmişdir.

2012-ci ildə Azərbaycan Respublikası müvafiq kriteriyalara görə e-hökumət sistemini tətbiq edən ölkələr arasında 96-cı pillədə idisə, 2014-cü ildə irəliləyərək, 68-ci pilləyə qədər yüksəlmiş və 2016-cı ilin rəsmi məlumatında elektron hökumət sistemini tətbiq edən dövlətlər arasında ən yüksək göstəriciyə malik 50 dövlət arasına daxil olaraq 47-ci pillədə qərarlaşmışdır [5].

Statistikayla bağlı məlumatları qeyd edərkən onu da vurğulamaq lazımdır ki, 2011-ci ildən hazırkı dövrə qədər Azərbaycan Respublikası E-Hökumət Portalında təqdim olunan xidmətlərin sayı 5%-dən 74%-ə qədər artmışdır. Sözügedən xidmətlər müxtəlif qurumların səlahiyyətinə aid olan məsələləri özündə əks etdirir, yəni burada istər nazirliklərin, istər komitələrin və komissiyaların xidmətlərindən, eləcə də, publik hüquqi şəxslərin xidmətlərindən yararlanmaq mümkündür.

Yuxarıda e-hökumətin əhəmiyyətindən və cəmiyyət üçün necə həyati rol oynadığından bəhs etdik. Buna baxmayaraq, korrupsiyaya qarşı mübarizə vasitəsi kimi e-hökumət bəzi problemlərlə üzləşir. Ucqar ərazilərdə İKT-nin geniş yayılmaması əsas problemlərdəndir. Bu ərazilərdə e-hökumətin tətbiqi faydasız və demək olar ki, mümkünsüzdür. Problemin həlli üçün tədricən bu ərazilərdə İKT tətbiqinin genişləndirilməsi prioritet məsələdir [7].

Cəmiyyətə dolaşan əsas fikirlərdən biri də budur ki, elektron dövlətin tətbiqi məmurlara ehtiyacı azaldır və bu da işsizlik problemini artırır. Əlbəttə, bu zaman müvafiq əməliyyatları həyata keçirən məmurlara ehtiyac qalmır, lakin İT mütəxəssislərinə tələbat artır. Buna görə də yüksək səviyyəli mütəxəssislər, kadr potensialı olmalıdır.

Digər həll edilməli olan məsələ bir çox dövlət qurumlarının elektron xidmətlərinin elektron hökumət portalına inteqrasiya etməməsidir. Aydın ki, bu proses mərhələli şəkildə həyata keçirilir və daim təkmilləşdirilir. Dövlət rüsumu tələb edən bütün xidmətlər üzrə mövcud onlayn ödəmə mexanizmlərindən istifadə edilsə, bu-

nun üçün hüquqi məcburiyyət mexanizmləri tətbiq edilsə və bundan başqa bütün dövlət xidmətləri bir pəncərə – elektron hökumət portalına inteqrasiya edilsə, bu problem aradan qalxar.

Daha bir önəmli məsələ isə fərdi məlumatların ələ keçirilmə riski ilə bağlıdır. Fərdi məlumat dedikdə müəyyən edilən və ya müəyyən edilə bilən fərdə aid istənilən məlumat nəzərdə tutulur [4]. Bura aid etmək olar : şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd barədə məlumatlar, bank hesabı haqqında məlumatlar, vergi, gömrük sənədləri haqqında məlumatlar və d.

Azərbaycan Respublikası e-hökumət sisteminə son illərdə inteqrasiya olunduğuna görə oturmuş bir sistem olmamağı normaldır. Doğrudur, fərdi məlumatların ələ keçirilmə ehtimalını tam olaraq bununla da əlaqələndirmək doğru olmazdı. Çünki zaman-zaman inkişaf etmiş dövlətlərin də elektron sisteminə kənar müdaxilələr olur. Bununla belə, sistemin təkmilləşdirilməsi və qorunaqlığının gücləndirilməsi hansısa kənar müdaxilələri yolverilməz edəcəkdir. Bu sahədə xüsusi qaydaların hazırlanması üçün Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydaları (GDPR) məlumatlarından istifadə etmək faydalı olardı.

Azərbaycanda elektron hökumət son illərdə sürətlə inkişaf etmiş, bu sahədə qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsindən istifadə genişlənmişdir. Beynəlxalq indekslərə əsasən Azərbaycan elektron hökumət imkanlarından istifadəyə görə sıralamada ciddi irəliləyiş əldə etmişdir. E-hökumət prosesləri sadələşdirmək və vaxt itkisinin qarşısını almaqla yanaşı, korrupsiyanın qarşısının alınmasında effektiv vasitədir. Bu, həm vətəndaşların rahatlığını təmin edir, həm də dövlət idarəçiliyini rahatlaşdırır, qurumlar arasında əlaqənin idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, e-hökumət korrupsiyanın qarşısının alınmasında yeganə vasitə deyil. E-hökumətin əsas rolu vətəndaş-məmur əlaqələrini sıfıra endirmək, fərdi yanaşmanı aradan qaldırmaq və korrupsiyanın baş tutma ehtimalını minimallaşdırmaqdır. Azərbaycan Respublikası üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərə uyğun olaraq bu sahədə mövcud olan normativ-hüquqi bazasını təkmilləşdirir, qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsindən maksimum yararlanmağa çalışır. Hesab edirik ki, mövcud problemlərin həll ediləcəyi, bütün dövlət xidmətləri bir pəncərə – elektron hökumət portalına inteqrasiya ediləcəyi və qabaqcıl ölkələrin təcrübələrindən istifadə ediləcəyi təqdirdə elekt-

ron dövlət antikorrupsiya siyasətinin effektiv vasitələrindən birinə çevrilə bilər və bu da ölkəmizin beynəlxalq indekslərdə daha yaxşı mövqelərdə yer tutmasına şərait yara bilər. Çünki e-hökumət quruculuğunun təkmilləşdirilməsi bürokratiyanın aradan qaldırılması və bunun məntiqi nəticəsi olaraq şəffaflığın təmin olunmasına təkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycanda elektron hökumət infrastrukturunun və elektron xidmətlərin monitorinqi və qiymətləndirməsi üzrə Hesabat, s.13, <http://transparency.az/alac/files/Elektron%20xidmet%20son%20hesabat%20TI%20AZ.pdf>
2. “Fərdi Məlumatların Avtomatlaşdırılmış Qaydada İşlənməsi ilə Əlaqədar Şəxslərin Qorunması” Haqqında 1981-ci il Strasburq Konvensiyası, 2-ci maddə (a). Azərbaycan Respublikası 2009-cu ildə qeyd edilən Konvensiyanı ratifikasiya etmişdir.
3. <https://www.e-gov.az/az/content/read/2>
4. Ali Şahin, Erhan Örselli, E-devlet anlayışı sürecinde Türkiye, 9 Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 343, s.344 (2003)
5. Halil İbrahim Ülker, Bilgi toplumu ve devlet, 970 (2002)
6. Gökçe Maraş, “Kamu yönetimlerinde e-devlet ve e-demokrasi ilişkisi, 37 Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 121, 126 (2011)
7. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835773>
8. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadm957.pdf
9. <http://www.it.iitb.ac.in>
10. United Nations E-Government Survey 2012, 28 (2012, 2014, 2016). <http://publicadministration.un.org>
11. UN. Global e-Government readiness report 2004. Towards access for opportunity, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN019207.pdf>. 14
12. <http://www.oecd.org/gov/budgeting/43496369.pdf>
13. Ha H., Coghill K. E-Government in Singapore – A Swot and Pest Analysis. Asia-Pacific Social Science Review, Vol. 6, No 2, 2006.
14. Corruption Perceptions Index 2014: Results, <http://www.transparency.org>

Baxşalıyev Bayram

ELEKTRON HÖKUMƏTİN KÖRRUPSİYANIN QARŞISININ ALINMASINDA ROLU

X Ü L A S Ə

Bu məqalədə elektron hökumətin anlayışı və onun əhəmiyyəti, korrupsiyaya qarşı mübarizədə elektron hökumətin rolu, onun tətbiqi zamanı yaranan problemlər və həll yollarına dair təkliflər, Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin istifadəsi ilə bağlı bir sıra statistik məlumatlar, həmçinin beynəlxalq təcrübədən nümunələr öz əksini tapmışdır.

Bakhshaliyev Bayram
Legal advisor of Administrative Office
of Azerbaijani Bar Association

THE ROLE OF E-GOVERNMENT IN COMBATING CORRUPTION

S U M M A R Y

This article presents the concept of e-government and its importance, the role of e-government in the fight against corruption, problems and suggestions for its implementation, a number of statistics on the use of e-government in the Republic of Azerbaijan, as well as examples from international experience.

Бахшалиев Байрам
Юрист-Консультант Аппарата Президиума Коллегии
Адвокатов

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ

Р Е З Ю М Е

В данной статье отражены концепция электронного правительства и его значение, роль электронного правительства в борьбе с коррупцией, проблемы и предложения по его реализации, ряд статистических данных об использовании электронного правительства в Азербайджанской Республике, а также примеры из зарубежного опыта.

Məhəmməd İMANLI,

AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
“Dövlət Təhlükəsizliyinin Hüquqi Təminatı” şöbəsinin müdiri,
hüquq elmləri doktoru, professor

QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN TARİXİ VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ AZƏRBAYCANA QARŞI ƏRAZİ İDDİALARININ BAŞLANMASI

Açar sözlər: ərazi iddiaları, dini-etnik müxtəliflik, milliyyətçilik, münaqişələr, beynəlxalq hüquq, cinayət işləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər

Ключевые слова: территориальные претензии, религиозно-этническое разнообразие, национализм, конфликты, международное право, уголовные дела, преступления против человечности

Keywords: territorial claims, religious-ethnic diversity, nationalism, conflict, international law, criminal cases, crimes against humanity

Qlobal miqyasda cərəyan edən proseslər keçmiş Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq norma və prinsipləri əsasında həllini əngəlləmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyət, xüsusən də Qərb dünyası uzun müddət problemə etinasız yanaşmağa üstünlük vermiş, münaqişəyə SSRİ-nin dağılması prosesini sürətləndirən amillərdən biri kimi yanaşmışlar. Qərb strateqləri hesab edirdilər ki, dünyaya hərbi gücü, ideologiyası, zəngin təbii sərvətləri ilə meydan oxuyan SSRİ-nin dağılması üçün, ilk növbədə, burada müxtəlif millətlərin mərkəzdənqaçma prosesi sürətlənməli, Sovet İttifaqının qeyri-rus millətləri arasında separatçılıq əhvali-ruhiyyəsi gücləndirilməlidir.

Fransalı politoloq Elen Karrer d’Ankos bildirirdi ki, Sovet İttifaqının dağılması səbəbi qeyri-rus millətlərinin müstəqillik uğrunda mübarizəsi olacaqdır (99, s. 13).

ABŞ Prezidentinin milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müşaviri Zbiqnev Bjezinski özünün “Oyun planları. ABŞ və SSRİ arasında mübarizə aparmağın geostrateji strukturu” adlı fundamental əsərində qeyd etmişdir ki, uzunmüddətli planda qeyri-rus millətlərinin siyasi ambisiyaları Sovet İttifaqının “Axilles dabanı” olacaqdır; bu səbəbdən də zaman keçdikcə qeyri-rus xalqlarını siyasi cəhətdən daha fəal etmək, bunun üçün xaricdən onlara hər cür dəstək göstərmək lazımdır. O, milli zəmində konfliktlərin yaranmasını SSRİ-nin süqutuna gətirib çıxaran başlıca amillər sırasında qeyd etmiş, onlar arasında Qafqazın adını xüsusi olaraq vurğulamışdır (110, s. 32).

Bu kontekstdə Qərbdə “matyoşkin millətçiliyi” termini meydana çıxmışdır. Bunun mənası o idi ki, SSRİ açdıqca içindən yeni kukllar çıxan matryoşka-kukla kimi parçalanacaq, onun yerində bir neçə müstəqil ölkə yaranacaqdır. Lakin buna paralel olaraq SSRİ-dən ayrılıb müstəqillik əldə etmiş ölkələr daxilində də əlavə separatçılıq meyilləri baş qaldıracaqdı ki, nəticədə onlar da yeni-yeni xırda dövlətlərə parçalanacaqdı. Qərbdə hazırlanmış bu konsepsiyalar SSRİ məkanının çoxcəhətli tənəzzül və çöküşünü özündə ehtiva etmişdir. Lakin Qərbdə onu nəzərə almamışdılar ki, bütün münaqişələr fərqli xarakter və xüsusiyyətlərə, inkişaf dinamikasına malikdir və onlar matryoşka kukllar kimi bir-birinə bənzəyə bilməz.

Qarabağ münaqişəsinin də özünəməxsus spesifik cəhətləri olmuş, onun tarixi, müxtəlif inkişaf mərhələləri və həlli prosesində ortaya çıxan çətinliklər sözügedən konfliktin nə qədər mürəkkəb, ziddiyyətli xarakter daşdığı açıq-aydın göstərmişdir. Eyni zamanda münaqişənin alovlanması bütün regionun təhlükəsizliyi və sabitliyini ciddi surətdə sarsıtmışdır. Onun başlıca xarakterik xüsusiyyəti münaqişənin həlli yollarının ilkin mərhələdə düyünə salınması, zaman içərisində daha çox dövlətlərarası və qlobal problem xarakteri alması olmuşdur.

SSRİ-nin süqutundan sonra münaqişə avtomatik olaraq iki yeni müstəqil dövlətin – Azərbaycan və Ermənistanın dövlətlərarası probleminə çevrilmişdir. Bu kontekstdə Ermənistan ilə Azərbaycan arasında “nə müharibə, nə də sülh” kimi qeyri-müəyyən vəziyyətin formalaşması, problemin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həllinə dünyanın aparıcı dövlətlərinin fərqli prizmadan yanaşması məsələnin sülh müstəvisində ədalətli həllinə imkan verməmişdir. Zaman keçdikcə problemin həllini müəyyənləşdirən şərtlərin ma-

hiyyəti də davamlı olaraq dəyişmişdir. Bu zaman problemə geosiyasi maraqları çərçivəsindən yanaşan aparıcı dünya ölkələri həmin maraqların təmini məqsədilə müxtəlif vasitələrdən, o cümlədən Ermənistandan və erməni diasporunun, lobbisinin xidmətlərindən fəal şəkildə istifadə etmişlər.

Ümumiyyətlə, müxtəlif xarici ölkələrdəki erməni diasporu 1980-ci illərdə SSRİ-nin mərkəzi hakimiyyətinin zəifləməsindən istifadə edərək, Dağlıq Qarabağla bağlı iddiaların reallaşması istiqamətində daha fəal mövqə sərgiləməyə başlamışlar. Xüsusən də 1987-ci ildən sonra aktivliyi pik həddə çatan erməni diasporu münafişlərin dinamikasına daha çox təsir edərək, fəaliyyət göstərdikləri ölkələrdə bu müstəvidə təbliğat işinin miqyasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişlər.

Ermənistanın “Yeni dövr” müxalifət partiyasının lideri A.Karapetyan bununla bağlı maraqlı etiraflar etmiş, əlverişli şəraitə və mövqeyə malik olmayan bu ölkənin məhz diasporuna görə maraqlı obyektinə çevrildiyini bildirmişdir. O qeyd etmişdir ki, erməni diasporu ABŞ-da və Fransada böyük nüfuzə malikdir, bundan başqa müsəlman aləmində ən böyük xristian diasporudur. Həmin diasporun xidmətindən istifadə edə bilmək üçün isə müstəqil Ermənistanın mövcudluğu vacib şərt kimi çıxış edir (88). Bu etiraf erməni diasporunun maraqlı ölkələr üçün konkret məqsədə çatmaq yolunda yalnız bir vasitə olduğunun faktiki təsdiqi olmuşdur.

Erməni diasporunun fəaliyyəti iki istiqamətdə özünü qabarıq şəkildə büruzə vermişdir. Bunlardan birincisi Dağlıq Qarabağın tarixi ilə bağlı həqiqətlərin təhrif edilmiş şəkildə beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması, müxtəlif dövlətlərin problemə baxışının Ermənistanın maraqlarına uyğun şəkildə formalaşdırılması cəhdləri olmuşdur. Təəssüf ki, bir çox hallarda bədxah erməni diasporu öz məqsədinə çatmış, hətta müəyyən hüquqi sənədlərin qəbul edilməsinə nail olmuşlar. ABŞ Senatı tərəfindən 1989-cu il iyulun 19-da qəbul edilən “Sovet Ermənistanı xalqının arzusuna uyğun olaraq, Dağlıq Qarabağda dair mübahisənin sülh yolu ilə tənzimlənməsinə ABŞ-ın köməyi haqqında” adlı qətnamə bunun konkret nümunələrindən biri idi. Ümumiyyətlə, həmin dövrdə erməni diaspor və lobbisi qüvvələri ABŞ qanunverici orqanında fəal iş aparırdılar.

1989-cu il noyabrın 19-da ABŞ Senatı “Sovet İttifaqı ilə ikitərəfli diskussiyaların gedişində Dağlıq Qarabağ ətrafında münafişlərin

ədalətli, həqiqətən bu vilayətin əhalisinin baxışlarını əks etdirən tenzidlənməsinə kömək etmək” arzusunda olduğunu bəyan etmişdir. ABŞ-la yanaşı, erməni diasporu Fransada da Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə bağlı xüsusi fəallıq göstərmiş, Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının həyata keçirilməsi üçün Ermənistan maliyyə və digər istiqamətlər üzrə yardımlar göstərmişdir.

Siyasi, hüquqi fəaliyyətlə yanaşı, erməni diasporu dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terrorçu təşkilatlarının Azərbaycana qarşı terror müharibəsinə başlaması istiqamətində də məqsədyönlü addımlar atmışdır. Təsadüfi deyildir ki, 1980-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda ermənilər tərəfindən törədilən terror aktları ardıcıl xarakter almışdır. Erməni diasporunun Azərbaycana qarşı aktivliyi və bir çox hallarda müvəffəqiyyət qazanması Qərbi dünyasının SSRİ-nin süqutunda maraqlı olması, ermənilərin fəaliyyətinə bunu tətikləyən hal kimi yanaşması ilə şərtlənmişdir. SSRİ-də hakimiyyət rəhbərliyinə Mixail Qorbaçovun gəlməsi Qərb ölkələrinin, xüsusən də ABŞ-ın erməni diasporu və Ermənistan SSR vasitəsilə Sovetlər İttifaqına təsirinin artmasına daha münbit zəmin yaratmışdır. Təbii ki, həmin vaxt SSRİ xüsusi xidmət orqanları bütün bunlardan xəbərdar idi. Onlar müəyyən müddət xarici xüsusi xidmət orqanlarının, müxtəlif mərkəzlərin, milliyyətçi qüvvələrin SSRİ-də millətlərarası münaqişənin yaranması və qızışdırılması istiqamətində fəaliyyətinin qarşısını almağa çalışmışdılar və bununla bağlı konkret faktlar da mövcuddur (102, s. 34-35). Həmin vaxt ələ edilmiş əməliyyat məlumatları göstərirdi ki, Qərb xüsusi xidmət orqanları SSRİ-nin dağılmasında erməni milliyyətçilərindən aktiv şəkildə istifadə etməyə çalışırlar.

Qeyd edilən səbəblər üzündən Qərb ölkələrinin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə uzun müddət etinasız münasibəti özünü qabarıq surətdə büruzə vermişdir. Bu münaqişənin sonrakı mərhələdə dərinləşməsinə səbəb olmuş, daha ağır fəsadlara gətirib çıxarmışdır. Qərb xüsusi xidmət orqanlarının ehtimal etdiyi kimi, münaqişə SSRİ-nin dağılması prosesini sürətləndirən başlıca amillərdən biri kimi çıxış etmişdir.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin meydana çıxmasının daha bir səbəbi SSRİ rəhbərliyinin İttifaq tərkibində yer alan ölkələrdə müşahidə edilən milli azadlıq hərəkatının genişlənməsinin qarşısını almaq üçün bu qəbildən olan konfliktlərin ya-

ranması məqsədlə məqsədyönlü siyasət yürütməsi olmuşdur. Həsab edilirdi ki, bu qəbildən olan münaqişələr “parçala, hökmranlıq et” prinsipi əsasında milli azadlıq hərəkatlarının qarşısını almaqla yanaşı, SSRİ kimi nəhəng imperiyanın əsas problemlərindən diqqəti yayındırılması baxımından da mühüm rol oynaya bilər. Elə bu səbəbdən də münaqişənin qarşısının alınması üçün SSRİ rəhbərliyi tərəfindən hər hansı səmərəli addımlar atılmamış, əksinə, konfliktin alovlanmasını əngəlləyəcək maneələr aradan qaldırılmışdır.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 1987-ci ilin sonlarında Mixail Qorbaçovun mənfur planı əsasında SSRİ rəhbərliyindən kənarlaşdırılması bunun ən real təzahürlərindən biri olmuşdur. Məhz Ulu Öndərin vəzifədən kənarlaşdırılmasından cəmi iki həftə sonra ermənilər Dağlıq Qarabağ iddialarını açıq şəkildə gündəmə gətirmişlər. Bu faktın özü bir daha sübut edir ki, sözügedən münaqişənin ərsəyə gəlməsində o vaxtkı SSRİ rəhbərliyinin də mühüm rolu olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Sovet İttifaqı daxilində milli-etnik, ideoloji, siyasi fikir ayrılığının aradan qaldırılması istiqamətində mərkəzi rəhbərlik heç bir əməli addım atmamışdır. Bu mənada, Ermənistanın və Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin ölkəmizə qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etmələri, həyata keçirilən təcavüzkarlıq siyasətinin arxasında təkcə onlar özləri dayanmamışlar. İşğalçılıq bilavasitə Ermənistan tərəfindən həyata keçirilsə də, onun müəllifi qismində yalnız həmin ölkə çıxış etməmişdir. Azərbaycana qarşı irəli sürülən iddiaların arxasında üzde Ermənistan görünsə də, başda Rusiya olmaqla, pərdə arxasında bu iddialara dəstək verən və maraqlı olan Qərb dövlətləri dayanmışdır (79, s. 6). Beləliklə, millətlər və dinlərarası qarşıdurmalara böyük dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların fərqli münasibətləri, eyni zamanda, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ikili standartlar mövqeyindən çıxış etmələri Ermənistan və Azərbaycan arasında ərazi qarşıdurmasının vaxtında ədalətli həllini əngəlləmişdir. Məhz onların mövqeyi ermənilərin istər siyasi, istərsə də dini baxımdan ərazi iddialarını daha da gücləndirmələrinə rəvac vermişdir.

Təbii ki, münaqişənin kökündə duran əsas faktor Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları, bu ölkədə hakimiyyətlərin ölkəmizə münasibətdə militarist, şovinist, faşist siyasəti yürütməsi, erməni diaspor və cəmiyyətinin bununla bağlı səfərbər edilməsi olmuşdur. Münaqişəli şəraitin çoxcəhətli xüsusiyyətləri arasında bu fakt əsas

çəkiyə malik olmuş, konfliktin özünəməxsus ziddiyyət və şərtlərini müəyyən edən əsas cəhət kimi çıxış etmişdir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin ermənilər tərəfindən müqəddəratın təyin edilməsi ilə pərdələnməsinə cəhd edilməsinə baxmayaraq, onun əsasında “Böyük Ermənistan” yaratmaq məqsədilə Ermənistanın Azərbaycana ərazi iddiaları durduğu hamıya məlumdur (54, s. 36).

Yaranmış vəziyyətdə hansısa ciddi əngəllə üzləşməyən erməni tərəfi artıq konkret fəaliyyətə keçməkdən çəkinməmiş, Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirməsini açıq müstəviyə daşımışdır. Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə paralel olaraq, ötən əsrin 80-ci illərin ortalarından etibarən Ermənistan türklər əleyhinə də fəaliyyətini genişləndirmişdir. Bu fəaliyyətdə əsas hədəf kimi Azərbaycan və Türkiyə seçilmişdir. Erməni millətçi ziyalıları tərəfindən Azərbaycanla Türkiyəyə əleyhinə dərc edilən müxtəlif səpkili “əsərlərin” nəşri sürətlə artmağa başlamışdır. Təsadüfi deyildir ki, uydurma soyqırımı məsələsi də o vaxt daha çox gündəmə gətirilmişdir. Həmin dövrdə Ermənistan rəhbərliyi mərkəzi hakimiyyətdən 24 aprel gününü “Soyqırımı qurbanlarının xatirə günü” kimi qeyd etməyə icazə almağa çalışmış, bununla bağlı müxtəlif əsassız iddialar səsləndirilmişdir. Eyni zamanda Ermənistan üçün diqqət mərkəzində yer alan əsas məsələlərdən biri müxtəlif xarici dövlətlərdəki ermənilərin bu ölkəyə gətirilməsinə nail olmaq idi. Bu məqsədlə hazırlanan təklifin ermənilər sovet hökuməti tərəfindən dəstəklənməsinə nail olmuşlar. Ermənilərin fəaliyyəti və mərkəzi hakimiyyət rəhbərliyinə müxtəlif formada yarımaq cəhdləri sayəsində SSRİ Nazirlər Soveti hətə 1985-ci il iyunun 20-də “1985-1986-cı illərdə xarici ölkələrdən ermənilərin SSRİ-yə repatriasiyasının davam etdirilməsi haqqında” qərar qəbul etmişdir (104). Qərar tam əsassız xarakter daşımış, tamamilə yalan iddialar əsasında qəbul edilmişdir. Məsələn, qərarla yazılmış “repatriasiya” ifadəsi həqiqətin açıq şəkildə təhrif edilməsi idi. İlk növbədə o baxımdan ki, Ermənistana gətirilməsi nəzərdə tutulan ermənilər burada doğulmamış, yaşamamış və böyük əksəriyyəti heç bu ərazini belə görməmişdi. Amma ermənilər bununla kifayətlənməyərək, Qorbaçovun Heydər Əliyevə, Azərbaycana məlum münasibətindən istifadə etmiş, xarici ölkələrdən soydaşlarının Ermənistana gətirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərini genişləndirmişlər. Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Karen Dəmirçiyən

1986-cı ilin noyabr ayında Sov.İKP MK-ya məxfi məktub yazaraq xarici ölkələrdən ermənilərin gətirilməsinin davam etdirilməsini istəmişdir. Məktubda o, “repatriasiyanın mühüm siyasi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin 1985-ci il 20 iyun tarixli “1985-1986-cı illərdə xarici ölkələrdən ermənilərin SSRİ-yə repatriasiyasının davam etdirilməsi haqqında” qərarının fəaliyyət müddətinin 1990-cı ilin sonunadək uzadılmasını xahiş etmişdir.

Başqa ölkələrdən gətirilənlər arasında xalqlar arasında düşmənçiliyi qızıışdıran şəxslər birmənalı şəkildə üstünlük təşkil etmişlər. Özü də SSRİ-yə köçən ermənilər kommunist və ya sosialist yox, milli zəmində ədavəti qızıışdıran daşnaklar olmuş, onların bir çoxu xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları ilə əməkdaşlıq etmişlər. Bu xüsusda tarixçi Musa Qasımlı diqqəti ona yönəldir ki, xarici ölkələrdən gələn ermənilər özləri ilə SSRİ-nin milli münasibətlər baxımından ən zəif yeri olan Cənubi Qafqaza qatı millətçilik, düşmənçilik və kin-küdurət gətirmişlər (59, s. 411).

Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının həyata keçməsi üçün ermənilər ən böyük əngəli aşmalı idilər: Heydər Əliyev amili aradan qaldırılmalı idi. Əslində, ermənilər özəli Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağın Ermənistanı ilhaq edilməsi planını ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda yox, daha əvvəl həyata keçirməyi qarşıya məqsəd qoymuşdular. Lakin hər dəfə Heydər Əliyev bu niyyətin qarşısını ən müxtəlif yollarla almış, bunun üçün heç nədən, heç kimdən çəkinmədən ən riskli qərarlara belə imza atmaqda tərəddüd etməmişdir. Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Karen Dəmirçyanın bu xüsusda etirafları diqqət çəkməyə bilməzdi: “Ey mənim erməni millətim, biz həlli müşkül olan bir işdən yapışıbmışıq. Yaxşı bilin ki, XX əsrdə türklərin yetişdirdiyi iki qüdrətli adam olub. Atatürk və Heydər Əliyev. Onlardan ikincisi sağdır. Bilin, o nə qədər ki sağdır, biz nə Qarabağı ala biləcəyik, nə də başqa əraziləri. O, bizdən ağır zərbələr alsa da, Azərbaycan xalqı ən çətin günlərində onu yenidən Bakıya gətirəcək və bununla da bizim düşündüyümüz arzular puç olacaqdır” (78, s. 620).

Bununla belə Heydər Əliyevə qarşı müqavimət göstərə bilməyən və onun həyata keçirdiyi tədbirlərin qarşısını almaqda aciz qalan ermənilər öz niyyətlərindən əl çəkməmişlər. 1982-ci ildə Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyinə gətirilməsi ermənilər üçün Dağlıq Qa-

rabağ məsələsində ciddi zərbə olsa da, onlar bundan sonra daha mü-
təşəkkil fəaliyyətə start vermişlər. Ermənilər qəbul edirdilər ki,
Heydər Əliyev faktorunun mövcudluğu Azərbaycan ərazilərinin
növbəti hissəsinin Ermənistanla birləşdirilməsi ideyasının iflası de-
məkdir və Azərbaycanın bu dahi oğlu Sov.İKP MK Siyasi Bürosu-
nun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifə-
lərində qaldıqca Dağlıq Qarabağ bölgəsinə olan əsassız iddialarını
reallaşdırma bilməyəcəklər.

Elə buna görə də ermənilər çox genişspektrli “antiəliyevçilik”
təbliğatına başlamışlar. 1985-ci ildə Sov.İKP MK-nın Baş katibi və-
zifəsinə seçilən Mixail Qorbaçov da bu mənfi niyyətin gerçəkləş-
dirilməsi üçün əlindən gələni etmişdir. Məhz bu şəraitdə Heydər
Əliyev erməni millətçilərinin əsas hədəfinə çevrilmişdir. Erməni
millətçilərinin, xüsusən də Zoriy Balayan, İqor Muradyanın əsas
diqqət mərkəzində olan Heydər Əliyev bu dövrdə çoxsaylı əsassız
itthamlarla üzləşmişdir. “Əliyev aradan götürülməsə, Qafqaz bizə
vətən yox, məhbəs olacaq” deyən İqor Muradyan Heydər Əliyevə
məktub yazaraq onu təhdid etməkdən belə çəkinməmişdir. Halbuki
həmin vaxt Ulu Öndər hələ SSRİ rəhbərliyində təmsil olunurdu.
Amma ermənilərin artıq Qorbaçov kimi himayədarı var idi. Qorba-
çovun dəstəyinə baxmayaraq, Heydər Əliyev erməni millətçiləri,
erməni mafiyası tərəfindən ona qarşı yönəldilən təhlükələrlə, hədə-
qorxularla mərdliklə dəf edirdi. O yazırdı ki, mən 1987-ci ilin may
ayında xəstələndim, sağalandan sonra 1-2 ay işlədim. O dövrdə Er-
mənistandan bir məktub aldım. Müəllifi Qarabağ Cəmiyyətinin rəh-
bərlərindən olan İqor Muradyan idi. Məktubda mən təhqir olunur,
hədələndirdim. O bildirirdi ki, mənəmlə mübarizə aparacaqlar, çünki
Qarabağın Ermənistanla verilməsinə mane olaram (51, s. 107).

Ulu Öndərə qarşı Ermənistanda demək olar ki, bütün cəmiyyət
səfərbər olmuşdu, amma bu prosesə erməni ziyalılar rəhbərlik edir,
ən müxtəlif böhtan və hədyanlar səsləndirirdilər. Ermənistan Elm-
lər Akademiyasının prezidenti Viktor Ambarsumyan çıxışlarının bi-
rində demişdir: “Azərbaycan rəhbərliyi, xüsusən Heydər Əliyev
Dağlıq Qarabağı, Azərbaycanı ardıcıl surətdə ermənilərdən təmiz-
ləmişdir” (63, s. 1-2).

Antitürk mövqeyini gizlətməyən millətçi yazar Zoriy Balayan da
Heydər Əliyev haqqında Moskvaya hədyan yazanlar sırasında yer
almışdır. O, Ermənistanda rus dilində çıxan “Боль и надежда

Arıxa” adlı məqaləsində Heydər Əliyev haqqında çox hədyanlar səsləndirir, Qarabağın Ermənistanı verilməməsində onu günahlandırır. Məqalədə göstərilirdi ki, Silva Kaputikyanla o, Heydər Əliyev haqqında Moskvaya cürbəcür məktublar göndərmişdir. Ulu Öndər ermənilərin məkrli addımlarından az sonra xəbər tutmuşdu. Bu xüsusda o qeyd edirdi: “Sonralar bildim ki, Moskvada işləyərkən erməni millətçiləri Balayan, Kaputikyan, Muradyan mənim haqqımda cürbəcür məktublar göndərmişlər”.

Azərbaycan ərazisi hesabına “Böyük Ermənistan” yaratmaq ideyasını həyata keçirməyə can atan erməni millətçiləri 1987-ci ildə Heydər Əliyevin Siyasi Bürodan və Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini postundan uzaqlaşdırılması ilə böyük uğur qazanmış, onların bədxah Qarabağ niyyətlərinin qarşısında dayanan əsas maneə aradan götürülmüş, ərazilərin ilhaq planının qalan hissəsinin həyata keçirilməsi üçün münbit zəmin yaranmışdı. Azərbaycanın ovaxtkı rəhbərliyi baş verənlərə adekvat reaksiya sərgiləyə bilməmiş, əksər hallarda Moskvadan gələn göstərişləri milli maraqlara zidd olsa belə, icra etməklə vəzifələrini bitmiş saymışdılar. Bunun ən real təsdiqi o idi ki, Heydər Əliyevin 1987-ci il oktyabrın 21-də Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosundan istefa verməsindən cəmi 15 gün sonra əvvəlcədən hazırlanmış qondarma “Dağlıq Qarabağ məsələsi” irəli sürüldüyü halda, buna Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasında, eləcə də hakimiyyətin digər orqanlarında ümummilliy məsələ kimi yanaşılmamış, hər hansı ciddi müzakirələr aparılmamış, heç bir təsirli və adekvat tədbirlər görülməmişdi. Bu situasiyadan maksimal dərəcədə öz məqsədi üçün istifadə etməyə can atan erməni tərəfi Dağlıq Qarabağa açıq iddiasını ilk olaraq 1987-ci ilin oktyabrında İrəvanda təşkil edilmiş mitinq zamanı bəyan etmişdir. İrəvanın ekoloji çirklənməsinə etiraz adı altında təşkil edilən mitinqi o dövrdə siyasi fəal kimi tanınan və əslən Livan ermənisi olan Levon Ter-Petrosyanın yenidən dirçəltdiyi, bilavasitə separatçılıq məqsədilə yaradılmış “Qarabağ” komitəsi təşkil etmişdir. Bu mitinqdə açıq mətnlə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanı birləşdirilməsi haqqında çağırışlar edilmiş və bununla bağlı imza toplanmasına başlanılmışdır. Prosesdə əsas təşkilatçı qismində məhz “Qarabağ” komitəsi çıxış etmişdir. Sonrakı mərhələdə bu komitə Azərbaycan ərazilərinə iddia cəhdini daha açıq şəkildə meydana qoymuş, hətta 1988-ci il 13 sentyabr tarixdə “Amerikanın səsi” radio-

sunun Ermənistan redaksiyası “Qarabağ” komitəsinin Dağlıq Qarabağla Ermənistanı birləşdirmək planı haqqında məlumat vermişdi. Həmin plana əsasən, Qarabağ erməniləri çalışıb SSRİ tərkibindən çıxmalı, bundan sonra isə Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil olmaq şərtilə, yenidən SSRİ-nin tərkibinə daxil edilmələri təkliflə müraçitət etməli idilər. Dağlıq Qarabağın Konstitusiyaya görə “öz müqəddəratını təyinetmə” hüququ olmadığı üçün bu plan baş tutmazdısa, onda Ermənistan respublika olaraq bu hüquqa malik olduğu üçün özü Dağlıq Qarabağın tərkibinə daxil olmasını elan etməli idi (93, s. 258).

Sözgedən komitənin proqramında Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılması və onun Ermənistana birləşdirməsi barədə xüsusi bənd də salınmışdı. Burada bir mühüm məqamı da xüsusi qeyd etmək lazım gəlir ki, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qopara bilmək üçün ermənilərin, onlara havadarlıq edən qüvvələrin əlində heç bir elmi əsas olmamışdır. Tarix boyu isə Qarabağın dağlıq hissəsi ilə aran hissəsi bir olmuş, bir ad altında təsnif edilmişdir. Həm iqtisadi, həm də siyasi proseslər hər zaman Qarabağın vahid olmasını özündə ehtiva etmiş, təbii inkişaf da bunu şərtləndirmişdir. Bu mənada Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması və bölgənin bir-birindən ayrılması heç bir reallığa əsaslanmayan tamamilə yanlış bir addım olmuşdur. 1987-ci ilin sonlarında baş verənlər isə təsdiq etmişdir ki, Qarabağın şərti olaraq belə iki hissəyə ayrılması çox ciddi problemin özülünü hazırlamış və ermənilərin ərazi iddialarının yaranmasında əlavə detektor funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Ermənilər Qarabağın iki hissəyə ayrılmasından hələ SSRİ-nin mövcudluğu vaxtında öz məkrli niyyətləri üçün istifadə etməyə çalışmış, Muxtar Vilayət statusundan istifadə edərək onu iqtisadi cəhətdən Azərbaycandan ayırmağa cəhd göstərmişdilər. Akademik Budaq Budaqovun bu xüsusda dedikləri olduqca maraqlıdır: “...Axı Dağlıq Qarabağ Aran Qarabağda (Ağdam, Mirbəşir (Törtər), Ağcabədi, Füzuli, Cəbrayıl) və respublikanın Qərb regionları (Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı rayonları) ilə birlikdə bütöv təbii-coğrafi region, kompleks ekoloji sistem, vahid çay şəbəkəsi, qarşılıqlı surətdə bağlı iqtisadiyyat və kommunikasiya əmələ gətirirlər” (36, s. 44).

1923-cü il 7 iyul tarixində Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması haqqında verdiyi dekretlə Qarabağın iki yerə parçalanması 64 il sonra

bu ərəzilərə erməni iddialarının meydana çıxmasında əsas faktorlardan biri olmuşdur. Bir çox erməni müəllifləri dünya ictimaiyyətinə belə bir təsəvvürü aşılamağa çalışırdılar ki, guya Dağlıq Qarabağ 1923-cü ildə Ermənistanın tərkibindən çıxarılıb Azərbaycana “verilmişdir”.

Elə Levon Ter-Petrosyanın rəhbərliyi altında “Qarabağ” komitəsi də təxribatçı fəaliyyətində şərti bölgüdən yararlanmağa çalışmışdır. Ümumiyyətlə, bu komitə Ermənistanda Qarabağ hərəkatının başladılmasında müstəsna rol oynamışdır. Erməni daşnaklarının anası sayılan Silva Kaputikyan Qarabağ hərəkatını Qorbaçov yenedənqurmasının, kütlələrin sosial fəallığının məhsulu kimi qələmə vermişdir. Bu hərəkatda erməni diasporunun maliyyə dəstəyi və iştirakı ilə yaradılan “Dağlıq Qarabağın İnqilabi İdarə Komitəsi” – “KRUNK” (“Комитет Революционного Управления Нагорного Карабаха” sözlərinin baş hərfləri nəzərdə tutulur) təşkilatı da mühüm rol oynamışdır. Bu təşkilatının əsas himayədarı və ilhamvericisi də məhz “Qarabağ” komitəsi olmuşdur. “KRUNK” yaradılarkən əsas məqsəd iddia edildiyi kimi tarixi abidələri qorumaq deyil, Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qopardılaraq Ermənistana birləşdirilməsi olmuşdur. “KRUNK” “Qarabağ” komitəsinin əsas aparıcı qüvvələrindən biri olmaqla yanaşı, xeyli müddət bu komitənin tərkibində gizli fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycan ərəzilərinin ilhaqı istiqamətində kütləvi aksiyalar da daxil olmaqla, “KRUNK” un tərkibində olduğu “Qarabağ” komitəsi çoxsaylı müxtəlif tədbirlər həyata keçirmiş, ideoloji iş aparmışdır. Komitənin ilk mitinqində bu xüsusda növbəti çağırışlar edilməklə yanaşı, “referendum” adı verilən imzatoqlama kampaniyası da həyata keçirilmişdir. Aparılan ideoloji və təbliğati işlər kontekstində 1987-ci ilin noyabr və dekabr aylarında İrəvanda Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR-dən alınıb Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi tələbi ilə çoxsaylı nümayişlər keçirilmişdir. Eyni vaxtda millətçi qüvvələr tərəfindən Xankəndinin küçələrində Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək üçün təbliğat aparılmış və bu məsələni özündə ehtiva edən vərəqələr yayılmışdır. O vaxta qədər ayrı-ayrı şəxslərin Moskvaya Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinə dair yazdıqları məktublar sonradan kütləvi xarakter almış, müxtəlif kollektivlərdən sözügedən məqsədlə imzalar toplanması kampaniyası geniş vüsət almış, separatçılıq hərəkatı

Azərbaycanın bu ərazisində daha da genişlənmişdir. Bu kampaniyanın əsas aparıcı qüvvəsi olan “KRUNK” təşkilatı da gizli, eyni zamanda, geniş fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. İddialarını əsaslandırma bilmək üçün həmin dövrdə Ermənistan kütləvi informasiya vasitələri Azərbaycan rəhbərliyini Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin iqtisadiyyatını inkişafdan saxlamaqda, burada erməni mədəniyyətini sıxışdırmaqda, vilayətlə Ermənistan arasına əlaqələrə əngəllər yaratmaqda ittiham edirdi. Ermənilər bununla Azərbaycan ərazilərinin ələ keçirilməsi istiqamətində daha mütəşəkkil fəaliyyətə start vermiş, diaspor və lobbi qüvvələri də əsas əməli addımlarını bu müstəvidə qurmuşlar.

Təəssüf ki, nə Ermənistanda Dağlıq Qarabağın ilhaqına dair keçirilən ilk mitinqə, nə də bu ölkənin mediasında yer alan təhlükəli çağırışlara nə Moskva və müttəfiq respublikalar, nə də o vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyi lazımi münasibət bildirməyərək, həyəcan təbili çalmamışdır. O dövrdə Azərbaycanın rəhbərləri yenə də Moskvanın yedəyində gedərək “beynəlmiləçilik” mövqeyindən çıxış etmişlər, halbuki mərkəzi hakimiyyət ikili yanaşma sərgiləyərək, münafişənin hər vasitə ilə daha da qızışmasına rəvac vermişdir. Qarabağdakı erməni separatçılığına və terroruna qarşı sərt və cəsarətli tədbirlər görməklə onları yerində oturtmaq olardı. Ümummilli Lider Heydər Əliyev 1998-ci il ümumxalq toplantısında bununla bağlı bildirmişdir: “Qarabağdakı erməni separatçılarına qarşı qəti və sərt tədbirlər görməklə onları yerlərində oturtmaq olardı, çünki Azərbaycan Respublikasının buna hər cür imkanı var idi” (27, s. 57).

Ciddi müqavimətlə üzləşməyən ermənilər separatçı fəaliyyətlərini davamlı olaraq genişləndirmişlər. Qorbaçovun komandasında yer alan, onun iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri vəzifəsini icra edən erməni akademik Abel Aqanbekyan 1987-ci ilin noyabr ayında Fransada olarkən bu xüsusda konkret fikirlər səsləndirmiş, Dağlıq Qarabağ barədə sovet rəhbərliyinə verdiyi təklifin həyata keçəcəyinə ümid etdiyini bildirmişdir. Parisdə Fransa Erməni İnstitutunun və Erməni Veteranlar Assosiasiyasının onun şərəfinə təşkil etdiyi tədbirdə Aqanbekyan bu təklifin nədən ibarət olduğuna belə aydınlıq gətirmişdir: “Mən istərdim ki, Qarabağ Ermənistanın olsun. Bir iqtisadçı kimi hesab edirəm ki, Qarabağ iqtisadi cəhətdən daha çox Ermənistana bağlıdır, nəinki Azərbaycana. Bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümid edirəm ki, yenidənqurma, demokratiya şə-

raitində həmin problem öz həllini tapacaqdır” (98, s. 34). Sonradan o, Fransanın gündəlik “L'Humanit?” qəzetinə verdiyi müsahibəsində də bu fikri müdafiə etmiş, Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməli olduğunu bildirmiş, artıq bu məsələ üzərində xüsusi komissiyanın işlədiyini bəyan etmişdi. Xüsusi komissiyanın işləməsi SSRİ rəhbərliyinin növbəti dəfə Ermənistan ərazilərini Azərbaycan hesabına genişləndirilməsinə razılıq verməsinin real təsdiqi idi. Bundan cəsarətlənən Dağlıq Qarabağ ermənilərinin təmsilçiləri muxtar vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistana birləşdirilməsi haqda hazırlanmış ilk kollektiv müraciəti 1987-ci ilin dekabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə təqdim etmişlər. Lakin yenə sözügedən separatçılıq cəhdinə biganə yanaşılmışdır və bu da səbəbsiz deyildi. Həmin vaxt M.Qorbaçovun ermənilərlə, onların lobbi qüvvələri və diasporu ilə daha çox yaxınlığı müşahidə edilirdi. 1987-ci ilin dekabr ayında Amerikaya səfər edən Qorbaçov Kaliforniya ştatında erməni icması ilə görüşmüş, burada erməni lobbisi sovetlər ölkəsində elan olunan “yenidənqurma” siyasətindən yararlanaraq Dağlıq Qarabağ problemini Ermənistanın lehinə həll etməklə bağlı fikirlərini dilə gətirmişlər. Onlar yenə saxtakarlıq edərək Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərə “mənsub olduğunu” sübut etməyə çalışmış, Qorbaçov da öz növbəsində bu məsələdə obyektiv olacağına, ermənilərin ümidini doğrultmağa çalışacağına söz vermişdi. Bundan məmnun qalan ermənilər Qorbaçova və onun xanımı Raisa Maksimovnaya Amerika rəssamı İnok Klousonun “Карта вселенной”, Ayvazovskinin “Петербург. Вид на стрелки Васильевского острова” əsərlərini, Şaginyan ailəsi isə XII əsr pravoslav kilsəsinin əlyazmalar kitabını hədiyyə vermişlər. Bundan əlavə, Raisa Maksimovnaya brilyantla bəzədilmiş qiymətli qolbaq da bağışlanmışdı (62, s. 72). Hədiyyələr Qorbaçovlar ailəsi tərəfindən böyük məmnuniyyətlə və minnətdarlıqla qəbul edilmişdi.

Yaranmış vəziyyətdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı separatçılıq siyasəti daha aqressiv xarakter almağa başlamış, artıq insan itkisi ilə müşayiət edilmişdir. Azərbaycan ərazilərinin ələ keçirilməsinə yönəlmiş planın daha bir tərkib hissəsi kimi Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların kütləvi şəkildə öz ata-baba yurdundan qovulması isə vəziyyətin daha da gərginləşməsinə gətirib çıxarmışdır. 1988-ci ildən etibarən, Ermənistanın Azərbaycana qarşı separatçılıq siyasətini daha aktiv hala gətirən ermənilər qanunsuz tələblərini hüquqi müstəviyə

daşımağa çalışmışlar. Bundan irəli gəlir ki, DQMV Xalq Deputatları Sovetinin sessiyası muxtar vilayətin Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxması haqqında müxtəlif qərarlar qəbul etmişdir.

Bunlara paralel olaraq planlı şəkildə “türksüz Ermənistan” siyasətinin həyata keçirilməsinə start verilmiş, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar növbəti humanitar fəlakətə məruz qalmış, öz atababa yurdlarından zorakılıqla qovulmuş, milli ədavətin ilk qurbanına çevrilmişlər. Bu zorakılıq halları 1988-ci ilin yanvarından özünü açıq büruzə verməyə başlamış, Ermənistanda azərbaycanlıların yaşadığı ərazilərə terrorçu daşnaklar tərəfindən çoxsaylı basqınlar həyata keçirilmişdir. İrəvanda bu kontekstdə “Ermənistanı türklərdən təmizləməli!”, “Ermənistanda ancaq ermənilər yaşamalıdır!” millətçi şüarların irəli sürüldüyü aksiyalar geniş vüsət almışdır. Bu zaman azərbaycanlılara məxsus maddi mədəniyyət abidələrinin dağıdılması da xüsusi diqqət mərkəzində yer almışdır. Həmin ilin fevral ayının 21-də erməni vandalları İrəvanda qalmış son məscidə hücum edib onu dağıtmışlar. Azərbaycan aşığı sənətinin dahisi, 1821-ci ildə Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində anadan olmuş və 1926-cı ildə elə oradaca – Ağkilsədə vəfat etmiş Aşiq Ələsgərin qəbri təhqir edilmişdir (30, s. 258). Böyük şair Səməd Vurğunun abidəsi uçurulmuş, digər vandallıq aktları həyata keçirilmişdir. Azərbaycanlılara qarşı terror davamlı olaraq genişlənmiş, yaşayış məntəqələri talan olunmuşdur (38, s. 292).

Soydaşlarımıza qarşı artan basqınlar nəticəsində ilk olaraq Qafan və Mehrdən yüzlərlə azərbaycanlı erməni zülmündən xilas olmaq məqsədilə Azərbaycana pənah gətirmişlər. Amma sonrakı dövrdə də Ermənistanda soydaşlarımıza qarşı humanitar cinayətlər ən qədər üsullarla davam etdirilmişdir. Ermənistanda həyata keçirilən bu humanitar fəlakətin icraçıları sözügedən ölkənin hakimiyyəti, “Qarabağ” və “KRUNK” komitələri, eləcə də Eçmiədzin kilsəsi olmuş, yaşanan faciəyə SSRİ rəhbərliyi seyrçi qalmaqla kifayətlənmişdir. Nəticədə Ermənistanda dinc azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə həyata keçirilmiş, 1988-ci il ərzində azərbaycanlılar yaşayan 22 rayonda 170 sırf və 94 qarışıq yaşayış məskənləri boşaldılmış, 300 minədək azərbaycanlı əhali sırf etnik mənsubiyyətinə görə Azərbaycana qovulmuşdur. Azərbaycan hüquq-mühafizə orqanlarının araşdırmasına əsasən, bu proses nəticəsində 217 azərbaycanlı ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Ermənistan SSR-də azərbaycan-

lılar sıxışdırılıb, t h qir olunub qovulduđu bir zamanda Azərbaycan-da yařayan ermənilər heç bir probleml   zl řm miř, əksinə, maddi rifah halları daha da y ks lmiřdir.

Azərbaycanlıların Ermənistandan növbəti deportasiyasından da-nıřark n qeyd etmək lazımdır ki, 1988-1989-cu illərdə də vilayətin erməni rəhbərləri Azərbaycan SSR-in həmin d vird ki rəhbərləri-nin biganəlik xarakterli mövqeyindən istifadə edərək Moskvanın köməyi ilə yenə də Ermənistandan qovulmuř azərbaycanlıların Dađlıq Qarabađ ərazisində yerl řdirilm sin  imkan verm miřl r. Bununla  laq dar Ermənistandan qovulan müəllim Həsən Nift li-yevin fikirləri olduqca marađ dođurur: “Mən  z m də ail ml , qo-hum- qr bamla birlikdə 1988-ci ildə Ermənistanın Əzizbəyov ra-yonundan qovulmuřam. Biz, minlərlə azərbaycanlı řuřaya pənah gətirdik. Lakin burada yařamađa qoymadılar. Hamımızı Az rbayca-nın ayrı-ayrı rayonlarına k  urd l r. Ermənilərin harayından qorxu-ya d ř n Azərbaycan rəhbərliyinin hadisələrdən bař  ıxarmaması, situasiyanı düzgün qiymətləndirə bilməməsi Qarabađda erm nil -rin  l-qolunu a dı” (80, s. 6).

Ermənistanda soydařlarımızın  zl řdiyi m sib tl r  baxmaya-raq, SSRİ v  Azərbaycan rəhbərliyi həmin vaxt erməni separatizmi-n  v  terrorizmin  qarřı hansısa tutarlı tədbirlər görməkdən imtina etmiřl r. Bundan yararlanan Dađlıq Qarabađın erməni icmasının nümayəndələri muxtar vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanın tərkibinə verilməsi haqqında növbəti müraciət hazırlayaraq onu toplanmıř imzalarla birlikdə 1988-ci ilin yanvarında SSRİ Ali Soveti sədrinin müavini Pyotr Dem  ev  təqdim etmiřl r. Bu məqsədlə ermənilərin Moskvaya gələn nümayəndə heyətinə yenə Zoriy Balayan v  İqor Muradyan rəhbərlik etmiřl r. Bu v ziy-y td  Çingiz Sultanovun yazdıđına əsasən, 1988-ci ilin yanvarında Dađlıq Qarabađda ařađıdaki məzmunlu vərəqələr yayılmađa bařla-mıřdır: “Kolxoz v  sovxozlarda, eləcə də vilayətin aparıcı m  ssi-s l rində ümumi həmkarlar ittifaqı, komsomol v  partiya yıđıncaqlarının keçirilməsi və bu yıđıncaqlarda Qarabađın Ana V t nl  bir-l řm si məsələsinin müzakirəsinin vaxtı gəlib  atmıřdır. Ařkarlıq v  demokratiya ruhu bu məsələnin açıq səmimi müzakirəsi   n t -kan olmalıdır. Yıđıncaqlarda qəbul olunmuř qətnamələri möhürlər-l  təsdiq edərək Sov. İKP-nın MK-n  göndərmək lazımdır” (43).

Bu dövrdə “Qarabağ” komitəsinin Dağlıq Qarabağdakı separatçı-terrorçu təşkilatı kimi də ad çıxaran “KRUNK” artıq açıq fəaliyyətə başlamış, “Miatsum” (Birləşmə) hərəkatı formalaşdırılmışdır. 1988-ci il fevralın 20-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin xalq deputatları Sovetinin XX çağırış növbədənənar sessiyası “DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR Ali Sovetləri qarşısında vəsatət qaldırmaq barəsində” qərar qəbul etmişdir. Bu, SSRİ qanunvericiliyi ilə birbaşa ziddiyyət təşkil edirdi. Çünki SSRİ Konstitusiyasının 78-ci maddəsinə əsasən, müttəfiq respublikanın ərazisi onun razılığı olmadan dəyişdirilə bilməzdi. Lakin bununla bağlı müvafiq preventiv tədbirlər görülməmiş, bu vəziyyətdə ermənilərin məqsədlərinə çatmaları üçün daha bir dəhşətli plan fevralın 28-də Sumqayıtda həyata keçirilmişdir. Sumqayıtda ermənilərin bilavasitə iştirakı ilə kütləvi iğtişaşlar törədilmiş, 26 erməni, 6 azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir. Həmin hadisədən sonra erməni millətçiləri bəyan edirdilər ki, Moskva Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi məsələsini qəti şəkildə həll etməlidir. Sumqayıt təxribatı ermənilərə bunun üçün lazım olmuşdur. SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini işləmiş Filipp Bobkov “DTK və hakimiyyət” adlı kitabında bu xüsusda yazmışdır: “Sumqayıtda baş verən dəhşətli gecələrdən sonra mən tikinti kombinatının fəhləsi olan bir erməni qadınla söhbət etdim. Onun gəlini ağır gün keçirmiş, oğlu isə yaralanmışdı.

– Siz elə bilirsiniz ki, İrəvanda olan ziyalılar biz ermənilər haqqında düşünürlər? – deyər qadın bildirdi. Xeyr! Onlar torpaq haqqında düşünürlər. Dağlıq Qarabağ da onlara bu məqsəd üçün lazımdır” (89, s. 14).

Yaranmış vəziyyətdə ermənilər artıq Dağlıq Qarabağda da qan tökməyə başlamışlar. Əsgəran qəsəbəsi yaxınlığında Ağdam rayonundan olan iki azərbaycanlı gəncin – Əli Hacıyevin və Bəxtiyar Quliyevin qətlə bunun real təzahürü olmuşdur. Yenə həmin kitabında Filipp Bobkov bununla bağlı bildirmişdir: “Fakt faktlığında qalır. İlk qurbanlar azərbaycanlılar oldu. Münaqişənin başlanmasında ilk qanı məhz ermənilər tökdülər” (89, s. 17).

Sonrakı müddətdə ermənilərin Qarabağda separatçılıq fəaliyyəti daha da genişlənmiş, onlar azərbaycanlıların yaşadıkları məntəqələrə çoxsaylı hücumlar təşkil etmişlər. 1989-cu il yanvarın 12-də

SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti “Azərbaycan SSR-in DQMV-də xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında” qərar qəbul etmiş, ermənipərəst A.Volski vilayətdə rəhbər təyin olunmuşdur. Lakin onun vilayətə rəhbərliyi zamanı hadisələr daha dramatik xarakter almış, Dağlıq Qarabağ tamamilə Azərbaycanın nəzarətindən çıxmışdı. Vilayət İcraiyyə Komitəsinin binasının üzərində dalğalanan Azərbaycan bayrağı çıxarılıb əvəzində Ermənistan bayrağı asılmış, bütün rəsmi sənədlərdə DQMV Azərbaycanın tərkibindən çıxarılmışdır.

1989-cu ildən etibarən, Dağlıq Qarabağda hərbi əməliyyatların sayı artmış və Ermənistandan, digər respublika və dövlətlərdən ehtiyatda olan, SSRİ qoşunlarında xidmət etməkdən boyun qaçırmış, kriminal aləmə qoşulmuş ermənilər həmin əməliyyatlara cəlb edilmişdi. Həmin dəstələrə xüsusi təlimlər keçirilmiş, onlar müxtəlif yollarla gətirilmiş silahlarla təchiz edilmişlər (87, s. 38).

Hadisələrin gərgin inkişaf axarı növbəti aylarda davam etmiş, 1990-cı ilin əvvəlində isə qanlı yanvar qırğını ilə nəticələnmişdir. Qırğından öncə Azərbaycanda ciddi hakimiyyət böhranı yaranmış, SSRİ Ali Soveti İttifaq sovetinin sədri Y.Primakov və Sov.İKP MK katibi A.Girenko, müdafiə naziri, marşal D.Yazov Qorbaçov tərəfindən Bakıya ezam edilmişdi. Faciə baş verməzdən əvvəl isə SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Azərbaycan SSR Ali Sovetinin razılığı olmadan yanvarın 20-də gecə saat 00-dan “Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi haqqında” fərman vermişdir. Bundan az əvvəl isə Azərbaycan televiziyasının enerji bloku partladılmışdır. Məqsəd fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiq edilməsi haqqında fərmanın əhaliyə çatdırılmasının qarşısını almaqdan və qırğınların miqyasının daha böyük olmasına rəvac verməkdən ibarət olmuşdur. Azərbaycan paytaxtına ordu yeridilməyəcəyini vəd edən Yazov tankların, digər ağır texnikanın Bakının müxtəlif yerlərində dinc insanların üzərinə sürülməsi, onların qətlə yetirilməsinə dair göstəriş vermiş, yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə 5 istiqamətdən Bakıya girən SSRİ ordusu tərəfindən burada dəhşətli qətlə törədilmişdir.

Hadisədən sonra SSRİ Baş Prokurorluğunun ədliyyə polkovniki V.Medvedyevin rəhbərliyi ilə istintaq qrupu təşkil olunmuş, lakin cinayət hadisələrinin araşdırılması səthi xarakter daşımış, istintaq hərbcilərin hərəkətlərində “cinayət tərkibinin olmaması”na dair

absurd nəticəsi çıxarmışdır. Bu əsasda da 20 iyul 1990-cı il tarixdə cinayət işinin xitam olunması barədə qərar qəbul olunmuş, cinayət işinin materialları Moskvaya aparılmışdı. Təəssüf ki, həmin vaxt Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu törədilmiş cinayət hadisələri ilə bağlı heç bir cinayət işi başlamamışdı. Xalqın başsız qaldığı bir vaxtda sərt nəzarət altında yaşayan, Qorbaçov tərəfindən təqib edilən böyük dövlət və siyasi xadim Heydər Əliyev, oğlu İlham Əliyev və digər ailə üzvləri yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gələrək keçirdiyi mətbuat konfransında faciə ilə bağlı bəyanat vermiş, baş verən hadisəni hüquqa zidd, demokratiyaya yad və humanizm prinsiplərinin əleyhinə olan hal kimi qiymətləndirmişdir.

Faciədən bir neçə gün sonra Azərbaycan KP MK-nın plenumu Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Ayaz Mütəllibovu Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçmişdir. Lakin bu da Dağlıq Qarabağın ilhaqı istiqamətində ermənilərin fəaliyyətini dayandıra bilməmişdir. Ermənilər Azərbaycan ərazilərinin güc yolu ilə ələ keçirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərini genişləndirmiş, bir çox qətləmlər, o cümlədən Qaradağlı, Ağdaban faciələrini, Xocalı soyqırımını törətmişlər.

Bu hadisələr özü erməni cinayətkarlığının və erməni hərbi xuntasının terrorçuların sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər törətməsini dünya xalqlarına sübut etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Мирский Г. Еще раз о распаде СССР и этнических конфликтах // Мировая экономика и международные отношения, 1997, № 2, с. 13.

2. Широнин В.С. Агенты перестройки. Генерал КГБ обвиняет... Москва: Родина, 2020, 240 с.

3. Армения за неделю. Обзор СМИ за 21-27 ноября 2006 года. URL: <http://www.sarinfo.org/smi/018.htm>.

4. Органы госбезопасности в борьбе с национализмом и сепаратизмом // журнал «Национальная оборона», 2021, №3, с.34-35.

5. Şıxəliyev E. Geosiyasi maraqların toqquşması kontekstində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 384 s.

6. İbayev V. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Bakı: Elm, 2006, 216 s.

7. Секретарь ЦК КП Армении К.Демирчян – ЦК КПСС. Секретно. – РГАНИ, ф.89, оп.11, д.40, л. 1.

8. Qasımlı M. Ermənistanın sovetləşdirilməsindən Azərbaycan ərazilərinin işğalınadək erməni iddiaları: tarix – olduğu kimi (1920-1994-cü illər). Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, 2016, 520 s.

9. Şabanov M. Ermənilərin ərazi iddialarına qarşı Heydər Əliyevin fəaliyyəti // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, III Beynəlxalq Elmi konfransın materialları. AMEA humanitar və ictimai elmlər bölməsi. Bakı Slavyan Universiteti. Bakı, 2-5 may 2012, s.620-623.

10. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, 2004, 472 s.

11. Milli Məclisin 23 fevral tarixli iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. “Azərbaycan” qəzeti, 2001, 24 fevral.

12. Заргаров А. Злой умысел, чуждые голоса // Конфликт в Нагорном Карабахе: Сборник статей. Баку: Азернешр, 1990, 268 с.

13. Çaxmaqılı Q. Dağlıq Qarabağ işğaldan əvvəl... və sonra. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2009, 136 s.

14. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümünə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, 2001, s. 57-58.

15. Azərbaycan Respublikasının neft siyasəti: əsas vəzifələr, ilkin nəticələr. “Xalq qəzeti”, 1998, 30 oktyabr.

16. Məmmədov E., Məmmədov R. Sumqayıt 1988: Cinayət və cəza. Bakı: Nurlar, 2014, 384 s.

17. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. Yeddinci cild. Bakı: Elm, 2008, 570 s.

18. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. Bakı, 1995, 462 s.

19. Tariximizin qanlı səhifələri. “Azərbaycan” qəzeti, 1997, 14 dekabr.

20. Ermənistanda “Qarabağ hərəkəti”. URL: <https://haqqinda.az/Az%C9%99rbaycan%C4%B1n+m%C3%BCharib%C9%99l%C9%99ri/47169> http://sultanov.azeriland.com/impery/impery_book.html

21. Бобков Ф. КГБ и власть. Москва: Ветеран МП, 1995, 384 с.
 22. Араслы Д. Армяно-азербайджанский конфликт: военный аспект. Баку: Эргюн, 1995, 168 с.
 23. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2015
 24. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Bakı, 2016
 25. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Dırslıq, Bakı, 2019.
- M.N.İmanlı

*Muhammad Imanli,
“The Legal Provision
of State Security” of the Institute
of Law and Human Rights of
Azerbaijan National Academy of Sciences
doctor of jurisprudence, professor*

**Historical and legal aspects of the Karabakh conflict
Initiation of territorial claims against Azerbaijan**

A B S T A C T

The causes of the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, which entered the world history as one of the complex and long-term conflicts, and its subsequent development are the products of its territorial claims, nationalism, religious-ethnic diversity and global conflicts. Since the reasons leading to the conflict are of a multifaceted nature and based on a long history, it was not possible to formalize the relevant conditions for the immediate settlement of this conflict, as a result, the Azerbaijani people faced with the fact of 30 years of occupation.

The processes taking place on a global scale are based on the norms and principles of international law. The international community, especially the Western world, has long preferred a careless approach to the problem and viewed the conflict as one of the factors accelerating the process of disintegration of the USSR. Western strategists believed that for the collapse of the USSR, which challenged the world with its military power, ideology and rich natural resources, first of all, the centralization process of different nations

should be accelerated here, and the separatist mood of the Soviet Union among non-Russian nations should be strengthened.

French political scientist Elen Carré d'Angus said that the reason for the collapse of the Soviet Union would be the struggle of non-Russian nations for independence (99, p. 13). US President's national security adviser Zbignev Brzezinski said his "game plans. In his fundamental work" geostrategic structure of the struggle between the USA and the USSR", he noted that the political ambitions of non-Russian nations in the long-term plan will be the "Achilles heel" of the Soviet Union; therefore, over time, it is necessary to make the non-Russian people politically more active, to support them from abroad.

*Мухаммед ИМАНЛЫ,
Заведующий отделом " Правовое обеспечение
государственной безопасности",
Института Права и Прав человека
Национальной Академии Наук Азербайджана
доктор юридических наук, профессор*

Исторические и правовые аспекты карабахского конфликта Начало территориальных претензий против Азербайджана

А Н Н О Т А Ц И Я

Причины возникновения, последующий процесс развития армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта, вошедшего в мировую историю как один из сложных и долговременных конфликтов, свидетельствуют о том, что он возник как продукт территориальных претензий, национализма, религиозно-этнического разнообразия, конфликтов глобального масштаба. В связи с тем, что причины, обусловившие возникновение конфликта, носили многогранный характер и основывались на долгой истории, не удалось сразу сформировать соответствующие условия для разрешения этого конфликта, в результате азербайджанский народ оказался перед фактом оккупации, продолжавшейся 30 лет.

Процессы, протекающие в глобальном масштабе, препятствовали разрешению бывшего армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта на основе норм и принципов международного права. Международное сообщество, особенно западный мир, долгое время предпочитало относиться к проблеме с пренебрежением, относясь к конфликту как к одному из факторов, ускоряющих процесс распада СССР. Западные стратеги считали, что для распада СССР, бросающего вызов миру своей военной мощью, идеологией, богатыми природными ресурсами, необходимо, прежде всего, ускорить здесь процесс централизации различных наций, усилить сепаратистские настроения среди нерусских народов Советского Союза.

Французский политолог Элен Каррер д'Анкос заявляла, что причиной распада Советского Союза станет борьба нерусских Наций за независимость (99, С. 13). Советник президента США по национальной безопасности Збигнев Бжезинский в своей книге "Планы игры. В своем фундаментальном труде" геостратегическая структура борьбы между США и СССР "он отмечал, что в долгосрочном плане политические амбиции нерусских народов станут" ахиллесовой пятой "Советского Союза; по этой причине необходимо со временем сделать нерусские народы политически более активными, для чего оказывать им всяческую поддержку извне. Он назвал возникновение конфликтов на национальной почве в числе главных факторов, приведших к распаду СССР, особо выделив среди них название Кавказа (110, С. 32).

Həcər QURBANOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi
Aparatının Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq əməkdaşlıq
şöbəsinin baş məsləhətçisi

CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATI SAHƏSİNDƏ KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏ NƏZARƏTİNİN BƏZİ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi, “Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, cinayət mühakimə icraatı, Konstitusiyası məhkəmə nəzarəti, Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarları, Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarlarının cinayət prosessual tənzimləmə sahəsində rolu və əhəmiyyəti.*

Ключевые слова: *Конституция Азербайджанской Республики, Конституционный Суд Азербайджанской Республики, Закон Азербайджанской Республики “О Конституционном Суде”, уголовное судопроизводство, Конституционный судебный контроль, Постановление Конституционного Суда, Роль и значение постановлений Конституционного Суда в уголовно-процессуальной сфере.*

Keywords: *The Constitution of the Republic of Azerbaijan, The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, The Law of the Republic of Azerbaijan on Constitutional Court, criminal proceedings, Constitutional judicial review, Decisions of the Constitutional Court, The role and significance of decisions of the Constitutional Court in the field of criminal proceedings.*

“Hazırda biz Konstitusiyası Məhkəməsinin simasında milli dövlətçiliyimizi, Konstitusiyaya əsaslanan hüquq qaydasını, ən əsası isə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını həqiqətən müdafiə edən mötəbər təsisata malikik. Öz səmərəli fəaliyyəti nəticəsində

Konstitusiya Məhkəməsi həm ölkəmizdə, həm də beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanmışdır”.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi səmərəli hüquqi təsisat kimi formalaşmış, dövlət hakimiyyəti sistemində özünəməxsus yer tutmuşdur. Konstitusiya Məhkəməsi insan hüquqlarına dair müasir ideyaların, xüsusilə də İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş prinsiplərin milli hüquqa tətbiqində, ölkəmizin Avropa hüquq məkanına inteqrasiyasında əhəmiyyətli rol oynayır, qəbul etdiyi qərarlarla hüquq sisteminin inkişafına və hüquq mədəniyyətinin artırılmasına təsir göstərir, bütövlükdə dövlətin hüquqi əsaslarının gücləndirilməsində fəal iştirak edir”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizin inkişaf istiqamətlərini hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu kimi müəyyənləşdirmiş, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi, onun mexanizmlərinin yaradılmasını isə başlıca vəzifə kimi təsbit etmişdir.

Hər bir ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında, qanunların aliliyinin təminində məhkəmə hakimiyyətinin böyük rolu vardır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər. Konstitusiyanın 125-ci maddəsinin II hissəsində isə məhkəmə hakimiyyətinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr tərəfindən həyata keçirildiyi qeyd olunur.

14 iyul 1998-ci ildə ölkəmizin tarixində ilk dəfə olaraq pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarını bərpa edən, normativ hüquqi aktların Konstitusiyaya uyğunluğunu təmin edən, sahəvi qanunvericilikdə mövcud qanunların, normativ-hüquqi aktların, ayrı-ayrı normaların

və müddəaların “rəsmi şərhini”, təfsirini verən ixtisaslaşmış Konstitusiyaya məhkəmə nəzarəti orqanının – Konstitusiyaya Məhkəməsinin yaradılması Azərbaycan Respublikasında demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində irəliyə doğru atılmış olduqca əhəmiyyətli addımlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Nisbətən qısa bir zamanda Konstitusiyaya Məhkəməsi özünü Azərbaycan Konstitusiyasının qorunması və müdafiəsini həyata keçirən işlək və mükəmməl dövlət orqanı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin edən fundamental hüquq institutu kimi göstərmişdir.

23 dekabr 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş, 8 yanvar 2004-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda Konstitusiyaya Məhkəməsinin funksional təyinatı, fəaliyyətinin əsas prinsipləri və prosessual formaları, hüquqi statusu və digər müddəalar öz əksini tapmışdır.

“Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Qanunun 1-ci maddəsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təyinatı və əsas məqsədləri müəyyən edilmiş və göstərilmişdir ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Konstitusiyaya ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlərə dair ali Konstitusiyaya ədalət mühakiməsi orqanıdır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin əsas məqsədləri Konstitusiyanın aliliyini təmin etmək, hər kəsin əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməkdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında Qanunun 4-cü maddəsində Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətinin Konstitusiyanın aliliyi, müstəqillik, kollegiallıq və açıqlıq prinsipləri əsasında qurulduğu qeyd olunmuş, Qanunun 25-ci maddəsində isə Konstitusiyaya Məhkəməsinə həyata keçirilən icraat zamanı hakimlərin işlərə müstəqil, pərəzsiz və ədalətlə baxdıqları göstərilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi statusunun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin IV hissəsində əks olunmuşdur. Burada göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisinin, Nazirlər Kabinetinin, Ali Məhkəmənin, Prokurorluğun sərəqları əsasında Konstitusiyayı və qanunları şərh edir. Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən verilən şərhlər “rəsmi şərh” statusuna malik olduğu üçün məcburi xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının rəsmi şərh edilməsi Konstitusiyada və qanunlarda olan ayrı-ay-

rı müddələrin konkretləşdirilməsi və məzmununun inkişafı, mövcud çatışmazlıqların və kolliziyaların aradan qaldırılması zərurəti ilə bağlıdır. Bu funksiya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi təbiəti ilə şərtlənmişdir. Konstitusiyaya normasının həqiqi mənası aydınlaşdırılmadan konstitusiyaya nəzarətinin effektivliyindən danışmaq olmaz.

2002-ci il Konstitusiyaya islahatlarının həyata keçirilməsi və “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” yeni Qanunun 23 dekabr 2003-cü ildə qəbul edilərək 8 yanvar 2004-cü il tarixdə qüvvəyə minməsi hər bir Azərbaycan vətəndaşına pozulmuş hüquq və azadlıqlarının, qanuni maraqlarının bərpası məqsədilə Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ vermişdir. Eyni zamanda Azərbaycan vətəndaşlarının fərdi şikayətləri əsasında məhkəmə aktlarının qanuniliyini yoxlayarkən Konstitusiyaya Məhkəməsi müstəsna hüquq müdafiəsi vasitəsi kimi çıxış edir, işlərə mahiyyəti üzrə baxmır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin əsas vəzifəsi Konstitusiyanın aliliyini təmin etmək, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpası üçün optimal və ən effektiv şərait yaratmaqdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi müvafiq qərarlar qəbul etmək yolu ilə qanunvericilik sistemində və milli hüquqa, habelə insan və vətəndaşların konstitusional hüquq və azadlıqlarına birbaşa təsir göstərir. Belə ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi öz qərarları vasitəsilə Konstitusiyaya zidd olan normaları hüquq sistemindən kənarlaşdırılmasını təmin etmiş, bir sıra sahəvi qanunvericilik normalarının mahiyyət və məzmunu ilə bağlı şərtlər vermişdir. Bu baxımdan, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarında öz əksini tapan hüquqi mövqelər, hüquq münasibətlərinin, o cümlədən cinayət-prosessual münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində qanunverici üçün istiqamətverici başlanğıc rolu oynayır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi öz qərarları və hüquqi mövqeləri ilə qanunvericilik prosesinə, xüsusən də, sahəvi qanunvericilik sistemində əhəmiyyətli təsir edir. Belə ki, sahəvi qanunvericilikdə, məsələn, Cinayət-Prosessual Məcəllədə ayrı-ayrı norma və müddəaları Konstitusiyaya uyğun olmayan hesab edərək, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı bununla qərarın qəbulu anında qüvvədə olan hüquq normaları sistemindən müəyyən normanın, prosessual müddələrin çıxarılması zəruriliyini birmənalı şəkildə göstərir. Eyni zamanda, qanunvericilikdə boşluğun və ya nöqsanların mövcudluğu faktını qeydə alaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında, bir qayda ola-

raq, uyğun münasibətlərin hüquqi tənzimləməsinin istiqaməti və xarakteri ilə bağlı qanunvericinin bu halda yanaşmasının necə olması olduğu barədə hüquqi mövqeyi əks olunur. Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları və bu qərarlarda öz əksini tapan hüquqi mövqeləri dövlətin hüquqi fundamentinin təkmilləşməsinə və daha da möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarında verilən şərhlər konsitusiyada və sahəvi qanunvericilik normalarında təsbit olunmuş və ümumbəşəri xarakter daşıyan müddəaların mahiyyət və məzmununu açır, sahəvi qanunvericilikdə konstitusion prinsiplərin reallaşdırılması mexanizmini formalaşdırır.

Son illərdə Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən cinayət-prosesual qanunvericiliyinin bir sıra normalarının və müddələrinin, xüsusi halda Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 26-cı (cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dil), 96-cı (mütəxəssis), 137-ci (əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində əldə edilmiş materiallardan sübut kimi istifadə edilməsi), 314-cü (dövlət ittihamçısının məhkəmə baxışında iştirakı və onun gəlməməsinin nəticələri), 409-cu (kassasiya şikayəti və ya kassasiya protesti vermək hüququ olan şəxslər), 410-cu (kassasiya şikayətinin və ya kassasiya protestinin verilmə müddəti), 423-cü (əlavə kassasiya qaydasında təqdimat, protest və ya şikayətin verilməsi xüsusiyyətləri) maddələrinin şərhilə bağlı xüsusi qərarlar qəbul edilmişdir.

Fəaliyyət göstərən 23 il müddətində Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumlarında cinayət-prosesual qanunvericiliyin bir sıra normalarına (məsələn, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 12.2, 37.4, 39.1.5, 39.1.9, 41.7, 41.2, 87.2, 90.9 və 91.7, 92.10.1, 92.10.3 və 244.2, 92.12, 106.1, 137 və 445.2, 142, 157.5, 158.3, 158.4, 290.3, 293.1, 297.0.4, 314.2, 397.1, 397.2, 407.2, 420.3, 445.2, 449.2.3, 449.3, 512, 519.0.4-cü maddələrinin) daxil olan ayrı-ayrı müddələrin şərh edilməsi ilə bağlı müzakirələr aparılmış, qərarlar qəbul edilmiş, hüquqi mövqelər formalaşdırılmışdır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumu 16 sentyabr 2014-cü ildə “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 448.5-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” Qərar da qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin müddələrinin və Konstitusiyaya Məhkəməsinin cinayət-prosesual

tənzimləmə sahəsində hüquqi mövqelərinin müqayisəli təhlili qüvvədə olan cinayət prosessual qanunvericiliyinin bir sıra müddəə və normalarının düzgün şərhində, ölkə Konstitusiyasına uyğunluğunun qiymətləndirilməsində, ümumilikdə isə cinayət-prosessual qanunvericiliyin inkişafında Konstitusiya Məhkəməsinin də özünəməx-mus və əhəmiyyətli rol oynadığını göstərir.

Konstitusiya nəzarəti ideyası əsasında yaradılan konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanları bu gün müasir dəyərlərin hakim olduğu demokratik-hüquqi dövlət quruculuğunun ayrılmaz atributlarından birinə çevrilmişdir. İnsan hüquqlarının tanınması, onların real şəkildə həyata keçirilməsi və baş verə biləcək pozuntu hallarında səmərəli vasitələrlə müdafiə olunması bu dəyərlərin özəyini təşkil edir. Konstitusiya nəzarəti ideyasının təməlində duran əsas ideyalardan biri də dövlətin bütün ərazisində ictimai münasibətlərin bütün subyektlərinin fəaliyyətində Konstitusiyanın aliliyinin müdafiəsi və birbaşa qüvvəsinin təmin edilməsidir, yəni Konstitusiyaya uyğunluğun hüquqi vəziyyətidir. Məhz bütün bunlara görə konstitusiya ədalət mühakiməsi hakimiyyət sisteminin demokratikləşdirilməsinin, insan hüquqlarının müdafiəsinin və hüququn aliliyinin təmin edilməsinin əvəzedilməz mexanizmlərindən biri kimi qəbul edilir.

Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanununda və “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri həyata keçirərkən hakimiyyətin digər qolları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir, qəbul etdiyi qərarları ilə milli hüquq sisteminin formalaşmasına, qanunvericiliyin inkişafına öz töhfəsini verir, onu Konstitusiya ideyaları ilə zənginləşdirir.

V.S.Şadrin düzgün olaraq qeyd edir ki, cinayət-prosessual tənzimləmə sahəsində Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının əhəmiyyəti yüksəkdir. Bu ali məhkəmə orqanının bu sahədə qərarlarının rolu və əhəmiyyəti müstəsna olmaqla, məcmu halda cinayət mühakimə icraatının müasir konsepsiyasının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir etmək iqtidarındadır. Konstitusiya məhkəməsinin qərarları cinayət-prosessual tənzimləmə praktikasını daima korrektə edir, cinayət işləri üzrə icraatın normativ-hüquqi əsaslarını təkmilləşdirir, istər müdafiə, istərsə də ittiham tərəfindən cinayət məhkəmə icraatında iştirak edən şəxslərin hüquqlarının təminatını möhkəmləndirir, bununla da cinayət prosesində Konstitusiya ilə təsbit olunmuş və bu ali Qanuna uyğun olan qeyd olunan tərəflərin maraq-

larının balansının saxlanmasına, cinayət-prosessual fəaliyyətin optimallaşdırılmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Eyni zamanda, “konstitusionluğa olan ictimai tələbatı” qanencedici hesab etmək hər halda hələ də mümkün deyildir. Xarici ölkələrin konstitusion ədalət mühakiməsi praktikası hər il sahəvi qanunvericilikdə onlarla konstitusion xarakterli nöqsanları və boşluqları üzə çıxarır.

Hüquqi tənzimləmə və hüquqtətbiqi praktikanın konstitusion nöqtəyi-nəzərdən düzgün şərh məsələsi cinayət mühakimə icraatı sahəsində daha kəskin şəkildə durur. Məsələn, hər il Rusiya Federasiyasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə daxil olan müraciətlərin üçdə biri cinayət, cinayət-prosessual, cəza-icra və əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin şərhilə bağlı olur.

Bütün bunlar isə məcmu halda cinayət-prosessual qanunvericiliyin ayrı-ayrı maddələrinin, Cinayət-Prosessual Məcəllədə təsbit olunmuş bir sıra müddələrin hələ də dəqiqləşdirilməyə və rəsmi səviyyədə şərh edilməyə ehtiyacın mövcudluğunu əyani şəkildə göstərməklə cinayət-prosessual fəaliyyət sahəsində Konstitusiyaya məhkəmə nəzarəti institutunun hərtərəfli, kompleks şəkildə idrakı, hüquq münasibətləri sisteminin və strukturunun mürəkkəbləşməsi şəraitində ədalət mühakiməsi icraatının ayrı-ayrı növlərinin, xüsusən də konstitusiyaya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqə və asılılığının tədqiqi zəruriliyini əyani şəkildə göstərir.

Bütövlükdə götürdükdə, hazırda qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəllə ilk növbədə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə istiqamətlənmişdir. Bu da qanunçuluq, hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi, Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, şəxsin şərəf və ləyaqətinə hörmət edilməsi, azadlıq hüququnun, şəxsiyyətin toxunulmazlıq hüququnun, şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun, mülkiyyət hüququnun, hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi, təqsirsizlik prezumpsiyası, hakimlərin müstəqilliyi, çəkişmə və s. kimi ümumbəşəri prinsiplərin və dəyərlərin sözsüz üstünlüyünün prosesual qanunvericilik səviyyəsində təsbit olunması və reallaşdırılmasını mümkün etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının müddəaları praktiki olaraq bütün hüquq sahələrində öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan, təbii ki, Konstitusiyaya müddələrinə detallaşdıran çoxsaylı normalar və institutlar cinayət-prosessual qanunvericilikdə də mövcuddur.

Bu normalar sahəvi qanunvericilikdə, prosesual məcəllələrdə tək-cə statusuna görə deyil, həm də insan hüquq və azadlıqlarının təmini, hüquqi dövlətin ali dəyəərni təşkil edən institutların necə ola biləcəyi haqqında dəqiq, məntiqi qurulmuş və tam təsəvvürləri ifadə etməklə əsas və ən əhəmiyyətli hesab edilir. Deyilənlərin təsdiqi kimi Konstitusiyada təsbit olunmuş bir çox müddələrin Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin II fəslinə (cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri) daxil edilməsi və birbaşa olaraq cinayət mühakimə icraatının prinsipləri sırasında göstərilməsini qeyd etmək kifayətdir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 11-ci (Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi), 12-ci (Konstitusiya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması), 13-cü (Şəxsin şərəf və ləyaqətinə hörmət edilməsi), 14-cü (Azadlıq hüququnun təmin edilməsi), 15-ci (Şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi), 16-cı (Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi), 17-ci (Mənzil toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi), 18-ci (Mülkiyyət hüququnun təmin edilməsi), 19-cu (Hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi), 20-ci (Özünü və qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik), 21-ci (Təqsirsizlik prezumpsiyası), 25-ci (Hakimlərin və andlı iclasçıların müstəqilliyi), 34-cü (Eyni əmələ görə təkrar məhkum etmənin yolverilməzliyi), 35-ci (Məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququnun təmin olunması) maddələrində əks olunmuş müddəalar mahiyyət və məzmun baxımından uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci (Bərabərlik hüququ), 26-cı (İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi), 28-ci (Azadlıq hüququ), 29-cu (Mülkiyyət hüququ), 32-ci (Şəxsi toxunulmazlıq hüququ), 33-cü (Mənzil toxunulmazlığı hüququ), 46-cı (Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ), 60-cı (Hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı), 61-ci maddəsi (Hüquqi yardım almaq hüququ), 63-cü (Təqsirsizlik prezumpsiyası), 64-cü (Bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi), 65-ci (Məhkəməyə təkrar müraciət hüququ), 66-cı (Qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi), 71-ci (İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı) və 127-ci (hakimlərin müstəqilliyi), maddələrində təsbit olunmuş müddələrdən qaynaqlanmışdır.

Bir sıra ümumi xarakter daşıyan məqamların mövcudluğuna baxmayaraq konstitusion və cinayət məhkəmə icraatları – iki müxtəlif növ ədalət mühakimə icraatlarıdır. Onların hər biri yalnız ona məxsus olan və bu növ məhkəmə icraatının təbiəti, təyinatı, məhkəmə hakimiyyətinin və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi sisteminə yeri ilə şərtlənən prosessual formaya malikdir.

Konstitusiyaya və cinayət məhkəmə icraatları arasındakı fərqli cəhətlərin bir sıra əlamətlər kompleksinə görə təsnifləşdirilməsi mümkündür: məsələn, məhkəmə icraatında nəzərdən keçirilən işlərin kateqoriyasına; işlərin baxılması müddətlərinə; ədalət mühakimə icraatının iştirakçılarna; məhkəmə icraatının strukturu və sisteminə; ədalət mühakimə icraatını tənzimləyən hüquq sahələrinə; ədalət mühakimə icraatında həll edilən məsələlərə; ədalət mühakiməsinin həyata keçirən subyektlərə; qəbul edilmiş qərarlardan şikayət etmək üçün məhkəmə instansiyalarının olub-olmamasına; bilavasitə məhkəmə icraatını tənzimləyən qanunvericilikdə “hakimin hüquqi mövqeyi” kateqoriyasının olub-olmamasına görə və s.

Təsnifləndirici əlamətlər sırasında ən əsaslardan biri də, ədalət mühakimə icraatlarının qeyd olunan növlərinin qanunvericiliklə formulə edilən məqsədlərinə, təyinatına görə fərqlərin mövcudluğu göstərməlidir. Konstitusiyaya məhkəmə icraatı Konstitusiyaya quruluşunun əsaslarının qorunması, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində Konstitusiyanın aliliyinin və birbaşa qüvvəsinin təmini məqsədilə həyata keçirilir. Cinayət mühakimə icraatı isə ona yönəlmişdir ki: 1) qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun; 2) cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq, ittiham və ya məhkum etmək mümkün olmasın; 3) heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasın. Qeyd olunanlarla yanaşı cinayət-prosessual qanunvericiliyin təyinatı həm də, qanunçuluğun, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətin bərqərar olmasına imkan yaradılmasından ibarətdir.

Beləliklə, cinayət və konstitusiyaya məhkəmə icraatları iki müstəqil, bir-birindən asılı olmayaraq mövcud olan məhkəmə ədalət mühakimə icraatı növləridir.

Lakin bu iki növ məhkəmə icraatlarının ədalət mühakiməsi və məhkəmə hakimiyyəti sistemində bir biri ilə qarşılıqlı əlaqəli surətdə fəaliyyət göstərmələri mümkündür və hətta bir sıra hallarda həm də zəruridir.

Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi öz qərarları ilə cinayət mühakimə icraatını Konstitusiyaya uyğunlaşdırır, onu təkmilləşdirir.

Bir sıra ölkələrdə Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının cinayət mühakimə icraatına təsiri ona gətirmişdir ki, ədəbiyyatda hətta artıq konstitusiya-hüquqi cinayət mühakimə icraatından danışmağa başlanılmışdır. V.D.Zorkin yazır ki, “bu gün Konstitusiyanın ictimai həyatın müxtəlif sahələrinə bilavasitə təsiri haqqında danışmaq olar. Məsələn, son illərdə konstitusiya iqtisadiyyatı haqqında təsəvvürlər fəal surətdə müzakirə olunur. Eyni mənada da, yəqin ki, demək olar ki, öz qərarları ilə Konstitusiya Məhkəməsi addım-addım cinayət prosesinin ideal konstitusiya-hüquqi modelinə maksimal yaxın olan konstitusiya-hüquqi cinayət məhkəmə icraatını yaradır. Bu isə arzu deyil, hüquqi reallıqdır”.

Belə bir mövqe ilə razılaşmaq çətindir. Bu mənada V.L.Kudryavtsev düzgün olaraq qeyd edir ki, “konstitusiya-hüquqi cinayət mühakimə icraatı” kateqoriyasının formalaşmasına hansı tərəfdən yaxınlaşmamızdan asılı olmayaraq, konstitusiya-hüquqi cinayət mühakimə icraatı qüvvədə olan hüquqi reallıqda mövcud ola bilməz.

Belə ki, hətta Konstitusiyanın bir sıra müddələrinin Cinayət Prosesual Məcəlləsində birbaşa öz əksini tapması faktı da cinayət-prosessual normalarının konstitusiya-hüquqi olmasına gətirmir. Onlar Konstitusiyaya uyğun olan cinayət-prosessual normalar olaraq qalırlar.

Lakin təkcə konstitusiya məhkəmə icraatı cinayət mühakimə icraatına təsir etmir, həm də cinayət məhkəmə icraatı da Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət predmetinə malik olan digər hüquqi tənzimləmə sahələri ilə məcmu halda konstitusiya ədalət mühakiməsinin təkmilləşdirilməsinə təsir göstərir.

Cinayət mühakimə icraatı sahəsində konstitusiya məhkəmə nəzarətinin təmini, konstitusiya və cinayət məhkəmə icraatlarının qarşılıqlı əlaqəsi, bu əlaqənin formaları və üsulları, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının cinayət-prosessual fəaliyyətə təsiri, cinayət-prosessual tənzimləmə mexanizmində Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının yeri və rolu, cinayət mühakimə icraatı sahəsində Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının reallaşdırılması mexanizmləri

kimi problemlər alimlərin və praktik işçilərin diqqətini getdikcə daha da çox cəlb etməkdədir. Bu hər şeydən əvvəl, konstitusiya məhkəmə nəzarətinin hüquqi təbiətinin izah olunması, cinayət prosesində onun sərhədlərinin və realizasiya formalarının müəyyən olunması zərurəti ilə bağlıdır. Konstitusiya məhkəmə nəzarətinin mahiyyətinin və məzmununun müəyyən olunması üçün vahid nəzəri və metodoloji yanaşmanın olmaması cinayət prosesində məhkəmə fəaliyyətinin bu istiqamətinin səmərəliliyinə, şəxsiyyətin konstitusiya hüquqlarının, azadlıqlarının qorunmasına, qanuni maraqlarının keyfiyyətli təminatına, cinayət məhkəmə icraatının qarşısında duran vəzifələrin reallaşdırılmasına bilavasitə təsir edir.

Azərbaycan Respublikasında konstitusiya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqəsi problemi hələ ki, müstəqil monoqrafik tədqiqat predmeti olmamışdır. Eyni zamanda bu problemin öyrənilməsi üçün ümumelmi ilkin şərtlər və əsaslar artıq mövcuddur. Belə ki, cinayət- prosesual tənzimləmə mexanizmində Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının və hüquqi mövqələrinin rolu və yeri (S.M.Dorovski, V.N.Larionov, A.V.Nockina, V.V.Sidorov, A.S.Taran və s.); Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının cinayət-prosesual fəaliyyətə və cinayət-prosesual qanunvericiliyin formalaşmasına təsiri, bu sahədə konstitusiya məhkəmə nəzarətinin reallaşdırılmasının bəzi xüsusiyyətləri (N.Q.Aleksandrov, S.S.Alekseyev, A.D.Boykov, P.A.Lupinskaya, L.B.Zus) və s. kimi aspektlər monoqrafik səviyyədə öyrənilmişdir.

Bir sıra hüquqşünas alimlər, o cümlədən A.S.Barabaş, İ.E.Xatayev, M.Ş.Marqiyeva, V.P.Bojyev, V.L.Kudryavtsev, A.D.Boykov, E.A.Zaytseva, Y.K.Yakimoviç, E.I.Leontyev, N.T.Vedernikov, V.S.Şadrin və digərləri tərəfindən elmi məqalələr səviyyəsində cinayət mühakimə icraatı sahəsində Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektləri nəzərdən keçirilərək təhlil edilmişdir.

Problemlə bağlı ayrı-ayrı monoqrafiyaların və vəsaitlərin (E.D.Yenikev, L.V.Lazerev və digərləri) nəşr olunduğu da qeyd edilməlidir. Problemin bir sıra elmi-nəzəri və praktiki aspektlərinin monoqrafik səviyyədə araşdırıldığı işlər sırasında N.V.Seleznev, T.V.Sokolov, E.V.Juçkova, N.V.Batuev, İ.S.Parfeynikov, V.I.Sidorov, E.V.Kornoukova, V.A.Baqdanovskaya və digərlərinin dissertasiyaları xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

Belə ki, N.V.Seleznyevun “Konstitusiya Məhkəməsi və cinayət mühakimə icraatı” dissertasiya işində Konstitusiya Məhkəməsinin

vəzifələri, funksiyaları və səlahiyyətləri, Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə hakimiyyətinin digər qolları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin hüquqi əsasları; Məhkəmə hakimiyyətinin qolları üçün Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının əhəmiyyəti; Konstitusiya nəzarətinin həyata keçirilməsinin əsas formaları və qaydaları; Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən cinayət prosessual normalara və institutlara baxılması praktikası; Konstitusiya Məhkəməsi təcrübəsinin və konstitusiya məhkəmə icraatı haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi yolları kimi elmi-nəzəri və təcrübi məsələlər sistemli şəkildə araşdırılmışdır.

N.V.Batuyev tərəfindən də qeyd olunan məsələlər dairəsi kifayət qədər əsaslı şəkildə tədqiq olunmuşdur. Müəllif xüsusi halda cinayət-prosessual tənzimləmə mexanizminin anlayışı, mahiyyəti və strukturu; cinayət-prosessual tənzimləmə mexanizminin elementlərinin ümumi xarakteristikası; Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının hüquqi təbiəti; Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları cinayət-prosessual tənzimləmə mexanizminin elementi kimi; Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının cinayət mühakimə icraatı sahəsində hüquqi tənzimləməyə təsiri; bu qərarların yeni cinayət-prosessual qanunvericilik normalarının formalaşmasına təsiri kimi məsələləri əsaslı şəkildə, nəzəri-praktiki aspektlərdən təhlil etmişdir.

T.V.Sokolov isə məhkəmə hüququ doktrinası kontekstində konstitusiya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqəsinin formalarını nəzərdən keçirmiş, konstitusiya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqəsinin nəzəri-metodoloji əsasları, məhkəmə hüququ doktrinası kontekstində konstitusiya və cinayət mühakimə icraatlarının mahiyyəti, onların qarşılıqlı əlaqəsinin formaları və növləri, Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən cinayət-prosessual normalarının Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılmasının obyektivi, predmeti, üsulları və nəticələri, konstitusiya ədalət mühakimə icraatı vasitəsilə cinayət-prosessual normaların şərh və korrektə edilməsi ilə bağlı kifayət qədər geniş və əhatəli məsələlər kompleksini araşdırılmışdır.

Son illərdə problem bir sıra konfranslarda və seminarlarda da müzakirə edilmişdir. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsinin tövsiyələrinin və hüquqi mövqələrinin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti, Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra mühüm məsələlər 2006-cı ilin noyabr ayında Bakı şəhərində keçirilmiş seminarda və 14 iyul 2008-ci ildə Konstitusiya Məhkəməsinin yaranma-

sının 10 illiyinə həsr olunmuş “Konstitusiya Məhkəməsi qərarlarının icrası konstitusiya ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prosesinin mühüm mərhələsi kimi” mövzusunda keçirilən Beynəlxalq Konfransda geniş müzakirə predmeti olmuşdur.

Cənubi Afrika Respublikasının Keyptaun şəhərində keçirilmiş Konstitusiya Məhkəmələrinin İlk Dünya Forumunda (26-28 yanvar 2009-cu il) dünyanın əksər ölkələrinin yüksək məhkəmələrinin sədr və hakimləri iştirak etmişdir. Forum iştirakçıları birmənalı şəkildə bəyan etmişlər ki, Konstitusiyanın aliliyini təmin edən təsisat kimi Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları və bu qərarlarda əksini tapan bu və ya digər məsələyə dair hüquqi mövqeləri, vətəndaş cəmiyyətinin hüquqi cəhətdən inkişafında, son nəticədə hər bir ölkənin dünyəvi, hüquqi və demokratik dövlətlər birliyinin tamhüquqlu üzvünə çevrilməsində həlledici rol oynayır.

Konstitusiya və cinayət mühakimə icraatlarının qarşılıqlı əlaqə formalarının öyrənilməsi və təhlili, Konstitusiya Məhkəməsinin cinayət-prosessual tənzimləmə mexanizmində yeri və rolunun araşdırılması, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının reallaşdırılması mexanizmlərinin, formalarının, üsul və vasitələrinin tədqiqi, habelə bu sahədə bir sıra digər elmi-nəzəri və praktiki məsələlərin cinayət-prosessual aspektlərdən kompleks araşdırılması cinayət-prosessual hüquq elmi qarşısında duran və elmi-nəzəri, habelə təcrübi əhəmiyyət kəsb edən vəzifələrdən hesab edilməlidir.

Həmçinin qeyd etmək mütləqdir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı olmaqla yanaşı hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun təməlini qoymuşdur. Azərbaycan Respublikasının ərazisinin vahid, toxunulmaz və bölünməz olduğunu bəyan edən Əsas Qanun bir çox mütərəqqi və demokratik prinsipləri və dəyərləri özündə ehtiva edir.

Ali Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir. Məlumdur ki, otuz ilə yaxın davam etmiş Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi səbəbi ilə öz doğma torpaqlarından didərgin düşən vətəndaşlarımızın konstitusiya hüquqları davamlı olaraq pozulmuşdur.

Dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin yürütdüyü uğurlu xarici siyasət nəticəsində otuz ilə yaxın davam etmiş işğala son qoyulmaqla, beynəlxalq hüquq normalarının aliliyi təmin edildi. Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən Ermənistan qoşunlarının dərhal çıx-

xarılmasına dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi qətnamələri Ermənistan tərəfi icra etməkdən boyun qaçırsa da, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Rəşadətli Azərbaycan Ordusu 44 gün davam edən Vətən müharibəsində öz şücaəti ilə bu qətnamələrin icrasını təmin edərək ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etdi. Vətənimizin torpaqlarının Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğaldan azad edilməsi ölkəmizin Konstitusiyasında və bir çox beynəlxalq hüquq müqavilələrində təsbit edilmiş bir sıra əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına imkan verdi. İşğal olunmuş torpaqların azad edilməsi və ərazi bütövlüyümüzün bərpa olunması həm də vətəndaşların konstitusion hüquqlarının bərpası və dövlətin əsasını bərqərar edir. Belə ki, Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, Konstitusiyanın qəbul edilməsində bəyan etdiyi ülvəi niyyətlərdən birini – Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaqdadır.

Rəşadətli Azərbaycan Ordusunun apardığı uğurlu əməliyyatlar xalqımızın əsas konstitusion hüquqlarından biri olan təhlükəsiz yaşamaq hüququnun da bərpa olunmasının əsasını qoymuşdur. Habelə, 30 ilə yaxın öz yurdlarından məcburi köçürülmüş vətəndaşlarımızın öz torpaqlarına qayıtması onların pozulmuş mülkiyyət hüquqlarının bərpasına da şərait yaradacaqdır.

Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin mülki əhaliyə qarşı apardığı terror və faşist siyasətini, Erməni silahlı qüvvələrinin törətdiyi hərbi cinayətləri, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi də daxil olmaqla bütün dövlət orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində işlər aparmışdılar.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi bəyanatla çıxış edərək Konstitusiyaya Ədalət Mühakiməsi üzrə Dünya Konfransı, Avropa Konstitusiyaya Məhkəmələrinin Konfransı, habelə Asiya Konstitusiyaya Məhkəmələri və Ekvivalent İnstitutlar Assosiasiyası təşkilatları çərçivəsində Vətən müharibəsində ölkəmi-

zin beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan haqlı mövqeyini dünyanın bütün Konstitusiyə Məhkəmələrinin diqqətinə çatdırmışdır.

Bu gün Azərbaycan xalqı gələcəyə daha inamla addımlayır, çünki dövlətimizin sükani müstəqil Azərbaycan Respublikasının memarı, Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin əlindədir və onun müdrik siyasəti ilə idarə olunur. Ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin qorunması, milli dövlətçiliyimizin gücləndirilməsi, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması üzrə genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Konstitusiyada təsbit edilmiş Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə əzəli torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsində qazanılan tarixi Qələbə hər bir Azərbaycan vətəndaşını qürurlandırır. Qazanılan tarixi Qələbə Azərbaycan xalqının birliyinin qələbəsidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 14 iyul 2000
3. “Konstitusiyə Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 08 yanvar 2004
4. Батуев Н.В. Решения Конституционного суда Российской Федерации в механизме уголовно-процессуального регулирования. Диссерт....к.ю.н. Ижевск, 2003.
5. Зорькин В.Д. Вступительная статья// уголовный процесс:учебник/под общ.ред.А.В.Смирнова. Вступит.статья В.Д.Зоркина. М., 2012. 768с.
6. Кудрявцев В.Л. Конституционное и уголовное судопроизводства: диалектика сосуществования и совершенствования//Взаимосвязь конституционного и уголовного судопроизводств. Сборник статей по материалам всероссийской научно-практической конференции. СПб., 2013, с.84-97.
7. Кудрявцев В.Л. Конституционно-правовое уголовное судопроизводство: миф или правовая реальность?//Евразийская адвокатура. 2013. №3(4).

8. Кудрявцев В.Л. Проблемы оказания квалифицированной юридической помощи в уголовном судопроизводстве в контексте правовых позиций Конституционного Суда РФ/www.iac.net

9. Селезнев Н.В. Конституционный Суд и уголовное судопроизводство. Диссерт...к.ю.н. М., 1999.

10. Селезнев Н.В. Конституционный Суд и уголовное судопроизводство. Диссерт...к.ю.н. М., 1999.

11. Соколов Т.В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводств в контексте доктрины судебного права. Автореф.дисс ...к.ю.н. Новосибирск, 2014.

12. Шадрин В.С. Значение решений Конституционного Суда РФ и их роль в уголовно-процессуальном регулировании/www.iac.net.

X Ü L A S Ə

Məqalədə cinayət işi sahəsində konstitusiya məhkəmə nəzarətinin bəzi elmi, nəzəri və praktiki aspektləri nəzərdən keçirilmiş və tədqiq edilmişdir. Konstitusiya icraatının konsepsiyasının, məzmununun, funksiyalarının, habelə cinayət işinin konstitusiya prinsiplərini, sistemlərini, quruluşlarını, bu quruluşun əsas elementlərinin mahiyyətini və məzmununu elmi və nəzəri cəhətlərini öyrənərək onların aydınlaşdırılmasına ehtiyac olduğu qeyd olunmuşdur. Cinayət -prosessual fəaliyyət sahəsində konstitusiya məhkəmə nəzarətinin elmi -nəzəri, metodoloji və prosedur əsaslarının tam yaradılması elmi, nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən bir sıra problemlərin sistemli şəkildə araşdırılmasına ehtiyac yaratmışdır.

Hajar Gurbanova
Chief Adviser of the Department
of International Law and International Cooperation
of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan

S U M M A R Y

Some scientific – theoretical and practical aspects of constitutional judicial review in the field of criminal procedure were considered and investigated in this article. Investigating scientific – theoretical aspects of understanding, essence, functions of constitution-

al fair trial, as well as constitutional principles, systems, structures of criminal procedure, essence, and content of the main elements of its structure its necessity of their being precise were stated. Full formation of scientific – theoretical, methodological, and procedural basis of constitutional judicial review in the field of criminal procedural activity stated necessity of systematical investigation of some problems, complex issues being important from scientific – theoretical and practical point of view.

Хаджар Гурбанова
Главный Консультант отдела
Международного права и международного
сотрудничества Конституционного Суда
Азербайджанской Республики

Р Е З Ю М Е

В статье были рассмотрены и исследованы некоторые научно-теоретические и практические аспекты конституционного судебного контроля в области уголовного судопроизводства. Исследовав научно-теоретические аспекты понятия, содержания, функции конституционного судопроизводства, а также конституционные принципы, системы, структуры уголовного судопроизводства, суть и содержание основных элементов этой структуры была отмечена необходимость их уточнения. Полное создание научно-теоретических, методологических и процессуальных основ конституционного судебного контроля в области уголовно-процессуальной деятельности вызвало необходимость системного исследования целого ряда проблем, комплекса вопросов, представляющих научно-теоретическую и практическую важность.

Fidan ƏLİXANOVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Aparatının
İnsan hüquqları və analitik şöbəsinin böyük məsləhətçisi,
AMEA-nın Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun dissertantı

BEYNƏLXALQ HÜQUQDA ÖZÜNÜMÜDAFIƏ

Açar sözləri: beynəlxalq hüquq, özünümüdafiə, güc tətbiqi, BMT, fərdi və kollektiv özünümüdafiə, terror, təcavüz, silahlı hücum.

Ключевые слова: международное право, самооборона, применение силы, ООН, индивидуальная и коллективная самооборона, террор, агрессия, вооруженное нападение.

Keywords: international law, self-defense, use of force, UN, individual and collective self-defense, terror, aggression, armed attack.

XIX əsrin birinci yarısında özünümüdafiə hüququ ilk dəfə olaraq beynəlxalq sənədlərə daxil edilməyə başlamışdır. Bu hal dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafı və beynəlxalq münasibətlərdə ümumi koordinasiya səviyyəsinin yüksəlməsi ilə bağlı idi. Özünümüdafiə hüququnun yazılı təsbitinə dair ilk addımlardan biri kimi 1823-cü il Monro doktrinasını və 1928-ci il Brian Kelloq Paktını qeyd etmək olar. Sonuncu sənəd xarici siyasətdə müharibədən istifadəni qadağan etməklə, eyni zamanda dövlətlərin özünümüdafiəsi hüququnu da bəyan edirdi.

Yalnız BMT Nizamnaməsinin qəbulu ilə adət hüquq norması kimi mövcud olan özünümüdafiə hüququ müqavilə normasına çevrildi.

Özünümüdafiə” müasir beynəlxalq hüququn əsas anlayışlar sistemində daxildir. Ümumi anlamda beynəlxalq münasibətlərdə hüququayğun güc tətbiqinin növlərindən olmaqla, özünümüdafiə eyni zamanda dövlətlərin silahlı təcavüzlə mübarizə vasitələrindən biridir. Müxtəlif vaxtlarda alimlər bu anlayışa fərqli mövqelərdən izahlar vermiş, onun mövcudluğuna dair öz yanaşmalarını irəli sürmüşlər. Beynəlxalq hüquq elmində özünümüdafiə hüququnun ilk tədqiqatçılarından olan Derek Bouet qeyd edir ki, qanuna riayət edilməsi üzrə istənilən mərkəzi mexanizmin yoxluğunda

özünümüdafiə daha da aşıqardır. Dövlətlərin güc tətbiqi və ya güc tətbiqi ilə hədələnməsi sanksiyalaşdırılmalı və ya özünümüdafiə qaydasında qarşısı alınmalıdır. Yəni özünümüdafiə hüququ istənilən bir dövlətin müstəqilliyinə, ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş silahlı hücumun qarşısının alınması məqsədilə hücumla məruz qalan dövlətin cavab tədbiri kimi qəbul olunmalıdır.

Müasir beynəlxalq hüquqda özünümüdafiə institutunun məzmunu və xüsusiyyətlərinin anlamı BMT Nizamnaməsinin 51 və 2.4-cü maddələrində təsbit olunan normalardan irəli gəlir. Nizamnamənin 51-ci maddədəsində silahlı hücum zamanı fərdi və kollektiv özünümüdafiədən istifadə hüququ müəyyən edilmişdir. Hər iki müdafiə hüququnun yaranması üçün ilkin əsas silahlı hücumun baş verməsidir. Silahlı hücumla məruz qalan hər bir dövlət təkbaşına və ya digər dövlətlərlə birgə bu hücumun qarşısını almaqda haqlıdır. Əgər fərdi özünümüdafiə zamanı hücumun qarşısını almaq bilavasitə hücumla məruz qalan dövlətin iradəsindən asılıdırsa, kollektiv müdafiədə vəziyyət tam fərqlidir, bunun üçün dövlətlərə rəsmi müraciət və ən əsası da müraciət edilən dövlətin razılığı tələb olunur.

Müasir beynəlxalq hüquqda özünümüdafiə hüququnun məzmununu açan əsas elementlər silahlı hücum, güc tətbiqi, terrorla mübarizə və təcavüzdür.

Özünümüdafiə, bir tərəfdən, dövlətin öz siyasi müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü müdafiə etdiyi əsas hüququdursa, digər tərəfdən, özünümüdafiə silahlı hücumla qarşı sülhsevər dövlətlərin birgə və güclü əks təsir tədbiri kimi çıxış edə bilər. Özünümüdafiə hüququnu həyata keçirərkən bu dövlətlər yalnız özünü müdafiə etmir, həm də müasir beynəlxalq hüququn əsas vəzifəsi olan sülhü təmin etmək və dünyada qanun-qaydanı saxlamaq vəzifəsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

BMT Nizamnaməsi, beynəlxalq münasibətlərdə güc tətbiqini qadağan etməklə, dövlətlərə birtərəfli qaydada silahlı qüvvənin tətbiqini yalnız baş vermiş silahlı hücumla qarşı özünümüdafiə məqsədi ilə icazə verir. Bununla yanaşı, genişləndirici konsepsiyanın nümayəndələri D.Bouett, T.MakKormak, S.Şvebel, M.Şou, E.İ.Skakunov qabaqlayıcı özünümüdafiənin qanunauyğunluğunu da dəstəkləyirlər. Bu müəlliflərin fikrincə, hücumun qaçılmaz təhlükəsi halında BMT Nizamnaməsinə paralel olaraq güc tətbiqinə icazə verən adət hüququ da öz mövcudluğunu davam etdirir.

Müasir beynəlxalq hüquqda özünümüdafiə hüququnun izahına dair üçüncü yanaşma preventiv konsepsiyadır. Bu konsepsiyanın tərəfdarları arasında Lourens Fridman, Ceyms J. Vritz, Ceyms A.Rassell, Cek S.Levi, R.Müller və bir sıra digərləri BMT Nizamnaməsində təsbit edilən dövlətin "ayrılmaz hüququ" ideyasına istinad edirlər. Lakin qabaqlayıcı özünümüdafiə konsepsiyasının tərəfdarlarından fərqli olaraq, bu konsepsiyada zaman, vaxt amilinə yox, hücumun edilməsi ehtimallarına, problemin həlli üçün digər vasitələrin tətbiqi, hücumun vuracağı ziyanın ölçüsünə və digər amillərə üstünlük verilir. Müvafiq olaraq, belə çıxır ki, gələcəkdə hücumun ediləcəyinin yüksək ehtimalı, böyük ziyanın vurulması və başqa vasitələrlə problemi həll etməyin mümkün olmaması, preventiv özünümüdafiə hüququndan istifadə etməyə əsas verir.

Müasir dünyada terror təhlükəsini və bəzi dövlətlərin illərlə davam edən əsassız ərazi iddialarını nəzərə alaraq, qabaqlayıcı və preventiv tədbirlərin normativ hüquqi əsaslarının işlənilib hazırlanmasını məqsədamüvafiq hesab etmək olar. Son dövrlərdə BMT Təhlükəsizlik Şurasının "ləng" fəaliyyəti, qətnamələrinin illərlə icra olunmaması, müasir beynəlxalq münasibətlərdə ikili standartların mövcudluğu şəraitində potensial hücum təhlükəsində olan dövlətin real silahlı hücumu gözləməsi məqsədamüvafiq hesab edilə bilməz.

BMT Nizamnaməsinin özünümüdafiə hüququnu təsbit edən 51-ci maddəsində göstərilir ki, bu Nizamnamə dövlətlərin ayrılmaz hüququ olan fərdi və ya kollektiv özünümüdafiəyə qətiyyətlə toxunmur, o halda ki, Təşkilatın üzvünə qarşı silahlı hücum olsun və Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması üçün lazımı tədbirlər görməsin.. Nizamnamənin həmin maddəsində eyni zamanda qeyd olunur ki, Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin saxlanılması üçün lazım olan tədbirləri görənədək özünümüdafiə hüququnun realizəsi mümkündür. Fərdi özünümüdafiə və dövlətlərin kollektiv müdafiəsi hüququ BMT Nizamnaməsinin 2.4-cü maddəsində təsbit edilmiş gücün və güclə hədələmənin tətbiq edilməməsi prinsipindən istisna deyil, bu hüquq silahlı hücumu sanksiya rolunda çıxış edir.

BMT Nizamnaməsi ilə yanaşı, özünümüdafiə hüququ ilə bağlı məsələlər Təcavüzün təyininə dair BMT Baş Məclisinin 1974-cü il tarixli Qətnaməsində, Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrində

(84, 661, 1368, 2117), BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin 1986-cı il Nikaraqua ABŞ-a qarşı işi üzrə Qərarında öz əksini tapmışdır.

Güc tətbiqinin qanunauyğunluğu haqqında məsələ yalnız o şəraitdə yaranmalıdır ki, zərərçəkmiş ölkənin sərəncamında heç bir dinc vasitə yoxdur və ya bu vasitələr tükənmiş, yaxud da qeyri-effektivdir. Güc tətbiqinin qanuniliyini müəyyən edən normalar BMT Nizamnaməsində əksini tapmışdır.

BMT Nizamnaməsinin 2.4-cü maddəsi BMT-nin beynəlxalq münasibətlərdə güclə hədələməkdən və ya onun tətbiqindən çəkinməyi təsbit edir. Bu öhdəlik istənilən dövlətin siyasi müstəqilliyinə və ərazi toxunulmazlığına qarşı, həmçinin BMT məqsədlərinə uyğun gəlməyən istənilən digər tədbirlərə münasibətdə qüvvədədir.

Güc tətbiqinə ümumi qadağadan müəyyən istisnalar elə BMT Nizamnaməsinin özündə nəzərdən keçirilir. Bu istisnalar zəruri müdafiə vaxtı güc tətbiqiylə bağlıdır. Bundan əlavə, güc tətbiqi Təhlükəsizlik Şurasının beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin bərpası üçün tətbiq etdiyi sanksiyadan da yarana bilər.

Dövlətin hərəkətlərinin müdafiə kimi əsaslandırılması üçün ilk növbədə güc tətbiqinin qaçılmaz təhlükəsi mövcud olmalıdır və ya artıq baş vermiş hücum davam etməlidir. Hər bir cavab hərəkəti bu təhlükənin qarşısını almaq üçün zəruri olmalı və eyni zamanda həmin təhlükəyə müvafiq olmalıdır. Güc tətbiqi zərurəti o zaman mümkün hesab edilir ki, bütün alternativ sülh vasitələri tükənmiş olsun və ya gözlənilən təhlükəyə qarşı effekt verməsin.

Özünü müdafiə qaydasında güc tətbiqi zamanı konkret meyarlar nəzərə alınmalıdır, başqa sözlə desək, güc tətbiqi müəyyən olunmuş şərtlərə uyğun olmalıdır. Belə şərtlərə təhlükənin ciddiliyi, düzgün məqsəd, son zərurət, vasitələrin uyğunluğu, nəticələrin tarazlığının nəzərə alınması, tədbirlərin ardıcılığını aid etmək olar. Özünü müdafiə əlamətlərilə hər bir güc tətbiqinə bəraət qazandırmaq cəhdi, təkrar hücumun qaçılmazlığı və ya davam edən hücumla əsaslandırılmalıdır.

Təcavüz beynəlxalq cinayətdir, hansı ki, özünü müdafiə hüququnun həyata keçirilməsinə, həm də, BMT Təhlükəsizlik Şurasının məcburi ölçülərinin tətbiqinə əsas verir. Təcavüz aktlarının aydınlaşdırılmasında Təhlükəsizlik Şurasının diskresion səlahiyyətləri ona gətirir ki, bu və ya digər dövlət tərəfindən törədilən

silahlı hücumun təcavüz aktı hesab edilməsi, hücum edən dövlətin, zərərçəkən ölkənin ərazi bütövlüyünün, suveren hüquqlarının və siyasi müstəqilliyinin pozulmasına yönəlməsindən, məqsədindən, hücumun xarakterindən, nəticələrindən asılı olaraq qiymətləndirilə bilər.

Beynəlxalq hüquq doktrinasında belə bir yanaşma var ki, təcavüzün təyini haqqında 1974-cü il Qətnaməsinin 3-cü maddəsində sadalanan təcavüzün ən ciddi və tipik aktları silahlı hücumun məzmununu təşkil edir. Bu nöqtəyi-nəzər BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin Nikaraqua ABŞ-a qarşı işi üzrə qərarında da öz təsdiqini tapır.

Hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikir mövcuddur ki, başqa bir dövlətdə terror və ya digər oxşar dağıdıcı hərəkətləri dəstəkləmə və ya öz ərazisində terrorçuların hazırlığı beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq başqa dövlətə qarşı silahlı hücumla bərabərdir.

Məlum olduğu kimi, 11 sentyabr 2001-ci ildə Əl-Qaidə terror təşkilatı tərəfindən ABŞ-a terror hücumu təşkil edilmişdi. Bu hücumun hüquqi nəticələri ilə bağlı özünümüdafiə hüququnun anlayışında bir sıra dəyişikliklər etdi. Təhlükəsizlik Şurası bu hadisənin səhəri günü qəbul etdiyi 1368 sayılı və 28 sentyabr 2001-ci il tarixli 1373 sayılı qətnamələrində ABŞ-a qarşı terror hücumlarını pisləmiş və qeyd etmişdir ki, beynəlxalq terrorçuluğun istənilən aktı beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə təhdiddir, fərdi və kollektiv özünümüdafiə qaydasında dövlətlərin silahlı qüvvəyə müraciəti üçün əsas yaradır.

Terrorçuluqla beynəlxalq səviyyədə mübarizə aparılmasına və bu problemin müasir dünyamızın ən aktual problemlərindən olmasına baxmayaraq, hələ də universal səviyyədə bu terminə anlayış verilməmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, universal konvensiyalardan fərqli olaraq, bir sıra regional sənədlərdə terrorçuluğun anlayışı verilir, onun əsas elementləri göstərilir.

Beynəlxalq terrorçuluğun əsas hədəfi bu və ya digər ölkənin, yaxud bir qrup ölkənin xarici və daxili təhlükəsizliyi, onların ictimai-dövlət quruluşlarının sarsıtılmasıdır. Müasir dünyada beynəlxalq terrorçuluğun geniş yayılmış forması kimi dini terrorçuluqdan müəyyən siyasi məqsədlərə çatmaq üçün istifadə olunur.

Terrorçuluqla beynəlxalq mübarizə yalnız 11 sentyabr 2001-ci il hadisələrindən sonra baş tutdu. Məhz bu hadisələrdən sonra, ABŞ

Əfqanıstana qoşun yeritmiş, dünya dövlətlərinin terrorla beynəlxalq mübarizəsi başlamışdır. Terrorçuluqla beynəlxalq səviyyədə mübarizə beynəlxalq hüququn bir çox sahələrində (məsələn, beynəlxalq humanitar hüquq, insan hüquqlarının müdafiəsi və s.) radikal dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

BMT Təhlükəsizlik Şurası isə 1368 sayılı qətnaməsi ilə terror aktlarını şərtsiz pisləmiş və belə hadisələri beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhdid kimi qiymətləndirmişdir.

Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri (1368 və 1371) terror aktlarına cavab kimi özünümüdafiəni tanısa da, bu o demək deyil ki, terrorçular və ya terror qruplaşmaları BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsindəki silahlı hücumun subyektləridir. Bundan başqa, həmin qətnamələrdə terror aktları silahlı hücum kimi yox, sülhə və təhlükəsizliyə təhdid kimi təsnif edilmişdir.

Qeyd edilən fikrin əleyhdarları (R.Vedqvud, Ş.Mörfi, T.Frank) hesab edirlər ki, terror aktı silahlı hücumla bərabərdir və BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinin təsir dairəsinə düşür.

A.Kasessə qeyd edir ki, 11 sentyabr 2001-ci il terror aktlarından sonrakı bir neçə gün ərzində praktik olaraq bütün dövlətlər terror təşkilatı tərəfindən edilmiş terror hücumunu silahlı hücumla bərabərləşdirməyə başladılar, yəni bu hal zərərçəkmiş dövlətə fərdi və ya kollektiv özünümüdafiə qaydasında güc tətbiq etməklə özünümüdafiə hüququndan istifadəyə əsas verir.

Başqa dövlətin ərazisindən terror hücumları, müəyyən şəraitdə hücum olunan ölkəyə özünümüdafiə qaydasında hərəkət etmək hüququnu verir. Terrorçulara hərtərəfli dəstək və kömək göstərilməsi, öz ərazisinin terrorçuların sərəncamına verilməsi kimi məsələlər şübhəsiz ki, terrorçuların cinayətkar mövqeyinə xidmət edir. Müasir dövrdə heç bir dövlət terrorçu-dövlət deyil, lakin ayrı-ayrı dövlətlərin ərazilərində terror qruplaşmaları hazırlanır, təlim keçir, maliyyələşdirilir və s.

Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi pozan dövlətlərə məcburi ölçüləri tətbiq etmək hüququna malikdir, o cümlədən, silahlı qüvvənin tətbiqiylə bağlı. Təhlükəsizlik Şurası bütün fəaliyyəti dövründə bir neçə qətnaməsində beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhdid qismində özünümüdafiə qaydasında güc

tətbiqinə icazə vermişdir. Bunlar: 1950-ci il tarixli 84 sayılı, 1991-ci il tarixli 661 sayılı, 2001-ci il tarixli 1368 sayılı və 2013-cü il tarixli 2117 sayılı qətnamələrdir.

Dövlətlərin fərdi və kollektiv özünümüdafiə hüququnu nəzərdə tutan Təhlükəsizlik Şurası qətnamələrinin icrasının təminatına yönəlmiş tədbirlərin statusunu müəyyən edərkən BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsindəki qaydanı nəzərə almaq lazımdır. Bu qaydaya görə, Təhlükəsizlik Şurası sülhə qarşı istənilən təhlükənin mövcudluğunu, sülhün hər hansı üsulla pozulmasını və ya təcavüz aktını müəyyən edir və təhlükənin növündən, dərəcəsindən asılı olaraq tövsiyələr verir, yaxud Nizamnamənin 51-ci maddəsindəki hər bir BMT üzvünün fərdi və kollektiv özünümüdafiəyə ayrılmaz hüququ ilə bağlı qeyd edilən qaydaların tətbiqinə müraciət edir.

BMT Nizamnaməsinin 42-ci maddəsinə əsasən, Təhlükəsizlik Şurası hesab edirsə ki, 41-ci maddədə nəzərdə tutulmuş ölçülər kifayət etmir, o zaman beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin bərpası üçün lazım olan hava, dəniz və ya quru qoşunları yeritmək səlahiyyəti əldə edir. Belə hərəkətlər Təşkilatın üzv-dövlətlərinin hava, dəniz və ya quru güclərinin nümayişi, blokada və başqa əməliyyatlarını nəzərdə tuta bilər.

Dövlətlərin güc tətbiqinə dair Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən sanksiyalaşdırma fəaliyyəti elmi ədəbiyyatlarda dəstəklənir. Bəzi müəlliflər belə təcrübənin əsasını beynəlxalq ümumi hüquqda görürlər. Sanksiyalaşdırmaya nail olmaq öhdəliyi təkcə BMT Nizamnaməsindən deyil, eyni zamanda, Təhlükəsizlik Şurasının razılığıyla şərtlənən hərbi gücün tətbiqinə icazə verən adət hüququ normasından meydana çıxır. Təhlükəsizlik Şurasının sanksiyası bütün beynəlxalq cəmiyyətin razılığını ifadə edir. Sanksiyalaşdırma mexanizmi ilk mərhələdə məhdudlaşdırılmış preventiv nəzarətə zəmanət verir. Aydınır ki, sanksiyalaşdırma mexanizminin fəaliyyəti güc tətbiqi, sülhə təhlükə kimi məsələlərdə Təhlükəsizlik Şurasının bütün daimi üzvlərinin razılığını güman edir.

Təhlükəsizlik Şurası, beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə qarşı yönəlmiş təhlükəni diplomatik yolla həll etmək mümkün olmadıqda, təzyiqliq üsulu kimi məcburi sanksiyalar tətbiq edir. Sanksiyalar son illər ərzində İraq, İran, Liviya, Liberiya, Ruanda, Somali, Anqola, Sudana, Əfqanıstan, Şimali Koreya və s. dövlətlərə qarşı tətbiq edilmişdir .

Sanksiyaların arasında hərtərəfli iqtisadi və ticarət sanksiyalarına da rast gəlinir, həmçinin daha konkret ölçülər də tətbiq edilə bilər, məsələn, silah satışına embarqo, hərəkətə qadağalar, maliyyə və ya diplomatik xarakterli məhdudiyyətlər tətbiq oluna bilər.

Sanksiyaların tətbiqi güc tətbiqi olmadan dövlətə və ya qeyri-dövlət strukturuna Təhlükəsizlik Şurası qarşısında qoyulan vəzifələrə riayət etməyə məcburiyyət üçün təzyiqin göstərilməsinə yönəlmişdir. Ayrı-ayrı dövlətlərin hərbi və mülki ölçülərinin tətbiqinə səlahiyyət verməsi üzrə Təhlükəsizlik Şurasının hüququnun qanunauyğunluğu BMT Nizamnaməsinin 42-ci maddəsinin müddəalarına əsaslanır. Adıçəkilən maddəyə əsasən, belə hərəkətlər mühasirə, blokada və BMT-in üzvlərinin hava, dəniz və ya quru qoşunlarının başqa əməliyyatlarını ehtiva edə bilər.

Təhlükəsizlik Şurası qərarlarının məcburi xarakteri onların təminatı üçün dövlətlərə müstəqil şəkildə məcburi ölçülər haqqında qərarlar qəbul etməyə əsas vermir. Təhlükəsizlik Şurasının qərarlarının pozulması beynəlxalq öhdəliklərin pozulması anlamına gəlir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, Təhlükəsizlik Şurasının müstəsna səlahiyyətləri beynəlxalq hüququn başqa normalarının qüvvəsinə təsir etmir.

BMT Nizamnaməsinə əsasən kollektiv təhlükəsizlik sisteminin hədəfi beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin saxlanılmasıdır və Təhlükəsizlik Şurası onun realizəsi üçün məsuliyyət daşıyır. Ayrı-ayrı ölkələrin fəaliyyətinə səlahiyyət verməklə onların səlahiyyətlərini konkretləşdirir. Məsələn, 1990-cı il tarixli 665 saylı Qətnamədə bütün dəniz gəmilərini dayandırmaq və yoxlamaq, 2001-ci il tarixli 1373 saylı Qətnamədə isə terror təşkilatlarına istənilən formada dəstəyin göstərilməsini dayandırmaq həvalə edilmişdir.

Ermənilərin tarixən yeritdiyi təcavüzkar siyasəti BMT, ATƏT, Avropa İttifaqı kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarında sübuta yetirilsə də, problemə ədalətli şəkildə qiymət verilməmiş, təcavüzkar Ermənistan layiqli cəzasını almamışdır.

Atəşkəs barədə Sazişin imzalandığı 1994-cü ildən bəri Azərbaycan tərəfi, işğalçı Ermənistandan fərqli olaraq, bu münaqişənin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında danışıqlar yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarı olmuşdur. Lakin Ermənistanın qeyri-konstruktiv hərəkətləri, Minsk qrupunun “qeyri-ciddi” fəaliyyəti, ayrı-ayrı ölkələrin Ermənistana müntəzəm hərbi,

iqtisadi və texniki yardımları, ABŞ-ın, eləcə də, Avropanın lider dövlətləri olan Fransa və Almaniyanın “seyredici”, “qeyri-effektiv” mövqeyi bu problemin öz həllini tapmamasına gətirib çıxarmışdı. Hətta, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 (822, 853, 874 və 884) məlum qətnamələrinin icra olunmaması bu mötəbər təşkilatın statusuna və nüfuzuna mənfi təsir göstərirdi, baxmayaraq ki, həmin qətnamələrdə bütün düşmənçilik hərəkətlərinin, hərbi əməliyyatların dərhal dayandırılması, münaqişədə iştirak edən işğalçı qüvvələrin işğal edilmiş rayonlardan dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb edilirdi..

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə beynəlxalq hüquqi baxımdan yalnız bir qiymət vermək olar – Ermənistanın təcavüz siyasəti. Bütün tarixi faktlar, statistik rəqəmlər, beynəlxalq və dövlətdaxili sənədlər, arxiv materialları bu nəticəyə gəlməyə tam əsas verir.

Beynəlxalq təşkilatlar və ictimaiyyət otuz ilə yaxın müddət ərzində davam edən bu problemin həllini istəşəydi, Ermənistanı qeyri-konstruktiv mövqeyindən döndərməli, ikili standartlara yol verməməli, Ermənistana müntəzəm hərbi-texniki yardımlar etməməli və danışıqlar mərhələsində ciddi addımlar atmalı idi..

Təcavüzkar tərəfin müəyyən edilməsi, regionda sülhə və təhlükəsizliyə təhdid yaradan bu beynəlxalq münaqişənin həlli baxımından, həmçinin təcavüzkar tərəfin beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi və törətdiyi cinayət əməllərinə görə ədalətli kompensasiya ödənilməsinə nail olmaqda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir.

Təcavüzün təyininə dair BMT-nin 14 dekabr 1974-cü il Qətnaməsi Ermənistanı təcavüzkar kimi tanımaq üçün kifayət edir. Ermənistanın adıçəkilən Qətnamənin 3.1-ci maddəsinə uyğun olan şəkildə Azərbaycan Respublikasının torpaqlarına hücumu 1992-ci ildən başlamışdır. Ermənistan silahlı qüvvələri 1992-94-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasının etnik, tarixi torpaqlarının 20%-ni silahlı qüvvə tətbiqi edərək işğal etmişdi.

18 noyabr 1987-ci il tarixli Beynəlxalq münasibətlərdə güc tətbiqindən və güc tətbiqi təhlükəsindən çəkinmə prinsipinin effektivliyinin yaxşılaşması haqqında Bəyannamədə qeyd edilir ki, güc tətbiqi ilə hədələmə, həm də onun tətbiqi nəticəsində ərazinin

əldə edilməsi, beynəlxalq hüququn pozulmasıdır və ərazi işğal kimi tanınmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazilərinin silahlı işğalından sonra 1993-cü ildə qəbul edilmiş Təhlükəsizlik Şurasının məlum qətnamələrində də Ermənistanın təcavüzü əks olunmuşdur. Qətnamələrdə təsdiq edilir ki, Dağlıq Qarabağ regionu Azərbaycan Respublikasına məxsusdur və onun müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü, beynəlxalq sərhədlərinin toxunulmazlığını pozan güc tətbiqi yolverilməzdir. 25 yanvar 2005-ci il Avropa Şurasının Parlament Assambleyası (AŞPA) tərəfindən qəbul edilmiş 1416 sayılı Qətnamə Azərbaycan Respublikasının ərazisinin əhəmiyyətli hissələrinin davam edən işğalını və etnik təmizləmələrin aparılmasını təsdiq edir. AŞPA həmçinin Ermənistanın beynəlxalq hüquq üzrə öhdəliklərinə diqqət yetirir və göstərir ki, üzv-dövlət tərəfindən xarici ölkə ərazisinin işğalı Avropa Şurası üzvü kimi bu dövlətin öhdəliklərin ciddi şəkildə pozmasına dəlalət edir.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində təcavüzkar tərəfin müəyyən edilməsinin nəzərə alınmasında, hüquqi qiymətləndirilməsində vacib olan növbəti əsas məsələ təcavüzkarın məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə bağlıdır. Ermənistanın beynəlxalq hüquqa zidd əməlləri nəticəsində yaranmış beynəlxalq məsuliyyəti aşağıdakı hüquqi nəticələri doğurur: təcavüzkar hərəkətləri dayandırmaq öhdəliyi; terror aktlarının törədilməyəcəyinə müvafiq zəmanətlər vermək; restitusiya, kompensasiya təmin olunma formasında vurduğu zərər üçün tam şəkildə əvəzi ödənilməni həyata keçirmək.

Ermənistanın işğalçılıq siyasəti və onun nəticəsi Ermənistan hökumətinə rəhbərlik edən şəxslərin fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Dünyada sülhün və təhlükəsizliyin qarantı rolunda çıxış edən Təhlükəsizlik Şurasının hüquqi baxımdan imperativ xarakterli qərarlarının icra edilməməsinin əsas və bilavasitə səbəbi və əsas səbəbkarları da məhz onlar və onların havadarlarıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Arend A.Clark. International Law and the Preemptive Use of Military Force. The Center for Strategic and International Studies

and the Massachusetts Institute of Technology / The Washington Quarterly, 2003, 26:2, p.89–103.

2. Crawford James, Alain Pellet. The Law of International Responsibility. Oxford University Press, 2010, p.1296.

3. Detter Ingrid. The Law of War. Routledge, 2016, p.566.

4. Henkin L. How nations behave: Law and Foreign Policy. New York, Praeger, 1979. p.235.

5. Kittrich Jan. The Right of Individual Self-Defense in Public International Law. Logos Verlag Berlin GmbH, 2008, p.219.

6. Talmon Stefan. Essential Texts in International Law. Edward Elgar Publishing, 2016, p.648.

7. Terry D.Gill, Dieter Fleck. The Handbook of the International Law of Military Operations. Oxford University Press, 2011, p.567.

8. Webb Philippa. International Judicial Integration and Fragmentation. Oxford University Press, 2013, p.253.

X Ü L A S Ə

Özünümüdafiə dövlətin ərazi toxunulmazlığının və siyasi müstəqilliyinin bərpasına yönəlib. BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsi silahlı hücum zamanı həm fərdi, həm də kollektiv özünümüdafiəyə müraciət etmək hüququnu təsbit edir. Hər bir dövlət üçün fərdi özünümüdafiə özünə qarşı hücum nəticəsində yaranır, bu, hücumla məruz qalmış digər dövlətlərin də özünümüdafiə hüququ ilə bağlı deyil. Kollektiv özünümüdafiə sadəcə olaraq eyni zamanda hücumla məruz qalan dövlətlərin birgə fəaliyyəti deyil. O, fərdidən onunla fərqlənir ki, kollektiv özünümüdafiədə bu hüquq, dövlət üçün ona hücum faktından deyil, başqa dövlətə hücum faktından yaranır. Müasir beynəlxalq hüquq dövlətlərarası münasibətlərdə güc tətbiqini qadağan etməklə subyektlərin öz hüquqlarını təmin etmək imkanlarını məhdudlaşdırmırdı. Özünümüdafiə hərəkətləri silahlı qüvvələrdə aqressiv xarakter daşıya bilər və silahlı qüvvələrin məhv edilməsi üçün zəruri olan dərəcədə təcavüzkar dövlətin ərazisinə yayıla bilər.

Фидан Алиханова
Старший советник отдела Прав человека и аналитики
Аппарата Конституционного Суда Азербайджанской
Республики, диссертант Института
Философии и Социологии НАНА

Р Е З Ю М Е

Самооборона направлена на восстановление территориальной неприкосновенности и политической независимости государства. В статье 51 Устава ООН закреплено право обращения как к индивидуальной, так и коллективной самообороне в случае вооруженного нападения. Индивидуальная самооборона у каждого государства возникает в силу нападения на него самого, оно не связано с правом на самооборону других государств, также подвергшихся нападению. Коллективная самооборона – это не просто совместные действия государств, одновременно подвергающихся нападению. Она отличается от индивидуальной тем, что при коллективной самообороне право на нее возникает для государства не из факта нападения на него, а из факта нападения на другое государство. Современное международное право, запретив применение силы в межгосударственных отношениях, не ограничивало возможности субъектов в обеспечении своих прав. Действия в порядке самообороны могут иметь наступательный в военном смысле характер и распространяться на территорию государства-агрессора в той мере, в какой это необходимо для ликвидации последствий вооруженного нападения.

Fidan Alikhanova
Senior Adviser, Human Rights and Analytical Department of
the Secretary of the Constitutional Court of the Republic of
Azerbaijan, Scientist of The Institute of Philosophy and
Sociology of ANAS

S U M M A R Y

Self-defense is aimed at restoring the territorial inviolability and political independence of the state. Article 51 of the UN Charter enshrines the right to resort to both individual and collective self-defense in the event of an armed attack. Individual self-defense for each state arises by virtue of an attack on itself, it is not associated with the right to self-defense of other states that have also been attacked. Collective self-defense is not simply the joint action of states that are simultaneously attacked. It differs from the individual in that, in collective self-defense, the right to it arises for the state not from the fact of an attack on it, but from the fact of an attack on another state. Contemporary international law, by prohibiting the use of force in interstate relations, did not limit the ability of the subjects to ensure their rights. Actions in self-defense can be offensive in the military sense and extend to the territory of the aggressor state to the extent necessary to eliminate the consequences of an armed attack.

Zəhra ABDULLAYEVA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi
Aparatının Ümumi şöbəsinin böyük məsləhətçisi

SİĞORTA MÜQAVİLƏSİNİN MÜLKİ-HÜQUQİ XARAKTERİSTİKASI

Açar sözlər: *sığorta müqaviləsi, əvəzli müqavilə, aleator müqavilə, konsensual müqavilə, sığorta müqaviləsində müddət faktoru, sığorta məbləği.*

Ключевые слова: *договор страхования, взаимный договор, рисковый (алеаторный) договор, консенсуальный договор, страховая сумма*

Keywords: *insurance contract, risky (aleator) contracts, mutual contracts, insured sum.*

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 883.1-ci maddəsində həm əmlak, həm də şəxsi sığortanı ehtiva edən ümumi sığorta müqaviləsinə anlayış verilmişdir. Qeyd edilən maddəyə əsasən, sığorta müqaviləsi sığortalının müvafiq sığorta haqqı ödəməsi müqabilində sığorta obyektinin məruz qala biləcəyi risklərlə bağlı itkilərin, dəyən zərərin əvəzinin və ya razılaşıdırılan pul məbləğinin müəyyən bir hadisənin baş verməsi əsasında ödənilməsinin sığortaçı tərəfindən öhdəlik kimi götürülməsi şərtlərinin təsbit edildiyi razılaşmadır.

Bu tərifdən sığorta müqaviləsinin mülki-hüquqi əlamətlərini, onu başqa oxşar müqavilələrdən fərqləndirən xüsusiyyətləri müəyyən etmək mümkündür.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, sığorta müqaviləsi müstəqil müqavilədir. Əsas öhdəliyin təminatı üsulları olan girov, qarantıya müqavilələrindən fərqli olaraq sığorta hüquq münasibətləri əsas öhdəlik hüquq münasibətləri olub müstəqil bağlanmış müqaviləyə əsasən yaranır [2, s. 309]. Buna görə də avtomobil istehsal edən

müəssisənin avtomobilin müəyyən müddət üçün yararlı olması haqda və ya kapitanın daşınan yükün salamatlığı ilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəliyi müstəqil hüquq münasibətləri, xüsusilə də sığorta hüquq münasibətləri yaratmır, sadəcə, əsas müqaviləyə müvafiq olaraq, alqı-satqı və daşıma müqaviləsinə əlavə xarakteri daşıyır.

Sığorta müqaviləsi sığortaçı və sığortalının qarşılıqlı və bir-birinə uyğun iradələri ilə qurulan, yəni oferta və aksept əsasında meydana gələn konsensual müqavilədir. Məlum olduğu kimi, müqavilələrin real və konsensual əqd kimi bölgüsü roma xüsusi hüququndan mövcuddur. Konsensual müqavilə tərəflər arasında müqavilənin bütün mühüm şərtləri barədə razılıq əldə edildiyi andan, yəni oferta göndərmiş şəxsin onun akseptini aldığı andan bağlanmış sayılır. Real müqavilələr üzrə isə müqavilənin bağlanmış hesab edilməsi üçün tərəflər arasında razılığın əldə edilməsi kifayət etmir, hər hansı əmlakın, pulun verilməsi də tələb olunur. Yəni real müqavilənin bağlanmış hesab edilməsi və hüquqi qüvvəyə minməsi üçün iki əsas element-tərəflərin müqavilənin mühüm şərtləri barədə razılığa gəlmək barədə iradə ifadəsi və müqavilənin predmetini təşkil edən əmlakın verilməsi tələb olunur [10, s. 70]. Bəzi müəlliflər sığortaçının sığorta ödənişi ilə bağlı öhdəliyinin yalnız sığortalı tərəfindən sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsindən sonra meydana gəlməsi səbəbindən sığorta müqaviləsinə real müqavilələr qrupuna aid edirlər [3, s. 736]. Qeyd olunmalıdır ki, İngiltərə, Fransa, Almaniya kimi dövlətlərin sığorta qanunvericiliyində də müqavilədə başqa cür nəzərdə tutulmadığı halda, sığortaçının yalnız sığorta haqqının ilk və ya tam hissəsinin ödənilməsindən sonra reallaşan sığorta risklərinə dair sığorta təzminatını və ya sığorta məbləğini ödəmək öhdəliyini daşdığı müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 903.4-cü maddəsində isə ümumiyyətlə sığorta müqaviləsinin sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsindən sonra qüvvəyə mindiyi müəyyən olunmuşdur. Lakin, hesab edirik ki, sığorta müqaviləsinə real müqavilələr qrupuna aid edən müəlliflər sığorta müqaviləsinin bağlanması anı ilə sığorta təminatının başlanması anını eyniləşdirmişlər. Halbuki sığorta müqaviləsinin bağlanması anı müqavilə bağlanması haqqında təklif (oferta) göndərmiş şəxsin ofertanın qəbul edilməsi haqqında cavabı (aksepti) aldığı andır və bu andan sığorta müqaviləsi hüquqi qüvvə əldə edir. Sığorta haqqının ödənilməsi anı isə sığorta təmina-

tının başlanması – sığortaçı üçün sığorta hadisəsinin baş verdiyi halda sığorta ödənişinin ödənməsi ilə əlaqədar öhdəliyin yaranması anıdır. Yəni tərəflərin sığorta müqaviləsinin bağlanması ilə bağlı razılıq əldə etməsi hüquqi fakt kimi onlar arasında sığorta mülki-hüquq münasibətləri yaradır. Sığorta haqqının ödənilməsi ilə isə sığorta təminatı başlayır.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin sığorta müqaviləsinin qüvvəyə minməsi və sığorta təminatının müddətinin başlanması anını müəyyən edən 903.4 və 906-cı maddələri problemləli olub, müqavilənin bağlanması və qüvvəyə minməsi anı ilə bağlı ümumi normanı nəzərdə tutan 407 və 399-cu maddələrinə uyğun gəlmir. Belə ki, Mülki Məcəllənin 903.4-cü maddəsinə görə müqavilədə başqa cür nəzərdə tutulmamışdırsa, sığorta müqaviləsi sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsindən sonra qüvvəyə minir. Lakin, Mülki Məcəllənin 407-ci maddəsinə əsasən müqavilənin oferta göndərmiş şəxsin onun akseptini aldığı andan bağlanmış sayıldığını, 399.1-ci maddəsi ilə də müqavilə bağlandığı andan qüvvəyə mindiyini nəzərə alsaq, 903.4-cü maddənin ümumi normaya zidd olduğunu görmək olar.

Mülki Məcəllənin 906-cı maddəsinə edilmiş son dəyişikliyə qədər sığorta təminatının müddəti icbari sığorta qanunvericiliyində və ya könüllü sığorta müqaviləsində başqa cür nəzərdə tutulmadığı halda, sığorta müqaviləsinin bağlandığı gün saat iyirmi dördədən başlanır və sığorta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, sığorta müqaviləsinə görə həmin müqavilənin qüvvədə olduğu sonuncu gün saat iyirmi dördə başa çatırdı. Bu halda, Mülki Məcəllənin 903.4 və 906-cı maddələrinin məzmununa əsasən sığorta haqqı ödənilmədən, habelə hüquqi qüvvə əldə etməmiş müqavilə üzrə sığorta təminatının müddətinin başlanmış olması kimi absurd (nonsense) bir vəziyyət yaranırdı. Mülki Məcəllədə edilmiş 11.12.2013-cü il dəyişiklikləri ilə sığorta təminatının müddətinin başlanması anı həm də sığorta haqqının və ya onun ilk hissəsinin ödənilməsi ilə əlaqələndirilmişdir. Belə ki, Mülki Məcəllənin 906-cı maddəsinə əsasən sığorta təminatının müddəti icbari sığorta qanunlarında və ya könüllü sığorta müqaviləsində başqa cür nəzərdə tutulmamışdırsa, sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsi halında, sığorta müqaviləsinin bağlandığı gün saat iyirmi dördədən başlanır və sığorta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallar

istisna olmaqla, sığorta müqaviləsinə görə həmin müqavilənin qüvvədə olduğu sonuncu gün saat iyirmi dördə başa çatır. Qeyd edilən dəyişiklik doğru istiqmətdə atılmış olsa da, 906-cı maddənin məzmununun tam qənaətbəxş olduğunu söyləmək olmaz. Belə ki, sığorta təminatının axımı müqavilədə digər hal nəzərdə tutulmayınca müqavilənin bağlanması anı ilə deyil, yalnız sığorta haqqının ödənilməsi ilə əlaqələndirilmiş olmalıdır. Deyilənlərə əsasən hesab edirik ki, AR Mülki Məcəllənin 903.4 və 906-cı maddələri dəyişildilərkə müvafiq olaraq müqavilədə başqa cür nəzərdə tutulmamışdırsa, sığorta təminatının sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsindən sonra başladığı, icbari sığorta qanunlarında və ya könüllü sığorta müqaviləsində başqa cür nəzərdə tutulmamışdırsa, sığorta müqaviləsinin bağlandığı gün saat iyirmi dördə qüvvəyə mindiyi və sığorta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, sığorta müqaviləsinə əsasən həmin müqavilənin qüvvədə olduğu sonuncu gün saat iyirmi dördə başa çatdığı müəyyən olunmalıdır.

Sığorta müqaviləsi qarşılıqlı (ikitərəfli) müqavilədir. Belə ki, sığorta müqaviləsi həm sığortaçı, həm də sığortalı üçün qarşılıqlı hüquq və vəzifələr yaradır [88, s. 90]. Bir tərəf – sığortalı sığorta haqqını ödəmək, sığorta predmeti barədə bütün zəruri informasiyanı təqdim etmək, sığortaçını sığorta hadisəsi barədə məlumatlandırmaq vəzifələrini, buna qarşılıq olaraq digər tərəf – sığortaçı isə müqavilədə göstərilən sığorta hadisəsinin baş verdiyi təqdirdə sığorta ödənişini – dəymiş zərərin əvəzini və ya razılaşıdırılmış sığorta məbləğini ödəmək öhdəliyini daşıyır. Bəzən sığorta hadisəsinin baş vermədiyini halda sığortaçının heç bir öhdəlik icra etməli olmadığı diqqətə alınaraq, sığorta müqaviləsinin birtərəfli müqavilə olduğu qənaətinə gəlinə bilər. Məlum olduğu kimi, birtərəfli müqavilələrdə tərəflərdən birinin yalnız hüquqları, digərinin isə vəzifələri olur. Məsələn, borc müqaviləsində kreditorun tələb hüququna qarşı borcunun yalnız öhdəlikləri vardır [7, s.157]. Lakin öhdəliyin meydana gəlməsi və onun icrası ilə əlaqədar vəzifənin yaranması fərqləndirilməlidir. Sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsindən sonra sığortaçının sığorta təminatını və ya sığorta məbləğini ödəmək öhdəliyi meydana gəlir, bu öhdəliyin icrası ilə bağlı yüklülük isə sığorta riskinin reallaşmasından sonra yaranır [11, s.104].

Sığorta müqaviləsi əvəzli müqavilədir. Sığortalı yalnız ödədiyi sığorta haqqının müqabilində sığortaçının göstərdiyi sığorta xidmə-

tindən yaralana və əmlak mənafeələrinin müdafiəsini təmin edə bilər. Sığorta müqaviləsinin bu xüsusiyyəti onun iqtisadi mahiyyətindən irəli gəlir. İqtisadi cəhətdən sığorta sığortalıların ödədiyi sığorta haqları hesabına pul fondunun formalaşdırılmasına və fondun elə həmin sığortalılar arasında bölüşdürülməsinə əsaslandığından, sığorta haqqı olmadan sığorta münasibətlərindən söhbət gedə bilməz.

Sığorta müqaviləsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri bu müqavilənin riskli xarakterə malik olmasıdır [12, s. 1]. Riskli müqavilələrin xarakterik cəhəti bu qrup müqavilələr üzrə bu və ya digər hüquq və öhdəliklərin icrasının müəyyən bir obyektiv hadisədən asılı olmasıdır. Yəni bu müqavilələr üzrə tərəflərin əvvəlcədən hansı öhdəlikləri yerinə yetirməli olması bəlli olsa da, bu öhdəliklərin icrası baş verməsi əvvəlcədən qeyri-müəyyən olan hadisələrdən asılı olur. Sığorta müqaviləsinin riskli edən sığortaçının sığorta ödənişini həyata keçirməklə bağlı öhdəliyinin icrasının əsasını təşkil edən sığorta hadisəsinin baş verib-verməyəcəyinin və ya baş verəcəyi anın müqavilə bağlandığı anda nə sığortaçı, nə də sığortalı üçün məlum olmasıdır. Onların hər ikisi müqaviləyə daxil olarkən risk etmiş olurlar. Belə ki, sığorta hadisəsi baş verənə kimi sığortaçının sığorta ödənişini ödəyib-ödəməyəcəyi, ödəmə vaxtı və ya məbləği dəqiq məlum olmur. Həmçinin sığortalı sığorta haqqı ödəyərək, sığorta ödənişini alıb-almıyacağını və ya alacağı anı bilmir, sığorta hadisəsi baş vermədiyi təqdirdə isə o, ekvivalentsiz pul ödəmiş olur.

Riskli (aleator) müqavilə olmasından irəli gələrək sığorta müqaviləsində “tərəflərin yüksək inamı (vicdanlılığı)” (“uberrimae fidei”) prinsipi tətbiq olunur. Belə ki, tərəflər müqaviləyə daxil olarkən nəzərdə tutulan riskin reallaşsın-reallaşmayacağını və ya dəqiq reallaşacağı anı bilmədiyindən, hər iki tərəf bir-birini vicdanlı şəkildə müqavilənin bağlanmasına və ya onun şərtlərinə təsir göstərə biləcək bütün informasiya barədə məlumatlandırmalıdır. Bu öhdəlik ilk növbədə sığortalının üzərinə düşür. Belə ki, sığortaçının üzərinə götürdüyü risk barəsində ən təfəssil və geniş məlumat sığortalı malikdir və məhz sonuncunun verdiyi informasiya əsasında sığortaçı təminat altına alınacaq riskin dərəcəsi, baş vermə ehtimalı, yarana biləcək zərərin həcmində dair müəyyən qənaətə gələrək müqavilənin bağlanmasına razılıq verir. “Uberrimae fidei” prinsipinə riayət edilməməsi sığortaçının müqavilənin bağlandığı andan etibarsız hesab

edilməsi tələbini irəli sürmək və sığorta ödənişinin ödənilməsindən imtina etmək səlahiyyəti verir [1, s. 405].

Sığorta müqaviləsinin spəsfik xüsusiyyətlərindən biri onun məqsədi ilə bağlıdır. Belə ki, Mülki Məcəllənin 883-cü maddəsində sığorta müqaviləsinə verilmiş tərifdən əslində əmlak və şəxsi sığorta müqavilələri arasında onların güddükləri məqsəddən irəli gələn ciddi fərqin olduğunu müəyyən etmək olar. Birinci halda müqavilə bərpa, təzminat xarakteri daşdığından, sığortaçı ancaq sığortalıya dəyən zərərin əvəzini ödəyir, ikinci halda isə müqavilə təminat məqsədli olduğundan, sığortaçı sığortalının zərəri çəkib-çəkməməsindən asılı olmayaraq sığorta hadisəsinin baş verməsilə müqavilə ilə razılaşıdırılmış məbləği ödəmək öhdəliyi daşıyır. Beləliklə, "zərəri" elementi, "zərərin əvəzinin ödənilməsi" məqsədi bütün sığorta müqavilələrini birləşdirən xüsusiyyət qismində çıxış edə bilmir. Bir çox müəlliflər isə bütün sığorta növlərini birləşdirən əsas kimi "zərəri" elementi ilə müqayisədə daha geniş mənə kəsb edən "qəfil yaranmış ehtiyacın təmin edilməsi" məqsədini qəbul edirlər [5, s. 215]. V.I.Serebrovski qeyd etmişdir ki, bəzi hallarda, məsələn, kifayət qədər maddi cəhətdən imkanlı oğul himayəsində yaşayan atasının həyatını öz xeyrinə sığortalayırsa, "təminat" məqsədi də sığorta müqaviləsinin əsasını təşkil edən əmil kimi çıxış etmir [6, s. 339]. Lakin, qeyd olunmalıdır ki, sığorta müqaviləsi bağlanan zaman sığortalı və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanan şəxs kifayət qədər təminatlı şəxs olsa belə, sığorta hadisəsi baş verən zaman onun maddi vəziyyətinin pisləşmiş olması istisna edilə bilməz. Bu baxımdan da hesab edirik ki, məhz "ehtimal olunan maddi ehtiyacın təmin olunması" məqsədi bütün sığorta müqavilələrini ümumiləşdirən vahid ideya kimi qəbul edilməlidir

Beləliklə, Mülki Məcəllədə sığorta müqaviləsi ikitərəfli (qarşılıqlı), riskli, əvəzli, məqsədi sığortalının və ya faydalanan şəxsin ehtimal olunan maddi ehtiyacını, çatışmazlığını təmin etmək olan müstəqil əqd kimi müəyyən olunmuşdur.

Ədəbiyyatlarda sığorta müqaviləsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi sığortaçının məsuliyyətinin müqavilədə göstərilən sığorta məbləğinin maksimum həddi ilə məhdudlaşmış olmasını qeyd edirlər. Belə ki, şəxsi sığortada sığortaçı vəd etdiyi məbləği ödəsə də, əmlak sığortasında sığorta təzminatı sığortalıya dəyən zərərdən asılı olaraq ödənilir. Lakin, hər bir halda sığorta ödənişi sığorta məb-

ləğindən çox ola bilməz. Mülki Məcəllənin 926.2-ci maddəsinə əsasən də sığortaçı sığorta ödənişini sığorta məbləği həddində həyata keçirir. Mülki Məcəllənin 904-cü maddəsi sığorta məbləğini sığortalanmış risklər üzrə sığortaçının öhdəliyinin son həddi kimi müəyyən etmişdir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyində də sığortaçının məsuliyyətinin sığorta məbləğinin həddi ilə məhdudlaşmış olması müəyyən olunmuşdur. Lakin Mülki Məcəllənin 883.1-ci maddəsində sığorta müqaviləsinə verilmiş tərifdə bu xüsusiyyət qeyd olunmamışdır.

Sığorta müqaviləsinin digər bir xüsusiyyəti onun müddətli (davamlı) müqavilələr qrupuna aid olmasıdır. Belə ki, sığorta müqaviləsi əsasən aylarla, illərlə uzanan müddətlər üçün və ya müddətsiz (ömürlük) bağlanır. Müddət faktoru sığorta müqaviləsi üzrə sığortaçının üzərinə götürdüyü riskin dərəcəsinə, sığortaçının göstərdiyi xidmətin dəyərinə bilavasitə təsir edən, sığorta riski reallaşdığı təqdirdə onun sığorta ödənişi ilə bağlı öhdəliyinin mövcudluğunun müddət həddini müəyyən edən bir faktor olduğundan, müqavilə bağlanarkən müddət (sığorta periodu) qeyd olunmalıdır. Belə ki, müqavilənin qüvvədə olacağı müddətə əsasən sığorta hadisəsinin baş vermə ehtimalı və bunun əsasında da sığorta tarifi müəyyən olunur. Həmçinin müddətin bitməsi sığortaçının öhdəliyinə və ümumiyyətlə tərəflər arasındakı sığorta hüquq münasibətlərinə son qoyur [8, s. 329].

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 919-cu maddəsində sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi əsasları müəyyən olunmuşdur. Qanunvericilikdə sığorta müqaviləsinin vaxtından əvvəl xitamı qaydalarının imperativ qaydada müəyyən olunması “müddət” faktorunun sığorta müqaviləsində nə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Lakin Mülki Məcəllədə sığorta müqaviləsinə verilmiş tərifdə müqavilənin müddətli olması göstərilməmişdir. Hesab edirik, qanunvericiliyə qeyd edilən xüsusiyyətlə bağlı müvafiq dəyişikliyin edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Müqaviləni sığorta müqaviləsi adlandırmağa imkan verən əsas mülki-hüquqi əlamətləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində sığorta müqaviləsinə aşağıdakı kimi tərifin verilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik:

Sığorta müqaviləsi sığortalının müvafiq sığorta haqqı ödəməsi müqabilində müqavilədə və ya qanunvericilikdə müəyyən olunmuş

müddət ərzində sığorta obyektinin məruz qala biləcəyi risklərlə bağlı itkilərin, dəyən zərərin əvəzinin və ya razılaşıdırılan pul məbləğinin müəyyən bir hadisənin baş verməsi əsasında sığorta məbləği həddində ödənilməsinin sığortaçı tərəfindən öhdəlik kimi götürülməsi şərtlərinin təsbit edildiyi razılaşmadır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Васильев Е.А. Гражданское и торговое право капиталистических государств. М.: Международные отношения, 1993, 554с.
2. Ермасов С.В., Ермасова Н.Б. Страхование. М.:Юрайт, 2012, 747с.
3. Иоффе О. С. Обязательственное право. М.: Юридическая литература, 1975, 880с.
4. Комментарии к Гражданскому Кодексу Российской Федерации. Часть второй/ Под ред. О.Н.Садикова. М.: Приор, 1999, 711с.
5. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования. М.: АН СССР,1947, 282с.
6. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. М.:Юрист, 1997, 511с.
7. Суханов Е.А. Гражданское право. В 4-х томах, Том II,М.:БЕК, 2000, 681с.
8. Суханов Е.А. Гражданское право. В 4-х томах. Том IV Обязательственное право. М.:Волтерс Клувер, 2006, 776с.
9. Фогельсон Ю.Введение в страхования.2-е издание, М.: БИК, 2001. 236с.
10. Шиминова М.Я. Основы страхового права России. М.: Дело, 1993, 209с.
11. Mertol Can. Sigorta hukuku. Ankara: İmaj, 2005.184s.
12. R.M. Merkin.Collinvauxs Law of Insurance.9th edition. London: Sweet and Maxwell, 2010, 385pg.
13. Sığorta hüququnda sığortaçının varisliyə Əsaslanan Reqres Hüququ Bakı,2013

X Ü L A S Ə

Məqalədə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 883.1-ci maddəsində sığorta müqaviləsinə verilmiş anlayışa əsasən sığorta müqaviləsinin mülki-hüquqi əlamətləri, onu başqa oxşar müqavilələrdən fərqləndirən xüsusiyyətləri ayırd edilərək analiz edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, sığorta müqaviləsi ikitərəfli (qarşılıqlı), riskli (aleator), əvəzli, sığortalıya və ya faydalanan şəxsə dəyən zərərin qarşılınması və ya ehtimal olunan maddi ehtiyacın təmin edilməsi məqsədi daşıyan müstəqil əqddir. Qanunvericiliklə bu əlamətlər sırasına müddət faktorunun və sığortaçının məsuliyyətinin sığorta məbləği ilə məhdudlaşmış olmasının əlavə edilməsinin zəruriliyi də vurğulanmışdır.

*Захра Абдуллаева
старший консультант Общего отдела
Конституционного Суда Азербайджанской Республики*

Р Е З Ю М Е

В статье анализируется гражданско-правовая характеристика страхового договора на основе определения данному этому договору в статье 883 Гражданского Кодекса АР. Отмечается, что договор страхования является взаимным, возмездным, консенсуальным, рисковым (алеаторным) договором, цель которого является компенсировать ущерб или же обеспечивать внезапные материальные требования страхователя. Автор делает вывод что факторы «времени» и «страховой суммы» так же являются важными элементами, характерными гражданско-правовыми чертами договора страхования и целесообразно внести соответствующие изменения в Гражданский Кодекс АР.

Zahra Abdullayeva
Senior adviser at General department of the Constitutional
Court of the Republic of Azerbaijan

S U M M A R Y

In the article the main legal characteristics, specifics that differentiate insurance contract from other similar contracts are ascertained and analyzed according to the definition given to insurance contract under article 883 of Civil Code of Azerbaijan Republic. It is mentioned that insurance contract is a mutual, risky (aleator) contract and its purpose is to indemnify or to provide the insured in case of future eventual necessity as a result of insured event in exchange of premium paid by the insured. It is strongly recommended to make amendments to article 883 of Civil Code of AR and to accept the “time” and “insured sum” factors as main specifics of insurance contract.

Qəndab FƏRƏCOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun dissertantı,
Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü

MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN MÜDAFİƏSİ XARİCİ DÖVLƏTLƏRİN TƏCRÜBƏSİNDƏ

Açar sözlər: Konstitusiya, hüquq, məcəllə, maddə, əmlak.

Ключевые слова: Конституция, право, кодекс, статья, имущество.

Keywords: Constitution, law, code, article, property.

SSRİ-nin dağılması ilə müstəqil dövlətlərə çevrilmiş keçmiş müt təfiq respublikalar yeni qanunvericilik aktları, o cümlədən yeni mülki məcəllələr qəbul etmişlər. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan dövlətlərin qanunvericilik aktları xeyli dərəcədə bir-birinə oxşardır. Eyni dərəcədə bütün bunlar mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı normalara da aiddir. X.İ.F.Hacıyev haqlı olaraq göstərir ki, "Azərbaycan Respublikasının hüquqşünasları müqayisəli hüquqi tədqiqatlar apararkən əsas diqqəti əvvəllər eyni dövlətin tərkibində olmuş, qanunvericiliyi bizə daha yaxın olan ölkələrin, ilk növbədə isə Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyinə yönəltməlidirlər" [1, s. 4].

Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı Rusiya Federasiyasının qanunvericilik aktlarına nəzər yetirək.

12 dekabr 1993-cü il tarixli Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə görə, "Rusiya Federasiyasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplərə və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq tanınır və elan olunmuş hüquq və azadlıqlara təminat verilir".

Rusiya Federasiyasının Əsas Qanununun 45-ci maddəsinə əsasən, "Rusiya Federasiyasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlət müdafiəsinə təminat verilir.

Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan bütün üsullarla öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır".

Həmçinin Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 46-cı maddəsinin 1-ci hissəsində bildirilir ki, "hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmə qaydasında müdafiəsinə təminat verilir".

Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 35-ci maddəsində deyilir: "Mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

Hər kəsin mülkiyyətində əmlak ola bilər. Mülkiyyətçi təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüququna malikdir.

Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Dövlət ehtiyacları üçün məcburi surətdə mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız onun dəyərini qabaqcadan və bərabər ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

Vərəsəlik hüququna təminat verilir" [2].

Göründüyü kimi, Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 35-ci maddəsində öz əksini tapmış müddəalar bəzi fərqlərlə demək olar ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin normalarını təkrarlayır.

Analoji normalar həmçinin 142 maddədən ibarət olan 18 may 1992-ci il tarixli Türkmənistan Konstitusiyasının 12-ci [3], 128 maddədən ibarət olan 8 dekabr 1992-ci il tarixli Özbəkistan Respublikası Konstitusiyasının 53-cü [4], 146 maddədən ibarət olan 15 mart 1994-cü il tarixli Belarus Respublikası Konstitusiyasının 13-cü və 44-cü [5], 143 maddədən ibarət olan 29 iyul 1994-cü il tarixli Moldova Respublikası Konstitusiyasının 46-cı [6], 100 maddədən ibarət olan 6 noyabr 1994-cü il tarixli Tacikistan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci [7], 98 maddədən ibarət olan 30 avqust 1995-ci il tarixli Qazaxıstan Respublikası Konstitusiyasının 6-cı və 26-cı [8], 161 maddədən ibarət olan 28 iyun 1996-cı il tarixli Ukrayna Konstitusiyasının 41-ci [9], 116 maddədən ibarət olan 11 aprel 2021-ci il tarixli Qırğızıstan Respublikası Konstitusiyasının 15-ci [10], 28 iyun 1992-ci il tarixli Estoniya Respublikası Konstitusiyasının 32-ci [11], 25 oktyabr 1992-ci il tarixli Litva Respublikası Konstitusiyasının 23-cü [12] və 6 iyul 1993-cü il tarixli Latviya Res-

publikası Konstitusiyasının 105-ci maddəsində [13] öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda adı çəkilən dövlətlərin konstitusiyalarında mülkiyyətin müdafiəsi ilə bağlı qeyd olunan normalarına bir qədər ətraflı nəzər yetirək.

Türkmənistan Konstitusiyasının 12-ci maddəsində bildirilir: "Mülkiyyət toxunulmazdır. Türkmənistan torpaq, istehsal vasitələri, digər maddi və intellektual dəyərlər üzərində xüsusi mülkiyyət hüququnu tanıyır. Onlar həmçinin vətəndaşların birliyinə və dövlətə məxsus ola bilər. Yalnız dövlət mülkiyyətində olan obyektlər qanunla müəyyən olunur.

Dövlət mülkiyyətin bütün formalarının müdafiəsinə təminat verir və onların inkişafı üçün bərabər şərait yaradır.

Mülkiyyətin müsadirəsinə yol verilmir (qanunla qadağan olunmuş üsulla əldə edilmiş mülkiyyətdən başqa).

Mülkiyyətin məcburi qaydada əvəzli alınmasına yalnız qanunla müəyyən olunmuş hallarda yol verilir".

Özbəkistan Respublikası Konstitusiyasının 53-cü maddəsində deyilir: "Bazar münasibətlərinin inkişafına istiqamətlənmiş Özbəkistanın iqtisadiyyatının əsasını müxtəlif formalı mülkiyyət təşkil edir. Dövlət sərbəst iqtisadi fəaliyyətə, sahibkarlığa, bərabərliyə və mülkiyyətin bütün formalarının hüquqi müdafiəsinə təminat verir.

Mülkiyyətin digər formaları ilə yanaşı xüsusi mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən mühafizə olunur. Mülkiyyətçi yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada mülkiyyətindən məhrum edilə bilər".

Belarus Respublikası Konstitusiyasının 13 və 44-cü maddələrində mülkiyyətin dövlət və xüsusi mülkiyyət növündə ola bilməsi, dövlətin mülkiyyətin bütün formalarının müdafiəsinə bərabər təminat verməsi, mülkiyyətin toxunulmazlığı, vərəsəlik hüququna təminat verilməsi, qanunu yolla əldə edilmiş mülkiyyətin dövlət tərəfindən müdafiə olunması, dövlətin vətəndaşların əmanətlərinin qaytarılmasına təminat verməsi, yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada dəyəri vaxtında və tam kompensasiya edildikdən sonra, habelə məhkəmənin qərarı ilə əmlakın ictimai zərurət naminə məcburi özgəninkiləşdirilməsinə yol verilə bilməsi əks olunmuşdur. Həmçinin qeyd olunmuşdur ki, mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi ictimai maraqlara və təhlükəsizliyə zidd olmamalıdır, ətraf mühitə,

tarixi-mədəni dəyərlərə zərər vurmamalıdır və digər şəxslərin hüquqlarını və qanunla qorunan maraqlarını pozmamalıdır.

Moldova Respublikası Konstitusiyasının 46-cı maddəsində göstərilir: "Xüsusi mülkiyyət hüququna, həmçinin dövlətin üzərinə götürdüyü borc öhdəliklərinə təminat verilir.

Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş qaydada dəyəri qabaqcadan və ədalətli surətdə ödənilmədən ictimai zərurət naminə əmlakından məhrum edilə bilməz.

Qanuni yolla əldə olunmuş əmlak müsadirə edilə bilməz. Əldə olunmuş əmlakın qanuniliyi ehtiva edilir.

Cinayət törədilməsi və ya hüquq pozuntusu üçün nəzərdə tutulmuş, istifadə edilmiş yaxud törədilmiş cinayət və ya hüquq pozuntusu nəticəsində əldə olunmuş əmlak yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada müsadirə edilə bilər.

Xüsusi mülkiyyət ətraf mühitin müdafiəsinə mane olmamalıdır və qonşularla yaxşı münasibətlərin olmasını təmin etməlidir, habelə qanunla mülkiyyətçinin üzərinə düşən digər tələblərə əməl olunmasını təmin etməlidir.

Xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakın vərəsəlik qaydasında keçməsinə təminat verilir".

Tacikistan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində deyilir: "Hər kəsin mülkiyyət hüququ və vərəsəlik hüququ tanınır. Heç kəs mülkiyyət hüququndan məhrum edilə bilməz və həmin hüquqların məhdudlaşdırılması yolverilməzdir. Dövlət tərəfindən ictimai ehtiyaclar üçün şəxsi əmlakın alınmasına yalnız qanun əsasında və mülkiyyətçinin razılığı ilə onun dəyəri tam ödənilməklə yol verilir.

Dövlət orqanlarının, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, digər hüquqi və ya ayrı-ayrı şəxslərin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində şəxsiyyətə dəymiş maddi və mənəvi zərər qanuna müvafiq olaraq onların hesabına ödənilir".

Qazaxıstan Respublikası Konstitusiyasının 6-cı maddəsində bildirilir: "Qazaxıstan Respublikasında dövlət mülkiyyəti və xüsusi mülkiyyət bərabər qaydada tanınır və müdafiə olunur.

Mülkiyyətdən istifadə eyni zamanda ictimai rifaha xidmət etməlidir. Mülkiyyətin subyekt və obyektləri, mülkiyyətçilərin öz hüquqlarının həyata keçirilməsinin həcmi və hüdudları, onların müdafiəsinin təminatı qanunla müəyyən olunur.

Torpaq və onun təki, su obyektləri, bitki və heyvanlar aləmi, digər təbii resurslar dövlət mülkiyyətindədir. Torpaq həmçinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada, şərtlər daxilində və hədlərdə xüsusi mülkiyyətdə ola bilər".

"Qazaxıstan Respublikası vətəndaşlarının xüsusi mülkiyyətində qanuni yolla əldə edilmiş istənilən əmlak ola bilər.

Mülkiyyətə, o cümlədən vərəsəlik hüququna qanunla təminat verilir.

Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan əmlakından məhrum edilə bilməz. Müstəsna hallarda qanunla müəyyən olunmuş qaydada dəyəri tam ödənilmək şərti ilə əmlakın dövlət ehtiyacları üçün məcburi özgəninkiləşdirilməsinə yol verilə bilər.

Hər kəs sərbəst surətdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər, qanuni sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı öz əmlakından sərbəst surətdə istifadə edə bilər. İnhisarçılıq fəaliyyəti qanunla tənzimlənir və məhdudlaşdırılır. Vəcdansız rəqabət qadağan edilir" (Qazaxıstan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsi).

Ukrayna Konstitusiyasının 22-ci və 55-ci maddələrində insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına, həmçinin bu hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsinə təminat verilir.

Ukrayna Konstitusiyasının 41-ci maddəsinin 3, 4 və 5-ci hissələrinə görə, "heç kəs hüquqa zidd olaraq mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz. Xüsusi mülkiyyət hüququ toxunulmazdır.

Yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada əvvəlcədən və tam edilmiş ödənişdən sonra xüsusi mülkiyyət obyektlərinin ictimai zərurət naminə məcburi özgəninkiləşdirilməsinə yol verilə bilər.

Yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada məhkəmənin qərarı ilə əmlak müsadirəsi tətbiq edilə bilər".

Qırğızıstan Respublikası Konstitusiyasının 15-ci maddəsində bunlar qeyd olunmuşdur: "Qırğızıstan Respublikasında xüsusi mülkiyyət, dövlət və bələdiyyə mülkiyyəti, habelə mülkiyyətin digər formaları bərabər surətdə tanınır və onların bərabər surətdə müdafiəsinə təminat verilir.

Mülkiyyət toxunulmazdır. Heç kəs özbaşına öz əmlakından məhrum edilə bilməz. Vərəsəlik hüququna təminat verilir.

Mülkiyyətçinin iradəsinə zidd olaraq əmlakın məcburi surətdə alınmasına yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada məhkəmə qərarı ilə yol verilir.

Qanunla müəyyən olunmuş hallarda məhkəmənin qərarı ilə dövlət və ictimai ehtiyaclar üçün əmlakın alınmasına qabaqcadan onun dəyərini və özgəninkiləşdirmə nəticəsində dəymiş başqa zərərləri ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

Qırğızıstan Respublikası öz vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərin mülkiyyətini, eləcə də xarici ölkələrin ərazisində olan öz mülkiyyətini qoruyur.

Tarixi-mədəni əhəmiyyətə malik abidələr, memarlıq və arxeoloji obyektlər dövlət mülkiyyətindədir və xüsusi mühafizə olunur".

Estoniya Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində göstərilir: "Hər kəsin mülkiyyəti toxunulmazdır və bərabər müdafiə olunur. Mülkiyyətçinin razılığı olmadan ümumi maraqlar naminə mülkiyyət yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada əvəzi dərhal və ədalətli ödənilmək şərti ilə özgəninkiləşdirilə bilər. Razılığı olmadan əmlakı özgəninkiləşdirilmiş hər kəsin məhkəməyə müraciət etmək və əmlakın özgəninkiləşdirilməsindən, kompensasiyadan və ya onun məbləğindən şikayət vermək hüququ vardır.

Hər kəs öz əmlakı üzərində sahiblik, ondan istifadə və onun üzərində sərəncam vermək hüququna malikdir. Məhdudiyyət qanunla müəyyən edilir. Əmlakdan ümumi maraqlar əleyhinə istifadə olunmamalıdır.

Ümumi maraqlar naminə qanunla yalnız Estoniya vətəndaşlarının, bəzi kateqoriya hüquqi şəxslərin, yerli özünüidarə orqanlarının və ya Estoniya dövlətinin əldə edə biləcəkləri əmlakın növləri müəyyən oluna bilər".

Litva Respublikası Konstitusiyasının 23-cü maddəsinə əsasən, "mülkiyyət toxunulmazdır.

Mülkiyyət hüququ qanunla mühafizə olunur.

İctimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin alınmasına yalnız qanunla müəyyən edilmiş qaydada dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilir".

Latviya Respublikası Konstitusiyasının 105-ci maddəsində deyilir: "Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. Mülkiyyətdən cəmiyyətin mənafeyinə zidd istifadə etmək olmaz. Mülkiyyət hüququ yalnız qanunla məhdudlaşa bilər. Cəmiyyətin mənafeyi naminə mülkiyyətin məcburi qaydada alınmasına yalnız istisna hallarda ayrıca qanun əsasında əvəzini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilir".

Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı bəzi digər xarici ölkələrin qanunvericilik aktlarına nəzər yetirək. 146 maddədən ibarət olan 23 may 1949-cu il tarixli Almaniya Federativ Respublikası Konstitusiyasının 14-cü maddəsində deyilir: "Mülkiyyətə və vərəsəlik hüququna təminat verilir. Onların məzmunu və həddi qanunla müəyyən edilir.

Mülkiyyətdən istifadə eyni zamanda ümumi rifaha xidmət etməlidir.

Yalnız ümumi rifah məqsədilə mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yol verilir. O, ancaq əvəzinin ödənilməsini tənzimləyən qanun əsasında həyata keçirilə bilər. Əvəzinin ödənilməsi cəmiyyətin və maraqlarına toxunulan şəxslərin mənafeyi nəzərə alınmaqla ədalətli hesablama nəticəsində müəyyən edilir. Ödənilən əvəzin miqdarı ilə bağlı mübahisə olduqda məhkəməyə müraciət edilə bilər" [17].

7 noyabr 1982-ci il tarixli Türkiyə Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinə əsasən, "hər kəs mülkiyyət hüququna və vərəsəlik hüququna malikdir. Bu hüquqlar yalnız qanuna müvafiq olaraq ictimai maraqlar naminə məhdudlaşdırıla bilər. Mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi ictimai maraqlara zidd olmamalıdır".

Türkiyə Respublikası Konstitusiyasının 46-cı maddəsi mülkiyyət hüququnun müdafiəsinə həsr olunmuşdur. Həmin maddəyə uyğun olaraq "dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız onun dəyərini qabaqcadan və tam ödəmək şərti ilə yol verilir" [18].

22 dekabr 1947-ci il tarixdə qəbul olunaraq 1 yanvar 1948-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş, özündə 139 maddəni birləşdirən İtaliya Konstitusiyasının (hal-hazırda kimi bu Konstitusiyaya 15 dəfə əlavə və dəyişiklik edilmişdir) 42-ci maddəsində deyilir: "Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti və xüsusi mülkiyyət növündə ola bilər. İqtisadi rifahlar dövlətə, cəmiyyətə və ya xüsusi şəxslərə məxsusdur. Xüsusi mülkiyyət tanınır və ona qanunla təminat verilir. Xüsusi mülkiyyətin sosial funksiyasının təmin edilməsi və hamı üçün əlverişli olması məqsədi ilə onun əldə olunması, ondan istifadə və onun hüdudları qanunla müəyyən edilir. Xüsusi mülkiyyət qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda kompensasiya ödənilməsi şərti ilə ümumi maraqlar naminə özgəninkiləşdirilə bilər. Qanun və vəsiyyət üzrə vərəsəliyin qaydaları və hüdudları, həmçinin vərəsəliklə keçən əmlaka münasibətdə dövlətin hüquqları qanunla müəyyən edilir" [16].

7 dekabr 1978-ci il tarixdə qəbul olunmuş, 169 maddədən ibarət olan İspaniya Konstitusiyasının 33.1-cü maddəsinə əsasən, "xüsusi mülkiyyət hüququ və onun vərəsəlik qaydasında keçməsi tanınır. Bu hüquqların sosial funksiyası qanunlara müvafiq olaraq onların məzmununu məhdudlaşdırır. Heç kəs mülkiyyətindən və ona olan hüquqlarından məhrum edilə bilməz. Dövlət ehtiyacları və ya sosial maraqlar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada onun müvafiq dəyərini ödəmək şərti ilə yol verilə bilər" [14].

Özündə 120 maddəni birləşdirən 11 iyun 1975-ci il tarixli Yunanistan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsi mülkiyyət və onun müdafiəsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Həmin maddəyə görə, "mülkiyyət dövlət dərəfindən qorunur, amma ondan irəli gələn hüquqlar ümumi maraqların zərərinə həyata keçirilə bilməz. Heç kəs mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. İctimai ehtiyaclar üçün (belə ehtiyacların zəruriliyi lazımi qaydada sübut edilməlidir) mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada onun tam dəyərini qabaqcadan ödəmək şərti ilə yol verilə bilər. İctimai ehtiyaclar üçün özgəninkiləşdirilən mülkiyyətə görə ödənilən kompensasiyanın məbləği məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilir" [15].

Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı normalar həmçinin qeyd olunan dövlətlərin mülki məcəllələrində əks olunmuşdur.

Beləliklə, aparılmış tədqiqatlar aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir.

Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı qabaqcıl təcrübə və nailiyyətlərin üstünlüklərini qəbul etmədən heç bir ölkədə müvafiq sahə hərtərəfli və dinamik inkişaf edə bilməz. Dünya ölkələrinin əksəriyyətində mülkiyyət hüququ həm konstitusiya səviyyəsində, həm də mülki məcəllə səviyyəsində müdafiə olunur. Bəzi ölkələrdə isə mülkiyyət hüququ qeyd olunanlardan başqa, həm də ayrıca qəbul edilmiş qanun səviyyəsində müdafiə olunur. Məsələn, Özbəkistan Respublikasında xüsusi mülkiyyətin müdafiəsi və mülkiyyətçilərin hüquqlarının təminatı sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsi məqsədilə, 24 sentyabr 2012-ci il tarixdə 29 maddədən ibarət olan "Xüsusi mülkiyyətin müdafiəsi və mülkiyyətçilərin hüquqlarının təminatları haqqında" ayrıca Qanun qəbul edilmişdir. Fikrimiz-

sə, analoji Qanunun Azərbaycan Respublikasında da qəbul edilməsi məqsəduyğun olardı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Гаджиев Х.И.Ф. Толкование норм конституции и закона конституционными судами. Баку: Озан, 2002, 168 с.

2. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/

3. Конституция Туркменистана от 18 мая 1992 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25 сентября 2020 года). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31337929#pos=6;-106

4. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 8 февраля 2021 года). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30433237#pos=5;-106

5. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

6. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22 ноября 2018 года). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931#pos=378;-54

7. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22 мая 2016 года).

8. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23 марта 2019 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029

9. Конституция Украины от 28 июня 1996 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 3 сентября 2019 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30391155#pos=935;-58

10. Конституция Кыргызской Республики от 11 апреля 2021 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34355174#pos=249;-44

11. Конституция Эстонской Республики от 28 июня 1992 года. <https://www.president.ee/ru/republic-of-estonia/constitution-of-the-republic-of-estonia/>

12. Конституция Литовской Республики от 25 октября 1992 года. <https://worldconstitutions.ru/?p=115&attempt=1>

13. Конституция Латвийской Республики от 6 июля 1993 года. <https://pribalt.info/content/satversme>

14. Конституция Испании от 7 декабря 1978 года.
<https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf>

15. Конституция Греческой Республики от 11 июня 1975 года.
<https://legalns.com/download/books/cons/greece.pdf>

16. Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года. <https://legalns.com/download/books/cons/italy.pdf>

17. Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 года. <http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/germany.htm>

18. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Kabul Tarihi 7.11.1982 (Kanun No.: 2709). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

X Ü L A S Ə

Məqalədə göstərilir ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətində mülkiyyət hüququ həm konstitusiya səviyyəsində, həm də mülki məcəllə səviyyəsində müdafiə olunur. Bəzi ölkələrdə isə mülkiyyət hüququ qeyd olunanlardan başqa, həm də ayrıca qəbul edilmiş qanun səviyyəsində müdafiə olunur.

Фараджова Гандаб
Диссертант Института Права и Прав Человека НАНА
Член Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики

Защита прав собственности в практике зарубежных стран

Р Е З Ю М Е

В статье отмечается, что в большинстве стран права собственности защищены как на конституционном уровне, так и на уровне отраслевого гражданского законодательства. В некоторых

странах, помимо вышеперечисленного, права собственности защищены на уровне отдельного закона.

Farajova Qandab
Dissertator of the Institute of Law and Human Rights
of the Azerbaijan National Academy of Sciences,
Member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan

Protection of property rights in the practice of foreign countries

S U M M A R Y

The article states that in most countries, property rights are protected both at the constitutional level and at the level of the civil code. In some countries, in addition to the above, property rights are protected at the level of a separate law.

Фирудин МОВСУМОВ

преподаватель кафедры криминалистики и судебной
экспертизы Бакинского Государственного Университета

КОНТРОЛЬ КАЧЕСТВА СУДЕБНЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

Açar sözlər: keyfiyyət, məhkəmə ekspertizası, sübutlar, ekspert, keyfiyyətə nəzarət, idarəetmə, normative-hüquqi tənzimləmə

Ключевые слова: качество, судебная экспертиза, доказательства, эксперт, контроль качества, управление, нормативно-правовое регулирование

Keywords: quality, forensic examination, evidence, expert, quality control, management, legal regulation.

Когда в суде представляется доказательство, которое может иметь решающее значение для обеспечения обвинительного приговора, судья и присяжные хотят быть уверены, что оно действительно имеет отношение к преступлению. Единственный способ выполнить это требование – сделать понятие качества центральным во всем, что следователь делает с доказательствами, от их сбора до представления в суде. Основная цель контроля качества судебных доказательств предлагать безопасные и эффективные услуги. В судебной экспертизе качество доказательств важно, так как, если в суд не будут представлены первоклассные доказательства, виновные могут остаться безнаказанными, или, в равной степени, невиновный человек может лишиться свободы.

Термины «контроль качества» (QC) и «обеспечение качества» (QA) часто используются как синонимы. Более того, их значения могут отличаться от места к месту и от разных видов деятельности. Проще говоря, QC охватывает все различные действия, выполняемые для выполнения требований к качеству продукта или услуги. В судебной экспертизе это может покры-

вать необходимость запуска контрольных образцов при проведении анализа ДНК или ведения записей о том, что именно было сделано при микроскопическом исследовании образца волос. Термин QA является более широким, охватывает всю систему работы с доказательствами и включает такие вопросы, как обучение и квалификация персонала, а также лабораторная среда. Нельзя разумно сказать, что неорганизованная лаборатория без четкой системы подчинения обеспечивает хорошее обеспечение качества. В этой статье термин QA / QC будет использоваться для обозначения всех аспектов качества судебной экспертизы.

Идея качества зародилась у средневековых мастеров, которые объединились в гильдии, посвятившие себя производству продукции высокого стандарта. Продукция, соответствующая стандартам качества инспекционной комиссии, получает специальный знак качества. Мастера начали добавлять собственные знаки качества к своей продукции, чтобы защитить свою репутацию и стандарты. Покупатели, купившие продукцию с отметками инспекции и мастеров, были уверены в качестве своей покупки. В двадцатом веке, понятие качества было расширено, включив в него гораздо больше продуктов и услуг, в том числе судебную экспертизу. Средневековые знаки качества превратились в более общее представление о стандартах, которые представляют собой процедуры, метрики (измерения), поведение или все, что необходимо в конкретной деятельности, чтобы гарантировать качественный результат.

Стандарты варьируются от места к месту, поэтому необходима какая-то международная ссылка. В конце концов, результат ДНК-идентификации не должен зависеть от страны или лаборатории, где это было сделано. При повторной экспертизе или проведении исследования в другой лаборатории, может просто запутать ситуацию, если вторая лаборатория следует другой процедуре, чем первая. Серия 9000 ISO (Международная организация по стандартизации) представляет собой набор международных стандартов по менеджменту качества и обеспечению / контролю качества, который был установлен в 1987 году постоянно обновляется и пересматривается. Лаборатория судебной экспертизы может быть аккредитованна по стандар-

ту ISO 17025, что свидетельствует о качестве ее работы. Еще одна важная идея повышения качества – сравнительный анализ. Это включает в себя поиск эталонного теста, примера передовой практики или лучшего способа что-то сделать, а также сравнение текущей практики с эталоном. Качество – это постоянно развивающаяся концепция, и перед организациями и отдельными лицами постоянно ставятся задачи по достижению еще более высоких стандартов.

В науке методы и оборудование постоянно меняются, и лаборатории и их персонал должны идти в ногу со временем и адаптироваться. Для расследования преступлений это может быть только хорошо, поскольку означает повышение доверия суда к представленным доказательствам.

В контексте судебной экспертизы QC / QA охватывает научные, правовые и этические аспекты работы как экспертов, так и сотрудников следственных органов на месте преступления. Судебная экспертиза включает в себя множество различных дисциплин, от психологии и химии до инженерии и финансов. Однако, независимо от характера доказательства, первостепенное значение имеет его сохранение от порчи или загрязнения, в частности, в отношении уязвимости следов. Защитная одежда на месте происшествия и ограниченный доступ могут помочь сохранить имеющиеся доказательства. После этого необходима надлежащая и надежная упаковка. Попав в лабораторию, доказательства должны храниться надлежащим образом, что может включать охлаждение или защиту от влаги, и их нельзя оставлять без присмотра или незащищенными в случае взлома или кражи.

Когда дело доходит до лабораторного исследования доказательств, необходимо соблюдать Стандартные операционные процедуры (СОП) и Стандартные методы (СМ). Это письменные инструкции о том, как выполнить данную задачу, используя правильно испытанные и проверенные методы. Эти СОП и СМ со временем будут меняться по мере появления новых методов и оборудования. и появляются доказательства. Суд по праву не обрадуется, обнаружив, что судебная лаборатория все еще проводит, например, анализы отпечатков пальцев по методу 1950-х годов.

В лаборатории судебной экспертизы используется широкий спектр оборудования, включая спектрометры, микроскопы, камеры и газовые хроматографы. Важной частью ОК / КК является обеспечение правильного использования всего этого оборудования персоналом, прошедшим надлежащую подготовку. Оборудование также должно быть правильно и регулярно откалибровано, то есть работать с эталонными образцами, чтобы гарантировать его правильную работу. Его также необходимо регулярно обслуживать и заменять или обновлять в случае возникновения неисправностей.

Стандарты качества применимы к людям, работающим в судебно-экспертной лаборатории, в той же мере, если не больше, в отношении оборудования и методов, которые они используют. Во-первых, человек должен иметь соответствующую научную квалификацию для работы. Требования могут быть разными, но у каждого человека должно быть письменное описание должностных обязанностей, включая его обязанности и необходимые навыки. Заведующий лабораторией должен иметь опыт судебной экспертизы в течение нескольких лет. Технические специалисты должны иметь квалификацию, соответствующую типу выполняемой ими работы. Каждую работу необходимо контролировать и проверять как изнутри, так и за ее пределами. Поскольку судебная экспертиза – это очень быстро развивающаяся дисциплина, важно, чтобы было предусмотрено непрерывное образование для всех, кто работает в лаборатории. Это может включать в себя возможность получить более высокую степень и, безусловно, будет включать время от времени прохождение курсов для изучения новых методов и изучение профессиональной литературы для повышения осведомленности о разработках. Кроме того, важная часть профессиональной криминалистики – это быть готовым к даче показаний в суде. Это может включать в себя жестокий перекрестный допрос, и эксперт должен быть достаточно объективным и уверенным, чтобы защищать свое заключение, а также сделать детали доступными для судьи и присяжных.

Каждый, кто работает в лаборатории судебной экспертизы, должен делать все возможное, чтобы использовать научный, объективный подход к своей работе, как и в любой другой лабо-

ратории. Это означает быть беспристрастным, готовым к повторению экспериментов, использовать контрольные и эталонные образцы, а также вести точный учет выполненных процедур и полученных результатов. Помимо этого, к судебным экспертам предъявляются особые требования, касающиеся этических и юридических аспектов работы. Возможно, наиболее важным требованием здесь является осознание важности цепочки хранения доказательств. Это означает, что суду должно быть ясно, что именно произошло с доказательствами с момента их сбора до их представления в зале суда. Только при наличии непрерывной цепочки доказательств судья может быть уверен в их значимости для расследуемого преступления.

Необходимо не только надлежащим образом обращаться с самими доказательствами и постоянно учитывать их, но также необходимо вести тщательный учет всех исследований, проводимых с ними. Когда-то это было написано от руки. Однако сейчас существует множество компьютеризированных лабораторных систем обработки информации. Лаборатория судебной экспертизы должна использовать признанную и приемлемую систему, и весь персонал должен быть обучен ее правильному использованию.

Люди, которые выбирают работу в области судебной экспертизы, обычно делают это, потому что они заинтересованы в том, чтобы помочь раскрыть преступления и увидеть свершение правосудия. Тем не менее, следователь может потерять доказательства, совершить ошибки, возможно, в условиях стресса или от рабочей нагрузки. Система QA / QC должна позволять быстрое обнаружение и исправление такого рода инцидентов.

Лаборатории, занимающиеся судебной экспертизой, могут подать заявку на аккредитацию независимой третьей стороной, что также рассматривается как важная часть QA / QC. В США эта аккредитация проводится Американским обществом директоров лабораторий по борьбе с преступностью через Совет по аккредитации лабораторий. Удовлетворительная оценка и инспекция на месте организации, персонала и оборудования лаборатории могут привести к аккредитации. После этого полная повторная проверка будет проводиться каждые пять лет. Многие лаборатории были аккредитованы таким образом, и

аналогичные схемы применяются в других частях мира. Судебная экспертиза не может стоять на месте, когда дело касается качества; дисциплина всегда должна стремиться к совершенствованию.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Хазиев Ш.Н. Вопросы судебной экспертизы в деятельности Европейского суда по правам человека

2. Brants and S. Field

3. Кодекс поведения судебных экспертов, разработанный на уровне ENFSI, «КОДЕКС ПОВЕДЕНИЯ» (BRDGEN- 003 / 16.6 / 2005)

4. Cătălin Grigoraș, Судебная экспертиза в Европе и Практика ЕСПЧ, Симпозиум по связи, «Новинки в области судебной экспертизы, уголовного права и уголовного процесса», организованный Румынской ассоциацией по судебной экспертизе, Бухарест, 2009

5. Европейская комиссия за эффективность правосудия, Европейские судебные системы, эффективность и качество правосудия, CEPEJ Studies No.18, Издание Совета Европы, Издательские издания 2012 www.coe.int/cepej.

Р Е З Ю М Е

В статье рассмотрены особенности качества доказательств в судебной экспертизе как средства контроля ее качества на современном этапе развития экспертных услуг. Проанализировано нормативно-правовое и методическое регулирование проведения экспертизы, и выявлены проблемные аспекты в ее регулировании. Исследованы толкования понятия «качество», «контроль качества» и «обеспечение качества». Рассмотрена функция контроля качества судебных доказательств. Выявлены проблемные моменты организации и проведения экспертизы качества на современном этапе развития судебной экспертизы.

Movsumov Firudin
teacher of the Department of Criminalistics
and forensics Baku State University

S U M M A R Y

The article discusses the features of the examination of the quality of evidence as a means of controlling its quality at the present stage of development of expert services. Analyzed the legal and methodological regulation of the examination, and identified problematic aspects in its regulation. Interpretations of the concepts "quality", "quality control" and "quality assurance" have been investigated. The function of quality control of forensic evidence is considered. The problematic aspects of organizing and conducting quality examination at the present stage of development of forensic examination have been identified.

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA HƏYATA KEÇİRİLƏN KONSTITUSİON MƏHKƏMƏ- HÜQUQ İSLAHATLARININ ƏSAS MƏRHƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: Konstitusion məhkəmə-hüquq islahatları, konstitusiyaya nəzarəti, hüquqi dövlət, məhkəmə hakimiyyəti, məhkəmə sistemi, hakimiyyət bölgüsü, konstitusiyanın aliliyi.

Ключевые слова: Конституционные судебно-правовые реформы, конституционный контроль, правовое государство, судебная власть, судебная система, разделение властей, верховенство конституции.

Keywords: constitutional judicial reforms, constitutional control, rule of law, judiciary, judicial system, separation of powers, supremacy of the constitution.

Azərbaycan Respublikasında sözün əsl mənasında demokratik dəyərlərə əsaslanan hüquq sisteminin formalaşdırılması insanların hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməyə, azad, müstəqil ədalət mühakiməsinin bərqərar olmasına yönəlmiş məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən məhkəmə hüquq islahatlarını şərti olaraq aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar.

1991-ci il 18 oktyabrda qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktı ilə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan etsə də, SSRİ-dən miras qalmış hüquq sistemi və qanunlar hüquqi və demokratik cəmiyyət quruculuğuna, qanunun aliliyinin təmin olunmasına, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat vermirdi. Cəmiyyətin gələcək inkişafı hüquq sahəsində islahatların həyata keçirilməsini, tamamilə ye-

ni mütərəqqi və demokratik dəyərlərə əsaslanan hüquq və məhkəmə sisteminin, qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını tələb edirdi. [1]

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə məhkəmə-hüquq islahatının birinci mərhələsi başlamışdır. Konstitusiyanın qəbulu Azərbaycanda demokratik quruluşun və hüquqi dövlətin möhkəm təməlini qoymuş, hüquqi islahatların aparılmasına zəmin yaratmışdır. Konstitusiyada demokratik cəmiyyətin qurulması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün bütün müdələrlər öz əksini tapdı. Bu inkişafın əsas komponenti aşkar və səmərəli ədalət mühakiməsinin yaradılması məqsədi ilə olan məhkəmə-hüquq sisteminin islahatıdır. Əsas qanun gələcək məhkəmə-hüquq islahatlarının keçirilməsini, ölkəmizin məhkəmə-hüquq sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə yenidən qurulmasını şərtləndirdi. Eyni zamanda, ədliyyə orqanlarının, məhkəmələrin və prokurorluğun fəaliyyətinin yeni tələblər səviyyəsində qurulmasında həlledici rol oynadı, sadalanan sahələrdə şəffaflığı, demokratiyanın mühüm göstəricisi olan insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı şəkildə müdafiəsini, vətəndaşlara xidmətin ən müasir standartlara uyğunlaşdırılmasını reallaşdırdı.

Hüquqi islahatların həyata keçirilməsi məqsədilə ölkə Prezidentinin 1996-cı il 21 fevral tarixli Sərəncamı ilə Hüquqi İslahat Komissiyası yaradılmış, hüquqi dövlət quruculuğunda məhkəmə hakimiyyətinin rolu nəzərə alınmaqla “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi və Məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsinə dair tədbirlər barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 01 dekabr tarixli 30 nömrəli Fərmanı ilə dövlət başçısı yanında Məhkəmə-Hüquq Şurası yaradılmışdır. Məhkəmə sistemi islahatının konsepsiyası aşağıdakı əsas məqsəd və vəzifələri müəyyən etmişdir. Hüquqi dövlət çərçivəsində məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi, vətəndaşların məhkəməyə ədalətli araşdırma üçün müraciət etmək hüququnun təmin edilməsi, peşəkar hüquqi yardım almaq imkanı, məhkəmə qərarlarından şikayət vermək hüququnun həyata keçirilməsi və s. [8]

Hüquqi İslahat Komissiyası tərəfindən hazırlanmış “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında”, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında”, “Məhkəmə nəzarətçiləri və məhkəmə icraçıları haqqında”, Məh-

kəmə qərarlarının icrası haqqında”, “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında”, “Prokurorluq haqqında”, “Polis haqqında”, “Əməliyyat-axtarış tədbirləri haqqında” və digər qanunlar ölkəmizdə məhkəmə-hüquq islahatları sahəsində atılan ilk, lakin çox vacib addım olmaqla müstəqil məhkəmə sisteminin yaradılmasına və fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır, konstitusiya nəzarəti ideyasını formalaşdırır.

Bu islahatlardan sonra ölkəmizdə birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyalı üçpilləli məhkəmə sistemi formalaşır. Yeni məhkəmə quruluşu işlərə birinci instansiya məhkəmələrində baxılmasına, onların hüquqa və fakta görə apellyasiya qaydasında yenidən baxılmasına, daha sonra isə məhkəmə qərarlarına hüquqa görə kassasiya qaydasında yoxlanılmasına imkan yaradır. Bu isə, öz növbəsində birinci instansiya məhkəməsinin buraxdığı səhvlərin yuxarı məhkəmə instansiyalarında aradan qaldırılmasına, işlərin mahiyyətə və prosessual baxımdan düzgün və obyektiv həll edilməsinə, süründürməçiliyin aradan qaldırılmasına, köhnə sistemdən miras qalmış nəzarət instansiyasından imtina edilməsinə zəmin yaradır. [7, s. 446]

Məhkəmə qərarlarının qanuniliyi üzərində prokuror nəzarətinin aradan qaldırılması, prokurorun məhkəmədə yalnız tərəf kimi iştirak etməsi, ittiham tərəfi ilə müdafiə tərəfi arasındakı tarazlığın bərpa edilməsi və onların məhkəmə prosesində bərabər hüquqlara malik olması, məhkəmə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi, məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinin qadağan edilməsi, məhkəmə icraatında qeyri-prosessual münasibətlərə yol verilməməsi və bu kimi yeni müddəalar məhkəmə-hüquq sisteminə ilk dəfə tətbiq edilir.

Məhkəmə icraatının istənilən mərhələsində hər kəsin müdafiə və yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ təmin olunur. Hüquqi yardıma ehtiyacı olan aztəminatlı şəxslərə hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir. Hər kəsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ yaranır.

Ölkəmizdə aparılan hüquq islahatlarının mühüm tərkib hissəsi olaraq dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədilə 2001-ci ildə qeyri-məhkəmə müdafiə mexanizmi olan yeni

institut Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) institutu yaradılır. Qanunvericilik tədbirləri çərçivəsində yeni hüquq sisteminin fəaliyyət göstərməsi üçün Cinayət, Cinayət-Prosessual, Mülki, Mülki Prosesual Məcəllələr, Əmək, Ailə, İnzibati Xətalər, Gömrük, Vergi və digər Məcəllələri, "Notariat haqqında", "Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında", "Təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında", "Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında" və digər qanunlar qəbul edilir.

Beləliklə, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatının birinci mərhələsində demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni üçpilləli məhkəmə sistemi, konstitusiya nəzarəti, insan hüquqları üzrə müvəkkil kimi yeni təsisatlar yaradılır, hüquq-mühafizə fəaliyyəti təkmilləşdirilir, qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti genişlənilir, insan hüquqlarının təmini sahəsində effektiv müdafiə mexanizmləri formalaşdırılır. Beynəlxalq prinsiplərə və müasir tələblərə uyğun mütərəqqi qanunlar və məəcəllələr qəbul edilir.

Ölkəmizin sürətli sosial-iqtisadi inkişafı və beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq qurması, Avropa Şurasına üzvlüyə qəbuldan sonra Avropa hüquq məkanına daxil olması ölkəmizin Konstitusiyasına, bir sıra qanunvericilik aktlarına müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində yeni qanunların qəbulu, onları həyata keçirəcək yeni institutların təsis, məhkəmə və digər aidiyyəti orqanların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, qanunların tətbiqində yaranan bəzi problemlər, hüquqi maarifləndirmə işinin gücləndirilməsi və müasirləşdirilməsi zərurətini doğurur və məhkəmə islahatının davam etdirilməsini şərtləndirir. Bununla da 2004-cü ilin dekabr ayından etibarən məhkəmə-hüquq islahatlarının ikinci mərhələsi başlanmışdır.

Demokratik hüquqi dövlət quruculuğu prosesi hazırda Heydər Əliyev dövlətçilik ənənələrinin davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir. Ölkəmizdə baş verən sürətli sosial-iqtisadi inkişafı nəzərə alaraq, Avropanın siyasi, iqtisadi və hüquq məkanına inteqrasiyanı dövlət si-

yasətinin prioritetləri sırasına qaldıraraq demokratik cəmiyyətlərə xas məhkəmə-hüquq sisteminin fəaliyyətinə, insan hüquqlarının etibarlı müdafiəsinə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti mühüm təşəbbüslərlə çıxış edir. Belə ki, hüquq sisteminin və ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qanunverçilik və institusional islahatlar daha da dərinləşdirilir. Praktiki tədbirlərin dairəsi isə genişləndirilir. Ədalət mühakiməsinin inkişafında keyfiyyətə yeni dəyişikliklər baş verir. [12]

Bu məqsədlə məhkəmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üzrə Azərbaycan-Avropa Şurası birgə işçi qrupu yaradılır, hakimlərin müstəqilliyi, seçilməsi, təyin edilməsi, ixtisasının artırılması və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi məsələləri üzrə müvafiq Fəaliyyət Planı hazırlanır. Avropa Şurası ekspertlərinin iştirakı ilə bir sıra normativ hüquqi sənədlər hazırlanır, məhkəmələrin işinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunur, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsaslı dəyişikliklər edilir.

Yeni qanunvericiliyə görə hakimlərin özünüidarə orqanı kimi nəzərdə tutulan və demokratik əsaslarla formalaşdırılan Məhkəmə-Hüquq Şurası ölkəmizdə məhkəmə sisteminin təşkilini təmin edir, vakant hakim vəzifələrinə namizədlərin seçilməsinin təşkili, hakimlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, vəzifədə irəli çəkilməsi, intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi, habelə məhkəmələr və hakimlərlə bağlı digər məsələləri səlahiyyəti daxilində həll edir. [5, s. 133]

Hakimlərin Seçki Komitəsi haqqında Əsasnamə, vakant hakim vəzifələrinə namizədlərin seçilməsi qaydaları təsdiq edilir, ölkəmizdə ilk dəfə olaraq əsasən hakimlərdən, habelə, prokurorluq, vəkillik, müvafiq icra hakimiyyəti və qanunvericilik orqanının nümayəndələrindən və hüquqşünas-alimlərdən ibarət Hakimlərin Seçki Komitəsi yaradılır. Hakimlərin Seçki Komitəsi vakant hakim vəzifələrini tutmaq istəyən şəxslərin sənədlərini toplayır, bu şəxslərə hakim peşəsinə yiyələnmək üçün şəffaf surətdə yazılı və şifahi imtahan təşkil edir, hakim vəzifəsinə namizədləri ilkin uzunmüddətli tədris kurslarına cəlb edir, müsahibə yolu ilə onların peşə yararlılığını müəyyən edir. Hakimlərin səlahiyyət müddəti son yaş həddinə – 65 yaşınadək uzadılır. [13]

2005-ci ilin sentyabr ayından yeni hakimlərin seçilməsi prosesi başlanır və bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edilir. İmtahan prosesi onlar tərəfindən müsbət qiymətləndirilir, imtahanın açıq və şəffaf keçirildiyi qeyd edilir.

Məhkəmə-hüquq islahatlarının ikinci mərhələsi məhkəmələrin müstəqilliyinin gücləndirilməsi, məhkəmələrin fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsi, hakimlərin seçim prosedurunun yeni prinsiplər əsasında müəyyən edilməsi, fəaliyyətlərində sui-istifadəyə yol vermiş hakimlər barədə intizam məsuliyyətinin gücləndirilməsi, məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarə funksiyalarını həyata keçirən mahiyyətə yeni Məhkəmə-Hüquq Şurasının təşkil edilməsi, vakant hakim vəzifələrinə namizədlərin seçilməsi prosesini həyata keçirən yeni qurumun – Hakimlərin Seçki Komitəsinin yaradılması məsələlərini əhatə edərək hüquq sisteminin müasirləşdirilməsinə zəmin yaradır.

Məhkəmə-hüquq islahatlarının məntiqi davamı kimi “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2006-cı il 19 yanvar tarixli 352 nömrəli Fərmanı məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu Fərmanla məhkəmə islahatlarının üçüncü mərhələsi başlanmışdır. [4]

Məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinin növbəti mərhələsinin başlıca məqsədi regionların sosial-iqtisadi inkişafı şəraitində əhalinin hüquq institutlarına və hüquqi yardıma tələbatının ödənilməsi üçün regionlarda yeni apellyasiya və iqtisad məhkəmələrinin yaradılması, vətəndaşların narazılıqlarına səbəb olan sui-istifadəyə, süründürməçilik, korrupsiya hallarının və digər nöqsanların aradan qaldırılması, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin, məhkəmə qərarlarının icra vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və vətəndaşların məhkəmələrə inamının artırılması, məhkəmələrə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması, yeni informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi, məhkəmə aparatlarının strukturunun və işinin daha optimal şəkildə qurulması, texniki təchizatının yüksəldilməsi, habelə digər mühüm məsələlərin həll olunmasıdır.

Fərmana əsasən vətəndaşların məhkəmələrə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması, məhkəmələrdə süründürməçilik və digər hüquq pozuntuları hallarının aradan qaldırılması, hakimlərin iş yükünün azaldılması, məhkəmələrin yeni informasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsinə dair müəyyən edilmiş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün regionların inkişafı nəzərə alınmaqla Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Şəki və Şirvan şəhərlərində regional Apellyasiya və yerli iqtisad məhkəmələri, Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə təşkil edilmişdir. [4]

Regionlarda hüquq infrastrukturunun inkişafı ilə əlaqədar yeni məhkəmələrin yaradılmasını nəzərə alaraq Respublika Prokurorluğuna məhkəmələrdə dövlət ittihamının müdafiəsi işinin təşkilində müvafiq dəyişikliklər etmək, Vəkillər Kollegiyasına vəkillərin sayını və regionlarda əhaliyə göstərilən hüquqi yardımın səmərəliliyini artırılmaq üçün tədbirlər görmək, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, apelyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmək və onu məhkəmə təcrübəsindən istifadə etmək tövsiyə edilir. Bununla regionlarda yeni məhkəmələrin yaradılması hakimlərin, vəkillərin və prokurorluq orqanları əməkdaşlarının sayının artmasına və vəkilliyin fəallaşmasına gətirib çıxaracaq, rayonlarda yaşayan əhalinin hüquqi yardımdan istifadə imkanlarını asanlaşdırmaqla onların hüquq institutlarına olan ehtiyacını ödəyəcək. Başqa sözlə, hüquqşünasların regionlara axını nəzərdə tutulur və aparılan məhkəmə-hüquq islahatları regionların iqtisadi inkişafına təkan verən amillərdən birinə çevriləcək.

Ədliyyə Akademiyasının yaradılması hüquqi maarifləndirmənin təşkilinə təkan vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə-hüquq islahatlarının tərkib hissəsi kimi ötən illər ərzində ölkəmiz insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən nüfuzlu beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığı inkişaf etdirmiş, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində 50-dən çox beynəlxalq sənədə tərəfdar çıxmış və bu sahədə beynəlxalq öhdəliklərin həyata keçirilməsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Hazırda Azərbaycanın yaşadığı yeni inkişaf mərhələsi insan hüquqlarının müdafiəsi və demokratik hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində aparılan ardıcıl islahatların davam etdirilməsini şərtləndirir. Qarşıdan gələn illər üçün Azərbaycan Respub-

likasının normativ hüquqi aktlarının insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunun, insan hüquqlarının müdafiə mexanizmlərinin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla yeni əməkdaşlıq strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin insan hüquqlarının təminatı baxımından təkmilləşdirilməsi, elmi-analitik işlərin stimullaşdırılması, hüquqi maarifləndirmə işinin genişləndirilməsi, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi kimi vəzifələr müəyyən edilir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində görülən tədbirləri genişləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli Sərəncamı ilə Milli Fəaliyyət Planını təsdiq edilir. Beləliklə, hüquq sisteminin müasirləşməsi mərhələsi Azərbaycanın bölgələrində yeni məhkəmələrin yaradılması ilə hüquq infrastrukturunun genişləndirilməsi və müvafiq olaraq hakimlərin, prokurorların və vəkillərin sayının artırılması, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi və onun təcrübədə tətbiqi, insan hüquqlarının müdafiəsi və hüquqi maarifləndirmə sahəsində dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, hüquqşünasların peşə səviyyəsinin yüksəldilməsi, hakimlərin hüquq mühafizə orqanları işçilərinin maddi təminatlarının yaxşılaşdırılması, onların müasir informasiya texnologiyaları, yeni avadanlıq və ləvazimatlarla təmin edilməsi, məhkəmə binalarının əsaslı təmiri və yenilərinin tikilməsi və sair kimi məsələlərinin həllini müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə quruluşunu təkmilləşdirmək məqsədi ilə ikinci mərhələdə qəbul edilmiş əsas normativ-hüquqi aktlardan biri də “Məhkəmə quruluşunda bəzi dəyişikliklər və hakimlərin ümumi sayı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 9 avqust tarixli 310 nömrəli Fərmanıdır. Həmin Fərmanla Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində daxil olan məhkəmələrin hakimlərinin ümumi sayı 600 nəfər müəyyən edilmiş, bir sıra məhkəmələr ləğv edilmiş, bəzi məhkəmələrin isə adları dəyişdirilmişdir. [9]

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı şəffaflığın, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinin təmin edilməsi, müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi prosesinin sürətləndirilməsi məqsədi ilə dövlət başçısı “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin yaradılması haqqında” 2014-cü il

13 fevral tarixli 268 nömrəli Sərəncamı imzalamışdır. Sərəncamın qəbul edilməsi zamanı belə bir proqnoz verilmişdir ki, müasir texnologiyaların məhkəmələrin fəaliyyətində tətbiqi məhkəməyə müraciət imkanlarının genişlənməsinə, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində süründürməçilik və sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına, aşkarlıq və operativliyin təmin edilməsinə, məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarətin effektivliyinin artırılmasına, elektron kargüzarlığın və elektron sənəd dövriyyəsinin təmin edilməsinə xidmət edəcəkdir. [6]

Dövlət başçısının məhkəmə hüquq islahatları çərçivəsində xüsusi diqqət yetirdiyi istiqamətlər ölkədə cinayət-hüquqi siyasətin liberallaşdırılması, cəzanın humanistləşdirilməsi, cəzadan azad etmə institutunun daha geniş tətbiqi sahələridir. Cənab Prezidentin 2017-ci il 10 fevral tarixdə imzaladığı “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 2668 nömrəli Sərəncam bu sahədə mühüm sənəd olmuşdur. Sözügedən Sərəncamın preambulasında müəyyən edilmişdir ki, dövlət idarəçilik sisteminin müasirləşdirilməsi və məhkəmə-hüquq islahatları sahəsində həyata keçirilən tədbirlər penitensiar xidmətin və bütövlükdə cəzaların icrası ilə bağlı fəaliyyətin müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulmasını və səmərəli idarəetmənin təşkilini zəruri edir. [11]

İbtidai istintaq və məhkəmə icraatı zamanı böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır, o cümlədən iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətlərə görə həbs qətimkan tədbirinin geniş tətbiq edilməsi, habelə həmin cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmənin dinamikasının artması məhkumların sayının çoxalmasına və penitensiar müəssisələrin yüklənməsinə səbəb olur.

Həmin Sərəncamın icrası olaraq hazırlanmış və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyası tərəfindən təkmilləşdirilmiş qanun layihəsi dövlət başçısı tərəfindən Milli Məclisə göndərilmiş və 2017-ci il 20 oktyabr tarixdə qəbul edilmişdir. Bu qanunla Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində cinayət hüquqi siyasətin yumşaldılması ilə bağlı mühüm dəyişikliklər edilmişdir.

Ölkənin davamlı tərəqqisinin təmin edilməsi üçün bütün sahələrdə həyata keçirilən islahatlar “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 3 aprel tarixli 604 nömrəli Fərmanının qəbul edilməsini şərtləndirmişdir. Həmin Fərman məhkəmə-hüquq sisteminin inkişafında dördüncü mərhələnin başlanmasının və məhkəmə-hüquq islahatlarının davamlılığının real göstəricisidir. Fərmanın məqsədi müasir dövrün tələblərinə cavab verən, cəmiyyətdə yüksək nüfuza malik ədalət mühakiməsinin formalaşdırılması prosesinin sürətləndirilməsidir. Eyni zamanda sözügedən Fərmanda ədalət mühakiməsi mexanizmlərinin effektiv fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün hakim və məhkəmə aparatı işçilərinin sosial müdafiəsinin daha da yaxşılaşdırılmalı, müvafiq infrastrukturun yenilənməsi işlərinin davam etdirilməli, məhkəmə icraatında müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqinin üstünlüklərindən hərtərəfli istifadə edilməli olduğu vurğulanmışdır. [10]

İnzibati məhkəmələr müstəsna olaraq inzibati orqanların hərəkət və hərəkətsizlikləri, inzibati aktları ilə bağlı olan mübahisələrə, o cümlədən vergi və gömrük ödənişləri, məcburi dövlət sosial sığortada haqlarının ödənilməsi ilə bağlı yaranan mübahisələrə baxacaqdır. Bununla da sahibkarların bütün dövlət qurumları, inzibati orqanlarla mübahisələrinə bu sahədə ixtisaslaşmış vahid bir məhkəmə instansiyasında baxılmasını təmin edən institusional çərçivə yaradılacaqdır. Kommersiya məhkəmələri isə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan mülki mübahisələrə baxmaqla, bu zaman mülki prosessual normaları rəhbər tutacaqlar. Bundan əlavə, prosessual qanunvericiliyə edilən dəyişikliklər nəticəsində kommersiya məhkəmələrinin aidiyyətinə həmçinin sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin maraqlarına toxunan və hazırda rayon (şəhər) məhkəmələri tərəfindən baxılan bir sıra digər kateqoriyalara daxil olan işlər də aid ediləcəkdir. Üstəlik, ayrıca inzibati və kommersiya məhkəmələrinin yaradılması həm onlarda ixtisaslaşmanın artırılmasına şərait yaradacaq, həm də rayon (şəhər) məhkəmələrinin üzərinə düşən iş yükünün müəyyən dərəcədə azaldılmasına imkan verəcəkdir ki, bununla da bütövlükdə məhkəmə sistemində iş yükünün daha balanslaşdırılmış olmasına yardım edəcəkdir (3).

Ali Məhkəmə hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsini baxdığı işlər üzrə məhkəmə kollegiyalarının və Ali Məhkəmənin

Plenumunun qərarları, habelə Ali Məhkəmənin Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair verdiyi izahlar vasitəsilə formalaşdırır. Məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanlar müəyyən edildikdə Ali Məhkəmənin Plenumu məsələyə baxır və belə nöqsanlara yol verilməməsi üçün müvafiq izahı nəzərdə tutan qərar qəbul edir.

Ümumiyyətlə, sözügedən Fərmanda nəzərdə tutulan tədbirlər vahid bir məqsədə – ədalət mühakiməsinin nüfuzunun gücləndirilməsinə, respublikamızda digər inkişaf etmiş Avropa ölkələrində olduğu kimi, insanların məhkəmə müdafiəsi hüququna tam təminat verən müasir, etimad doğuran və yüksək nüfuza malik olan məhkəmə sisteminin inkişaf edəcəyinə əminliyi daha da artırır.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, məhkəmə hakimiyyəti, onun hüquqi dövlətdə rolu və yeri ilə bağlı əsas ideyalar ölkənin Konstitusiyasına bünövrə kimi qoyulmuş konseptual əsaslardan irəli gəlir. Ölkəmizdə baş verən sürətli sosial-iqtisadi dəyişikliklər, dövlət idarəçilik mexanizmlərinin müasirləşdirilməsi, məhkəmə-hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi, demokratik təsisatların möhkəmləndirilməsi ədliyyə sisteminin inkişafını və beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasını zəruri edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktı.

2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.

3. “Azərbaycan Respublikasında hüquqi islahatların həyata keçirilməsi, məhkəmələrin, islah-əmək müəssisələrinin və istintaq təcridxanalarının işinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 9 oktyabr tarixli 194 nömrəli Fərmanı.

4. “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2006-cı il 19 yanvar tarixli 352 nömrəli Fərmanı.

5. Cəfərov S.İ. “Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatlarının məhkəmə sisteminin inkişafına təsiri”. Məqalə. Elmi iş beynəlxalq elmi jurnal. 2021. 132-135 s.

6. Çirkin V.Y. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ, Bakı; Digesta, 2000, 742 s.

7. Əsgərov Z.A., Nəsirov E.H., İsmayılov M.İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququnun əsasları. Dərslik. Bakı: Qapp-Poliqraf, 2005, 376 s.

8. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

9. “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

10. Məmmədov R.F., İsmayılova Ə.N., Hacıyev C.M. Qanunun aliliyi və insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri. Məlumat kitabı, Bakı, Azər nəşr, 2009, 416 s.

11. Nəsirov E.H. “Dövlət hakimiyyətinin təşkilinin prinsipi kimi hakimiyyət bölgüsü prinsipinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbiti”. Məqalə. Qanun nəşriyyatı. Qanun – 2016. № 1(255). S.29-39.

12. Rainer Arnold, Jose Ignacio Martinez-Estay Editors. Rule of law, human rights and judicial control of power. Switzerland, Springer International Publishing, 2017, 444 p.

X Ü L A S Ə

Məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu olmaqla, dövlət və vətəndaşlar, vətəndaşların özləri, hüquqi şəxslər arasındakı sosial münasibətləri qanun əsasında həll etmək, qanunların konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət etmək, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını onların icra hakimiyyəti orqanları və vəzifəli şəxslərlə olan qarşılıqlı münasibətlərində müdafiə etmək, cinayətlərin təhqiqatı və əməliyyat axtarış fəaliyyəti aparılarkən vətəndaşların hüquqlarına əməl edilməsinə nəzarət etmək üçün təsis edilmişdir.

Məqalədə, Məhkəmə-hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi konsepsiyası çərçivəsində həyata keçirilən islahatların ədalət mühakiməsinin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırması ilə ümumilikdə hüquq sisteminin inkişafına mühüm təsir göstərdiyi qeyd olunur. Bu-

nun nəticəsində məhkəmə sistemində əsaslı dəyişikliklərin aparılmasına, bu sistemin daha mütərəqqi olmasına, təkmilləşməsinə və müstəqil fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradılmışdır.

Məqalədə həmçinin aparılan tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında mövcud olan məhkəmə sistemini araşdırmaq, onun anlayışını, mahiyyətini təhlil etmək, məhkəmə hakimiyyətinin digər hakimiyyət qolları ilə əlaqəsini aydınlaşdırmaq, məhkəmə-hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi konsepsiyası çərçivəsində həyata keçirilən islahatların hüquqi əhəmiyyətindən bəhs etməklə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər verilməsindən ibarətdir.

Аскерли-Сейидли Айтен
Старший консультант Аппарата Конституционного
Суда Азербайджанской Республики

Основные этапы конституционных судебно-правовых реформ, проводимых в Азербайджанской Республике в современное время

Р Е З Ю М Е

Судебная власть – это независимая ветвь власти, разрешающая социальные конфликты между государством и гражданами, самими гражданами, юридическими лицами на основе закона, контролирующая соответствие законов конституции, защищающая права и свободы граждан в их отношениях с органами исполнительной власти и должностными лицами, создан для контроля за соблюдением прав граждан при проведении оперативно-розыскных мероприятий и расследования преступлений.

В статье отмечается, что реформы, реализованные в рамках концепции совершенствования судебной системы, оказали существенное влияние на развитие правовой системы в целом, повысив качество и эффективность правосудия. В результате этого были созданы возможности для прогрессирования и независимой деятельности судебной системы, проведения основательных перемен и усовершенствования.

Основная цель проведенного в статье исследования также изучить существующую судебную систему в Азербайджанской

Республике, проанализировать ее концепцию, сущность, уточнить взаимоотношения судебной власти с другими ветвями власти, в рамках концепции совершенствования судебно-правовой системы внести предложения по усовершенствованию законодательства путем изложения правовой ценности проведенных реформ.

Asgarli-Seyidli Aytan
Senior Adviser at the Office of the Constitutional
Court of the Republic of Azerbaijan

**The main stages of constitutional judicial and legal reforms
implemented in the Republic of Azerbaijan in modern times**

S U M M A R Y

The judiciary is an independent branch of government that resolves social conflicts between the state and citizens, citizens themselves, legal entities on the basis of law, controls the compliance of laws with the Constitution, protects the rights and freedoms of citizens in their relations with the executive authorities and officials, established to monitor compliance with the rights of citizens in carrying out operational and investigative activities and investigation of crimes.

The article notes that the reforms implemented under the concept of judicial system improvement had a significant impact on the development of the legal system as a whole, improving the quality and efficiency of justice. As a result, opportunities were created for the progress and independent operation of the judicial system, to carry out fundamental changes and improvements.

The main purpose of the research conducted in the article is also to study the existing judicial system in the Republic of Azerbaijan, to analyze its concept, essence, to clarify the relationship of the judiciary with other branches of government, within the concept of improving the judicial and legal system to make proposals for improvement of legislation by stating the legal value of the reforms conducted.

Elmira GAZVINOVA

teacher at the Faculty of Law of BSU

PROBLEMS OF DEFINING THE CONCEPT AND SIGNS OF LAW-MAKING

Açar sözlər: hüquqyaradıcılığ, qanun, hüquqi mədəniyyət, dövlət hakimiyyət orqanları, prinsip

Ключевые слова: правотворчество, закон, правовая культура, органы государственной власти, принцип

Keywords: law-making, law, legal culture, public authorities, principle

The historical practice of constitutional construction has shown a person that a high legal culture of society, the creation of a legislative system, the formation of a democratic legal system as a whole, are the main prerequisites for building a legal, democratic state.

In this article, we will focus on topical issues of the effectiveness of the legislative system, as well as ways to improve lawmaking. These phenomena, despite a certain independence, are closely related to each other, since the creation of an effective legislative system provides for the improvement of lawmaking activities.

First of all, it is necessary to understand the concept of an effective legal system. What does an effective legal system mean and what factors determine the effectiveness of lawmaking? In our opinion, the study of these issues is of great theoretical and practical importance.

In this context, let us first consider the general theoretical and legal aspects of the concept of lawmaking. Despite the extensive study of this issue by foreign scientists. some researchers (A.V.Melekhin, A.G.Borisov) are supporters of a restrictive (i.e. narrow) approach to interpreting law-making. [3, p. 189; 12, p.175]

In a narrow sense, lawmaking means the very process of creating legal norms by the competent authorities. Despite the extensive

study of this issue by legal scholars (T.N. Moskalkova, M.N. Marchenko), there are still some controversial views regarding the concept of lawmaking. In a broad sense, this process is "calculated" from the moment of the law-making concept and to the practical implementation of the legal norm (preparation, adoption, publication, etc.) [13, p. 131; 10, c.85]. In scientific sources, some authors note that lawmaking in a narrow sense is expressed in a legal legislative form. In a broad sense, the project's legislative activity also includes a preparatory stage, which is not of a non-legal nature. This stage is associated with the degree of objective need for the creation of a legal norm.

We consider a broad interpretation of the concept of lawmaking to be the most correct. In our opinion, the preparatory stage of the project should also acquire a legal character. Of course, in this case, the competent law-making and law enforcement bodies will be vested with the obligation to identify the objective need for the creation of a legal norm, as well as to timely identify existing shortcomings in the law and take appropriate measures to improve the legislative system.

In the scientific community, the controversy regarding the concept of lawmaking does not end there. Unfortunately, legal scholars express different, sometimes contradictory opinions regarding the concept of lawmaking. The problem that complicates this provision is also connected with the fact that neither the Constitution nor the Constitutional Law "On Normative Legal Acts" operates with the term "lawmaking", and even less does it fix its definition. Here, instead of the term "law-making", the term "rule-making" is used. In legal doctrine, the terms "lawmaking" and "rulemaking" are different.

According to the judgments of some legal scholars, lawmaking is the activity of authorized entities to educate, change and abolish legal norms. [11, p. 144-146; 17, c.199;].

The logic of reasoning leads to the following: firstly, lawmaking is conditioned not only by subjective, but also by objective factors. If we take lawmaking in the broad sense of the word, then in the preparatory stage of the draft normative legal acts an objective need arises for the formation of a legal norm, and this need is recognized, and the preparation of the project is planned. Secondly, in countries belonging to the Anglo-Saxon legal family, as well as to the family

of customary religious law, lawmaking activities include the adoption of judicial precedents and legal customs.

In the legal literature, you can also find the following definition of lawmaking in the narrow sense of the word: "lawmaking is the activity of authorized government bodies for the preparation and adoption of regulatory legal acts."

It should be noted that one cannot completely agree with the above concept of lawmaking. First, lawmaking is carried out not only by state bodies, but also by referendum. In my opinion, ignoring the referendum, which is an important institution of direct democracy, is contrary to the principle of democracy. Secondly, law-making activity consists not only of the adoption of normative legal acts. It should be noted that this concept also includes activities to amend and abolish regulatory legal acts.

As noted above, the term "lawmaking" is not used in the Constitutional Law "On Normative Legal Acts". This Law defines the term "rule-making". The Constitutional Law "On Normative Legal Acts" states that rule-making is the activity of preparing, examining, adopting, amending, interpreting, suspending, or canceling normative legal acts.

In the definition of rule-making, specified in the constitutional law of the Republic of Azerbaijan "On Normative Legal Acts", it is possible to indicate some shortcomings.

Firstly, this law gives a narrow definition of the concept of rule-making and at the same time leaves outside of law-making its first stage – planning. As a result, this stage remains without appropriate legal regulation.

Secondly, the law states that rule-making activities are activities for the preparation, examination, adoption, amendment, interpretation, suspension, or cancellation of regulatory legal acts. And what about normative acts? Then it turns out that normative acts are not the result of rule-making activities? Based on the interpretation of the law, it can be concluded that among the acts of a normative nature, the legislator only accepts decisions of the Constitutional Court as law-making. Thus, the legal force of a normative legal act can be suspended by a decision of the Constitutional Court.

L.N. Antonova distinguishes lawmaking in two senses: in a broad sense, it is a set of measures to transform will into law; in a narrow

sense, it is a set of organizational actions of state bodies for the consideration and approval of a bill. [2, p.17]

K.N. Dmitrivtsev [6, p.34] distinguishes two interrelated aspects in lawmaking: social and legal. In a purely legal aspect, lawmaking is a special type of legal activity of specially authorized state bodies and officials. In the social context, lawmaking is the activity of making a special kind of legal decisions, which should be the result of harmonizing the interests of various social groups and strata, be the result of an equal competition of legal views and opinions. [6, p.85] Law-making is the main direction of social activity, creating conditions for the existence and reproduction of society itself. [7, p.225] V.V. Ivanov understands lawmaking as the following: "it is a system of organizational and procedural actions of subjects of law (state and non-state), aimed at establishing (creating, changing and abolishing) legal norms. [7, p. 237] A.F. Cherdantsev gives the following definition to the concept of lawmaking: the activity of competent entities aimed at the publication and improvement of regulations. [17, p.229] Y.A. Tikhomirov and I.V. Kotelevskaya define lawmaking as a process of learning and assessing the lawmaking needs of society and the state, the formation and adoption of legal acts by authorized entities within the framework of appropriate procedures [9, p.33].

Summarizing the above, we can come to the conclusion that the majority of legal scholars mean by lawmaking the creation, change, abolition of only legal norms. But we must not forget that lawmaking should mean not only the creation, change, and abolition of legal norms. The etymology of the word "lawmaking" means "to create the right." As we know, legal acts include not only normative legal acts, but also acts of a normative nature, non-normative legal acts and acts of interpretation.

The practice of this activity shows that the achievement of the goals of lawmaking is possible only if it is based on the principles of lawmaking, which are its methodological basis.

Lawmaking corresponds to its true purpose only when it is based on proven principles, which are organizational principles that determine the essence, content, characteristic features and general direction of lawmaking. At the same time, modern legal doctrine is characterized by pluralism in relation to the principle of lawmaking.

Considering the great importance of the principles of lawmaking, it is necessary to strive for the most complete and accurate consoli-

dition of the leading principles of lawmaking in the regulatory and legal prescriptions, clearly and clearly formulate them, and, if necessary, give them a detailed description. Since the Constitution has supreme legal force, it is at the constitutional level that the basic principles of lawmaking should be enshrined.

In my opinion, some authors do not quite correctly limit the range of principles of lawmaking. Others duplicate the same principles. In the legal literature, there is a pluralism of opinions about the types of principles. For example, V.M. Korelskiy and V.D. Perevalov distinguishes between the principles of legality, scientific character, the principle of using legal experience, the principle of democracy, the principle of connection with practice [15, p.288]. A.S. Pigolkin distinguishes between the following types of principles: the principle of humanism, scientific character, professionalism, thoroughness, scrupulousness of project preparation, the principle of technical excellence. [15, p.120] M.N. Marchenko – the principle of democracy, legality and constitutionality, humanism, professionalism, the principle of constant technical excellence [16, p.470]. S.S. Alekseev – the principle of democracy, legality, scientific character [1, p.313-314]. V. C. Babaeva – the principle of the people's character of lawmaking, democracy, scientific character and its connection with law enforcement practice, legality [14, p.350].

LIST OF USED LITERATURE

1. Alekseev S.S., Arkhipov S.I. and others. Theory of state and law. M.: Norma, 2005. -- 496 p.
2. Antonova L.N. Some questions of the theory of lawmaking // Jurisprudence 1963 no. page 17
3. Borisov G.A. Theory of Government and Rights. Belgorod: BelGU, 2007. -- 292 p.
4. Vengerov AB Theory of state and law: Textbook for law schools. 3rd ed. – M.: Jurisprudence, 2000. –528 p.
5. Dikarev I.S. The principle of legal certainty and the legal force of a judicial decision in criminal proceedings [Text]: monograph Feder. state ed. educated. institution of higher. prof. education "Volgogr. state un-t ". – Volgograd: VolGU Publishing House, 2015. -- 175 p.

6. Dmitriyev K.N. Lawmaking process in the Russian Federation. Diss. Cand. Juridical Sciences, Nizhny Novgorod, 1994 160 p.

7. Komarov S.A. General theory of state and law: Textbook. – 4th ed., Revised and enlarged. – M.: Yurayt, 1998. -- 416 p.

8. Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan "On Normative Legal Acts" 21.12.2010

9. Kotelevskaya I.V. Legal acts, M., 1999 p.33

10. Marchenko M.N. Judicial lawmaking and judicial law / Moscow State University. M.V. Lomonosov. Legal. Fac. – M.: prospect, 2006. -- 510 p.

11. Matuzov N.I., Malko A.V. Theory of state and law: textbook. – Lawyer, 2004. -- 512 p.

12. Melekhin A.V. Theory of state and law. M.: Consultant Plus, 2009, 2nd ed. – 640 p.; Consultant Plus, 2009, 2nd ed.

13. Moskalkova T.N., Chernikov V.V. Rule-making: scientific and practical manual – Ed. 2nd, add. and rev. – Moscow: Prospect, 2015. -- 446 p.

14. Theory of State and Law: Textbook Ed. V.C. Babaeva. – M.: Jurist, 2003. -- 592 p. 2003

15. Theory of state and law. Textbook for law schools and faculties. Ed. V.M. Korelsky and V.D. Perevalova – M.: 2nd ed., Rev. and add. – M.: 2002. -- 616 p.

16. Theory of state and law: textbook [Electronic resource] / Marchenko M.N. – M.: Prospect, 2016. – <http://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785392184651.html>

17. Cherdantsev A.F. Theory of state and law. M.: 2002. -- 432 p.

18. Reshetov Y.S. "Legalization and legal relations" <https://cyberleninka.ru/article/v/pravorealizatsiya-i-pravovye-otnosheniya>

Qəzvinova Elmira
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin
Konstitusiya hüququ kafedrasının müəllimi

HÜQUQYARADICILIĞININ ANLAYIŞI VƏ ƏLAMƏTLƏRİNİN MÜƏYYƏNDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

X Ü L A S Ə

Bu məqalədə müəllif hüquqyaradıcılığı fəaliyyətinin anlayışının ümumi nəzəri və hüquqi aspektlərini nəzərdən keçirir.

Hüquqyaradıcılığının anlayışı və prinsipləri ilə bağlı hüquqşünas-alimlərin fikirləri də təhlil edilmişdir. Bu fəaliyyətin təcrübəsi göstərir ki, hüquqyaradıcılığının məqsədlərinə nail olmaq yalnız onun metodoloji əsası olan hüquqyaradıcılığı prinsiplərinə əsaslandıqda mümkündür. Hüquqyaradıcılığının mahiyyətini, məzmununu, xüsusiyyətlərini və ümumi istiqamətini təcrübədə sınaqdan keçirilmiş prinsiplərə əsaslandıqda hüquqyaradıcılığı öz həqiqi məqsədinə uyğun gəlir.

Газвинова Эльмира
преподаватель кафедры Конституционного
права юридического факультета БГУ

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ И ПРИЗНАКОВ ПРАВОТВОРЧЕСТВА

Р Е З Ю М Е

В статье автор рассматривает общетеоретические и правовые аспекты понятия правотворческой деятельности. Также были проанализированы мнения ученых-юристов о понятии и принципах правотворчества. Практика данной деятельности свидетельствует, что достижение целей правотворчества возможно лишь при базировании на принципах правотворческой деятельности, являющихся его методологической основой. Правотворчество соответствует своему истинному предназначению лишь в том случае, когда она базируется на апробированных практикой принципов, которые представляют собой организационные начала, определяющие сущность, содержание, характерные черты и общее направление правотворческой деятельности.

Лейла АСКЕРЗАДЕ

Институт Права и Прав Человека при
Азербайджанской Национальной Академии Наук

ВОПРОСЫ УСЫНОВЛЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikası, hüquq, məsələ, maddə, övladlığa götürmə.*

Ключевые слова: *Азербайджанская Республика, право, кодекс, статья, усыновления.*

Keywords: *The Republic of Azerbaijan, law, code, article, adoption.*

В истории человечества не установлена более предпочтительная форма воспитания ребенка, чем семейная. Усыновление является приоритетной формой устройства детей, оставшихся без попечения родителей. Именно усыновление служит обеспечению права ребенка жить и получать лучшее воспитание в семье.

Согласно статье 117.1-117.4 Семейного кодекса Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года, "усыновление допускается в отношении несовершеннолетних и только в их интересах после постановки рождения ребенка на учет в соответствующем органе исполнительной власти.

Один и тот же ребенок не может быть усыновлен двумя лицами (кроме супругов).

Супруг может усыновить своего внебрачного ребенка или ребенка другого супруга.

Усыновление братьев и сестер различными лицами не допускается, за исключением случаев, когда усыновление отвечает интересам ребенка" [1].

Усыновление осуществляется в три этапа: постановка на учет лица (лиц), желающего усыновить ребенка; определение соответствия усыновления интересам ребенка; вынесение судебного решения об усыновлении (статья 118.1 Семейного кодекса Азербайджанской Республики).

Сущность усыновления проявляется в его цели. Усыновление, являясь социальным и правовым, служит двум основным целям. Поэтому сущность усыновления является с одной стороны социальной, а с другой – правовой.

Термин "усыновление" сложен и многогранен. В социологическом отношении усыновление – это один из общественных институтов, позволяющих детям-сиротам и лишенным попечения родителей, или одного из них, иметь условия жизни и воспитание как в родной семье, а также парам, находящимся в браке и по той или иной причине не могущим иметь детей, либо одиноким гражданам, приняв ребенка в свою семью, почувствовать себя родителями.

С правовой точки зрения усыновление – это возникновение между усыновителями и усыновленными личных и имущественных правоотношений, аналогичных существующим между родителями и детьми [5, с. 319].

Профессор М.Д. Демирчиева справедливо отмечает, что основная цель института усыновления заключается в обеспечении нормального физического и духовного развития усыновленного ребенка. Усыновление одновременно служит интересам усыновителей, хотя в законодательстве об этом не говорится, тем не менее, усыновители, не имеющие детей, получают шанс пережить родительские чувства, удовлетворить потребности в отцовстве и материнстве.

Однако основная социальная цель – это интересы детей, лишенных родительского попечения. Поэтому при передаче усыновленного ребенка в ту или иную семью закон требует принятия к сведению его этнического происхождения, принадлежности к определенной религии и культуре, родного языка, обеспечения психического, физического и духовного развития ребенка в семье [2, с. 384].

Усыновление ребенка, как добровольный акт, возможно лишь по просьбе усыновляющего лица на основании его доброволь-

ного волеизъявления. Это означает, что никто не может быть принужден к усыновлению вопреки своей воле.

Из анализа нашедших отражение в Семейном кодексе Азербайджанской Республики норм, связанных с усыновлением, можно прийти к такому выводу, что правоотношения между усыновителями и усыновленными не отличаются от аналогичных правоотношений между родителями и родными детьми.

29 октября 2009 года Пленум Верховного суда Азербайджанской Республики принял Постановление "О практике применения судами законодательства при рассмотрении гражданских дел, связанных с усыновлением и отменой усыновления", состоящее из 30 пунктов. Во втором пункте данного Постановления указано, что при принятии заявления об усыновлении суд должен проверить, отвечают ли форма и содержание заявления требованиям, предусмотренным как в статье 346 Гражданского процессуального кодекса Азербайджанской Республики для дел данной категории, так и в статье 149 Гражданского процессуального кодекса в отношении исковых заявлений.

К заявлению об усыновлении должны быть приложены документы, предусмотренные в статьях 150 и 347.1 Гражданского процессуального кодекса. Судам следует уделять особое внимание действительности приложенных к заявлению документов, то есть выдаче их уполномоченными органами и должностными лицами, сроку действия.

Документ, подтверждающий право пользования жилым помещением, должен включать не просто данные о прописке лица, желающего усыновить ребенка, в квартире, принадлежащей тому или иному государственному или общественному жилищному фонду, но и сведения о личности арендатора квартиры, статусе заявителя в отношении квартиры, ее площади, прописанных и фактически проживающих в ней лицах [3].

В делах, связанных с усыновлением несовершеннолетних, особое значение представляет заключение, выданное органом опеки и попечительства, так как в заключении во всех случаях должны найти отражение обоснованность усыновления и его соответствие интересам усыновляемого несовершеннолетнего ребенка. Обоснованность усыновления предусматривает указа-

ние в заключении органа опеки и попечительства двух видов оснований:

- ➔ формально-правовые основания усыновления;
- ➔ медицинские, экономические, социальные и пр. основания усыновления.

К медицинским, экономическим, социальным, моральным и пр. основаниям усыновления можно отнести нижеследующее:

1) отсутствие у усыновляющего лица (лиц) того или иного заболевания, не позволяющего усыновление;

2) особенности личности усыновляющего лица (лиц);

3) позитивное влияние условий жизни усыновляющего лица (лиц) на воспитание, образование ребенка, нормальное проведение им досуга;

4) материальный достаток (доход) усыновляющего лица (лиц) на уровне, обеспечивающем нормальное физическое, умственное и пр. развитие ребенка;

5) наличие у усыновляющего лица (лиц) жилой площади (квартиры и пр.), обеспечивающей нормальное проживание ребенка (факт отсутствия жилой площади, обеспечивающей нормальное проживание, не должен препятствовать усыновлению ребенка в том случае, если усыновляющий и ребенок связаны прочными духовными узами);

6) характер усыновляющего лица (лиц) должен гарантировать налаживание, сохранение контакта ребенка с другими детьми, сверстниками, не допуская его изоляции от общества;

7) максимальное принятие к сведению соответствия этнического и религиозного происхождения усыновляющего лица (лиц) и ребенка и пр.

Отношение к вопросу о том, соответствует ли усыновление интересам усыновляемого ребенка, в заключении органа опеки и попечительства должно быть выражено именно как следствие того, насколько усыновление позитивно или негативно отвечает не только формально-правовым, но и медицинским, экономическим, социальным и пр. основаниям.

Независимо от обоснованности усыновления и соответствия его интересам усыновляемого ребенка, позитивности или негативности сделанного вывода, во всех случаях орган опеки и попечительства должен составить заключение и представить

его суду. Естественно, заключение будет соответственно положительным (об обоснованности усыновления и соответствии его интересам усыновляемого ребенка) или отрицательным (о необоснованности усыновления и несоответствии его интересам усыновляемого ребенка).

Конечно, заключение органа опеки и попечительства об обоснованности усыновления и соответствии его интересам усыновляемого ребенка не следует воспринимать как то, что суд вынесет решение лишь на основе данного заключения. Несмотря на это, судебная практика показывает, что суды принимают решение об удовлетворении просьбы желающих усыновить ребенка лишь в случае положительного заключения органа опеки и попечительства об усыновлении несовершеннолетнего ребенка, хотя заключение, выданное органом опеки и попечительства должно оцениваться вместе с другими доказательствами.

Заключение органа опеки и попечительства нельзя идентифицировать с заключением эксперта. Так, заключение эксперта выдается по вопросам искусства, научным, техническим и другим вопросам, требующим специальных знаний, экспертом, не заинтересованным в результатах дела, и не может включать оценку правовых вопросов. Заключение же органа опеки и попечительства вытекает из функциональных задач конкретного органа и может отражать в том числе правовые вопросы, этот орган имеет определенный правовой интерес в данном вопросе.

В то время как эксперт несет уголовную ответственность за заведомо ложное заключение, такая ответственность соответствующих должностных лиц органа опеки и попечительства в законодательстве не предусмотрена.

Перечень документов, необходимых для усыновления, таков:

1) Заявление (нотариально заверенное), написанное гражданами (супругами) в Комиссию по делам опеки и попечительства, действующую при Исполнительной власти района или Управлении образования;

2) Копия удостоверения личности (при усыновлении ребенка лицом, не находящимся в браке, – копия свидетельства о рождении усыновителя);

3) При усыновлении ребенка лицами (лицом), находящимися в браке, – копия свидетельства о браке усыновителей (усыновителя);

4) При усыновлении ребенка одним из супругов – согласие другого или документ, подтверждающий раздельное проживание супругов в течение более 1 года с прекращением их семейных отношений. В случае отсутствия возможности приложить к заявлению соответствующий документ, в заявлении следует указать доказательства, подтверждающие данные факты;

5) Документ, подтверждающий право пользования жилым помещением или право собственности на жилое помещение;

6) Медицинское заключение о состоянии здоровья усыновителей (усыновителя) (сведения по проверке на гепатит "В", "С" и "СПИД", а также ответ из кожно-венерического, туберкулезного, онкологического, психоневрологического и наркологического диспансеров);

7) Справка с места работы о занимаемой должности и заработной плате усыновителей (усыновителя) или иной документ о доходах (для лиц, занимающихся индивидуальным трудом, – справка об уплате налога);

8) Автобиография усыновителей;

9) Акт обследования жилищных условий из Комиссии по делам опеки и попечительства, действующей при Исполнительной власти района и города.

По данным Министерства юстиции, в 2019 году были усыновлены 660 детей – 345 мальчиков и 315 девочек, в том числе иностранцами и лицами без гражданства – 14 детей, включая 8 девочек. В сравнении с предыдущим годом число усыновленных мальчиков сократилось на 14,2, а девочек – на 9,7 процента, количество же решений судов Азербайджанской Республики об отмене усыновления увеличилось на 22,4 процента и составило 82.

В 2019 году 175 усыновленных детей находились в возрасте до 1 года, 296 – 1-5 лет, 115 – 6-10 лет и 74 – 11-17 лет [4].

В целях изучения положения усыновленного ребенка в семье, состояния его интеллектуального, физического, психологического и психического здоровья до достижения 18-летнего возраста соответствующий орган исполнительной власти проводит

мониторинг не реже одного раза в квартал в течение первого года усыновления и не реже одного раза в год в последующие годы усыновления (статья 119-1.1 Семейного кодекса АР).

В соответствии со статьей 132 Семейного кодекса Азербайджанской Республики, усыновление отменяется в случаях:

- если усыновители уклоняются от выполнения возложенных на них обязанностей родителей;
- если усыновители злоупотребляют родительскими правами;
- если усыновители жестоко обращаются с усыновленным ребенком;
- если усыновители являются хроническими алкоголиками и наркоманами.

Суд вправе отменить усыновление ребенка и по другим основаниям исходя из интересов ребенка и с учетом мнения ребенка.

В пункте 27 упомянутого Постановления Пленума Верховного суда Азербайджанской Республики от 29 октября 2009 года, указано, что родительские права усыновителей возникают не в силу принадлежности им ребенка, а в связи с усыновлением, поэтому суды, рассматривая дела об отмене усыновления, не вправе применять нормы о лишении или ограничении родительских прав. В таких случаях для отмены усыновления согласия усыновляемого ребенка не требуется. Положение в статье 132.2 Семейного кодекса не носит императивного характера, поэтому законодатель не установил возрастного предела в связи с мнением ребенка, оставив оценку конкретных фактов и принятие решения на усмотрение суда.

На основании статьи 132.2 Семейного кодекса АР, суды вправе отменить усыновление и при отсутствии виновного поведения усыновителя. Так, когда по зависящим и не зависящим от усыновителя обстоятельствам не сложились отношения, необходимые для нормального развития и воспитания ребенка (к примеру, отсутствие взаимопонимания в силу личных качеств усыновителя или усыновленного, в результате чего усыновитель не пользуется авторитетом у ребенка, либо ребенок не ощущает себя членом семьи усыновителя, и пр.), суд вправе отменить усыновление.

В случае выявления после усыновления умственной неполноценности или наследственных патологий, существенно затрудняющих либо делающих невозможным процесс воспитания, о наличии которых усыновитель не был предупрежден при усыновлении, суды, исходя из интересов ребенка, вправе отменить усыновление. В таких случаях при отмене усыновления в решении должно быть указано, что ее причиной не является поведение усыновителя.

Литература

1. Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 1999-cu il tarixli Ailə Məcəlləsi. <http://e-qanun.az/framework/46946>
2. Dəmirçiyeva M.D. Azərbaycan Respublikasının ailə hüququ: Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 488 s.
3. "Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2009-cu il 29 oktyabr tarixli Qərarı. <http://supremecourt.gov.az/post/view/167>
4. Uşaqların övladlığa götürülməsi haqqında. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4516>
5. Комментарий к Семейному Кодексу Российской Федерации / Отв. ред. И.М. Кузнецова. М.: Юрист, 1996, 512 с.

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что жить и воспитываться в семье, являясь одним из существенных прав ребенка, предусматривает, насколько это возможно, обеспечение проживания и воспитания ребенка в семье. В семье ребенок получает физическое и духовное развитие, найдя опору и взаимопонимание, готовится стать полноправным членом общества.

Əskərzadə Leyla
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin,
Əqli mülkiyyət hüququ kafedrasının müəllimi,
AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun doktorantı

**Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində övladlığa
götürmə məsələləri**

X Ü L A S Ə

Məqalədə qeyd olunur ki, ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq uşağın mühüm hüquqlarından olmaqla imkan dərəcəsində uşağın ailədə yaşaması və tərbiyə olunmasının təminini nəzərdə tutur. Uşaq ailədə fiziki və mənəvi inkişafa nail olur, dayaq və anlaşıma tapmaqla cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü olmağa hazırlaşır.

Askerzade Leyla Rafik
Doctoral student of the
Institute of Law and Human Rights of ANAS

**Issues of adoption in the legislation
of the Republic of Azerbaijan**

S U M M A R Y

The article states that to live and being brought up in a family is one of the most important rights of a child, and to the extent possible it considering that the child should live and be brought up in a family. The child achieves physical and spiritual development in the family, is fully prepared to become a full member of society by finding support and understanding.

Таура РАСУЛОВА

Старший советник Отдела Уголовного и Административного права
Аппарата Конституционного Суда Азербайджанской Республики

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Açar sözlər: insan hüquqları, vətəndaş hüquqları, azadlıqlar, şəxsi hüquqlar, siyasi hüquqlar, sosial-iqtisadi hüquqlar, mədəni hüquqlar, insan hüquqları nəslı.

Ключевые слова: права человека, права гражданина, свободы, личные права, политические права, социально-экономические права, культурные права, поколение прав человека.

Keywords: human rights, civil rights, freedoms, personal rights, political rights, socio-economic rights, cultural rights, generation of human rights.

Права человека – важнейшая юридическая категория, которая представляет собой один из наиболее значительных итогов правового развития общества с древнейших времен и до наших дней, когда права человека стали неперенным атрибутом демократического правового государства.

Проблемы защиты прав человека и гражданина, взаимодействия международного и внутригосударственного права в данной сфере достаточно широко исследуются как в общей теории права, так и в отраслевых правовых науках.

Концепция прав человека занимает центральное место в мировой правовой культуре. Научные представления о правах человека, впервые закрепившись в конституционных актах демократических государств Запада, распространились и в других странах.

Институт прав человека изучает и защищает различные по содержанию права, не имеющие одинакового статуса. Сегодня уже сложно найти государство, в котором в том или ином виде

не отразилось бы представление о правах и свободах личности на национальном законодательном уровне. Юридические гарантии в сфере прав человека стали своего рода показателем степени демократизма, прогрессивности государств и возможности международного сотрудничества с ними.

Социальные и правовые условия функционирования общества изменчивы, что, в свою очередь, приводит к трансформации прав и свобод человека, изменению условий их реализации, дополнению их содержания, появлению ранее не существовавших правовых возможностей. Новые экономические, политические, этические, геополитические, социальные условия определили современную концепцию прав и свобод человека, которая существенно отличается от изначального содержания, сохраняя при этом базовые ценности гуманизма, демократизма, придания личности центрального значения в функционировании правовой системы государства.

У древних народов не было универсальной концепции прав человека, существующей в современную эпоху. Концепция прав человека в современном понимании восходит к эпохе Возрождения и Реформации в Европе, времени постепенного исчезновения феодального авторитаризма и религиозного консерватизма, которые доминировали на протяжении Средних веков. В этот период европейские ученые предпринимали попытки сформировать своеобразную светскую версию религиозной этики. Хотя идеи прав и свобод личности в той или иной форме существовали в течение значительной части истории человечества, они не характеризовались заметным сходством с современной концепцией прав человека. Как отмечал исследователь Дж. Доннелли, в древнем мире «традиционные сообщества обычно обладали развитой системой обязанностей... концепциями справедливости, политической легитимности и процветания, которые являли собой попытку обеспечить человеческое достоинство, благополучие и достижение успеха в полном отрыве от прав человека.»

Истоки развития прав человека в Европе можно проследить в документе «Двенадцать статей» 1525 года, манифесте Реформации и Крестьянской войны в Германии, составлявшего часть требований крестьян в борьбе за свои права. Первая

статья документа перекликается с идеями М. Лютера, изложенными в его трактате о праве христианской общины оценивать доктрину и выбирать духовного наставника. В какой-то степени можно сказать, что и весь документ в целом обязан своим появлением движению Реформации. Помимо социальных и политических требований, авторы заявили о праве на свободу совести; это право оказалось в центре активных дискуссий уже тогда, в XVI веке, когда собственно термин «права человека» ещё не существовал.

Впервые понятие «права человека» встречается во французской «Декларации прав человека и гражданина», принятой в 1789 году, хотя до этого идея прирождённых прав прошла долгий путь развития, важными вехами на её пути были английская Великая хартия вольностей (1215), английский Билль о правах (1689) и американский Билль о правах (1791).

Идея равенства людей своими корнями уходит в глубину веков. Но потребовались столетия для запрета дискриминации групп людей по тому или иному признаку.

С момента провозглашения прав и свобод французской Декларацией 1789 г. широкое распространение получило деление их на права человека и права гражданина.

Считается, что первые права человека (право на жизнь, свободу и неприкосновенность личности, свободу передвижения и выбора места жительства, право собственности и др.) принадлежат человеку от рождения и не могут быть дарованы или отчуждены государственной властью. Вторые – это права человека как члена политического сообщества, и в этом качестве они предоставляются государством и потому могут быть ограничены им. На деле, как отмечалось, это различие имеет исторический и философский характер.

Права и свободы человека и гражданина имеют сложную структуру и в соответствии с этим принято осуществлять их классификацию по различным критериям. Например, «права человека» и «права гражданина»; «права» и «свободы» человека; «основные» и «иные права человека»; «права индивида» и «коллективные права»; личные, политические, экономические, социально-культурные права и свободы и др. Любая классификация носит в ряде случаев условный характер. Сами по себе

группы и виды прав и свобод личности не оторваны друг от друга. Они взаимосвязаны в единой системе и занимают в ней определенное место. При этом каждое подразделение прав и свобод фактически является своеобразным способом познания той или иной стороны системы прав и свобод личности.

В соответствии с концепцией приоритета прав и свобод человека и гражданина, во всех сферах жизни выделяют их следующие виды:

1) в сфере личной безопасности и частной жизни (право на жизнь, право на защиту чести и доброго имени, свободу и личную неприкосновенность и др.);

2) в области государственной и общественно-политической жизни (избирательные права, свобода союзов и ассоциаций, свобода слова, мнения, печати и др.);

3) в области экономической и социально-культурной деятельности (право на труд, отдых, образование и др.).

В соответствии с формой осуществления прав и свобод человека и гражданина, различают коллективные (право на митинги, демонстрации) и индивидуальные (право на жизнь, личную неприкосновенность) права и свободы. Все чаще в конституциях называют коллективные права, которые принадлежат не отдельно взятому индивиду, а определенной общности, выделяемой на основе естественных или социальных признаков (право наций или народов на самоопределение и др.).

Также проводится подразделение прав и свобод человека и гражданина по целевому назначению:

1) права и свободы человека и гражданина, предназначенные для пользования определенными благами как в личных, так и в общественных целях;

2) права и свободы, направленные на охрану и защиту первой группы (право обвиняемого на защиту, право на судебный иск).

Следующая классификация прав и свобод основывается на различиях сфер жизни общества, характере отношений – личные, политические и социально-экономические. Особо выделяют культурные (социокультурные) права, однако иногда их рассматривают как одну группу вместе с экономическими и социальными правами.

В области жизни и деятельности человека, в которых наиболее полно проявляются его социальные качества, выделяют права и свободы:

1) осуществляемые в сфере личной жизни и индивидуальной свободы человека;

2) осуществляемые в публично-правовой (или публично-политической) сфере;

3) осуществляемые в сфере социально-экономической жизни;

4) права, необходимые для защиты других прав и свобод личности.

Однако права и свободы различаются не только по сферам жизнедеятельности, но и по времени возникновения. Отсюда – появление понятия «поколение прав человека».

Первым поколением прав человека признаются те традиционные либеральные ценности, которые были сформулированы в процессе осуществления буржуазных революций XVII–XIX вв., а затем конкретизированы и расширены в практике и законодательстве демократических государств. Речь идет о личных (гражданских) и политических правах (право на свободу мысли, совести и религии; право на жизнь, свободу и безопасность личности; право на равенство перед законом, и т. д.). Эти права выражали т. н. негативную свободу: они обязывали государство воздерживаться от вмешательства в сферу личной свободы и создавать условия участия граждан в политической жизни.

Второе поколение прав человека сформировалось в конце XIX – нач. XX вв. в процессе борьбы народов за улучшение своего экономического уровня, повышение культурного статуса (т. н. позитивные права), для реализации которых требуется организационная, планирующая и иные формы деятельности государства по обеспечению указанных прав (право на труд и свободный выбор работы; право на социальное обеспечение; право на защиту материнства и детства; право на образование и др.).

В период после Второй мировой войны во 2-й половине XX в. стало формироваться третье поколение прав человека. Их природа составляет предмет дискуссий. Представляется, что особенность этих прав состоит в том, что они являются коллек-

тивными и могут осуществляться общностью, ассоциацией. К третьему поколению относятся коллективные права, основанные на солидарности, т. н. права солидарности (право на развитие; на мир; на здоровую окружающую среду; на общее наследие человечества; право на коммуникацию, связанное с концепцией нового международного информационного порядка). Разумеется, отдельный человек принимает участие в реализации таких прав, но это участие связано не с его личным статусом, а с его положением как члена какой-либо общности.

В зависимости от роли государства в осуществлении прав человека, различают негативные (государство должно воздерживаться от конкретных действий по отношению к индивиду) и позитивные (государство должно предоставить лицу определенные блага, содействовать в реализации им своих прав) права и свободы.

Американские юристы приводят в качестве определенного эталона классификацию прав человека, данную в 1946 г. Комиссией по гражданским правам:

- 1) право безопасности и неприкосновенности личности;
- 2) право на гражданство и его привилегии;
- 3) право свободы совести и ее свободного выражения;
- 4) право равных возможностей.

Права человека, закрепленные во Всеобщей декларации прав человека, Женевских конвенциях и различных договорах ООН, хотя и имеют юридическую силу, но на практике многие из них очень трудно обеспечить юридической защитой из-за отсутствия консенсуса в отношении применения определенных прав, отсутствия соответствующего национального законодательства или органов, уполномоченных принимать меры для их обеспечения.

Мировой опыт показывает, что вопрос о правах человека приобретает особую актуальность на переломных этапах развития человечества. Это обстоятельство обусловлено целым рядом международных и национальных причин, что отражает закономерный характер возрастания роли и значения феномена прав и свобод личности в истории человечества.

Понятия демократии и правового государства в определённой мере связаны с пониманием соотношения прав и свобод человека и государственной власти.

Любой индивид наделён определённой степенью свободы. Однако при реализации своих интересов индивид должен учитывать интересы других индивидов – таких же членов общества, как и он. В этом заключается ограничение свободы индивида правом до определенной степени.

Свобода – это способность и возможность сознательно-волевого выбора индивидом своего поведения. Она предполагает определённую независимость человека от внешних условий и обстоятельств.

Право – это всегда частичное ограничение свободы личности необходимое для совместного сосуществования свободных граждан.

Актуальность данной темы защит прав человека и гражданина во всех временах, во всех государствах, независимо от политической системы правления всегда сохранялась, в том числе и в Азербайджанской Республике, после приобретения независимости, этот вопрос всегда находился в центре внимания. Была создана надёжная база для защит прав и свобод гражданина и человека, был принят ряд нормативно-правовых актов.

Конституционное и государственное регулирование защиты прав и свобод человека и гражданина закреплено в Конституции Азербайджанской Республики и в Конституционном Законе «О Регулировании Осуществления Прав и Свобод Человека в Азербайджанской Республике» от 2002 года.

Конституция, принятая 12 ноября 1995 года, положила начало новому государственному строительству в Азербайджане, основанному на реализации основных прав и свобод человека. Конституция является основой защиты прав и свобод человека в стране. Третья глава документа под названием "Основные права и свободы человека и гражданина" содержит 48 статей, охватывающих широкий круг прав человека.

В соответствии со статьей 12 Конституции Азербайджанской Республики, перечисленные права и свободы человека и гражданина применяются в соответствии с международными договорами. Международные договоры, стороной которых выступа-

ет Азербайджанская Республика, являются составной частью законодательной системы республики. (Ст. 148 Конституции ч. II настоящей статьи).

В соответствии со статьей 71 Конституции Азербайджанской Республики, соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина, закрепленные в Конституции, является обязанностью органов законодательной, исполнительной и судебной властей.

Роль и значение Конституционного Суда Азербайджанской Республики в защите прав и свобод граждан и человека велика. Конституционный суд Азербайджанской Республики является высшим органом конституционного правосудия по вопросам, отнесенным Конституцией Азербайджанской Республики к его полномочиям. Основные цели Конституционного суда заключаются в обеспечении верховенства Конституции Азербайджанской Республики, защите основных прав и свобод каждого.

Согласно статье 34.1 Закона «О Конституционном Суде» Азербайджанской Республики, каждый может обжаловать в Конституционный Суд нормативно-правовые акты органов законодательной и исполнительной власти, муниципальные и судебные акты, нарушающие его права и свободы, в целях восстановления нарушенных прав и свобод человека.

По степени признания прав и свобод человека и гражданина Конституция Азербайджанской Республики отвечает всем требованиям международно-правовых стандартов «Всеобщей декларации прав человека» от 1948 года, «Конвенции о защите прав человека и основных свобод» от 1950 года, «Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах» от 1966 года, «Международного пакта о гражданских и политических правах» и «Факультативного протокола от 1966 года, а также «Заключительного акта Хельсинкского совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе» от 1975 года.

22 февраля 1998 года Президентом Азербайджанской Республики был подписан Указ «О мерах по обеспечению прав и свобод человека и гражданина», а распоряжением от 18 июня 1998 года была утверждена государственная программа в области защиты прав человека. На основе указанной государственной программы 28 декабря 2001 года, Милли Меджлисом

Азербайджанской Республики был принят Конституционный Закон “Об Уполномоченном по правам человека (омбудсмена) Азербайджанской Республики”. Также 5 марта 2002 года, главой государства был подписан указ о применении этого закона, тем самым была создана правовая база для создания и деятельности учреждения института Уполномоченного по правам человека (омбудсмена) Азербайджанской Республики.

26 ноября 1998 года Президентом Азербайджанской Республики и действующим председателем ОБСЕ был подписан Меморандум о взаимопонимании между правительством Азербайджана и Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека. В приложении к Меморандуму предусмотрено тесное сотрудничество в направлении осуществления демократических реформ в области прав человека в стране.

Проблемы защит прав человека и гражданина является общенародными и общегосударственными проблемами, поэтому все и государственные органы, и общественные институты, и в том числе граждане должны активно участвовать в обеспечении верховенства закона, строго соблюдать требования закона и активно участвовать в защите прав и свобод граждан и человека.

Несмотря на проводимые работы в области создания правовой базы обеспечения защиты прав граждан и человека имеются некоторые недостатки, которые мы должны устранить общими усилиями. Без надежного обеспечения защиты прав человека и гражданина, невозможно построить правовое государство и гражданское общество.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Азербайджанской Республики.
2. Закон О Конституционном Суде Азербайджанской Республики.
3. <http://e-qanun.az>
4. <http://constcourt.gov.az>
5. А. В. Минжуренко и другие «Права человека в россии: история, теория и практика», Омская юридическая академия, 2015
6. В. В. Барбин и другие. «Обеспечение прав и свобод человека и гражданина в деятельности органов государственной власти», Москва, 2020

7. Б.Л.Назаров и др. «Права человека : История, теория и практика : Пособие», Москва 1995

8. Alexander, Fran (ed) (1998). Encyclopedia of World History. Oxford University Press. ISBN 0-19-860223-5

9. Б. Л. Назаров и др. «Права человека : История, теория и практика : Пособие»; Москва, 1995.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Р Е З Ю М Е

Данная статья посвящена анализу теоретически-правовых, конституционно-правовых основ прав и свобод человека и гражданина. В том числе проведен правовой анализ о проблемах и путях решения данного вопроса. Новые экономические, политические, этнические, геополитические, социальные условия определяют современную концепцию прав и свобод человека, отводя им центральное место в функционировании всей правовой системы государства. Статья рассматривает различные классификации прав и свобод человека и гражданина, отмечая, что любая классификация носит условный характер. Права и свободы личности не оторваны друг от друга, они взаимосвязаны в единой системе и занимают в ней особое место. Подразделение прав и свобод является своеобразным способом познания той или иной стороны данной системы.

RƏSULOVA TAHİRƏ

***Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Aparatının
Cinayət və İnzibati Hüquq şöbəsinin böyük məsləhətçisi***

İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MÜDAFİƏSİNİN NƏZƏRİ-HÜQUQİ ƏSASLARI

XÜLASƏ

Bu məqalə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının nəzəri-hüquqi, konstitusion-hüquqi əsaslarının təhlilinə həsr olunmuşdur. O

cümlədən bu məsələnin həlli və problemlərin aradan qaldırılma yolları haqqında hüquqi təhlil aparılmışdır. Yeni iqtisadi, siyasi, etnik, geosiyasi, sosial şərait insan hüquq və azadlıqlarının müasir konsepsiyasını müəyyən edir, onlara dövlətin bütün hüquq sisteminin fəaliyyətində mərkəzi yer verir. Məqalədə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müxtəlif təsnifatları araşdırılır, istənilən təsnifatın şərti xarakter daşdığı qeyd edilir. Fərdin hüquq və azadlıqları bir-birindən ayrılmır, vahid sistemdə bir-birinə bağlıdır və burada xüsusi yer tutur. Hüquq və azadlıqların bölünməsi bu sistemin müxtəlif tərəflərini dərk etmək üçün özünəməxsus bir üsuldur.

Tahira RASULOVA
Senior Adviser in Criminal and Administrative Law
Department of Constitutional Court of the Republic of
Azerbaijan

THEORETICAL AND LEGAL base of the PROTECTION OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS

S U M M A R Y

This article is dedicated to the analysis of the theoretical-legal and constitutional-legal bases of human and civil rights and freedoms. A legal analysis of problems and solutions of this issue was also conducted. New economic, political, ethnic, geopolitical and social conditions define the modern concept of the human rights and freedoms, giving them a central place in the functioning of the entire legal system of the state. The article examines various classifications of human and civil rights and freedoms, stating that any classification is conditional. The rights and freedoms of the individual are not separated from each other, they are interconnected in a single system and have a special place in it. The division of the rights and freedoms is a unique method to understand different characteristics of a given system.

İlqar QASIMOV

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi
Aparatının Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq
əməkdaşlıq şöbəsinin məsləhətçisi

ƏMƏK HÜQUQUNUN SUBYEKTLƏRİNİN TƏSNİFATI HAQQINDA MƏSƏLƏYƏ DAİR

Açar sözlər: hüquq subyektı, əmək hüququ, əmək hüququnun subyektı, işçi, işəgötürən

Ключевые слова: субъект права, трудовое право, субъект трудового права, работник, работодатель

Keywords: subject of law, labor law, subject of labor law, employee, employer

Əmək hüququnun subyektləri məsələsi çox mühüm xarakterə malikdir, o, əmək hüququ sahəsinin müstəqilliyi və onun sahəni müəyyən edən və eyniləşdirən predmeti kimi prinsipial bir məsələ ilə sıx surətdə bağlıdır.

Əmək hüququnun subyektlərinin təsnifləşdirilməsi məsələsinə də əmək hüququ elmində kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsindən (bundan sonra qısaca olaraq AR MM) fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində (bundan sonra qısaca olaraq AR ƏM) «Əmək hüququnun subyektləri»nə həsr olunmuş xüsusi fəsil yoxdur. Belə fəsil MDB-yə üzv ölkələrin əksəriyyətinin Əmək Məcəllələrində də mövcud deyildir. Yalnız Özbəkistan Respublikasının Əmək Məcəlləsində «Əmək münasibətlərinin subyektləri» adlanan ayrıca xüsusi 2-ci fəsil vardır. Özbəkistan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin «İşçi əmək münasibətlərinin subyektı kimi» adlanan 14-cü maddəsində deyilir ki, əmək münasibətlərinin subyektləri qismində Özbəkistan Respublikasının vətəndaşları, habelə müəyyən edilmiş ya-

şa çatmış və işəgötürənlə əmək müqaviləsi bağlamış əcnəbi vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər çıxış edə bilərlər (22, 147).

Ə.Ə.Mustafayevanın fikrincə, AR ƏM-də, RF ƏM-də və bəzi digər MDB dövlətlərinin əmək məcəllələrində əmək hüququnun subyektlərinin dairəsini dəqiq və birmənalı şəkildə müəyyən edən və onların hüquqi vəziyyətini (hüquqi statusunu) təsbit edən xüsusi fəsil qanunverici tərəfindən verilmədikcə, biz yalnız hüquq münasibətlərinin dairəsi, ilk növbədə, fərdi əmək hüquq münasibətləri və onlarla bilavasitə bağlı olan digər hüquq münasibətlərinin dairəsi əsas götürülməklə, əmək hüququnun subyektlərindən söz açmalıyıq. Eyni zamanda, əmək hüququ elmi belə bir müddəanı legitimləşdirmişdir ki, əmək hüququnun subyektləri apriori olaraq mövcuddur və bununla hesablaşmaya bilmərik (5, 40).

L.A.Sırovatskaya əmək hüququnun subyektləri qismində yalnız işçiləri və işəgötürənləri nəzərdən keçirir. Münasibətlərin digər iştirakçılarına gəlicə, onların bir qismi, alimin fikrincə, xeyli dərəcədə digər hüquq sahələrində təzahür edən kompleks hüquq subyektivliyində malikdir, digər qismi isə əksinə, əmək hüquq subyektivliyindən başqa heç bir hüquq subyektivliyinə malik deyildir (məsələn, əmək mübahisələri komissiyası) (18, 65).

A.M.Qasımov hesab edir ki, əmək hüququnun subyektlərinə işçiləri (vətəndaşları), işəgötürənləri, habelə həmkarlar ittifaqlarını aid etmək lazımdır (4, 137).

Bəzi müəlliflər əmək hüququ subyektlərinin iki səviyyəsini fərqləndirir: 1) əsas subyektlər (əmək münasibətinin tərəfləri kimi işçilər və işəgötürənlər); 2) köməkçi, yaxud törəmə subyektlər, yəni əmək münasibətləri ilə bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin iştirakçıları (həmkarlar ittifaqı təşkilatı və s.) (24, 111).

Əmək hüququnun törəmə (yardımçı) subyektlərinin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, onların bu hüquq sahəsi çərçivəsində hüquqa malik olma qabiliyyəti ya əsas subyektlərin hüquq subyektivliyindən törəmədir, ya da əmək sahəsində münasibətlərin iştirakçıları kimi onların fəaliyyətinə xidmət edir (24, 109-113).

Qeyd edək ki, əmək hüququ subyektlərinin iki əsas qrupunun mövcudluğu son nəticədə, birincisi, muzzdlu əməyin təşkilinin, bir tərəfdən, hər bir konkret fərdin fiziki və intellektual əmək qabiliyyətindən əvəzli istifadənin, digər tərəfdən isə dövlət tərəfindən ölkənin əmək ehtiyatlarından optimal və səmərəli istifadəyə yönəl-

miş əlavə təminatların mütləq surətdə müəyyən edilməsinin mövcud olduğu sahəsinin xüsusiyyətləri ilə şərtlənir.

M.O.Buyanova əmək hüquq subyektlərini əsas (məhz əmək münasibətinin subyekti – işçi və işəgötürən) və əsas olmayan (əmək münasibətindən törəmə olan bütün digər münasibətinin subyektləri) kimi müəyyən etmişdir (9, 23).

Ə.Ə.Mustafayeva AR ƏM-in 3-cü maddəsinin təhlili əsasında əmək hüququnun aşağıdakı subyektlərini fərqləndirir: 1) müəssisə; 2) işçi; 3) işəgötürən; 4) əmək kollektivi; 5) işçilərin nümayəndəli orqanı; 6) işəgötürənlərin nümayəndəli orqanı (6, 205). Daha sonra o, qeyd edir ki, əmək hüququnun bütün subyektlərinin aşağıdakı dörd qrupa bölünməsinə nəzərdə tutan təsnifat daha məqsədəuyğundur. Birinci qrupun tərkibinə sistemyaradıcı subyektlər, işəgötürən və işçilər daxildir. İkinci qrupun tərkibini törəmə subyektlər təşkil edir. Üçüncü qrupun tərkibinə istər ümumi, istərsə də xüsusi səlahiyyətli xüsusi orqanlar daxildir. Formalaşmaqda olan dördüncü qrupa korporativ təşkilatların (koperativlərin, ailə müəssisələrinin və s.) əmək müqaviləsi bağlamadan işləyən üzvlərini aid etmək lazımdır (5, 58-59).

Dövlətin hüquq xüsusi subyekti, o cümlədən əmək hüququnun subyekti olub-olmaması barədə alimlər arasında yekdil fikir yoxdur. Hüquq nəzəriyyəsi sahəsində görkəmli alim M.F.Məlikova yazır: «Dövlət hüquq xüsusi subyektidir. Hüquq subyekti kimi, o, dövlət-hüquq münasibətləri, həm də bəzi mülki hüquq münasibətləri sahəsində də çıxış edir. Ölkə daxilində (məsələn, vergilərin və başqa gəlirlərin dövlət büdcəsinə mədaxil edilməsi və s.) dövlət hüquq subyekti qismində çıxış edir. Dövlət hüquq subyekti kimi beynəlxalq hüquq münasibətlərində, dövlətlərarası qarşılıqlı münasibətləri sahəsində də çıxış edir. O, beynəlxalq münasibətlərə daxil olarkən həmin dövlətin özü qarşısında müəyyən hüquqlar həyata keçirir və vəzifələr daşıyır» (7, 252-253).

Lakin Y.B.Xoxlov əmək hüququnun subyektlərinin yuxarıda göstərilən təsnifatı ilə kifayətlənmir və digər meyarlardan istifadə edir. Belə ki, o yazır: «Ədəbiyyatda, normayaratma fəaliyyətində və hüquqtəbii təcrübəsində (xüsusilə mülki hüquq sahəsində) hüququn bütün subyektləri fərdi və kollektiv subyektlərə ayrılır. Hüququn fərdi subyektləri fiziki şəxslər kimi müəyyən olunur, kollektiv subyektlər hüquqi şəxslər adlandırılır. Dövlət hüququn kollektiv

subyektlərinin xüsusi növü, hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olan spesifik hüquqi şəxs kimi çıxış edir» (13, 258). Daha sonra Y.B.Xoxlov yazır: «Fikrimizcə, əmək hüququ sahəsinə tətbiqən belə bölgüdən imtina etməyə əsas yoxdur» (13, 258; 20, 656).

Analoji fikirlər V.V.Fedin və Ə.Ə.Mustafayeva tərəfindən də söylənmişdir. V.V.Fedin qeyd edir ki, dövlət – əmək hüququnun xüsusi kollektiv subyektidir. Əmək hüququ sahəsində dövlətin funksiyaları müxtəlif dövlət hakimiyyəti orqanlarının (məşğulluğun təmin edilməsi üzrə, sosial tərəfdaşlıq üzrə, əməyin mühafizəsi üzrə və s.) bütöv sisteminin yaradılması və fəaliyyət yolu ilə təzahür edir və realizə olunur. Onun fikrincə, əmək hüququnun subyektləri sistemi aşağıdakı kimi təqdim oluna bilər: vətəndaşlar; işəgötürənlər (fiziki və hüquqi şəxslər); həmkarlar ittifaqları orqanları; dövlət (23, 42-43).

Ə.Ə.Mustafayevanın fikrincə, dövlət əmək hüquq münasibətlərinin subyektidir, çünki bütün dövlət hakimiyyət orqanları (qanunvericilik, icra və məhkəmə) dövlətin adından hərəkət edir və bu və ya digər şəkildə əmək hüquq münasibətlərinə daxil olurlar (5, 78).

Əmək hüququ üzrə elmi və tədris ədəbiyyatında bu məsələnin lehinə və əleyhinə dair kifayət qədər fikirlər olmasına baxmayaraq, biz Ü.A.Əkbərlinin fikirlərinə qoşularaq hesab edirik ki, dövlət əmək hüququnun subyekt deyildir (2, 163-164). Əmək hüququnun subyektlərinə işçini, işəgötürəni və həmkarlar ittifaqları orqanlarını aid etmək daha məqsəduyğundur.

İctimai münasibətlər və onların ayrı-ayrı növləri hüquq normaları ilə tənzimləndikdə hüquqi forma kəsb edir, yəni əmək hüquq münasibətlərinə çevrilir, onlar isə öz növbəsində ən azı iki subyekt arasında əlaqəni nəzərdə tutur. Ona görə də V.İ.Mironov qeyd edir ki, əmək hüququnun aşağıdakı subyektlərinin, yaxud ayrı-ayrı subyektlərinin dəqiq müəyyən edilmiş cütlüklərini fərqləndirmək olar (15, 94-95).

Vaxtilə əmək hüququnun subyektlərinin ən tam siyahısını M.V.Molodtsov və S.Y.Qolovina təklif etmişlər. Onların fikrincə, Rusiya əmək hüququnun subyektləri sırasına aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- 1) işçilər (fiziki şəxslər);
- 2) işəgötürənlər (dövlət hakimiyyətinin qanunvericilik, icra, məhkəmə hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarə orqanları və s. daxil olmaqla istənilən təşkilati-hüquqi formaya malik fiziki şəxslər və hüquqi şəxslər);

3) təşkilatlarda işçilərin nümayəndələri (ilk həmkarlar ittifaqı təşkilatı və işçilərin seçdikləri digər nümayəndələr);

4) sosial tərəfdaşlıqda işçilərin nümayəndələri (həmkarlar ittifaqları və onların birlikləri, ümumrusiya həmkarlar ittifaqlarının nizamnamələri ilə nəzərdə tutulmuş digər həmkarlar ittifaqı təşkilatları, yaxud RF ƏM ilə nəzərdə tutulmuş hallarda işçilərin seçdikləri digər nümayəndələr);

5) təşkilatın rəhbərinin, yaxud onun səlahiyyət verdiyi şəxslərin şəxsində təşkilatlarda işəgötürənlərin nümayəndələri;

6) işəgötürənlərin müvafiq birliklərinin şəxsində işəgötürənlərin sosial tərəfdaşlıq sahəsində nümayəndələri;

7) fərdi və kollektiv əmək mübahisələrinə baxılması üzrə orqanlar (ƏMK, federal məhkəmələr və federasiya subyektlərinin məhkəmələri);

8) əmək qanunvericiliyinə və əmək hüququ normalarını təsbit edən digər normativ hüquqi aktlara riayət edilməsinə dövlət nəzarət və kontrol orqanları;

9) Rusiya Federasiyasında və onun subyektlərində insan hüquqları üzrə müvəkkil;

10) əmək münasibətləri ilə bilavasitə bağlı olan digər subyektlər (16, 73).

Əmək hüququ subyektlərinin A.K.Bezina tərəfindən təklif olunmuş təsnifatı da diqqətəlayiqdir və xüsusi maraq doğurur. O, qeyd edir ki, əmək hüququnun subyektləri müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirilə bilər. Birincisi, onların iştirakçıları olduqları ictimai münasibətlərin növlərindən asılı olaraq, bunlar fərdi əmək münasibətlərinin subyektləri (işçi və işəgötürən) və əmək münasibətləri ilə bilavasitə sıx bağlı olan münasibətlərin subyektləridir (işəgötürən və həmkarlar ittifaqı komitəsi, nəzarət və kontrol orqanları). İkincisi, subyektlərin fəaliyyət yerinə görə: məsələn, təşkilatın daxilində aşağı həmkarlar ittifaqı orqanları və təşkilatdan kənarında, məsələn, yuxarı həmkarlar ittifaqı orqanları.

Üçüncüsü, subyektlərin fəaliyyətinin müstəqillik dərəcəsinə görə. Bu, məsələn, işəgötürənin təkbaşına fəaliyyəti və iki və ya daha artıq subyektin, məsələn, sosial tərəfdaşlığın realizəsi zamanı birgə fəaliyyəti ola bilər.

Dördüncüsü, əmək hüququnun subyektlərini səlahiyyətlərinin həcminə görə icazəverici səlahiyyətləri, məsələn, işəgötürənin tə-

şəbbüsü ilə işçi ilə əmək müqaviləsinin ləğvini realizə edən və bəzi əsaslar üzrə işdən çıxarma zamanı seçkili həmkarlar ittifaqı orqanının məşvərətçi (tövsiyəedici) səlahiyyətlərini realizə edən subyektlərə ayırmaq olar.

Beşincisi, səlahiyyətlərin tamlığına görə hüquqi şəxs-subyektlər, məsələn, təşkilatlar və qeyri-hüquqi şəxs olan subyektlər, məsələn, təşkilatın struktur bölmələri fərqləndirilməlidir.

Altıncısı, say tərkibinə görə fərdi subyektlər (fiziki şəxslər) və kollektiv subyektlər (təşkilatlar) fərqləndirilməlidir (8, 24).

M.A.Draçuk “Əmək hüququnun subyektləri” adlı namizədlik dissertasiyasında qeyd edir ki, əmək hüququ subyektlərinin təsnifləşdirilməsi əmək hüquq subyektivliyinin hüquqi əlaqələrdə realizə olunub-olunmamasından, habelə əmək hüququ subyektlərinin bu əlaqələrinin aşağıdakı növlərə bölünməsi qaydasından asılı olaraq həyata keçirilə bilər:

– sırf əmək hüququ subyektləri (abstrakt hüquqi əlaqələrin mövcudluğu);

– əmək hüququnun əmək hüquq münasibətlərinin subyektləri olan subyektləri (konkret hüquqi əlaqələrin mövcudluğu);

– əmək hüququnun kollektiv müqavilənin və əmək müqaviləsinin tərəfi olan subyektləri (xüsusi növ konkret hüquqi əlaqələrin mövcudluğu).

Daha sonra müəllif yazır: «Göründüyü kimi, qeyd olunan təsnifat yalnız hüquq və hüquq münasibəti subyektləri arasında fərqlərə deyil, həm də sahə kimi əmək hüququ predmetinin struktur xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Burada, ilk növbədə, belə bir hal nəzərə alınır ki, əmək hüququ onun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin iki qrupunu – sırf əmək münasibətlərini və onlarla bilavasitə sıx surətdə bağlı olan münasibətləri tənzimləyir» (12, 35-36).

Əmək hüququ subyektlərinin təsnifləşdirilməsinin meyarları, yaxud əsasları çox olsa da, bu faktın özü deyil, hər bir təsnifatın subyektlərin bütün məcmusunun xüsusi «kəsim»ini verməsi və bununla da daha dərinə nüfuz etməyə imkan yaratması önəmlidir.

Belə ki, M.A.Draçuk özünün namizədlik dissertasiyasını bütövlükdə yalnız Y.B.Xoxlovun ikisəviyyəli təsnifatı əsasında qurmuşdur ki, bu da müəllifə əmək hüququ subyektlərinin iki əsas qrupunu fərqləndirməyə və onların zəruri hüquqi xarakteristikasını verməyə imkan yaratmışdır.

V.N.Tolkunova əmək hüququnun subyektlərinin yalnız altı qrupunu göstərir (19, 44), əmək hüququna dair dərslərlərin birində isə subyektlərin yalnız beş qrupundan danışılır (10,75).

O.V.Smironov əmək hüququ subyektlərinin dairəsini daha geniş müəyyən etmişdir. O, əmək hüququnun subyektləri kimi işçiləri, sahibkarları (işəgötürənləri) və əmək kollektivlərini qəbul edir. O.V.Smironov işçiləri və sahibkarları (işəgötürənləri) fiziki şəxslər qrupuna aid etmişdir. İşçilər arasında yeniyetmə mütəxəssisləri, işləyən pensiyaçıları, qulluqçuları və s. fərqləndirmiş, işəgötürən qismində çıxış edən təşkilatların isə dövlət, kooperativ və xüsusi növlərini göstərmişdir (21, 63-64).

AR-nın qüvvədə olan Əmək Məcəlləsinin və əmək haqqında digər normativ hüquqi aktlarının təhlili göstərir ki, Rusiyanın qüvvədə olan əmək qanunvericiliyində təsbit olunmuş subyekt tərkibi ilə AR-nın əmək qanunvericiliyində təsbitini tapmış subyekt tərkibi arasında ciddi növ fərqləri mövcuddur. Belə ki, RF ƏM-də əvvəlki RSFSR ƏQM ilə müqayisədə əmək kollektivi kimi subyekt haqqında heç nə deyilmir. Halbuki, bizim qanunverici bilavasitə AR ƏM-in 3-cü maddəsində nəinki əmək kollektivini hüququn subyekti kimi təsbit etmiş, həm də onun geniş tərifini vermişdir. Belə ki, AR ƏM-in 3-cü maddəsinin dördüncü bəndinə görə, «əmək kollektivi – işəgötürənlə əmək münasibətlərində olan, bu Məcəllə ilə və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarını birgə həyata keçirmək və qanuni mənafeələrini kollektiv halında müdafiə etmək səlahiyyətinə malik müvafiq iş yerlərində çalışan işçilərin birliyi»dir (1).

RF əmək qanunvericiliyində müəssisə də subyekt hesab olunmur, halbuki AR ƏM-in həmin 3-cü maddəsinin birinci bəndində göstərilir ki, «müəssisə-mülkiyyətçinin təşkilati-hüquqi formasından, adından və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yaratdığı hüquqi şəxs, onun və xarici hüquqi şəxsin filialı, nümayəndəliyi»dir (1). Qeyd edək ki, RF əmək hüququnda ƏQM-də işlədilmiş «müəssisə, təşkilat, idarə» kimi terminlərin yerinə vahid ümumiləşdirilmiş «təşkilat» anlayışı (termini) işlədilir, RF MM-də isə müəssisə hüquqi şəxs deyildir və hüququn obyektinə, yəni sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan əmlak kompleksi qismində çıxış edir (RF MM-in 132-ci maddəsi) (11, 87).

Əmək hüquq münasibətlərinin subyektlərinin yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz təsnifatının əsas meyarı qismində əmək hüquq münasibətləri arasında mövcud olan fərqlər və bu hüquq sahəsinin predmetinin quruluş xüsusiyyətləri çıxış edir. Qeyd etmək vacibdir ki, işəgötürən, işçi, əmək kollektivi, həmkarlar ittifaqı və b. kimi subyektlər öz növü çərçivəsində təsnifləşdirilə bilər, bununla əlaqədar iştirakçıların (subyektlərin) dairəsi xeyli artır. Biz həmçinin hesab edirik ki, subyektləri yalnız həmin sahənin predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin dairəsinə əsaslanaraq deyil, həm də məzmun etibarilə yaxın olan bu iki kateqoriyanı eyniləşdirmədən, əmək hüququnun fəaliyyət sahəsini nəzərə almaqla müəyyən etməyə cəhd göstərsək, onların sayı xeyli artırıla bilər. Belə ki, kooperativ üzvlərinin əmək münasibətləri əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Hərçənd göstərilən subyektlər maddəli işçilər kateqoriyasına aid deyildir.

A.N.Çaşinin fikrincə, Rusiyanın əmək hüququnda işçilərin diferensiasiyası aşağıdakı meyarlar üzrə həyata keçirilir:

- 1) cinsi əlamətə görə (qadınlar);
- 2) orqanizmin bioloji xüsusiyyətlərinə görə (hamilə qadınlar);
- 3) sosial vəziyyətə görə (ailədə uşağın, yaxud xəstənin olması);
- 4) yaş əlamətinə görə (yetkinlik yaşına çatmama);
- 5) funksional əlamətə görə (bölmə rəhbərləri);
- 6) iş yerlərinin sayına görə (əvəzçilər);
- 7) əmək müqaviləsinin bağlanma müddətinə görə;
- 8) işin növünə görə (mövsümi işçilər);
- 9) iş metoduna görə (vaxta metodu);
- 10) iş yerinə görə (evdə iş);
- 11) coğrafi və iqlim şəraitinə görə (Uzaq Şimal rayonlarında iş);
- 12) xalq təsərrüfatının sahəsinə görə (pedaqoji işçilər, peşəkar idmançılar və s.);
- 13) işəgötürənin növünə görə (fiziki şəxs-İşəgötürən, təşkilat və s.) (25, 1-6).

Beləliklə, Rusiyanın əmək qanunvericiliyində hal-hazırda subyektlərin təsnifləşdirilməsinin on üç meyarı tətbiq olunur. Məlum səbəblərdən subyektlərin diferensiasiyasının bütün sadalanan meyarları bizim əmək qanunvericiliyində tətbiq oluna bilməz, lakin belə bir fakt şübhəsizdir ki, qanunvericimiz əksər hallarda həmin meyarlardan istifadə edir.

Y.B.Xoxlov göstərir ki, əmək hüququnun subyektlərinin əmək hüququnun predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin tərkibinə tətbiqən xarakteristikası zamanı bütün bu münasibətlərin iki əsas qrupa: ictimai-əmək münasibətlərinə və əmək münasibətlərindən törəmə münasibətlərə bölgüsü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əmək hüququnun predmetinin diferensiasiyasından çıxış etməklə, biz belə subyektlərin iki səviyyəsini fərqləndirə bilərik – əsas subyektlər (əmək hüquq münasibətinin tərəfləri, yəni işçi və işəgötürən) və törəmə, yaxud yardımçı subyektlər (əmək hüququnun predmetini təşkil edən digər münasibətlərin iştirakçıları) (14, 51; 13, 254; 24, 111).

Y.S.Əsgərli haqlı olaraq qeyd edir ki, bütövlükdə, göstərilən təsnifatla razılaşaraq, onun bəzi çatışmazlıqlarına diqqət yetirməmək olmaz. Belə ki, bizim fikrimizcə, «əsas subyektlər» və «köməkçi subyektlər» terminləri kifayət qədər şərti xarakter daşıyır və «subyektlərin bu kateqoriyasına, məsələn, «əmək kollektivi»ni yaxud «müəssisənin rəhbəri»ni aid etmək olarmı?» sualını qoyan kimi müəyyən problemlər yaranır.

Qoyulmuş sualın mənfi cavablandırılması sağlam məntiqə uyğun gəlmir. Lakin bu zaman sağlam məntiqin anlayışlar aparatını deyil, gerçəkliyin dərki aləti olan əmək hüququ elminin kateqoriyaları aparatını nəzərə almaq lazımdır (3, 42).

Eyni fikri subyektlərin «iki səviyyəyə» bölgüsü haqqında da demək olar, çünki yalnız əmək hüququnun subyektlərinin iki səviyyəsindən danışmaq üçün deyil, həm də daha bir neçə səviyyəni, məsələn, üçüncü səviyyəni fərqləndirmək üçün kifayət qədər əsas mövcuddur. Belə ki, məlum olduğuna görə, fərdi əmək mübahisəsinə bilavasitə müəssisədə baxılarkən həmkarlar ittifaqı təşkilatının nəzdində məhkəməyəqədərki xüsusi orqan yaradıla bilər (17, 20-21). Belə mübahisədə iştirakçı qismində onun tərəfləri olan işçi və işəgötürəndən başqa, şahidlər, mütəxəssislər, ekspertlər və müəyyən hüquq və vəzifələrin daşıyıcısı, yəni əmək hüquq münasibətinin subyektli olan digər şəxslər də çıxış edə bilər.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq belə bir qənaətə gəlik ki, əmək hüququnun bütün subyektlərinin onların səlahiyyətinin tətbiq sahəsi, yəni bilavasitə iş yeri kimi meyar nəzərə alınmaqla qruplara bölünməsi müəyyən nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bir sıra subyektlər üçün özlərinin hüquq və vəzifələrini, bilavasitə funksiyalarını icra yeri qismində müəssisə çıxış edir,

əmək hüququnun xeyli sayda digər subyekti isə xüsusi funksiyaları yerinə yetirərək, konkret müəssisələrdən kənarında fəaliyyət göstərir (fəaliyyət göstərə bilər). Biz belə subyektlərin birinci qrupuna işgötürənləri və işçiləri, əmək kollektivini (işçilər kollektivini) və müəssisələrin həmkarlar ittifaqı təşkilatlarını, işçilərin digər nümayəndəli orqanlarını, müəssisələrin müdiriyyətini və rəhbərlərini (menecerləri), müəssisələrdə əmək mübahisələrinin həlli üzrə orqanları və s. aid edirik. Subyektlərin birinci qrupuna münasibətdə xidməti, xarici subyektlərin sayı olduqca çoxdur. Fikrimizcə, əmək hüququnun bütün subyektlərinin hüquq qoruyucu funksiyaları, işçilərin və işgötürənlərin əmək hüquqlarının müdafiəsi funksiyalarını yerinə yetirən subyektlərə və əmək hüququnun bütün qalan subyektlərinə təsnifləşdirmək əsaslıdır. Müxtəlif elmi meyarlardan istifadə etməklə, təsnifatların sayını artırmaq da olar. Lakin yuxarıda göstərilən təsnifatların heç biri ayrılıqda əmək hüququnun subyektlərinin bütün sisteminin sosial-iqtisadi və hüquqi təbiətini tam həcmdə açıqlaya bilməz. Eyni zamanda, həmin təsnifatların hər biri ayrılıqda əmək hüququnun subyektlərinin bu və ya digər qrupunun funksional təyinatını, əmək hüququnun subyektlərinin say müxtəlifliyini və çoxluğunu, əmək hüququnun predmetinin mürəkkəbliyini görməyə imkan verir ki, bu da son nəticədə yalnız sahənin müstəqilliyini deyil, həm də onun unikallığını (təkrarsızlığını) göstərir. Təkcə bu arqument bəzi alimlərin guya əmək hüququnun mülki hüququn içərisində «əriməsi» haqqında mülahizələrini təkzib etmək üçün yetərlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 264 s.
2. Əkbərli Ü.A. Əmək hüququ: Mühazirə mətnləri: Dərs vəsaiti. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 964 s.
3. Əsgərli Y.S. Əmək hüququnun subyektlərinin təsnifləşdirilməsinin mümkün meyarları//Azərbaycan hüquq jurnalı, 2006, № 2, s. 31-43
4. Qasımov A.M. Əmək hüququ: Dərslik. Bakı: Letterpress nəşriyyat evi, 2016, 840 s.

5. Qasimov A.M., Mustafayeva Ə.Ə. Əmək hüququnun subyekti kimi işçinin hüquqi statusu: Monoqrafiya. Bakı:Qanun, 2015, 200 s.
6. Mustafayeva Ə.Ə. Əmək hüququnun subyekt tərkibi və onların təsnifləşdirilməsinin əsas meyarları // Nəqliyyat hüququ, Bakı, 2013, №1, s.198-217
7. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi: Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 448 s.
8. Безина А.К. Работник как субъект российского трудового права: Учебное пособие для студентов юридического факультета. Казань, 2003, 36 с.
9. Буянова М.О. Трудовое право России: Учебное пособие. М.: Проспект, 2009, 240 с.
10. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. М.: Проспект, 2006, 496 с.
11. Гражданский Кодекс Российской Федерации. М.: Проспект, 2018, 688 с.
12. Драчук М.А. Субъекты трудового права. Дис...канд. юр. наук. Омск, 2002, 179 с.
13. Курс российского трудового права. В 3-х т. Т.1. Общая часть / Под ред. Е.Б.Хохлова. СПб: Изд-во Санкт-Петербургского гос.ун-та, 1996, 573 с.
14. Маврин С.П., Филиппова М.В., Хохлов Е.Б. Трудовое право России: Учебник. СПб, 2005, 448 с.
15. Миронов В.И. Трудовое право: Учебник для вузов. СПб: Питер, 2009, 864 с.
16. Молодцов М.В., Головина С.Ю. Трудовое право России: Учебник для вузов. М.: Норма, 2003, 704 с.
17. Садыков З.Г. Трудовые споры и порядок их разрешения: Учебное пособие. Баку: Ганун, 2000, 156 с.
18. Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. М.: Юристъ, 2001, 312 с.
19. Толкунова В.Н. Трудовое право: Курс лекций. М.: Проспект, 2003, 320 с.
20. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П.Маврина, Е.Б.Хохлова. М.: Норма, 2013, 656 с.
21. Трудовое право: Учебник / Под ред. О.В.Смирнова, И.О.Снигиревой, Н.Г.Гладкова. М.: Проспект, 2016, 536 с.

22. Трудовой Кодекс Республики Узбекистан. Ташкент: Адалат, 2011, 276 s.

23. Федин В.В. Юридический статус работника как субъекта трудового права: Монография. М.: Проспект, 2005, 240 с.

24. Хохлов Е.Б. Субъекты трудового права // Правоведение, 1996, № 3, с.111-120

25. Чашин А.Н. Дифференциация категорий работников по действующему ТК РФ. М., 2004, 243 с.

Əmək hüququnun subyektlərinin təsnifatı

X Ü L A S Ə

Məqalədə əmək hüququ üzrə elmi və tədris ədəbiyyatlarında əmək hüququnun subyektlərinin təsnifatı ilə bağlı mövcud olan fikirlər araşdırılır. Aparılan tədqiqat nəticəsində belə nəticəyə gəlinmişdir ki, əmək hüququnun subyektlərinin təsnifatının meyarları haqqında vahid fikir olmamasına baxmayaraq, əmək hüququnun bütün subyektlərinin onların səlahiyyətinin tətbiq sahəsi, yəni bilavasitə iş yeri kimi meyar nəzərə alınmaqla qruplara bölünməsi müəyyən nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bir sıra subyektlər üçün özlərinin hüquq və vəzifələrini, bilavasitə funksiyalarını icra yeri qismində müəssisə çıxış edir, əmək hüququnun xeyli sayda digər subyektinə isə xüsusi funksiyaları yerinə yetirərək, konkret müəssisələrdən kənarında fəaliyyət göstərir (fəaliyyət göstərə bilərlər). Biz belə subyektlərin birinci qrupuna işəgötürənləri və işçiləri, əmək kollektivini (işçilər kollektivini) və müəssisələrin həmkarlar ittifaqı təşkilatlarını, işçilərin digər nümayəndəli orqanlarını, müəssisələrin müdiriyyətini və rəhbərlərini (menecerləri), müəssisələrdə əmək mübahisələrinin həlli üzrə orqanları və s. aid edirik. Subyektlərin birinci qrupuna münasibətdə xidməti, xarici subyektlərin sayı olduqca çoxdur. Fikrimizcə, əmək hüququnun bütün subyektlərinin hüquq qoruyucu funksiyaları, işçilərin və işəgötürənlərin əmək hüquqlarının müdafiəsi funksiyalarını yerinə yetirən subyektlərə və əmək hüququnun bütün qalan subyektlərinə təsnifləşdirmək əsaslıdır. Müxtəlif elmi meyarlardan istifadə etməklə, təsnifatların sayını artırmaq da olar. Lakin yuxarıda göstərilən təsnifatların heç biri ayrılıqda əmək hüququnun subyektlərinin bütün sisteminin so-

sial-iqtisadi və hüquqi təbiətini tam həcmdə açıqlaya bilməz. Eyni zamanda, həmin təsnifatların hər biri ayrılıqda əmək hüququnun subyektlərinin bu və ya digər qrupunun funksional təyinatını, əmək hüququnun subyektlərinin say müxtəlifliyini və çoxluğunu, əmək hüququnun predmetinin mürəkkəbliyini görməyə imkan verir ki, bu da son nəticədə yalnız sahənin müstəqilliyini deyil, həm də onun unikallığını (təkrarsızlığını) göstərir. Təkcə bu argument bəzi alimlərin guya əmək hüququnun mülki hüququn içərisində «əriməsi» haqqında mülahizələrini təkzib etmək üçün yetərlidir.

Ильгар Гасымов
Консультант Управления международного
права и международного сотрудничества Аппарата
Конституционного Суда Азербайджанской Республики

Классификация субъектов трудового права

Р Е З Ю М Е

В статье исследуются существующие взгляды на классификацию субъектов трудового права в научной и учебной литературе по трудовому праву.

В результате исследования был сделан вывод о том, что, несмотря на отсутствие единого мнения о критериях классификации субъектов трудового права, сфера применения своих полномочий всеми субъектами трудового права, т.е. разделение на группы с учетом такого критерия как непосредственное место работы, имеет определенное теоретическое и практическое значение.

Таким образом, для ряда субъектов предприятие выступает местом реализации своих прав и обязанностей, прямых функций, а многие иные субъекты трудового права выполняют (могут действовать) вне конкретных предприятий, выполняя особые функции. К первой группе таких субъектов мы можем отнести работодателей и работников, трудовые коллективы (коллектив работников) и организации профессиональных союзов предприятий, другие представительные органы работников, руководителей (менеджеры) предприятий, органы по разреше-

нию трудовых споров на предприятиях и т. д. Применительно к первой группе очень велико количество обслуживающих и иностранных субъектов.

На наш взгляд, правомерно классифицировать правоохранительные функции всех субъектов трудового права, субъектов, выполняющих функции защиты трудовых прав работников и работодателей и всех иных субъектов трудового права. Также возможно увеличение количества классификаций с использованием различных научных критериев. Однако ни одна из перечисленных классификаций не может полностью объяснить социально-экономическую и правовую природу всей системы субъектов трудового права в отдельности. При этом каждая из этих классификаций позволяет увидеть функциональное назначение той или иной группы субъектов трудового права, многообразие и множественность субъектов трудового права, сложность предмета трудового права, что в конечном итоге отражает не только независимость отрасли, но и его уникальность (неповторимость). Одного этого аргумента достаточно, чтобы опровергнуть утверждения некоторых ученых о том, что трудовое право «растворяется» в гражданском праве.

Ilgar Gasimov
Counselor of the Department of International Law and
International Cooperation of the Office of the Constitutional
Court of the Azerbaijan Republic

The classification of the subjects of labor law

S U M M A R Y

The article examines the existing views on the classification of subjects of labor law in the scientific and educational literature on labor law.

As a result of the study, it was concluded that, despite the lack of consensus on the criteria for the classification of subjects of labor law, the scope of application of their powers by all subjects of labor law, i.e. division into groups, taking into account such a criterion as

the direct place of work, has a certain theoretical and practical significance.

Thus, for a number of entities, an enterprise acts as a place for the implementation of its rights and obligations, direct functions, and many other subjects of labor law perform (can act) outside specific enterprises, performing special functions. In the first group of such entities, we can include employers and workers, labor collectives (collective of workers) and organizations of trade unions of enterprises, other representative bodies of workers, heads (managers) of enterprises, bodies for resolving labor disputes at enterprises, etc. the group has a very large number of serving and foreign entities.

In our opinion, it is legitimate to classify the law enforcement functions of all subjects of labor law, subjects performing the functions of protecting the labor rights of workers and employers and all other subjects of labor law. It is also possible to increase the number of classifications using various scientific criteria. However, none of the listed classifications can fully explain the socio-economic and legal nature of the entire system of subjects of labor law separately. Moreover, each of these classifications allows one to see the functional purpose of a particular group of subjects of labor law, the diversity and plurality of subjects of labor law, the complexity of the subject of labor law, which ultimately reflects not only the independence of the industry, but also its uniqueness (originality). This argument alone is enough to refute the claims of some scholars that labor law "dissolves" in civil law.

Aytan GULIYEVA

Legal Advisor at Civil law department of
Constitutional Court of Azerbaijan Republic

REGULATION OF INHERITANCE LAWS UNDER AZERBAIJANI LEGISLATION

Keywords: *inheritance, statutory heirs, factual possession, compulsory share, freedom of will, constitution, family maintenance principles*

Açar sözlər: *varislik, qanun üzrə vərəsəlik, faktiki sahiblik, məcburi pay, vəsiyyəət azadlığı, konstitusiya, ailənin himayə edilməsi prinsipi*

Ключевые слова: *наследование, законные наследники, фактическое обладание, обязательная доля, свобода завещания, конституция, принципы социальной защиты семьи*

A right to inherit is established as a civil right and guaranteed by state under Constitution of Azerbaijan Republic (Article 29). Grounds for the right to inherit and inheritance relations arising by the operation of law or a will are provided at civil legislation, mainly at Civil Code of Azerbaijan Republic.

As in many jurisdictions, under Azerbaijani legislation, inheritance laws come into effect upon the death of the individual or such individual being presumed as dead under court declaration. After this occurred, a certain circle of heirs is summoned for inheritance so they can accept and acquire the deceased's property. These relations arising in connection with the opening of the inheritance, its acceptance and acquisition by the heirs are regarded as inheritance relations.

The right to inherit is considered as a subjective right and form an integral part of a person's civil legal capacity. Thus, the right to inherit arises from the moment of birth, and exercising such right is possible only after the birth.

Inheritance property includes a set of proprietary rights (inheritance assets) and obligations (inheritance liabilities) owned by the testator by the time of his death. Personal property rights and obligations (such as alimony obligations, the right to use the real property, the obligation to pay damages for inflicted harms on health) are not included in the scope of the inheritance and are terminated concurrently (Articles 1151 and 1153, Civil Code).

Speaking of this, rights and obligations possessing monetary value (set of property rights on immovable and movable property on the inherited property, rights to claim) could be acquired by the surviving heirs of the testator.

There are several factors to be addressed on the opening of inheritance such as determining heirs by law or will, monetary value of the estate (including inheritance assets and liabilities) as well as commencement of inheritance process (acceptance or rejecting inheritance property).

Inheritance relations arising by operation of law or will, its essence, composition and grounds are laid out at civil legislation which guarantees exercise of this right in accordance with the grounds established for its emergence. Besides, the institution of inheritance guarantees every one that the property and other material tangible assets acquired inter vivos (including their encumbrances) will pass to his heirs after death under the terms of a will or by intestate laws if the deceased had no will.

Pursuant to Art. 1243 of Civil Code, surviving heir accepts the inheritance both by operation of law as well as by means of will. The inheritance is considered to be accepted by the heir if s/he submits an application to the notary office at the place of opening of the inheritance or if s/he starts to factually own and/or manage the property and thus demonstrates his / her intention to accept the inheritance. When the heir factually takes partial possession of the inheritance property, it is considered that s/he has accepted the inheritance completely regardless of what the inheritance is composed of and as to where it is located. The accepted inheritance is considered as the property of the heir from the day such opening took place (Article 1255, Civil Code).

Acceptance of an inheritance is deemed to be a legal form of the manner related to the desire of the heir expressing his consent regarding acquisition of the inherited property. Petitioning to notary

office on the acceptance of the inheritance is a legal method of acquiring the inheritance.

The certificate of inheritance is issued to the heirs at any time after six months from the date of opening of the inheritance. Such a certificate shall be issued earlier than six months if the notary authority has information that there exists no other heirs that could be summoned for inheritance (Art.6, “Rules on carrying out notary activities” dated 11 September, 2000; № 167). Imposing such limitation period is conceived as allowing any heir to exercise their rights to refuse the shares in the inheritance within this time frame.

The certificate of inheritance can be issued beyond the limitation period if the court considers the omission of such period justifiable provided remaining heirs have also provided their consent to it.

If the heir did not accept the inheritance with legal method and does not possess a certificate of inheritance, he might qualify for having accepted the property via equitable method. Equitable way of accepting inheritance property is when the heir has demonstrated his clear intention with certain actions to own, possess and use the property which amount to admission of such intention and serves as a proof for acceptance of the inheritance.

In this way, equitable method of accepting the inheritance can occur either by factual possession of the property or by actually managing it.

The method of factual possession is based on the fact that the heir actually seizes and owns the property of the testator. The actual management of inherited property entails actions by the heir that are normally realized by the owner for the maintenance of the property and carrying out activities for the livelihood of that property (Decision of the Plenum of the Constitutional Court on G.Gahramanova's appeal dated July 18, 2014).

Constitutional Court of Azerbaijan Republic has formed a legal opinion in its decisions regarding accepting the inheritance and concluded that inheritance shall be deemed as accepted in full if the heir has accepted part of the property on a legal basis irrespective where such acceptance took place or what the inheritance property is composed of. This constitutes a pre-established intentions of the heirs to acquire the inheritance and also ensures protection of property rights granted on a legal basis which prevents imposing restrictions on its realization with no legal grounds (Decision of the

Plenum of the Constitutional Court on A.Afandiyeva and N.Karimova's appeals dated October 05, 2012).

As mentioned, right to inherit may arise both by the terms of a will or by operation of law, i.e. intestate laws if the deceased had no will. Article 1133 of Civil Code defines inheritance and states that "transfer of property of the deceased to other persons is called an inheritance. The property can be transferred to statutory heirs or to heirs indicated in the will or by both ways."

Under intestate laws, i.e. when there is no will, or the will has been declared invalid, considerations are given to determine the degree of kinship to the testator, the circle of heirs and their order of succession.

Having said that, in this type of heirship, the principle of succession between heirs is applied, a specific circle of heirs with equal rights is allotted, and the presence of at least one of the heirs of the previous row excludes the succession of the next heir.

Pursuant to Article 1159 of the Civil Code, there exists five degree of heirship who may qualify as successors. By determining such order, legislature took into account the degree of kinship of the heirs with the testator. Article 1159.1.1 allocates the heirs as followed:

- first degree – deceased's children (including children born after the death of the testator), wife (husband), parents (incl. parents of adopted children)
- second degree – deceased's sisters and brothers
- third degree – both maternal and paternal grandparents, grandmother's mother and father, grandfather's mother and father
- fourth degree – uncles and aunts
- fifth degree – aunts and uncles' children, uncles and cousins' children, or their surviving children if they are not alive.

In accordance with Article 1274 of the Civil Code, which entails norms on the distribution of the inheritance, inheritance is distributed to each heir by their mutual agreement, in equal shares due to them by law or will. Thereby, division of the inheritance is understood as the distribution of the inheritance proportionate to the shares allotted either by operation of law or testament with the consent of the heirs who accepted it.

It should however be noted, Azerbaijani legislation also assigns some form of restrictions on freedom of will, which is peculiar to

inheritance laws. Thus, according to Article 1193 of the Civil Code, testator's children, parents and spouse reserve an obligatory inheritance share irrespective of will's content. This share makes up to a half of the share that they could have received under intestate laws, i.e by being statutory heirs (compulsory share).

Speaking of this, children, parents and the spouse of the testator have a compulsory share in the inheritance regardless of the scope of the will. The right to claim this share will arise from the moment of opening the inheritance.

This was further elaborated in the Judgement of Constitutional Court dated 08 January, 2021 "On Interpretation of Articles 1193 and 1200 of Civil Code of Azerbaijan Republic" where it concluded Articles 1193 and 1159.1.1 are interconnected and that Article 1159 is a decisive norm of civil legislation regarding the institution of compulsory share. As such, a right to compulsory share is aimed at protection of legal interests of statutory heirs defined in Article 1159.1.1 of the Civil Code (first degree of kinship) and therefore those heirs should be entitled to claim a share in the inheritance irrespective of the composition of a will.

This restriction serves as a tool to protect legal interests of family members of the testator. The concept of compulsory share is a vital part of the right to inherit, having socio-economic and moral significance. The right to compulsory share has a significant role in contributing to social security of certain category of relatives of the deceased (to heirs entitled to compulsory share).

Plenum of the Constitutional Court, by interpreting certain provisions of inheritance laws, has demonstrated that these laws by nature bear peculiarities of both family and property laws to a certain extent. Meaning, this legal feature of the inheritance manifests itself both in mandatory nature of many of its rules, and in the restriction of freedom of contract with special terms (Judgements dated 20 October 2011 "On verification of accordance of Article 1193 of the Civil Code with Parts I and II of Article 13 and Parts I, II and III of Article 29 of the Constitution; dated 13 December 2011 "On interpretation of Article 1203.1 of the Civil Code).

Such regulation of inheritance laws could be viewed as affirming the principles reinforced in the Constitution which treats family as the core of society, and under the special protection of the state with

a purpose of establishing reliable and healthy relationships in the family (Articles 17 and 34).

It therefore follows that, institution of inheritance is based on the principles of individuality and family maintenance.

The principle of individuality makes interests of the owner paramount and implies that the inheritance depends entirely on the will of the testator. This principle includes the power of the individual to determine the fate of his property (property benefits) during his lifetime, as well as after his death. Thus, the basic conditions of property rights are met.

The principle of family maintenance in inheritance law implies that the interests of family members, who form the core of civil society, take precedence over the interests of others. According to this principle, persons related to the testator by being close relatives (children, husband, wife, parents) are entitled to a mandatory share in the inheritance, regardless of the intention of the deceased.

One may conclude that, these principles were taken into account in provisions of compulsory share as the heirs listed in Article 1193 are identical to the heirs established at Article 1159.1.1 of the Civil Code. Thus these heirs are hereby granted with the minimum inheritance rights as statutory heirs.

Therefore, in the above mentioned decision, Constitutional Court expressed the view that literal interpretation of the words “testator and regardless of the content of the will” in Article 1193 of the Civil Code, i.e the right of compulsory share being dependent on the testament as well as on the intention of the testator, contradicts the public relations protected by the institution of compulsory share. In this case, it may lead to a different treatment of the heirs, i.e persons related to the testator on an equal kinship degree, depriving them of the right to protect their compulsory shares in the absence of a will, as well as violating the importance of the above shown basic principles.

Therefore, statutory heirs with first degree of kinship have a right to compulsory share irrespective of the presence of a will, and this right forms their subjective right and arises from being statutory heirs to the testator which can not be changed unilaterally and is enforceable upon everyone.

However, norms of compulsory share should not be viewed as a complete abandonment of testator’s right to exercise his willpower.

As such, the testator possesses freedom to express his intention regarding disposing of his property and may disinherit his successors from his estate. Such condition is provided in the Articles 1137-1139, 1203 of the Civil Code and lays grounds for disinheriting the heir by testator's will or by court order.

Under Article 1203, the testator can apply and petition to court during his lifetime if he intends to disinherit his heirs who are entitled to a compulsory share. In the application sufficient grounds for such deprivation must be met and disinheritance must be reasonable. This order will come into effect from the moment of opening the inheritance. The same is true if the testator still appeals to the court during his lifetime, but the decision is made after his death.

The heir can also be disinherited when he is recognised as an unworthy heir by court. This can be done with or without testator's application to court where there is sufficient grounds for the court to believe the heir committed criminal or offensive acts as well as acts to prevent the testator from realizing his intentions and by doing so helping himself or his close relatives to benefit from the inheritance. When these conditions are established, an heir is not entitled to any share whether as a statutory heir or a forced heir (Art.1137, Civil Code)

An heir may also not be entitled for inheritance if s/he has been deprived of parental rights as well as the people who did not carry out obligations put forward regarding maintaining daily cares of the testator pursuant to Article 1138.

By its legal nature, a will is a unilateral agreement and establishes the intention of the person (testator). Subsequently, if the heir is not recognised as a first degree of statutory heir, the testator may bequeath his property to one or more persons, both heirs and different persons, as well as determine the share of the heirs, deprive one, several or his remaining statutory heirs, and is not obliged to explain this.

Testator, may also bequeath his property to legal entities apart from individuals. To succeed as an heir, these entities will have to be incorporated before or at the time inheritance is opened.

By bequeathing, testator may entrust the heir to perform any action for common good. These may include performance of any activities intended for general useful purposes (Article 1219).

It appears that the notion of the owner to draft his will in accordance with the requirements of the law with an ability to deprive one, several or all of his heirs from the inheritance as well as from the compulsory share is one of the factors ensuring his rights to dispose the property according to his wishes.

Testator also has a right to make a conditional gift to one of his heirs (Art.1197). In this event, the condition precedent will be for the heir to receive the gift as part of his compulsory share when the inheritance is opened.

The heir may also be entitled to the gifts testator made during two years before his death to any other person, provided the heir can not otherwise receive a compulsory share, under Article 1200 of the Civil Code. This provision can be viewed as underlying principles of compulsory heirship and protection of inheritance rights of heirs entitled to it.

Once the inheritance is opened and heirs acquired their respective shares, they have an ultimate right to use and dispose of the inherited property according to their wishes. However, upon sale of the shares, other heirs reserve their pre-emptive rights to buy. If by any means the heirs' share is insufficient to meet the purchase, remaining heirs must contribute together towards the purchase of the share as per Article 1304 of the Civil Code. This right should be exercised within two years of the opening of the inheritance.

Article 1303 provides further protection to the heir by granting pre-emptive rights to purchase the house, accommodation or its room if the heir has cohabited with the testator at least for one year.

It should also be noted that, apart from pre-emptive rights, successors possess set of rights and obligations towards the inheritance. Some of them include – right to vote (Art.1157-1); right to preserve the inheritance (Art.1157.1); the right to receive their shares in goods (Art.1276); the right to consent to the sale of the inheritance (Article 1278 of the Civil Code); the right to demand the termination of the distribution (Art.1280); the right to apply to the court (Art.1291). The heir also have an obligation regarding to pay necessary expenses upon distribution of the inheritance (Art.1157); to jointly manage the inheritance (Art.1157-1); to meet creditors' claim upon acquiring their shares (Art.1294); to conduct reasonable activities regarding summoning the heirs into the inheritance

(Art.1300); to compensate other heirs in case of exercising their pre-emptive rights (Art.1304).

Legal regulation of inheritance relations in the above analyzed order provides a mechanism for an heir to inherit and acquire property rights to the inherited property. In other words, the heir will receive inheritance in the occurrence of required set of conditions and vice versa the absence of any condition precedent will deprive him of such right. As an example, the heir will not be able to claim distribution of inheritance if he does not provide sufficient evidence to show that he has accepted the inheritance property by either legally or in an equitable way as an heir.

As analyzed above, Constitutional Court, during his interpretation process has also contributed to the clarification and development of inheritance laws through its several judgements and formed legal opinions which sheds a light to complex provisions of national legislation.

On the end note, it could be said that, inheritance laws has its own peculiarities which could be traced back to cultural principles and values that aim at equal and fair treatment of the nation. Nevertheless, Azerbaijani legislation, being member to the Roman legal system, incorporates fundamental principles inherent to most of the developed jurisdictions and preserves inheritance rights of heirs by establishing testator's right to freedom of will hence allowing him to decide the future of his estate and demonstrate his final intention.

References:

1. Constitution of Azerbaijan Republic dated August 24, 2002. Baku
2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November, 1950. Rome
3. Civil Code of Azerbaijan Republic dated August, 2000 № 386. Baku
4. Farhad Abdullayev, "Legal opinions of Constitutional Court of Azerbaijan Republic" dated 2018. Baku
5. I.Asgarov, "Commentary of Civil Code of Azerbaijan Republic" dated 2011, Ganun publishing. Baku

6. “Rules on carrying out notary activities” dated 11 September, 2000; № 167. Baku

7.P.Safarov, “Distribution of Inheritance”, “Journal of Azerbaijan attorney”, 8th edn, 2016

8. <http://www.constcourt.gov.az/>

REGULATION OF INHERITANCE LAWS UNDER AZERBAIJANI LEGISLATION

A B S T R A C T

This article analyzes the basis of inheritance relations alongside with its regulation methods under legislation. Within the analysis, compulsory share institution has been visited, its essence and guiding principles arising from protection and maintenance of family members were identified. Precedents of Constitutional Court of Azerbaijan Republic have been referred during comparative analysis of several norms of inheritance laws and their positive effects on interpretation and in the development of legislation were remarked.

Aytən Quliyeva
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Aparatının
Mülkü hüquq şöbəsinin məsləhətçisi

MİLLİ QANUNVERİCİLİKDƏ VƏRƏSƏLİK HÜQUQUNUN TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMLƏRİ

X Ü L A S Ə

Hazırkı məqalə vərəsəlik hüquq münasibətlərinin yaranması əsaslarını araşdıraraq onun qanunvericiliklə tənzimlənməsi qaydalarını açıqlamışdır. Vərəsəlik hüququnda məcburi pay institutunun mahiyyəti açıqlanaraq, ailənin himayə edilməsi və saxlanması prinsiplərinin dövlət tərəfindən təmin edilən dəyər olduğu vurğulanmışdır. Məqalədə həmçinin Konstitusiyası Məhkəməsinin vərəsəlik hüququnun müxtəlif institutlarına dair formalaşdırdığı hüquqi mövqeləri təhlil edilərək, onların təşəkkül tapmasında töhvəsi vurğulanmışdır.

DÖVLƏT, HÜQUQ VƏ DİN

Açar sözlər: Dövlət, hüquq, din, vicdan azadlığı, etiqad azadlığı, multikulturalizm, tolerantlıq.

Ключевые слова: Государство, право, религия, свобода вероисповедания, мультикультурализм, толерантность

Keywords: Law, religion, state, multiculturalism, tolerance

Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyətinin və demokratik proseslərin inkişafı qüvvədə olan qanunvericiliyin daima təkmilləşdirilməsini, onun respublikada və dünyada baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan 12 noyabr 1995-ci ildə tarixində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası humanizm və demokratiya prinsipləri əsasında dövlətçiliyimizin tərəqqisi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, milli və mənəvi dəyərlərimizin qorunması, əhalinin rifahının təmin edilməsi üçün hərtərəfli zəmin yaratmışdır.

Məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan bu sənəd dövlət suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq, qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, digər xalqlarla sülh, dostluq şəraitində yaşamaq kimi dəyərləri özündə əks etdirir.

Dövlətin inkişafı, demokratiya və insan azadlıqları bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır və biri digərini şərtləndirir. Azərbaycan Respublikası polietnik, çoxmillətlə respublikadır və burada tarixən insanlar arasında milli, dini və irqi ayrışma qoyulmamışdır. Tolerantlıq, milli-irqi dözümlülük milli mentalitetin ayrılmaz cəhətlərindəndir.

Ölkəmiz zəngin mənəvi irsə, çoxəsrlik tolerantlıq ənənələrinə, nümunəvi dövlət-din münasibətləri modelinə malikdir. Azərbaycanda bütün dinlərin, mədəniyyətlərin nümayəndələri sülh, qardaşlıq, bir-birinə rəğbət şəraitində yaşayırlar. Respublikamızda insan hüquq və azadlıqlarının bərqərar olmasına, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına və tolerantlıq ənənələrinin möhkəmləndirilməsinə böyük önəm verilir. Bu gün Azərbaycan multikultural və fərqli mədəniyyətlərin bir arada yaşadığı cəmiyyətə çevrilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalq birləşdirsə, bir o daha zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini vermişdir” [1].

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında əsas hüquq və azadlıqlar beynəlxalq standartlar əsasında bərqərar olmuşdur. İnsan hüquqlarını konstitusionallığın əsası da hesab etmək olar. Konstitusionallığın məğzi azadlığın və təhlükəsizliyin dövlət hakimiyyəti tərəfindən qorunmasına təminat verməkdən ibarətdir, belə ki, İnsan hüquqları insanın inkişafının ayrılmaz cəhətləridir.

Hər bir dövlətin qanunvericiliyi onun ərazisində yaşayan istisnasız olaraq bütün vətəndaşların, öz vətəndaşları ilə əcnəbilərin və apatridlərin, yəni vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyətini müəyyənləşdirir. Belə ki, “Vətəndaşın konstitusion hüquqları həyatın ən mühüm sahələrində dövlətlə vətəndaşların qarşılıqlı münasibətlərinin əsaslarını müəyyənləşdirərək insanın cəmiyyətdəki hüquqi vəziyyətini şərtləndirən qanunvericiliyin rolunu oynayır”. [2]

Dövlət, hüquq və dinin qarşılıqlı münasibətli hər zaman dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Bu gün Azərbaycanda vicdan və dini etiqad azadlıqlarının prinsipləri bərqərar olmuş, dövlət ilə dini konfessiyaların, dini birliklərin qarşılıqlı münasibətləri daha da inkişaf etmişdir. Dövlət ilə dini birliklərin münasibətinə konstitusion prinsiplərdən irəli gələrək hüququ əsas kimi vicdan azadlığını, dövlətin dünyəvi olmasını, vətəndaşların dinə olan münasibətindən, əqidəsindən aslı olmayaraq bərabər hüquq və azadlıqlara malik olmasını təsbit edən və əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərən münasibətlər kimi baxılmalıdır.

İlk növbədə bəlavasitə din ilə əlaqədar ictimai münasibətləri tənzimləyən konstitusiya normalara nəzər salmaq.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsində Azərbaycan dövlətinin demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika bəyan edilməsi göstərir ki, dünyəvilik prinsipi dövlətin siyasətinin, o cümlədən dini məsələlər üzrə siyasətin formalaşmasını şərtləndirən mühüm əsasdır. Azərbaycan Respublikası özünü demokratik dövlət elan edərək hansı dinə sitayiş etməsindən asılı olmayaraq vətəndaşların hamısının hüquq və azadlıqlarını bərabər şəkildə təmin edir, müxtəlif dini konfessiyalara və birliklərə bərabər münasibət göstərir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 18-ci maddəsində bildirilir ki, “Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin yayılması və təbliği qadağandır.”

Dini etiqad azadlığının insanın əsas hüquq və azadlıqları arasında mühüm yer tutmasının bariz sübutlarından biri də 20 avqust 1992-ci ildə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsidir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında dini etiqad azadlığının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə müvafiq surətdə həyata keçirilməsinə təminat verir, dini qurumların statusunu, hüquq və vəzifələrini müəyyən edir, qurumların fəaliyyəti ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyir.

“Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin tələblərinə əsasən dövlət hərbi qulluqçuların da dini etiqad azadlığını təmin etməlidir və hərbi hissələrin komandanlığı, müstəsna hallardan başqa, asudə vaxtlarında hərbi qulluqçuların dua etmələrinə və dini ayinləri hiyata keçirmələrinə mane ola bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsi bəşəriyyətin demək olar ki, ən mühüm nailiyyətlərindən birinə, vicdan azadlığına həsr olumuşdur. Burada göstərilir ki, hər kəsin vicdan azadlığı vardır. Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dillə təkbaşına və ya başqaları ilə

birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və ya yaymaq hüququ vardır. Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi ictimai qaydanı pozursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir. Dini etiqad və əqidə hüququ pozuntusuna bəraət qazandırır.

Vicdan azadlığı hər bir insanın öz hərəkət və düşüncələrində dini etiqadlara uyğunlaşdırıb-uyğunlaşmamaq məsələsini müstəqil həll etmək hüququdur. Başqa sözlə vicdan azadlığı insanın dinə münasibətini əks etdirir. Bu münasibət insanın Allaha inanaraq hər hansı bir dinə etiqad etməsini, Allaha inanmayaraq dinə neytral yanaşa bilməsini, ateist, yəni Allahın varlığının inkar edilərək bütün dini etiqadların rədd edilməsini ehtiva edir.

Gördüyümüz kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda vicdan azadlığı anlayışına vətəndaşların mühüm konstitusion hüquqlarından biri kimi hüquqi reqlamentasiya verilir. Vicdan azadlığı hüququ nəinki qanunvericiliklə, habelə ictimai təsisatlar və bütün insanlar tərəfindən təmin olunmalıdır. İnsanların dini etiqadlarına görə “özümüzünkilərə” və “özlərlərə” bölünməsinə imkan verilməməlidir. Burada insanın öz dünyagörüşünə əsasən dinə olan münasibətini müəyyənləşdirmək və buna uyğun surətdə öz dini inanclarını ifadə etmək hüququ təsbit edilir. Vətəndaşlarda vicdan azadlığı hüququ haqqında düzgün təsəvvürlərin formalaşdırılması da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən də dövlət irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

Lakin “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa müfəfiq olaraq zəruri hallarda müəyyən məhdudiyyətlərə yol verilə bilər. Belə ki, Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən dini

ekstrimizmin təbliğinə, həmçinin siyasi məqsədlər üçün dinlərarası və dinlərdaxili fərqlərin istifadəsinə yönəldilmiş fəaliyyət qadağandır. “İnsanın əsas hüquq və azadlıqları haqqında” Avropa Konvensiyasında da qeyd edilir ki, dini etiqad və əqidə azadlığı yalnız demokratik cəmiyyətdə ictimai asayişin, digər insanların hüquq və azadlıqlarının, sağlamlıq və əxlaqının təminatı üçün zəruri olan hallarda müəyyən qanunlarla məhdudlaşdırılmasına məruz qala bilər. Burada əlamətdar sayılmalıdır ki, hüquqların məhdudlaşdırılması üçün daha geniş olan milli təhlükəsizlik deyil, məhz ictimai asayişin, insan hüquq və azadlıqlarının pəzulu səbəb göstərilir.

Din özü belə hər bir vətəndaşı dövlətin qanunlarına riayət etməyə səsləyir. Bu gün multikultural dəyərlər çərçivəsində addımlayan Azərbaycan Respublikası həqiqətən də demokratik, tolerant, etiqad azadlığının, multikulturalizmin mövcud olduğu bir ölkədir və onun vətəndaşları həm dininə, həm də dövlət qanunlarına riayət etməkdədir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının söylədiyi kimi “Multikulturalizmin alternativini yoxdur. Bizim üçün multikulturalizm dövlət siyasətidir və bizim həyat tərzimizdir”.

Din və dövlətin birgə addımlaması, sıx bağlılığı ölkə başçısının zaman-zaman dini sahədə verdiyi önəmli sərəncamlarda da özünü əks etdirir. Bunlardan mühümü Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyun 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin (DQİDK) dini fəaliyyət sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının, yaradılmasıdır. Bu Dövlət Komitəsinin vəzifələri sırasına dini etiqad azadlığının təmin olunması, dini etiqad azadlığı sahəsində vahid dövlət siyasətinin formalaşması, bu siyasətin həyata keçirilməsi, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi və inkişafının təmin edilməsi, dini etiqad sahəsində maarifləndirmə işinin aparılması, dini qurumların dövlət qeydiyyatını həyata keçirilməsi, öz səlahiyyətləri daxilində dini təhsil ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlər daxildir.

Komitənin önündə duran önəmli vəzifələrdən biri də dini sahədə savadlı, cəmiyyət üçün faydalı kadr yetişdirməkdir. Bunun görə dini elmin tolerant-multikultural dəyərlər çərçivəsində tədris edilməsinə və inkişafına yaranmış ehtiyac, tolerant bir gəncliyin yetişdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin tabeliyində “Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun yaradılması haqqında” 2018-ci il 9 fevral tarixli Sərəncamı böyük əhəmiyyətə malikdir. Burada dünya standartlarına cavab verən yüksək təhsil imkanları vardır və din hüququ, multikulturalizm, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və s. hüquqi fənnlər də tədris edilməkdədir.

İlham Əliyev Cənablarının həyata keçirdiyi uğurlu və uzaqgörən siyasət sayəsində 2020-ci ildə tarixinin ən şərəfli, ən şanlı dövrlərindən birini yaşadı. Biz güclü rəhbər, düzgün strateji siyasət, sarsılmaz şərəfli ordu, bir yumruq altında birləşmiş xalq, müqəddəs zirvəyə yüksəlmiş Şəhidlərimiz sayəsində öz torpaqlarımızı bir-bir geri aldıq. Ermənilər Qarabağda, işğal altında olan ərazilərimizdə Azərbaycanın əsrlərlə qoruyub saxladığı yüzlərlə tarixi-dini abidələrimizi məhv etmişlər. Tarixi-mədəni irsin, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, həmçinin dini ziyarətgahların, maddi-mədəniyyət abidələrinin bərpası və mühafizəsini daim diqqət mərkəzində saxlayan Azərbaycan dövlətinin ilk növbədə işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda öz dini məbədlərini və mərkəzlərini bərpa etməsi bu siyasətin uğurla davam edilməsinin bariz sübutudur. Azərbaycan dini-mənəvi irsə qayğı ilə yanaşan, milli və ümumbəşəri dəyərləri himayə edən, dini məbədləri dövlət səviyyəsində təmir, inşa və bərpa edən dövlət kimi hər zaman dünya səviyyəsində tanınmaqdadır.

Bu sahəyə göstərilən qayğının bariz nümunələrindən biri də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 oktyabr 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin tərkibində “Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondu”-nun yaradılmasıdır.

Nəticə etibarilə qeyd etmək istərdik ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında əsas hüquq və azadlıqlar, o cümlədən vicdan və dini etiqad azadlıqları beynəlxalq standartlara uyğun olaraq tətbiq edilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. K.M.Abdulla. Azərbaycan Multikulturalizmi. Bakı: Mütərcim nəşr, 2017, s. 7-12.
3. В.А.Масленников. Конституционные права граждан. Журнал “Государство и право”, 1995, №1, стр.24.
4. Г.Лунарев. Конституционные проблемы законодательства о религии и религиозных организациях. Журнал “Религия и право”.2004, №4.
5. A.İ.Mustafayeva. “Dini etiqad azadlığı-Beynəlxalq, regional və milli hüquqi sənədlərdə” Bakı: Elm və Təhsil nəşr, 2012, s.389-401.
6. Asəf Qənbərov “Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri”. Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 216 səh.
8. Sakit Hüseynov – “Azərbaycanda dini tolerantlıq mədəniyyəti: tarix və müasirlik” Təknur nəşriyyatı. 2012., 176 səh
9. Ceyhun Məmmədov. “Azərbaycanda dövlət- din münasibətləri – Tarix və müasirlik” “Tuna” . Bakı-2018. 123 səh.

X Ü L A S Ə

Məqalədə dövlət-din münasibətlərindən, dini etiqad azadlığından, dövlətin qanunlarına əməl olunmasının zəruriliyindən, insan hüquqlarının dövlət tərəfindən qorunmasından, multikultural və tolerant şəkildə formalaşmış cəmiyyətdən bəhs edilir.

ЗАКИЕВА МЕХРИХАНУМ

Государство, право и религия

Р Е З Ю М Е

В статье упомянуто государственно-религиозные отношения, религия, свобода религии, состояние религии в государстве, важность государства и его законов, защита прав человека со стороны государства, гражданства в многокультурной и толерантной стране.

State, law and religion

S U M M A R Y

The article is mentioned the state-religion relations, religion, freedom of religion, the state of religion in the state, the importance of the state and its laws, the protection of human rights by the state, and the satisfaction of being a citizen of a multicultural and tolerant structure.

Фидан МОВСУМОВА

Главный специалист Отдела Уголовного и Административного права
Аппарата Конституционного Суда Азербайджанской Республики

ЮРИДИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА РЕШЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Ключевые слова: Конституция АР, решения Конституционного суд АР, юридические свойства решений, постановления, определения, источник права.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları, qərarların hüquqi xüsusiyyətləri, anlayışları, hüququn mənbəyi.

Keywords: Constitution of the Republic of Azerbaijan, decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, legal properties of decisions, decisions, definitions, source of law.

Тема исследования настоящей статьи не теряет своей актуальности в правовой науке Азербайджана практически с конца 90-х прошлого столетия, со дня учреждения Конституционного Суда АР. В первую очередь, потому что решения конституционного суда в относительной степени новые явления для правовой системы Азербайджана, с другой стороны, акты конституционного суда имеют особые свойства, которые в системе права достаточно гибки и значительно влияют в целом на правовую политику страны.

Несомненно, решения Конституционного Суда содержат особые юридические свойства, которые отличают их от других нормативно-правовых актов, актов нормативного характера, а также судебных актов иных высших судов, таких как Апелляционный или Верховный суд. К этим свойствам можно отнести, в первую очередь их общеобязательность. Они дей-

ствуют на всей территории Азербайджанской Республики и имеют высшую юридическую силу. Эти решения окончательны и не могут быть обжалованы какой-либо стороной конституционного конфликта и в целом каким-либо субъектом конституционных правоотношений. Решения конституционного суда имеют непосредственное действие, так как все субъекты правоотношений могут непосредственно использовать решения Конституционного суда АР в своих актах и решениях. Это можно наблюдать в законотворческой деятельности Милли Меджлиса АР, а также в решениях судов практически всех инстанций.

Природа и свойства решений Конституционного суда АР в той или иной степени комплексно исследовалась различными теоретиками и практиками в юридической литературе Азербайджана.

К примеру, Х.Гаджиев в своей монографической работе «Толкование норм Конституции и закона конституционными судами: на примере Азербайджанской Республики и Российской Федерации» исследовал особенности решений конституционных судов содержащие особые свойства, которые были к началу 2000-х новыми для системы права. Автор, классифицируя особенности толкования норм права практически раскрыл сложные юридические свойства решений конституционных судов [1].

Особо комплексный вклад в исследование деятельности Конституционного Суда АР, в частности природы и юридических свойств его решений внес Ф. С. Абдуллаев. В своей монографической работе «Теоретические и практические проблемы конституционного производства в Азербайджанской Республике» автор, рассматривая природу актов Конституционного Суда АР и охватывает проблемы дефиниции актов, их классификации и юридической силы. Существенно, с практической точки зрения выглядит исследование Ф.С.Абдуллаева «Правовые позиции Конституционного Суда Азербайджанской Республики (1998 – 2012 годы)». Работа обстоятельно систематизировала уже накопленный опыт решений Конституционного суда АР и сгруппировала правовые позиции Конституционного Суда АР по различным сферам общественной и государствен-

ной жизни (по гражданско-правовым вопросам, по уголовно-правовым вопросам, по трудовым вопросам, по семейным вопросам и т. д. [2].

Непосредственно проблеме юридических свойств решений Конституционного суда АР посвящена работа Т.Б. Эйнуллаева, который особенно тщательно разработал проблематику юридической силы решений Конституционного Суда АР. Автор в своей работе показал различия в правой природе, влияние на правовую систему, место в системе национального права решений Конституционного суда АР [3].

Существенное место в своем монографическом исследовании «Конституционный Суда Азербайджанской Республики: перспективы использования опыта Суда Европейского Союза» Д.Я.Гараджаев посвятил юридическим свойствам решений Конституционного суда АР. Автор пришел к выводу, что «все постановления Конституционного Суда АР следует признать источниками права – исключение могут составлять лишь постановления, связанные со специальным производством. Например, постановления Пленума Конституционного Суда АР: «О даче заключения по проекту Акта референдума Азербайджанской Республики «О внесении изменений в Конституцию Азербайджанской Республики» от 25 июля 2016 г., либо «Об итогах выборов депутатов Милли Меджлиса Азербайджанской Республики пятого созыва, проведенных 1 ноября 2015 г.» от 24 ноября 2015 г.» [4].

Следует согласиться, что все постановления Конституционного Суда АР имеют обязательную юридическую силу и значительно влияют на правовую систему Азербайджана. Однако, вопрос о их природе как источников права пока остается спорным в правовой науке.

Н.С.Бондарь отмечает, что «правотворческий статус Конституционного Суда РФ таков, что решения этого органа, выраженные по итогам рассмотрения дела в постановлении или определении, обладают вполне конкретными свойствами нормативности, многие из которых получили юридическое признание... Однако это лишь одна сторона юридической природы решений Конституционного Суда как источников права. Вторая

заключена в том, что нормативность данных актов проявляется в единстве с их доктринальным значением» [5].

Место решений Конституционного суда АР в правовой системе в первую очередь определяется Конституцией АР. Согласно ст. 130 пункта 9 Конституции АР «Постановления Конституционного Суда Азербайджанской Республики имеют обязательную силу на всей территории Азербайджанской Республики. Постановления Конституционного Суда Азербайджанской Республики подлежат опубликованию» [6]. Наряду с этим, в Основном Законе АР в ст. 148 закреплён перечень нормативно-правовых актов, входящих в систему законодательства АР, к которым относятся: Конституция; акты, принятые референдумом; законы; указы; постановления Кабинета Министров Азербайджанской Республики; нормативные акты центральных органов исполнительной власти. Также отмечено, что в систему законодательства АР входят международные договоры, участницей которых является Азербайджанская Республика. Акты системы законодательства Нахычеванской Республики, нормативные акты местных органов исполнительной власти и муниципалитетов не должны противоречить актам, входящим в систему законодательства АР.

На первый взгляд можно предположить, что постановления и в целом все решения Конституционного Суда АР не являются источником права и их нельзя отнести к нормативно-правовым актам. Так как эти решения не включены в систему законодательства АР, которая установлена установленную Конституцией АР.

Однако в правовой системе Азербайджана действует Конституционный Закон АР «О нормативных правовых актах» принятый 2010 году. Следует отметить Закона АР «О нормативных правовых актах» это практически третья редакция подобного закона, которая в настоящее время признается в качестве конституционного закона.

В теории и практике часто обсуждается вопрос о месте конституционных законов в системе права. Не вдаваясь в научную полемику, можно только отметить, что конституционные законы по своей юридической силе выше закона и в определенной степени дополняют Основной Закон государства и общества.

Анализ норм Конституционного Закона АР «О нормативных правовых актах» следует сделать вывод, что этот Закон закрепляет за Конституционным Судом АР полномочие осуществления нормотворческой деятельности. Так, к примеру, пункт 1.0.13. Конституционного Закона предусматривает, что «нормотворческая деятельность – это деятельность по подготовке, экспертизе, принятию, внесению изменений, толкованию, приостановлению действия, либо отмене нормативных правовых актов». Поскольку Конституционный Суд АР компетентен признавать норму права несоответствующей Конституции АР и тем самым постановляет недействительность этой нормы, а также осуществляет толкование Конституции АР и иных нормативно-правовых актов, можно утверждать, что он осуществляет нормотворческую деятельность. Так как принятое постановление Конституционного суда АР отменяя неконституционную норму практически создает новые правовые отношения, либо толкуя нормативно-правовой акт дает ему определенную характеристику, которая становится обязательным в судебной практике.

С другой стороны, следует отметить, что Конституционный Закон АР «О нормативных правовых актах» устанавливает различия между нормативно-правовыми актами и актами нормативного характера. Пункт 1.0.3. статьи 1 Закона относит к числу последних официальные документы установленной формы, принятые государственным органом или органом местного самоуправления, предусмотренными настоящим Конституционным Законом, отражающие общеобязательные правила поведения для неопределенного круга лиц и предусмотренные для неоднократного применения» Пункт 4.1.1. ст. 4 «Акты нормативного характера и их юридическая сила» закрепляет, что к этому виду актов относятся постановления Конституционного Суда Азербайджанской Республики, принятые в соответствии с пунктами 1-7 части III статьи 130 и частью IV Конституции АР [7].

Следует отметить, что Конституционный суд принимает не только постановления, но и определения. Определения принимаются как Пленумом Конституционного суда АР так и его Палатами. Эти положения регулируются главой восьмой «Акты Конституционного Суда» Закона АР «О Конституционном Суде», а также Внутренним уставом Конституционного Суда АР.

Закон АР «О Конституционном Суде» предусматривает, что решения Конституционного Суда имеют обязательную силу на территории Азербайджанской Республики, а также закрепляет, что «постановления Конституционного Суда после вступления в силу должны безоговорочно исполняться. Должностные лица, не исполняющие постановления Конституционного Суда, несут ответственность в порядке, предусмотренном законодательством Азербайджанской Республики» [8].

Имеются некоторые различия между постановлениями и определениями: Палаты Конституционного Суда АР наделены полномочиями принимать лишь определения, а Пленум – и постановления, и определения; постановления отражают вывод, к которому Конституционный Суд АР пришел в результате рассмотрения конституционного дела по существу, определения палат выносятся по вопросам принятия запроса, обращения или жалобы для рассмотрения, а определения Пленума – для решения вопросов, возникающих в заседаниях Пленума, и в других случаях, не предполагающих принятие постановления; постановления и определения Пленума принимаются большинством в 5 голосов судей, если Конституцией или законом не предусмотрено иное, а определения палат – большинством голосов судей; постановления Пленума имеют строгую структуру структура же и содержание определений законом не устанавливается.

Необходимо отметить, что возможность принятия Конституционным Судом АР различных по виду актов является вполне типичной для органа конституционного контроля. К примеру, В.В. Захаров отметил, что «анализ положений действующего законодательства позволяет сделать вывод о возможности принятия Конституционным Судом Российской Федерации актов, различных по своим характеристикам и юридической силе» [9].

Детальную регламентацию в отношении решений Конституционного Суда АР дает Внутренний Устав. Глава 5 Внутреннего Устава регулирует вопросы подготовки и принятия решений Конституционного Суда АР, срока представления судьей особого мнения, принятия определений, направления решений для опубликования, обобщения практики выполнения

постановлений Пленума Конституционного Суда АР, а также внесения поправок в решения органа конституционной юрисдикции АР.

Важным следует отметить, ни в одном из перечисленных нормативных актов не определено место определений Конституционного Суда АР в системе законодательства. Поэтому с учетом указанного можно предположить, что по своим юридическим свойствам постановления Конституционного суда АР имеют нормативный характер и должны восприниматься на уровне норм Конституции Азербайджанской Республики.

Литература:

1. Гаджиев Х. И. Ф. Толкование норм Конституции и закона Конституционными Судами: на примере Азербайджанской Республики и Российской Федерации: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / М., 2001. – 276 с.

2. Abdullayev F. S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri / F. S.Abdullayev. – Bakı : «Zərdabi LTD» MMC, 2013. – 664 s.

3. Eynullayev T. B. Azərbaycanın hüquq sistemində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi qərarlarının yeri (nəzəri və praktiki məsələlər). H. e. f. d. avtoferatı [Электронный ресурс] / Т. В. Ейнуллыев. – Режим доступа: http://www.aak.gov.az/avto-ref_to_mudaf/pdf_to_mudaf/huq/huq_n_etb_24_04_10.pdf

4. Гараджаев Д.Я. Конституционный Суд Азербайджанской Республики: перспективы использования опыта Суда Европейского Союза. Одесса.: Издат. дом «Гельветика», – 2017. – 448 с. (стр.395)

5. Бондарь Н.С. Акты конституционного правосудия как источники права: их нормативнодоктринальная природа [Электронный ресурс]

[/https://core.ac.uk/download/pdf/290238251.pdf](https://core.ac.uk/download/pdf/290238251.pdf)

6. Конституция Азербайджанской Республики от 1995 г. с изменениями и дополнениями [Электронный ресурс] // <http://www.constcourt.gov.az/az/legislation/21>

7. «О нормативно-правовых актах» Конституционный закон Азербайджанской Республики от 21 декабря 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.constcourt.gov.az/laws/24>

8. О Конституционном Суде : Закон Азербайджанской Республики от 23 декабря 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.constcourt.gov.az/laws/22>

9. Захаров В. В. Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права: автореферат дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Саратов, 2004. – 26 с. (стр.6)

А Н Н О Т А Ц И Я

Статья, с учетом комплексного исследования юридической литературы по данной тематике, посвящена природе и юридическим свойствам решений Конституционного суда АР. Автор дает различия видов решений Конституционного суда АР и раскрывает юридическую силу и особенности постановлений Пленума и определений как Пленума, так и Палат Конституционного суда АР.

В работе обосновывается высокая юридическая сила Постановлений Конституционного суда АР, которые может быть приравнена к высшей юридической силе Конституции АР.

Mövsumova Fidan
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Aparatının
Cinayət və İnzibati Hüquq şöbəsinin baş mütəxəssisi

Х Ü Л А С Ə

Bu mövzuda hüquq ədəbiyyatının hərtərəfli tədqiqi nəzərə alınmaqla məqalə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarlarının mahiyyətinə və hüquqi xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir. Müəllif Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarlarının növlərinin üzrə fərqləri göstərir və Plenumun qərarlarının və habelə Plenumun və Azərbaycan

Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Palatalarının qəraradlarının hüquqi qüvvəsini və xüsusiyyətlərini izah edir .

Məqalədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ən yüksək hüquqi qüvvəsinə bərabər tutula bilən yüksək hüquqi qüvvəsi əsaslandırılır.

Movsumova Fidan
Chief Specialist in Criminal and Administrative Law
Department of Constitutional Court of the
Republic of Azerbaijan

S U M M A R Y

The article, with a view to a comprehensive study of legal literature on this topic, is devoted to the nature and legal properties of the decisions of the Constitutional Court of AR. The author gives a distinction between the decisions of the Constitutional Court of the AR and reveals the legal force and the specifics of the decisions of the Plenum and the definitions of the Plenum, as well as the Chamber of the Constitutional Court of the AR.

The work is based on the supreme legal force of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, which can be equated to the highest legal force of the Constitution of the Republic of Azerbaijan.

Səmayə HƏBİBOVA

Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiyə və bələdiyyə hüququ ixtisası üzrə
hüquq üzrə fəlsəfə doktorantı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDA DÖVLƏT-DİN MÜNASİBƏTLƏRİ. VİCDAN AZADLIĞININ KONSTITUSİYA HÜQUQİ TƏNZİMİ

Açar sözlər: konstitusiya, dövlət-din münasibətləri, vicdan azadlığı, hüquq, tolerantlıq, norma, demokratik sistem, azadlıq.

Ключевые слова: конституция, отношения государства и религии, свобода совести, закон, терпимость, норма, демократический строй, свобода.

Keywords: constitution, state-religion relations, freedom of conscience, law, tolerance, norm, democratic system, freedom.

Azərbaycan xalqı, çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında təsbit edilmiş prinsipləri rəhbər tutaraq, hər kəsin və hər kəsin rifahını təmin etmək, ədalət, azadlıq və təhlükəsizlik, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında məsuliyyətlərini, suveren hüquqlarını dərk edərək niyyətlərini təntənəli şəkildə bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik bir sistemin təmin edilməsi;
- vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasına nail olmaq;
- xalqın iradəsinin ifadəsi olaraq qanunun aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi bir dövlət qurmaq;
- ədalətli iqtisadi və sosial nizamə uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;

- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq qalarkən, digər xalqlarla dostluq, sülh və təhlükəsizlik şəraitində yaşayın və bu məqsədlə qarşılıqlı əməkdaşlıq həyata keçirmək.

Yuxarıda göstərilən yüksək niyyətlər naminə bu Konstitusiya ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə qəbul edilir.

Ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan və dövlətin siyasi, hüquqi və iqtisadi sistemlərinin əsaslarını müəyyən edən hər bir dövlətin əsas qanunu, bir qayda olaraq, Konstitusiyadır. Azərbaycan da belə ölkələrə aiddir. 18 oktyabr 1991 -ci ildə Parlament müstəqillik qazandığı zaman ölkənin müvəqqəti konstitusiyası olmaq üçün hazırlanmış bir Konstitusiya Aktı qəbul etdi. Qısa olmasına baxmayaraq (32 bənd), Azərbaycanın postsovet quruluşu üçün əhəmiyyətini göstərən Konstitusiya Aktında azlıqlar məsələsi də vurğulandı. Konstitusiya aktının 8 -ci maddəsi onun ərazisində yaşayan hər kəsin Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul etməsini nəzərdə tuturdu. Eyni zamanda 8-ci bənd Azərbaycan Respublikasının “cinsindən, irqindən və milliyyətindən, dinindən, sosial mənşəyindən, siyasi əqidəsindən və digər şərtlərdən asılı olmayaraq, onların irəli sürdüyü bütün hüquq və azadlıqlara riayət edilməsini və maneəsiz həyata keçirilməsini təmin etdiyi” vurğulanmışdır [5]. Beləliklə, yeni qurulan dövlət ümumi qəbul edilmiş prinsiplərə riayət etmək istəyini nümayiş etdirdi. Bu mövzu 12 noyabr 1995 -ci ildə referendumda qəbul edilmiş Azərbaycan Konstitusiyasında daha ətraflı işlənmişdir.

Konstitusiyanın 1-ci maddəsində vurğulanırdı ki, ölkədə yeganə dövlət hakimiyyəti mənbəyi Azərbaycan xalqıdır [1] və II bəndində qeyd olunurdu ki, "Azərbaycan xalqı" bütün Cümhuriyyət vətəndaşları deməkdir. Məsələn, Baltikyanı ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan vətəndaşlığı "sıfır variant" a görə verildiyindən, yəni müstəqillik elan edildiyi dövrdə Azərbaycanda yaşayan hər kəs bunu aldığı üçün bu bənd "bərabər hüquqlar" titullu millət " – Azərbaycanlılar və milli azlıqlar birləşmiş Azərbaycan xalqının tərkib hissələri kimi qəbul edilir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 5 -ci maddəsinin II bəndində ətraflı izah edilmiş, burada Azərbaycan xalqının birliyinin Azərbaycan dövlətinin əsasını təşkil etdiyi və "Azərbaycan Respublikasının ümumi və Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşlarının bölünməz vətənidir." Beləliklə, Azərbaycan Konstitusiyasının beşinci maddəsi Azərbaycanda

yaşayan hər kəsin bərabər hüquqlarını vurğuladı və onların sivil millət çərçivəsində birliyinin Azərbaycanın bir dövlət olaraq həyatının əsasını təşkil etdiyini qeyd etdi.

Konstitusiyanın 18 -ci maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan dinin dövlətdən ayrıldığı, bütün dinlərin qanun qarşısında bərabər olduğu və dövlət təhsil sisteminin dünyəvi olduğu bir ölkədir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsi göstərilən hüquqlar arasında vicdan azadlığı, dinə münasibətini müstəqil olaraq təyin etmək, hər hansı bir dini şəxsən və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək və ya heç bir dini qəbul etməmək, öz münasibəti ilə əlaqədar dini inanclarını ifadə etmək və yaymaq hüququ var. Beləliklə, bu maddə dini azlıqların hüquqlarına riayət olunmasını təmin etdi.

Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqları üzrə keçmiş Müvəkkil Elmira Süleymanovanın 2007-ci ildə qeyd etdiyi kimi, Konstitusiyanın bu maddəsi Beynəlxalq İnsan Haqları Bəyannaməsinin 18-ci maddəsi ilə, Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 18 -ci maddəsi ilə uyğun gəlir. Avropa İnsan Haqları Konvensiyasının 9 -cu maddəsində bu müəddətlər öz əksini tapıb [2, s. 20]. Dil problemi postsovet məkanında azlıqların ən ağırlı problemlərindən birinə çevrildi. Məsələn, Baltıqyanı ölkələrdə rusdilli əhali, hətta kompakt yaşadıkları yerlərdə də rəsmi dil olaraq istifadə etmək hüququndan məhrumdur. Təbii ki, müəllifləri azlıqların hüquqlarını təmin etmək üçün olduqca zərif bir həll təklif edən Azərbaycan Konstitusiyasında bu məsələ də yan keçməmişdir.

Konstitusiyanın 21-ci maddəsi, Azərbaycanın yeganə dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu qeyd edərək, eyni zamanda, dövlətin sakinlərinin istifadə etdiyi digər dillərin sərbəst istifadəsini və inkişafını təmin etdiyini vurğulayır. Bundan əlavə, Art. Konstitusiyanın 45-ci maddəsi, hər bir insanın öz ana dilindən istifadə etmək, təhsil almaq və yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququnu qeyd edir. “Heç kim öz ana dilindən istifadə etmək hüququndan məhrum edilə bilməz” – Konstitusiyanın 45-ci bəndində deyilir.

İndiyə qədər müstəqil, suveren, demokratik dünyəvi bir dövlət olaraq formalaşan Azərbaycan Respublikası, din azadlığının konstitusiya və hüquqi təminatları sisteminin qurulmasının çətin yolunu keçdi, bir çox çətinliklərdən keçdi və bir çox problemləri həll etdi.

Dövlətin din sahəsində müasir prioritetləri və Azərbaycan Respublikasında dövlət-konfessional əlaqələrin inkişaf vektoru Azərbaycan Respublikasının Prezidenti G.A. Əliyev: “Azərbaycan dünyəvi bir dövlətdir və dünyəvi bir dövlət olaraq dünyada öz yerini tutur. Bu bizim strateji yolumuzdur. Hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət dövlət quruculuğunda əsas prinsipimizdir”.

Azərbaycan Respublikasının ali rəhbərliyinin ardıcıl siyasəti, bu sahədə qanunvericiliyin vaxtında təkmilləşdirilməsi və hüquq tətbiq etmə təcrübəsi sayəsində dini etiqad azadlığı sahəsində demokratik dəyişikliklər göz qabağındadır. Eyni zamanda, dünyəvi dövlətin məhv edilməsi və İslam teokratiyasına çəkilmə təhdidləri, dinlərarası toqquşmalar, İslamın radikallaşması və siyasiləşdirilməsi müasir Azərbaycanda hələ də aktualdır. Bu təhdidlər yox olmadı, amma zəiflədi.

Bu şəraitdə son 15 ildə inkişaf tarixinin və konstitusiya və hüquqi tənzimlənmənin mövcud vəziyyətinin hərtərəfli konstitusiya və əxlaqi araşdırması aktuallaşır.

Ölkəmizdə dövlətlə din arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi, dini sahədə sabitliyə nail olunması, dövlət səviyyəsində etiraflar arasında tolerantlıq mühitinin qorunması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. İkinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkədə tolerantlıq mühiti dövlətlə din arasındakı münasibətlər anlayışına uyğun olaraq daha da gücləndi, bu sahə də dövlət siyasətinin prioritet sahəsinə çevrildi. Tarixən fərqli dinlərin və mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkana çevrilmiş və bu gün bu funksiyaları uğurla yerinə yetirən Azərbaycan. Hazırda Azərbaycan əhalisinin tərkibi həm etnik, həm də dini və konfessional baxımdan zənginliyi ilə seçilir. Amma xoşbəxtlikdən, fərqli dinlərin və dini -fəlsəfi cərəyanların geniş yayıldığı Azərbaycanda, bütün tarixi dövrlərdə etnik və dini icmalar arasında güclü tolerantlıq əlaqələri yaranmışdır, milli, irqi və dini zəmində heç bir ayrı -seçkilik faktı yoxdur və hər biri dövlət tərəfindən qeydiyyatla alınıb. Tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan ərazisində məskunlaşan dini və etnik qruplar burada nəinki özlərini qərib hesab etmədilər, hətta yerli əhali ilə sıx birləşdilər, onlarla ailə bağları qurdular.

Müxtəlif dini konfessiyaların nümayəndələri həmişə Azərbaycan xalqı ilə həmrəylik nümayiş etdirmiş, birləşmiş Vətənimizin azadlığı və rifahı uğrunda mübarizə aparmışlar. Azərbaycanın azadlığı və

ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə aparan və bu yolda canlarını qurban vermiş vətəndaşlarımız da daxil olmaqla, Azərbaycanın oğul və qızlarının əbədi istirahət tapdığı Şəhidlyar xiyabanları (Şəhidlər Xiyabanı) bu gün xidmət göstərir. Bura təkcə and yeri deyil, həm də qardaşlığımızın və tolerantlığımızın simvoludur. Vətənimizdə belə mükəmməl bir tolerantlıq mühitinin yaradılması, dini tolerantlığın İslamın və Azərbaycan xalqının xarakterik bir xüsusiyyəti və milli - mənəvi sərvəti olduğunu göstərir. Heydər Əliyev İslamın və Azərbaycan xalqının bu xarakterik xüsusiyyətlərini mükəmməl şəkildə ifadə etdi: “İnanıram ki, Azərbaycan xalqı özlüyündə, təbiətinə görə, təbiətinə görə yüksək tolerantlıq hissinə malikdir. Müsəlman dininin kökündə tolerantlıq dayanır, Azərbaycan əhalisinin əksəriyyətinin inandığı” [3, s. 56].

Ölkə xalqımıza xas olan tolerantlığın daha da inkişafı üçün möhkəm hüquqi zəmin yaratmışdır. Vətəndaşlarımızın vicdan azadlığı hüququ birbaşa Konstitusiyada təsbit olunmuşdur və “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanunda daha geniş əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 48-ci maddəsinə əsasən, hər bir vətəndaşın vicdan azadlığı, dinə münasibətini sərbəst müəyyənləşdirmək, dinə münasibəti ilə bağlı inanclarını sərbəst ifadə etmək və yaymaq, dini ayinləri sərbəst şəkildə yerinə yetirmək hüququ vardır.

Bundan başqa, ölkədə tolerantlığı və dini tolerantlığı gücləndirmək üçün insan hüquqları və azadlıqları, o cümlədən vicdan və din azadlığı ilə bağlı qanunvericilik beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılmışdır. Dövlətlə din arasındakı münasibətləri tənzimləmək, dini etiqad azadlığı ilə bağlı qanunvericilik aktlarına riayət olunmasına nəzarət etmək məqsədi ilə 2001-ci ildə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında fərman imzalanmışdır.

Hər il noyabrın 16-da Azərbaycan UNESCO-nun 50 illiyi münasibətilə 1995 -ci ildə təsis edilmiş Beynəlxalq Tolerantlıq Gününü qeyd edir.

Bu gün Azərbaycanda nəinki kilsə və sinaqoqlar heç bir maneə olmadan sərbəst fəaliyyət göstərir, həm də çoxsaylı xristian və yəhudi dini təhsil müəssisələri var, Azərbaycan dövləti onlara qanun çərçivəsində lazımi dəstəyi göstərir. Azərbaycan xalqı təkcə Şərqdə deyil, bütün dünyada həmişə olub və bu gün müxtəlif dinlərə və dini -fəlsəfi cərəyanlara qarşı xüsusi tolerant münasibəti ilə seçilib.

Tarixən inkişaf etmiş mütərəqqi ənənələrə görə, Azərbaycanda müxtəlif dini konfessiyalar tərəfindən ibadət evlərinin tikintisi və bərpası müxtəlif dini icmaların nümayəndələrinin maddi və mənəvi dəstəyi ilə həyata keçirilir və bu məqsədlə ianələr toplanır.

Tolerantlıq Azərbaycan xalqının özünəməxsus keyfiyyətidir. Bu gün demək olar ki, bütün dünyada bu həqiqət məmnuniyyətlə tanınır.

Azərbaycan hökumətinin dinlə bağlı siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri məhz tolerantlıqla bağlıdır. Beləliklə, Azərbaycan dövlətinin dini siyasətinin əsas məqsədi minilliklər ərzində formalaşmış xalqımıza xas tolerantlıq ənənələrini qorumaq, inkişaf etdirmək, stimullaşdırmaq və yerli və beynəlxalq səviyyədə təbliğ etməkdir. Azərbaycan dövlətinin tolerantlıq prinsiplərinə münasibəti həm müxtəlif dinlərin nümayəndələrinə münasibətdə, dini və tarixi abidələrin bərpasında, bu mövzularda beynəlxalq konfransların təşkilində, həm də milli qanunvericiliyin mahiyyətində açıq şəkildə özünü göstərir.

Azərbaycan əhalisinin təxminən 96 faizinin müsəlman, 4 faizinin xristian, yəhudi, bəhai, hare, krişna və digər dinlərin nümayəndələrinin olduğu təxmin edilir. Ölkə müsəlmanlarının təxminən 60-65 faizi şiədir, 35-40 faizi sünnidir. Xristianlığın demək olar ki, bütün qolları ölkəmizdə təmsil olunur.

Belə ki, Azərbaycanda pravoslav, katolik, lüteran və protestant kilsələrinin xristian parishionerləri, eləcə də tarixi Alban kilsəsinin parishionerləri yaşayır. Ölkənin xristian əhalisinin əksəriyyəti Bakı, Sumqayıt, Gəncə şəhərlərində, həmçinin Qax (Gürcü Pravoslav), İsmayıllı, Gədəbəy, Qobustan (Molokanlar), Qəbələ və Oğuz bölgələrində (Alban-Udinlər kəndində) yaşayır. Qəbələ rayonunun Nic və Oğuz şəhərində), Katoliklərin və Lüteranların çoxu Bakı şəhərində yaşayır. Vaxtilə Şəmkir və Göygöl bölgələrində kompakt yaşayan Lüteran Almanları İkinci Dünya Müharibəsi illərində Sovet hökuməti tərəfindən deportasiya edilmişdi. Digər Protestant məzhəblərinə mənsub olan Azərbaycan sakinlərinin sayı bir neçə min nəfərdir. Bunlar əsasən Baptistlər, Adventistlər, Pentikostallar, Yehovanın Şahidləri və s. Əsasən Bakı, Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində məskunlaşdılar.

Ölkəmizdə 5 kilsə pravoslav icmasına (Bakıda 3, Gəncə və Xaçmazda hər biri 1), gürcü pravoslav icmasına (Qax bölgəsində), 1 kilsə lüteranlara, 1 katolikə və 2 albanya məxsusdur.

Bununla yanaşı, 2 Yəhudi sinaqoqu Bakıda, 2-si Oğuzda və 3-ü Quba rayonunun Krasnaya Sloboda kəndində yerləşir. Namaz evləri ilə yanaşı, respublikada xristian və yəhudi dini təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərir, o cümlədən pravoslav kilsələrindəki bazar məktəbləri, protestant icmaları üçün İncil kursları, ibrani dilində kurslar, ibrani dili, yəhudilərin dini və mədəniyyəti və s. ölkəmizdə fəaliyyətini davam etdirir.

1 Avqust 2015-ci il tarixinə Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində 21 qeyri-İslam dini təşkilatı da daxil olmaqla 632 dini təşkilat dövlət qeydiyyatından keçmişdir. Onlardan 12-si xristian dini icmaları, 6-sı yəhudi, 2-si Bəhai və 1-i Hare Krişnadır.

Azərbaycan Respublikasının din sahəsində siyasəti cəmiyyətdə dinin mövcudluğunun müxtəlif formaları nəzərə alınmaqla fikir, söz və vicdan azadlığı prinsiplərinə əsaslanır. Eyni zamanda dövlətimizin din sahəsindəki siyasəti beynəlxalq hüququn prinsip və normalarına, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə, ölkə Konstitusiyasına və digər normativ hüquqi aktlara əsaslanır.

Prezident İlham Əliyev dini bayramlar və əlamətdar günlər münasibətilə müsəlmanlara, xristianlara və yəhudilərə ölkəmizdə mövcud olan müvafiq etiraflar üçün müraciət edir, dini və milli bayramlarda insanlarla görüşür, dövlət səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlər tolerantlıq mühitinin daha da gücləndirilməsinə nəzarət edir. Hazırda tarixi kilsələrin bərpası və xalqımızın istifadəsinə verilməsi üçün ardıcıl tədbirlər görülür.

Azərbaycan “tolerant ölkədən tolerant dünyaya” şüarının həyata keçirilməsinə nail olmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Azərbaycan üçün bu, təbii və zəruri bir prosesdir, çünki həm tarixi baxımdan, həm də beynəlxalq nüfuzunu və gələcək planlarını nəzərə alaraq belə bir məqsəd qoymağa mənəvi haqqı var.

Azərbaycan hökuməti müxtəlif tərəflərin iştirakı ilə tolerantlığın, multikulturalizmin, dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı üçün bir çox fəaliyyət həyata keçirir. Son on ildə Azərbaycan bu məsələlərə həsr olunmuş onlarla beynəlxalq və regional konfransların, forumların və simpoziumların keçirildiyi ölkəyə çevrilmişdir. Qürurla deyə bilərik ki, bu gün beynəlxalq arenada Bakı şəhəri ilə bağlı iki ifadə çox istifadə olunur.

Bundan başqa, tolerantlıq və multikulturalizm sahəsində təcrübəsini yaymaq və təbliğ etmək, habelə bu dəyərləri beynəlxalq aləmdə tanımaq üçün Azərbaycan BMT, ATƏT, UNESCO, ISESCO və digər nüfuzlu təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir [5, s.44].

Azərbaycanın din sahəsində dövlət siyasətinin beynəlxalq aləmdə təbliği, dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqa ölkəmizin göstərdiyi dəstək, eləcə də tolerantlıq sahəsində ölkəmizin təcrübəsinin yayılması baxımından önəmli hadisələrdən biridir. 26-27 aprel 2010-cu il tarixlərində keçirilən Dünya Dini Liderlərinin Bakı Zirvəsi idi. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və Rus Pravoslav Kilsəsinin təşəbbüsü ilə təşkil edilən bu Zirvənin maliyyələşməsini Azərbaycan hökuməti öz üzərinə götürdü. Sammitdə Rus Pravoslav, Gürcü Pravoslav və Erməni Qriqorian Kilsələrinin rəhbərləri, Vatikanın, Konstantinopol Patriarxlığının və İslam dünyasının nüfuzlu dini liderləri də daxil olmaqla dünyanın nüfuzlu dini mərkəzlərinin nümayəndələri iştirak etdilər.

Təşkilatçı və ev sahibi ölkə olan Dünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu, şübhəsiz ki, bu sahədə ən mötəbər tədbirlərdən biri idi. Bu günə qədər Bakıda üç Dünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilmişdir və hər dəfə uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Beynəlxalq aləmdə "Bakı Prosesi" adı ilə tanınan bu Forum, dünyada mütəmadi olaraq keçirilən ən mötəbər tədbirlərdən biri hesab olunur.

Azərbaycanda keçirilən beynəlxalq tədbirlərdən biri də "Dövlət və Din: Qloballaşan Dünyada Tolerantlığın Gücləndirilməsi" mövzusunda I-ci Bakı Beynəlxalq Forumu idi. Tədbirdə bu sahədə vahid prinsipləri özündə əks etdirən "Bakı Platforması" adlı sənəd qəbul edildi. 30-dan çox ölkənin nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən tədbirdə bu forumun mütəmadi olaraq keçirilməsinə qərar verildi. 2016-cı ildə "Dövlət və Din: Qloballaşan Dünyada Tolerantlığın Gücləndirilməsi" mövzusunda II Bakı Beynəlxalq Forumunun keçirilməsi ölkəmizdə, din, vicdan azadlığı və tolerantlığın yüksək səviyyədə və zirvədə olamsından xəbər verir.

Beləliklə qeyd etmək lazımdır ki, bu gün Qərbdə tolerantlıq ənənələrinin təbliğatını və yayılmasını əhəmiyyətsiz hesab edənlər var. Amma tolerantlıq hüquqi dövlətin məhsulu deyil, mədəni və mənəvi cəhətdən inkişaf etmiş bir cəmiyyətin məhsuludur. Məhz bu günkü Azərbaycanla azərbaycanlıların fərqli xüsusiyyəti budur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Закон Азербайджанской Республики «О правовом положении иностранцев и лиц без гражданства» от 13.03.2016 № 41-1 Г.

2. Черемных Г.Г. Право человека на свободу совести в условиях формирования гражданского общества: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 -Пб. гос. ун-т. СПб., 2019. 20 с.

3. Величко А.М. Нравственные и национальные основы права. СПб: Изд-во Юридического института, 2012. 158 с.

4. Шахов М.О. Конституционно-нравов основы государственно-конфессиональных отношений. М.: Изд-во РАГС, 2015.- 108 с.

5. Robins P. Turkey's Ostpolitik. Relations with the Central Asian States Central Asian Meets the Middle East, Ed. By David Menashri. London 1998, p 135.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDA DÖVLƏT-DİN MÜNASİBƏTLƏRİ. VİCDAN AZADLIĞININ KONSTITUSİYA HÜQUQİ TƏNZİMİ

X Ü L A S Ə

Beləliklə, AR-da dini təşkilatların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi, bütün dini təşkilatlara bərabər hüquqi status verildiyi və müəyyən dini cərəyan növlərinə fərqli yanaşmanın olmadığı universal tipə aid edilə bilər. Gələcəkdə dövlət qurumları ölkədəki sürətlə dəyişən dini vəziyyəti təhlil etməli və cəmiyyətin, ailələrin təhlükəsizliyini təhdid edən dini təşkilatların inkişafının, dini təşkilatlar daxilində insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almalı olacaqlar.

Самая Габибова
Доктор философских наук, Бакинский Государственный
Университет, специальность «Конституция
и муниципальное право»

ОТНОШЕНИЯ С ГОСУДАРСТВОМ В КОНСТИТУЦИИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
СВОБОДЫ СОВЕСТИ

Р Е З Ю М Е

Таким образом, правовое регулирование деятельности религиозных организаций в АР можно отнести к универсальному равному типу, при котором все религиозные организации наделеныным правовым статусом и не дифференцированного подхода к нашему виду религиозных течений. В дальнейшем государственным органом предстоит проанализировать ситуацию в стране религиозных организаций, а также нарушение прав человека внутри религиозных организаций.

Samaya Habibova
Ph.D Candidate at Baku State University,
majoring in "Constitution and Municipal Law"

RELATIONS OF THE STATE IN THE CONSTITUTION OF
THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN. CONSTITUTIONAL
LEGAL REGULATION OF FREEDOM OF CONSCIENCE

S U M M A R Y

Thus, the legal regulation of the activities of religious organizations in the AR can be attributed to the universal type, in which all religious organizations are endowed with equal legal status and there is no differentiated approach to certain types of religious movements. In the future, state bodies will have to analyze the rapidly changing religious situation in the country and prevent the development of those religious organizations that threaten the safety of society, families, as well as violations of human rights within religious organizations.

Qəndab ZEYNALOVA

Bakı Dövlət Universitetinin
Konstitusiya hüququ kafedrasının magistrantı

İNZİBATİ TƏNBEHİN NÖVÜ KİMİ İNZİBATİ CƏRİMƏNİN HÜQUQİ ƏSASI

Açar sözlər: *inzibati tənbeh, inzibati xəta, inzibati məsuliyyət, inzibati cərimə, İnzibati Xətalər Məcəlləsi, fiziki şəxs, hüquqi şəxs*

Ключевые слова: *административное наказание, административное правонарушение, административная ответственность, административный штраф, Кодекс об административных правонарушениях, физическое, юридическое лицо*

Keywords: *administrative penalty, administrative offense, administrative liability, administrative fine, Code of Administrative Offenses, individual, legal entity*

İnzibati cərimə İXM-də nəzərdə tutulmuş hallarda hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən təyin edilən və təqsirkar şəxsdən dövlətin xeyrinə məcburi tutulan pul məbləğidir [3]. İnzibati cərimə əmlak xarakterli inzibati tənbeh növüdür. Bu tənbeh növünün tətbiqinin nəticəsi olaraq inzibati xəta törədən şəxsin əmlak hüquqları məhdudlaşır.

İnzibati cərimə manatla və ya aşağıdakı digər meyarlarla ifadə oluna bilər:

a) inzibati xətanın başa çatdığı və ya qarşısının alındığı vaxt inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin dəyəri;

b) inzibati xəta nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) miqdarı;

c) inzibati xətanın başa çatdığı və ya onun qarşısının alındığı vaxt ödənilməli olan, lakin ödənilməmiş ödənişlərin, vergilərin məbləği.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinə görə inzibati cərimələrin miqdarı manatla müəyyən

edilir. Lakin, əvvəlki dövrdə bu minimum əmək haqqının ölkə üzrə müəyyən edilmiş vahid miqdarı ilə müəyyən edilirdi. Minimum əmək haqqı həmin dövrdə 5500 manat müəyyən edildiyi üçün cərimə bu miqdara uyğun hesablanırdı. Daha sonra minimum əmək haqqının miqdarı dəyişilmədən qaldı və cərimənin miqdarı hesablanan zaman 5500 manat şərti maliyyə vahidi adlanmağa başlandı. Azərbaycan Respublikası Prezidentini 7 fevral 2005-ci il tarixli “AR-da pul nişanlarının nominal dəyərinin və qiymətlər miqyasının dəyişdirilməsi (denominasiyası) haqqında” fərmanına uyğun olaraq 2006-cı il yanvarın 1-dən etibarən yeni nəsil pullar dövriyyəyə buraxıldı və şərti maliyyə vahidi 1 manat miqdarında hesablanmağa başlandı. Həmin vaxt qüvvədə olan qanunvericiliyə görə təhlükəsizlik kəməmindən istifadə etməyən şəxs şərti maliyyə vahidinin 3-5 misli qədər, yəni 3 manatdan 5 manatadək cərimə olunurdu. Daha sonra ödəmə kateqoriyası kimi bu anlayışdan imtina olundu və cərimələr manatla hesablanmağa başlandı [4, 248].

İnzibati xətalara görə Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlikləri və konsulluqları tərəfindən tətbiq edilən inzibati cərimələr həmin nümayəndəlik və konsulluqların yerləşdiyi xarici ölkənin valyutası ilə tutulur.

Manatla hesablanan və inzibati xətaya görə fiziki şəxsdən alınan inzibati cərimənin məbləği beş min manatdan, vəzifəli şəxsdən alınan inzibati cərimənin məbləği on min manatdan, hüquqi şəxsdən alınan inzibati cərimənin məbləği əlli min manatdan artıq ola bilməz [1, 113].

İnzibati xətalara görə alınan cərimənin miqdarı ən azı 5 manat müəyyən olunmuşdur (İXM-in 319.1-ci maddəsinə görə, şəhərdaxili (rayondaxili) sərnişin daşımaları yerinə yetirən avtobusda sərnişin müvafiq qaydada ödəniş etmədən getmək).

İnzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin dəyəri ilə ölçülən cərimənin məbləği həmin predmetin dəyərinin yüz faizindən artıq ola bilməz. Yəni, hər hansı şəxs digər şəxsin əmlakına 200 manat dəyərində ziyan vurmuşdursa, onu 200 manatın 100 faizindən artıq miqdarda cərimə etmək olmaz.

Ödənilməmiş ödənişlərin, vergilərin məbləği ilə ölçülən cərimənin məbləği isə həmin ödənişlərin, vergilərin yüz əlli faizindən artıq ola bilməz. Məsələn, DYP tərəfindən şəxsə törəttdiyi inzibati xətaya görə cərimə yazılırsa, həmin cərimənin üzərinə onun

miqdarının 150 faizindən çox ödəniş gələ bilməz. Ona görə də yol hərəkəti qaydarı əleyhinə inzibati xəta törətmiş şəxsə cərimə tətbiq edilərkən, cərimə qüvvəyə minəndən sonra cərimənin üzərinə 2 ay dəbbə pulu gəlir. Dəbbə pulu bütün gecikdirilmiş müddətə, lakin 3 aydan çox olmamaq şərti ilə tətbiq edilir.

İnzibati xəta nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) miqdarı ilə ölçülən cərimənin məbləği həmin ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) on mislindən artıq ola bilməz [3].

İXM-in 116.1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş hallarda inzibati cərimə şərti olaraq tətbiq edilir. Belə ki, eyni inzibati xətanın inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən inzibati tənbeh vermə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində təkrar törədilməsi halları istisna olmaqla, İXM-in 209, 279.0.1, 394.0.5, 394.0.7, 395, 518.1, 532, 536, 537.2, 539–544, 551.2, 557.2 və 603-cü maddələrində nəzərdə tutulan inzibati xətanı törətmiş şəxs barəsində səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxarır [5, 80].

İnzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar şəxsin törətdiyi hüquqpozmanı aradan qaldırması üçün müddət nəzərdə tutulur. Bu müddət bir ayadək, yaxud hüquqpozmanın aradan qaldırılmasının mürəkkəbliyi və bunun üçün əlavə vaxtın tələb olunması nəzərə alınaraq bir aydan iki ayadək müəyyən olunur.

İXM-in 116.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətdə hüquqpozma aradan qaldırılarsa, inzibati cərimə ödənilmir. Əks təqdirdə, inzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar nəzərdə tutulan cərimə ödənilməlidir. Cərimənin ödənilməsi şəxsi törətdiyi hüquqpozmanın aradan qaldırılması öhdəliyindən azad etmir.

İnzibati xəta törətmiş şəxs hüquqpozmanı aradan qaldırıqda, İXM-in 116.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddət ərzində inzibati xəta haqqında işə baxan səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) bu barədə məlumat verməlidir. Həmin məlumatın verildiyi gündən İXM-in 116.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətin axımı dayanır. İşə baxan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) ona məlumatın verildiyi gündən 5 iş günü müddətində bu məlumatın düzgünlüyünü araşdırır və araşdırmanın nəticəsi barədə inzibati xəta törətmiş şəxsə yazılı bildiriş göndərir (verir). Məlumatın səhv olduğu

müəyyənləşdirildikdə, hüquqpozmanın aradan qaldırılması müddətinin axımı məlumatın daxil olduğu gündən bərpa olunur.

Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, inzibati cərimə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə ödənilir. Bəzən, cərimə məbləğinin müəyyən qismi cərimə yazan səlahiyyətli şəxsin maaşına və ya dövlət orqanının büdcəsinə əlavə olunur. Buna misal olaraq AR DİN-nin əməkdaşlarının tətbiq etdiyi cəriməni göstərmək olar [4, 249].

İnzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarı qanuni qüvvəyə mindikdən və ya İXM-in 143-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş möhlət verilmənin, təxirəsalmanın müddəti bitdikdən otuz gündən gec olmayaraq, inzibati xəta törətmiş şəxs inzibati cəriməni ödəməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanın müstəqil qazancı olmadıqda, inzibati cərimə onun valideynlərindən və ya digər qanuni nümayəndəsindən tutulur.

İnzibati cərimə inzibati xəta törətmiş şəxs tərəfindən yalnız bank, poçt, plastik kart və ya internet vasitəsilə ödənilir. Cərimənin ödənilməsi qaydası barədə müvafiq məlumat inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən inzibati xətanı törətmiş şəxsə verilir. Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların törədilməsinə görə tətbiq edilmiş inzibati cərimə ilə əlaqədar ödənişi qəbul edən bank və ya poçt müvafiq ödənişin edildiyi barədə məlumatı dərhal elektron qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının informasiya sistemlərinə göndərir [3].

İXM-in 150.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətdə inzibati cərimə ödənilmədikdə, onun ödənilməsi məqsədi ilə inzibati cərimə tətbiq etmə haqqında qərarın surəti həmin qərarı qəbul etmiş səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən:

Fiziki şəxslər barəsində – onun əməkhaqqından, təqaüdündən, pensiyasından və ya digər gəlirlərindən tutulması üçün inzibati məsuliyyətə cəlb edilmiş şəxsin işlədiyi və ya oxuduğu, yaxud əməkhaqqı aldığı müəssisəyə, idarəyə, təşkilata və ya pensiya təyin edən orqana;

Hüquqi şəxslər barəsində – hüquqi şəxsin pul vəsaitlərindən və ya gəlirlərindən tutulması üçün banka və ya digər kredit təşkilatlarına göndərilir. Bank və ya digər kredit təşkilatı qərarı onun daxil olduğu

vaxtdan 7 gün müddətində icra edir. Həmin müddət ərzində hüquqi şəxsin hesabında pul vəsaiti olmadıqda, bank və ya digər kredit təşkilatı inzibati cərimənin tətbiq edilməsi haqqında qərarı, onun icra edilməməsinin səbəbini göstərməklə, qərarı qəbul etmiş səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) dərhal qaytarmalıdır.

İnzibati məsuliyyətə cəlb edilən fiziki şəxs işdən çıxdıqda və ya inzibati cəriməni onun əməkhaqqından, yaxud digər gəlirlərindən tutmaq imkanı olmadıqda, işəgötürən üç günədək müddətdə inzibati məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin yeni iş yerini göstərməklə (əgər bu mümkündürsə), ödəmənin mümkünsüzlüyünün səbəblərini, eləcə də ödəmə olmuşdursa, bu barədə müvafiq qeyd aparılmaqla, inzibati cərimə barədə qərarın surətini onu qəbul etmiş səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) qaytarır.

Barəsində inzibati cərimə növündə tənbeh tətbiq edilən fiziki şəxs işləmirsə, yaxud onun əməkhaqqından və ya digər gəlirlərindən inzibati cərimənin ödənilməsi mümkün deyildirsə, eləcə də hüquqi şəxsin banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesabları barədə məlumat və ya hüquqi şəxsin hesabında pul vəsaiti olmadıqda, yaxud cərimə könüllü qaydada ödənilmədikdə inzibati cərimə tətbiq etmə haqqında qərar “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada məcburi icraya yönəldilir.

Ümumən, asayışı dolayısı ilə qoruyur və şəxsin üzərinə qoyulmuş vəzifəni bilavasitə yerinə yetirməyə nail olmasa da, “cərimə” vəzifəsi həvalə etməklə, vətəndaşın hüquq dairəsinə toxunmaqla, onu gələcəkdə qanunauyğun davranmağa sövq edir [8, 593].

İXM-in 150.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətdə inzibati cərimə ödənilmədikdə, inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında məhkəmənin qərarı məcburi icraya yönəldilir.

Fiziki və ya vəzifəli şəxs barəsində inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) məcburi icraya yönəldilmiş qərarı 2 ay müddətində, məhkəmənin məcburi icraya yönəldilmiş qərarı isə 15 gün müddətində icra olunmadıqda, icra məmuru İXM-in 529.1 və ya 529.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta haqqında protokol tərtib edir. Hüquqi şəxslərə münasibətdə isə “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən məcburi icra tədbirləri davam etdirilir [3].

İnzibati məsuliyyətə cəlb olunan şəxsin inzibati tənbehə yönəldilə bilən həcmdə əmlakı və ya gəlirləri İXM-in 150.9-cu maddəsində göstərilən müddətlərdə aşkar edildikdə, İXM-in 529.1 və ya 529.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta haqqında protokol tərtib edilmir və məcburi icra tədbirləri davam etdirilir.

Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların, yaxud İXM-in 353.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xətanın törədilməsinə görə inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 30 gün müddətində cəriməni qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadan ödəməyən şəxsə onun ödənilmədiyi hər növbəti gün üçün cərimə məbləğinin 1 faizi məbləğində dəbbə pulu hesablanır. Dəbbə pulu bütün gecikdirilmiş müddətə, lakin 2 aydan çox olmamaq şərti ilə tətbiq edilir. Qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 2 ay müddətində cərimə qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadan ödənilmədikdə, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati xətanı törədərkən idarə etdiyi nəqliyyat vasitəsinin saxlanılması barədə qərar qəbul edir. Cərimə, müvafiq dəbbə pulu, nəqliyyat vasitəsinin duracağa gətirilməsinə və onun orada saxlanılmasına görə haqq ödənildikdən sonra saxlanılmış nəqliyyat vasitəsi sahibinə qaytarılır. Qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 3 ay müddətində cərimə qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadan ödənilmədikdə, barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilən şəxsin nəqliyyat vasitəsinə idarə etmək hüququnun məhdudlaşdırılmasına dair qərar qəbul edilir və cərimənin ödənilməsinə təmin etmək məqsədi ilə məcburi icraya yönəldilir. Məcburi icraya yönəldilmiş inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar könüllü icra üçün qanunla müəyyən edilmiş vaxtda borclu tərəfindən üzrsüz səbəbdən icra edilmədikdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş məcburi icra tədbirləri görür. Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların, yaxud bu Məcəllənin 353.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xətanın törədilməsinə görə barəsində inzibati cərimə tənbeh növü tətbiq edilən şəxs qərarı dərhal və ya qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 5 iş günü müddətində icra edərsə, tətbiq olunan cərimənin 10 faizi məbləğində ödənişdən azad edilir [2, 127].

Hüquqi və ya fiziki şəxs olan işəgötürənin mülkiyyətindəki və ya istifadəsindəki nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü inzibati xəta törətdikdən sonra onun işəgötürənlə əmək münasibətlərinə xitam verilmişdirsə və inzibati xətanı törətmiş şəxs 2 ay müddətində inzibati cəriməni ödəməmişdirsə, nəqliyyat vasitəsinin saxlanması barədə qərar qəbul edilmədən, inzibati xətanı törətmiş şəxsin nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququnun məhdudlaşdırılması barədə qərar qəbul edilir və cərimənin ödənilməsinə təmin etmək məqsədi ilə məcburi icraya yönəldilir.

Ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların törədilməsinə görə inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 30 gün müddətində cəriməni qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadan ödəməyən şəxsə onun ödənilmədiyi hər növbəti gün üçün cərimə məbləğinin 1 faizi məbləğində dəbbə pulu hesablanır. Dəbbə pulu bütün gecikdirilmiş müddətə, lakin 2 aydan çox olmamaq şərti ilə tətbiq edilir. Qərar qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 3 ay müddətində cərimə qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadan ödənilmədikdə, məcburi icraya yönəldilir. Məcburi icraya yönəldilmiş inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar könüllü icra üçün qanunla müəyyən edilmiş vaxtda borclu tərəfindən üzrsüz səbəbdən icra edilmədikdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş məcburi icra tədbirləri görür.

Ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların törədilməsinə görə barəsində inzibati cərimə tənbeh növü tətbiq edilən şəxs qərarı dərhal və ya qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 5 iş günü müddətində icra edərsə, tətbiq olunan cərimənin 10 faizi məbləğində ödənişdən azad edilir.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında olması və yaşaması qaydalarının pozulmasına görə inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 30 gün müddətində cəriməni qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadan ödəməyən şəxsə onun ödənilmədiyi hər növbəti gün üçün cərimə məbləğinin 1 faizi məbləğində dəbbə pulu hesablanır. Dəbbə pulu bütün gecikdirilmiş müddətə, lakin 2 aydan çox olmamaq şərti ilə tətbiq edilir.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında olması və yaşaması qaydalarını pozduğuna görə barəsində Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma tətbiq edilmədən inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq edilmiş şəxs cəriməni (hesablanmış dəbbə pulu daxil olmaqla) ödəmədikdə onun Azərbaycan Respublikasına gəlməsi Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qadağan edilir. Şəxs cəriməni (hesablanmış dəbbə pulu daxil olmaqla) ödədikdə onun Azərbaycan Respublikasına gəlməsi ilə bağlı qadağa dərhal götürülür [3].

Türkiyənin İnzibati Xətalər Məcəlləsində nisbi inzibati cərimə tələb edən inzibati xəta əməlləri üçün iddia müddəti səkkiz ildir. Xüsusilə diqqət yetirilməli olan məqamlardan biri də odur ki, bu müddətin başlanması əsasən hüquqazidd əməldən dolayı meydana çıxan nəticənin baş verdiyi andan hesablanır [6, 359].

Türkiyə inzibati xətalər qanunvericiliyinin tətbiqi ilə əlaqədar praktiki əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri də odur ki, əmlakın dövlətə verilməsi ilə bağlı olan və ya inzibati cərimə barədə tənbeh qərarının bildirildiyi və ya yayıldığı tarixdən ən gec on beş gün ərzində barışıq məhkəməsinə müraciət edilə bilər. Bu müddət ərzində müraciət edilmədiyi təqdirdə inzibati tənbeh qərarı qəti olaraq qüvvəyə minir [7, 615].

RF İXM-in 3.5-ci maddəsinə görə Rusiya Federasiyası İnzibati Məcəlləsinin 7.27-ci, 7.27.1-ci və 14.4-cü maddənin 1-2 hissələrində nəzərdə tutulmuş maddələrə əsasən təyin olunan inzibati cərimənin məbləği inzibati xəta predmetinin dəyərindən, yəni ödənilməmiş vergilər, rüsumlar və ya gömrük rüsumları; qanunsuz valyuta əməliyyatının məbləği əsasında hesablanmış inzibati cərimənin məbləği; müəyyən edilmiş müddətdə müvəkkil banklardakı hesablara köçürülməmiş vəsaitin miqdarı; Rusiya Federasiyası Mərkəzi Bankının səlahiyyət dərəcəsini pozaraq səlahiyyətli banklardakı hesablara köçürülmüş vəsait məbləği; müəyyən edilmiş müddətdə Rusiya Federasiyasına qaytarılmayan vəsaitin miqdarı; bir rezidentə və ya qeyri-rezidentə veriləcək vəsaitin miqdarı, qiymətli kağızların dəyəri; hüquqi şəxs adından qanunsuz olaraq köçürülən və ya təqdim olunan əmlak xidmətlərinin dəyəri; Rusiya Federasiyasının büdcəsindən alınan və qanunda nəzərdə tutulmayan

məqsədlər üçün istifadə olunan vəsaitin miqdarı; Rusiya Federasiyası büdcə sisteminin büdcələrinin hesablarına vaxtında köçürülməmiş büdcə krediti məbləği; alınan subsidiya məbləği; qanunsuz olaraq həyata keçirilmiş əməliyyatlardan əldə olunan vəsaitin miqdarı; kassa aparatları olmadan hesablanan məbləğin beş mislindən çox ola bilməz [10].

Dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlərin (tariflər, qiymətlər, dərəcələr və s.) qanunsuz olaraq şişirdilməsi nəticəsində malların (işlərin, xidmətlərin) satışından əldə edilən gəlirlərin məbləği əsasında hesablanan inzibati cərimənin məbləği, cinayətin törədildiyi bütün tənzimləmə dövrü üçün alınan artıq gəlirlərin iki qatından çox ola bilməz. Burada nəzərə alınmalı əsas nüans isə qeyd olunan dövrün bir ildən artıq olmamasıdır [9, 52].

Inzibati cərimənin məbləği, onu hesablamaq üçün tələb olunan etibarlı məlumat təqdim edildikdən sonra inzibati xətanın törədilməsinə görə təyin olunmalı inzibati cərimənin məbləğindəki fərqlər əsasında tətbiq edilmiş inzibati cərimənin on mislindən çox ola bilməz. Bir sonrakı cəzanın məbləği, əvvəllər təyin olunmuş inzibati cərimənin məbləğinin iki qatından çox ola bilməz.

Cinayətkarın yanacaq satışından əldə etdiyi gəlirin miqdarı əsasında hesablanan inzibati cərimənin məbləği, inzibati ərazinin əvvəlki təqvim ili üçün yanacaq satışından əldə olunan gəlir məbləğinin 3 faizindən çox ola bilməz. Qanun pozuntusu aşkar edildikdə və ya təqsirləndirilən şəxs əvvəlki təqvim ilində yanacaq satışı ilə bağlı fəaliyyət göstərmədiyi təqdirdə, inzibati xətanın aşkar edildiyi tarixdən əvvəlki ilinin statistikasına nəzərə alınır.

Rusiya Federasiyası qanunvericiliyinə uyğun olaraq ödənilən inzibati cərimə bütövlükdə büdcəyə köçürülür.

Çağırışla hərbi xidmət keçən əsgərlərə, çavuşlara, komandirlərə və dənizçilərə, o cümlədən hərbi peşə məktəblərinin kursantlarına və ali təhsili olmadan hərbi təhsil müəssisələrilə hərbi xidmət müqaviləsi bağlayanlara inzibati cərimə tətbiq edilə bilməz [10].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.

1. Abışov V.G., İsmayılov A.V., Nəcəfquliyev R.İ., İnzibati hüquq I hissə (əlavə və dəyişikliklərlə) : Dərs vəsaiti. Bakı: “Qanun”, 2004, 328 s.
2. Abışov V.G., İsmayılov A.V., Nəcəfquliyev R.İ., İnzibati hüquq. II hissə : Dərs vəsaiti. Bakı: “Sada”, 2007, 265 s.
3. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi.
<http://e-qanun.az/framework/46960>
4. Əliyev S.F. İnzibati hüquq: Dərslik. Bakı: “Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya” MMC, 2019, 726 s.
5. Vaqif Abışov, Rafiq Nəcəfquliyev. İnzibati məsuliyyət: Dərs vəsaiti. Bakı, 2017, 335 s.
6. İdari Yargının Genel Esasları. Ramazan Cengiz Derdiman. Yayın Evi, Aktüel yayınları, 2015, 496 s.
7. Nohutçu Ahmet. İdare Hukuku – Ahmet Nohutçu (Altın Seri). Ankara: Yayınevi: Savaş, 2016, 1216 s.
8. Barnett Hilaire. Constitutional and Administrative Law. Routledge. 11 edition. 2015, 843 p.
9. Бахрах Д.Н. Административное право России: учебник для вузов. М.: Эксмо, 2010, 88 с.
10. Кодекс Российской Федерации об Административных Правонарушениях.
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/

Zeynalova Qəndab

İnzibati tənbehin növü kimi inzibati cərimənin hüquqi əsası.

Bu məqalədə inzibati tənbehin növlərindən biri olan inzibati cərimələr ilə bağlı məsələlər araşdırılır. İnzibati cərimələrin tətbiqi qaydaları, tətbiqi məqsədləri barədə fikirlər qeyd edilmişdir. Təhlil və müqayisələrin nəticələri qeyd edilib.

Zeynalova Gandab
Legal basis of administrative penalty
as a type of administrative penalty.

S U M M A R Y

This article examines issues related to administrative fines, which are one of the types of administrative penalties. Opinions on the rules of application of administrative fines, the purpose of application were noted. The results of the analysis and comparisons were noted.

Зейналова Гандаб

Правовые основы административного взыскания как вида административного взыскания.

Р Е З Ю М Е

В статье рассматриваются вопросы, связанные с административными штрафами, которые являются одним из видов административных взысканий. Мнения о правилах применения административных штрафов, цели применения отмечены. Были отмечены результаты анализа и сравнения.

Niyaz MUSTAFAYEV

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin
Konstitusiyə hüququ kafedrasının magistrantı

HÜQUQUN ALİLIYİ MÜASİR DÖVLƏTİN ƏSASLARI KİMİ

Açar sözlər: hüququn aliliyi, hüquqşunas, İnsan hüquqları, məhkəmə

Keywords: rule of law, lawyer, human rights, court

Hüququn aliliyi anlayışları və hüquqi dövlət anlayışı bir- biri ilə əlaqəli anlayışlardır. Bəzən isə xarici ədəbiyyatalarda eyni anlayışlar kimi qələmə verilir. Hüququn anlayışına nisbətən hüquqi dövlət anlayışı daha gec yaranmış məfhumdur, çünki əvvəlcə bu qavram olmadıqdan əvvəl mütəfəkkirlər hüququn və ya hüququn aliliyi anlayışlarından söz edirdilər. Hüquqi dövlət hüququn aliliyinin tərkib hissəsidir və hüququn aliyinin mümkünlüyü şəraitində yaranmışdır. Hüquqi dövlət anlayışını izah etmələ üçün hüququn aliyi anlayışını aydınlaşdırmaq lazımdır. Hüququn aliliyi bir rəhbər kimi münasibətlərə istiqamət verir. Məhdudiyətlər edilməsi lazım gələn zaman onlara öz rəhbərliyi altında nəzarət edir və imkan vermir ki, onların hansı halda tətbiq olumasından asılı olmayaraq sui-istifadələrə yol verilməsin.

Bəzən hüququn aliliyi ilə qanunun aliyi anlayışlarını fərqləndirilər. Hüququn aliliyi, qanunun aliliyi ilə fərqli əlamətləri olmasına baxmayaraq, onları eyni anlayışlar kimi qəbul etmək olar. Bunun əsas səbəbi hüquq sistemlərinin quruluşunun fərqliliyindədir. Anqlo sakson hüquq sistemində malik ölkələrdə tənzimlənmə əsasən adət hüquq normalarıyla formalaşdığından buna görə onlarda hüququn aliliyi anlayışından istifadə edilir. Amma roman-german hüquq sistemi qanuna əsaslandığından onlarda isə hüququn aliliyi anlayışlarından geniş istifadə edilir. Hüququn aliyinin və ya qanunun aliliyinin əsas birləşdirici cəhəti onların ədalətli nəzarət mühakiməsi ilə əhatə olunmasıdır. Hüquqi dövlətə və ya hüququn

aliliyinə malik cəmiyyətlərə xas bir əlamət yeni-yeni hüquqların, azadlıqların yaranması təminatların olmasını göstərmək olar. Cəmiyyətdəki inkişaf əlaqədar olaraq vaxt keçdikcə yeni-yeni hüquqlar yaranır, çünki hüququn aliliyinə əsaslanan bir cəmiyyətdə inkişaf daha tez baş verir. Hüququn aliliyini sağlam bir insan bədənində bənzətmək olar. Nə zaman sağlam olur daim gümrah görsənir, amma nə vaxt ki, xəstələndi o zaman gücdən düşür. Bu zaman ya xəstəliyə uduzub, məhv olur, ya da xəstəliyə qarşı mübarizə aparıb qalib gəlir. Aristotel qeyd edir ki, hər hansı bir vətəndaşdansa qanunla idarə olunmaq daha doğrudur. Bəzən hüququn aliliyi həm hökumətin, həm də vətəndaşların qanunu bilməsi və ona əməl etməsi kimi anlaşılır. Halbuki hüququn aliliyi də bundan qat-qat geniş anlamdadır. Hüququn aliliyinin aktuallığı və anlayışın yaranması “Magna Carta”-dan qaynaqlanır. “Magna Carta” bildirilir ki, bərabərlərinin qanuni hökmündə və ya ölkənin qanununda göstərilən hallar istisna olmaqla, heç bir azad insan ələ keçirilə və ya həbs oluna bilməz və ya hüquqlarından və ya mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz[9, s. 1]. Fərdlər, hüququn aliliyini rəhbər tutan ölkələr müəyyən təminatlarla əhatə olumuşdur. Məsələn, hökumət də daxil olmaqla bütün şəxslər və təşkilatlar qanuna tabedirlər və onlara cavabdehdirlər, qanun aydındır, məlumdur və icra olunur, məhkəmə sistemi müstəqildir və mübahisələri ədalətli və açıq şəkildə həll edir, məhkəmə tərəfindən başqa hal sübut olunmayana qədər bütün şəxslər təqsirsiz sayılırlar, heç kim özbaşına həbs oluna, həbs oluna və ya əmlakından məhrum edilə bilmə və cəza məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməli və cinayətə mütənasib olmalıdır.

Hüququn aliliyi cəmiyyətin özünün həlledici amilidir. Hər bir vətəndaş cəmiyyəti bu cür olmalı və ona əsasnamalıdır. Qeyd edək ki, hər bir cəmiyyətin və təşkilatın hüquqi dövlət forması var, o cümlədən demokratik dəyərlərimizi bölüşməyən dövlətlərin də. Amma həmin ölkələrdə mövcud olan hüququn aliliyi zəif hüquq dövlət zəminindədir. Konstitusiyon dəyər prinsipi kimi hüququn aliliyi daha qədim keçmişə dayan bir məfhumdur. O bir çox ölkələrdə konstitusiya aktının preambulasında və ya konstitusiyanın maddəsində öz əksini tapıb. 1982-ci ildə qəbul edilmiş Kanada Konstitusiya Aktının preambulasında bununla bağlı qeyd verilmişdir. Preambulada qeyd edilir ki, Kanada hüququn aliliyini tanıyan prinsiplər üzərində qurulub[6, s. 1].

Konstitusionalizmin əsas elementləri, yəni demokratiya, hüquq və azadlıqlar və bərabərlik hüququn aliliyinin ilk növbədə əks etdirdiyi mühüm dəyərlərdir. Bu təməl dəyərlərin içərisində əsas rəhbər qayda vardır: Başqalarının sizinlə necə rəftar etmələrini istiyirsinizsə onlara o cür davranın. Bu qayda hüququn aliliyinin bir hissəsidir. Konstitusiyamızda müəyyən edilən hüquq və azadlıqlar cəmiyyətimizdə hüququn aliliyini yoxlamaq və gücləndirmək vasitədir. Bizim o şeylərə sahib olmağımız, onların orada olduğunu bilmək və onların mövcud olduğunu bilmək bizə beynimizin müsbət düşüncəsinə və hüququn aliliyinə inanmağımıza mühüm rol oynayır. Və onlara əsaslanaraq biz bilirik ki, bizdə açıq məhkəmələr var. Biz bunun vasitəsilə ədalətin necə həyata keçirildiyini görürük. İnsanların cəzalandırıldığını görürük. İnsanların cəzalandırılmadığını görürük. Ancaq buna baxaraq hamımız deyə bilərik ki, bəli, bu belə işləyir. Hüququn aliliyinin son və ideal forması demokratik ölkələrdə mövcuddur və onlar hüququn aliliyinin ən yaxşı keyfiyyətini əks etdirir.

Qanunun və ya hüququn aliliyinin arxasında duran nizam və iyerarxiya hissədir. Müasir konsepsiya on doqquzuncu əsr yazılarında işlənib hazırlanmışdır. O vaxtdan bəri bir neçə dəyişikliyə məruz qalmışdır. Hüquq sisteminin əsası kimi hüququn aliliyinin yetkin inkişafı o deməkdir ki, məhkəmələrə verilmiş konstitusiya nəzarəti yurisdiksiyası, hakimiyyətin qeyri-qanuni həyata keçirilməsini yoxlamaqdan əlavə, konstitusiya öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etməyə də imkan verməsidir.

Hüququn aliliyi haqqında yanaşmalar

Hüququ aliliyi ilə bağlı bir neçə düşüncə tərzisi vardır. Bəziləri hüququn aliliyinin prosessual anlayış olduğunu iddia edirlər. Hüququn aliliyi o mənada nizam və iyerarxiya hissini nəzərdə tutur ki, hakimiyyət orqanlarının hər bir hərəkəti hüquqi olan qanuni qaydalarla təsdiqlənməlidir. Qanuni qaydaların legitim kimi tanınmasının yeganə yolu onların prosessual cəhətdən düzgün olmasıdır – yəni qayda tələb olunan hüquqi prosedurla müəyyən edilmişdir. Beləliklə, məsələn, polis yalnız qanunla və ya ümumi qaydayla icazə verildiyi halda həbs edə bilər. İcazə verən qaydanın özü son nəticədə Konstitusiyada səlahiyyət verilməsində mənbəyə malik olmalıdır. Hüququn aliliyinin prosessual qanunauyğunluq tələb etdiyi o mənada deyilir ki, bütün rəsmi aktların mənbəyini son nəticədə Konstitusiyada səlahiyyət verilməsinə icazə vermiş olsun.

Bu mənada hüququn aliliyi qanunverici orqanın konstitusiyaya hakimiyyətini həyata keçirməsindən tutmuş vəzifəli şəxslərə verilən sərəncamlara qədər hər bir hüquqi addımın qanuni və prosessual cəhətdən düzgün formada yerinə yetirilməsini tələb edir. Qanunilik zəncirində hər hansı bir qırılma varsa, hərəkət qanuna uyğun deyildir və məhkəmələr tərəfindən nəzarət edilə bilər.[7, s. 1]

Digər bir yanaşmaya görə hüququn aliliyi anlayışı prosessual qanunauyğunluqdan kənara çıxır. Prosedur düzgünlüyünü əmr etməklə yanaşı, hüququn aliliyi anlayışının qanunun məcburi olmasını tələb etdiyi deyilir. Şəxslər yalnız əsaslı şəkildə ədalətli olan qanunlara əsaslanan öhdəlik götürə bilərlər. Konstitusiyanın, qanunların və qaydaların tələb etdiyi bütün prosessual addımlar dövlətə işgəncə kimi kökündən ədalətsiz hərəkətlər etməyə icazə versə belə, bu, yenə də hüququn aliliyinə zidd olacaq, çünki insanlar özlərini onlara əməl etmək məcburiyyətində hiss etməyəcəklər. Bu ikinci mənada deyilir ki, hüququn aliliyi qanunun ən azı müəyyən minimal maddi normalara, ədalət mühakiməsinin əsas prinsipləri kimi qəbul etdiyimiz normalara uyğun olmasını nəzərdə tutur.[7, s. 1]

Bir çox ölkələrin hüquq sistemində hüququn aliliyinə həm prosessual, həm də maddi yanaşmanı göstərən müddəlar vardır. Misal olaraq göstərmək olar ki, özbaşına hakimiyyətin təsirini istisna edən hüququn aliliyi və demokratik anlayışlarla əlaqəli olan normativ nizamın daha ümumi prinsipini qoruyan və təcəssüm etdirən hüququn aliliyi.

Bütün dünyada qanunlar və ədalət sistemləri hüququn aliliyinin sərt sütunlarına əsaslanır. O, müvafiq qruqlara qanunlar qəbul etmək üçün təlimat rolunu oynayır. Qanun qarşısında bərabərlik və bərabər rəftar konsepsiyasına əsaslanan prosedur və qaydalar müəyyən edir. Hüququn aliliyi kastadan, məzhəbindən, cinsindən, rəngindən, mənşəyindən və dinindən, sosial, siyasi və iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabər rəftar təklif edir. Lakin buna baxmayaraq konkret dövlətlərdə vəziyyətdən asılı olaraq hüququn aliliyi konsepsiyası potensial təhlükəyə məruz qala bilər.

Hakimiyyət bölgüsü, məhkəmə hakimiyyəti və məhkəmələr

Hüquqi dövlətin və ya hüququn aliliyinin əsas faktoru hakimiyyətlərin bölgüsünə əsaslanan dövlət quruluşudur [1, s. 95]. Hakimiyyətlərin bölgüsünə əsaslanan dövlət idarəetmə sisteminin üç

qolu var: icra hakimiyyəti, qanunvericilik və məhkəmə qolu [2, s. 20] Federativ ölkələrdə konstitusiya ilə tanınan federal hökumət və konstitusiya ilə tanınan əyalət hökumətləri olduğu üçün hakimiyyət qolları həm federal, həm də əyalət səviyyələrində fəaliyyət göstərir. İcra hakimiyyəti qanunları icra edən, qanunverici orqan isə ölkənin qanunlarını qəbul edəndir. Hakimlərin və məhkəmələrin daxil olduğu və digər iki qoldan müstəqil fəaliyyət göstərən məhkəmə orqanı qanunu tətbiq edir və ya bəzən onları şərh edir. Məhkəmə hakimiyyətinin bütövlüyü yəni digər iki qolundan müstəqil olması məhkəmələrin qərəzsizliyindən irəli gəlir. Ölkəmizdə ədalət mühakiməsinin keyfiyyəti o zaman qorunub saxlanıla bilər ki, müstəqil məhkəmə sistemi qısqanlıqla qorunsun və bu, demokratik sistemin işləməsi və inkişaf etməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bir vasitədir.

Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi, həmçinin məhkəmə müstəqilliyi məhkəmənin qanunvericilik və icra hakimiyyətindən siyasi cəhətdən təcrid olunması prinsipidir. Yəni məhkəmələr hakimiyyətin digər qollarının, şəxsi və ya partiya maraqlarının qeyri-qanuni təsirinə məruz qalmamalıdır. Hüququn aliliyinin əsas qaydalarından biri odur ki, məhkəmə hakimiyyəti Hökumətin icra və qanunverici qollarından müstəqil olmalı və məhkəmə hakimiyyəti azad və qərəzsiz hərəkət etmək üçün icra hakimiyyətinin bütün təsirlərindən azad olmalıdır.

Müvafiq hüquq prosesi şəxsi hüquqların əsas prinsiplərini pozmayan, müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq hamıya eyni dərəcədə tətbiq olunan qanunların, və ədalət mühakiməsi apararıq səlahiyyətli məhkəmədə tətbiqini nəzərdə tutur və başa düşür. Bu, hər kəsin məhkəmədə öz hüquqlarının müdafiə etmək imkanının olması və yalnız xəbərdarlıq edildikdən sonra qüvvəyə minən və hökm çıxarılan qədər dinləmə və baxma imkanı verən qaydalar hüququn aliliyinə əsaslanır. Dinlənmək imkanı və nizamlı prosesdə müdafiə olunmaq hüququ, hüququn aliliyinə əsaslanan prosesinin əsas elementləridir. Formal olsanda bərabərlik hüququn aliliyini təmin etməyin əsas vasitəsidir, çünki o, ədalətə nail ola biləcəyiniz ən yaxın şeyə nail olmağa çalışır, yəni ədalətin çatdırılmasında hamıya ədalətli və bərabər münasibət göstərilməsini məcbur edir [4, s 32].

Hüququn aliliyinə və qanuni prosesə əsasən cinayət işi üzrə təqsirləndirilən hər kəs ona qarşı irəli sürülən ittihamı bilməli, heç bir əsaslı gecikmə olmadan özünü müdafiə etmək imkanına malik

olmalı və azad, ədalətli və qərəzsiz məhkəmə araşdırması hüququna malik olmalıdır. Bu proses hətta qanunvericiliklə də dəyişdirilə bilməz.

İnsan hüquqlarının təmin olunmasında hüququn aliliyinin əhəmiyyəti

İnsan hüquqları bütün insanların ləyaqətini tanıyan və qoruyan standartlardır. İnsan hüquqları ayrı-ayrı insanların cəmiyyətdə və bir-biri ilə necə yaşadıklarını, habelə onların dövlətlə münasibətlərini və dövlətin onlara qarşı olan öhdəliklərini tənzimləyir. İnsan haqları qanuni hökumətləri bəzi işləri görməyə məcbur edir, digərlərini isə etmələrinə mane olur. Fərdlərin də öhdəlikləri var: insan hüquqlarından istifadə edərkən başqalarının hüquqlarına hörmət etməlidirlər. Heç bir hökumət, qrup və ya fərdin başqasının hüquqlarını pozan hər hansı bir hərəkət etmək hüququ yoxdur. İnsan hüquqları insanın doğulduğu andan və təbiətə universal olan ayrılmaz hüquqlarıdır. Dünyanın hər yerində bütün fərdlərin insan hüquqlarına haqqı var. Heç kim könüllü olaraq onlardan imtina edə bilməz. Nə də başqaları onları onun əlindən ala bilməz. İnsan hüquqları bölünməzliyi deyildikdə o başa düşülür ki, istər mülki, istər siyasi, istər iqtisadi, istər sosial, istərsə də mədəni xarakter daşsın, bunların hamısı hər bir insanın ləyaqətinə xasdır. Nəticə etibarlı ilə onların hamısı hüquq kimi bərabər statusa malikdirlər. “Kiçik” hüquq deyə bir şey yoxdur. İnsan hüquqlarının iyerarxiyası yoxdur. Bir hüququn həyata keçirilməsi çox vaxt tamamilə və ya qismən başqalarının həyata keçirilməsindən asılıdır. Məsələn, sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi təhsil hüququnun və ya məlumat almaq hüququnun həyata keçirilməsindən asılı ola bilər. Bütün fərdlər insan kimi və hər bir insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətinə görə bərabərdirlər. Bütün insanlar irq, rəng, cins, etnik mənsubiyyət, yaş, dil, din, siyasi və ya digər əqidə, milli və ya sosial mənşə, əlillik, əmlak, doğuş və ya digər vəziyyət kimi heç bir ayrı-seçkilik olmadan özü insan hüquqlarından istifadə etmək hüququna malikdirlər. Biz hələ də geniş yayılmış insan hüquqları pozuntularının istisna deyil, norma kimi olduğu bir dünyada yaşayırıq

İnsan hüquqlarının təmin edilməsi üçün hüququn aliliyin əsasında duran hüquqi müəyyənlik əsas faktordur. Hər hansı bir hüquq normasının hüququn aliliyinə uğun olması üçün hüquqi müəyyənlik prinsipi ilə tutuşmalıdır. Başa düşülməyən, konkret məna ifadə etməyən normanın, hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğun

olmasından danışmaq mümkünsüzdür [3, səh 256]. Buna əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, İnsan hüquqlarının təsbit olunması hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğun olmalıdır. Aydın olmayan, konkret bəyan edilməyən hüquqlara əsaslanmaq ziddiyyətlərə gətirib çıxarda bilər.

Hüququn aliliyi insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin birbaşa tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. İnsan hüquqlarının daha yaxşı müdafiəsi hüququn aliliyi ilə dolayısı ilə əlaqəli ola bilər, belə ki, çünki hüququn aliliyi iqtisadi inkişafı ilə bağlıdır ki, bu da hüquqların daha yaxşı icrası ilə əlaqəlidir. Demokratiya və yaxşı idarəetmə üçün ayrılmaz bir vasitədir və zəruridir. Onun olması geosiyasi sabitliyi və global sülhü asanlaşdırdığı deyilir. Bəzilərinin fikrincə, bu, ilk növbədə müharibələrin qarşısını almağa kömək edə bilər. O, həmçinin müharibənin necə aparıldığına dair təlimatları təqdim edir və münaqişədən sonrakı hüquqlara hörmət edən rejimin qurulmasında mərkəzi rol oynayır. İnsan haqlarını və hüququn aliliyini bir medalın iki üzünü kimi də qiymətləndirmək olar.

Hüququn aliliyi anlayışını insan hüquqlarının özəyi ilə müqayisə etsək, hər ikisinin bəzi prinsipləri öz əsasları kimi tanıdığını görürük:

1. Qanunun hamını bərabər müdafiə etməsi: Hamı qanun qarşısında bərabərdir və heç bir ayrı-seçkilik olmadan qanunla hamı bərabər şəkildə müdafiə olunmaq hüququna malikdir.

2. Məhkəmə tərəfindən effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi: Hər kəsin səlahiyyətli milli tribunal tərəfindən effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi almaq hüququ vardır.

3. Heç kəs qəddar, ləyaqəti alçaldan və qeyri-insani rəftara məruz qala bilməz

4. Heç kəs dinlənilmədən məhkum edilə bilməz: Hər kəs hüquq və vəzifələrini və ona qarşı irəli sürülən hər hansı cinayət ittihamını müəyyən edərkən, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətli və açıq şəkildə baxılmaq hüququna malikdir.

Deməli, bu hüquqların pozulması, şübhəsiz ki, hüququn aliliyinin mahiyyətinə meydan oxuyur.

Hüquqşünas fəaliyyəti və hüququn aliliyi ilə əlaqəsi

Hüquqşünaslar hüququn aliliyinin təmin edilməsində vacib rol oynayır. Buna misal olaraq vəkillərin müştərilərinin hüquqlarını qorumasını göstərmək olar.

Baxmayaraq bir çoxları tərəfindən hüquqşünas və ya vəkillik peşəsini yaxşı qiymətləndirir, amma bəzi mənfəətlərə görə həmin peşələri tənqid edənlər də vardır. Onlara görə hüquqşünaslar

(vəkillər) ədalətə xidmət edən bir qrup vətəndaş düşüncəli, ictimai ruhlu şəxslərdən, hər şeydən əvvəl pul axtaran egoist, alçaq ruhlu fərdlərə çevriliblər. Həmin şəxslər qeyd edirlər ki, keçmiş dövrdə olan hüquqşünas-dövlət xadimləri ilə indiki vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olanlar arasında göylə yer qədər fərq var. Bildirirlər ki, hüquqşünaslıq müharibənin hər hansı sakit forması olmamalı idi. Bu peşə hər hansı bir korporativ fəaliyyəti nizama salmaq üçün yardımçı bir vasitə idi.[5, səh 142]

İndiki dövrdə hüquqşünaslar, vəkillik fəaliyyəti üçün müstəqil və sərbəst fəaliyyət göstərə bildiyi bir dünya yaratmaq istəyirlər. Bunu etmək başlanğıc olaraq BMT-nin Hüquqşünasların Rolu üzrə Əsas Prinsiplərinə qəbul edilməsini qeyd etmək olar. Hüquqşünaslığın rolu üzrə əsas prinsiplər hər kəsin müstəqil hüquq məsləhətçisinə çıxışının olmasını təmin etmək üçün əsas tələbləri müəyyən edir. Məsələn, bu prinsiplərə əsasən müəyyən edilir ki, hər kəs öz seçimi ilə müstəqil vəkilin köməyinə müraciət etmək hüququna malikdir. Lakin həmin rəhbər müddəalar təsdiqləyir ki, vəkillər öz peşələrini ən yaxşı səviyyədə və tanınmış etik standartlara uyğun olaraq icra etmək hüququna malikdirlər. Bu prinsiplər ədalətli mühakiməni təmin etmək üçün həm vəkillərin, həm də hökumət qurumlarının hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Onların bir qisminə aşağıdakılar aiddir[8]:

1. Hüquqşünaslar bütün peşəkar funksiyalarını hədə-qorxu, maneə, təqib və ya lazımcına müdaxilə edilmədən yerinə yetirə bilirlər,

2. Vəkillərin müştərilərinə səmərəli hüquqi yardım göstərmək üçün tələb olunan məlumatlara, fayllara və sənədlərə çıxış imkanı olmalıdır,

3. Vəkil olmaq imkanı ilə bağlı irqi, cinsi, dini və ya siyasi üstünlükləri kimi əsaslara görə heç bir ayrı-seçkilik olmamalıdır,

4. Vəkillər öz funksiyalarını yerinə yetirmələri nəticəsində müştəriləri ilə eyniləşdirilməməlidirlər,

5. Vəkillər və müştərilər arasında ünsiyyət məxfi hesab olunmalıdır.

Bunlar 1990-cı ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən yaradılmış əsas prinsiplərdən bir neçəsidir. Bu prinsiplər məcburi təminat tədbirləri ilə təmin olunmamışdır. Bununla belə, hüquqşünaslıq sahəsindəki bu əsas prinsiplər yüksək qiymətləndirilir və geniş şəkildə qəbul edilir.

Nəticə

Hüququn aliliyi nizam-intizam hissini, məlum hüquqi qaydalara tabe olmanı və icra hakimiyyətinin qanunverici orqan qarşısında cavabdehliyini ifadə edən yüksək fakturalı ifadədir. Normativ qaydanın daha ümumi prinsipini qoruyan və təcəssüm etdirən pozitiv qanunların faktiki nizamının yaradılmasını və saxlanmasını tələb edir. Hökumətlərin konstitusiyanın onlara qoyduğu bir neçə müsbət vəzifəni yerinə yetirməsi hüququn aliliyyətinə əsaslanır.

Hüququn aliliyyətinin necə işlədiyinə yaxşı bir nümunə gecənin ortasında kimsəsiz bir kəşişmədə ətrafda heç kimin olmamasına baxmayaraq qırmızı işığın yaşıl yanmasını səbrlə gözləyən tək avtomobil sürücüsünün bənzətməsindən istifadə edərək izah etmək olar. Bu cür təsvir hüquqi dövlətdə həm nəzəri, həm də praktiki olaraq vətəndaşların hüququn aliliyyətinə olan dərin hörmətini vurğulayır və onların dəyərlər sistemini başa düşdüklerini və hamımızı bağlayan sosial müqavilənin bir hissəsi olmasına razılıqlarını göstərir.

Bütün dünyanı bürüyən Covid-19 böhranı struktur bərabərsizlikdən, təcrid və ədalətsizlikdən qaynaqlanan əvvəllər mövcud olan sosial, siyasi və iqtisadi problemləri daha da gücləndirdi. Kövrək və münaqişələrin təsirinə məruz qalan ölkələrdə pandemiya bu ölkələri və onların əhalisinin daha artıq əziyyət çəkmələrinə səbəb oldu və həssas icmaları potensial dağıdıcı təsirlərlə birləşdirən daha bir böhranın yaranması üçün situmul rolunu oynadı. Cinayətkarlar bu böhranı daha çox cəzaya məruz qalmamaqla cinayət törətmək üçün bir zəmin kimi görürlər. Kövrək ədalət və sülh prosesləri potensial olaraq pozula və münaqişələr yenidən alovlanı bilər. Demokratiya və hüququn aliliyi koronavirus kimi fəvqəladə halların qurbanı olmamalıdır.

Hüququn aliliyi normalar yığını deyil və bu, əlbəttə ki, hökmdarların qanunu deyil. Həm də bu, qanun və qayda deyil. Bu, inandığımız bir dəyər sistemidir. Beləliklə, hüququn aliliyi öz mahiyyətində təməl anlayışlar toplusudur, bizim bir-birimizlə necə münasibətimizi təsvir edən və müəyyənləşdirən dəyərlər anlayışının təməlidir. Niyə birlikdə yaşayırıq, necə birlikdə yaşayırıq. Hüququn aliliyi bunu edir.

Nəticə etibarını ilə demək olar ki, hüququn aliliyi sadəcə olaraq hökumətin və vətəndaşların qanunu bilməsi və ona əməl etməsi

deyil. Hüququn aliliyi hökumət səlahiyyətlərinin istifadəsinə nəzarət və tarazlıq, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi, təqsirsizlik prezumpsiyası, ədalət mühakiməsinə çıxış və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ kimi digər anlayışları da əhatə edir. O, nizamlı və ədalətli cəmiyyəti təmin etmək üçün prinsiplər və ya ideallar toplusudur. Dünyanın bir çox ölkəsində insanlar heç kimin qanundan üstün olmadığı, hamıya qanun qarşısında bərabər davranıldığı, hamının eyni qanunlar qarşısında cavabdeh olduğu, qanunların icrası üçün aydın və ədalətli proseslərin, müstəqil məhkəmə sisteminin, insan hüquqlarının olduğu mühidə yaşamaq istəyirlər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Məlikova Mənsümə Fazil qızı (AMEA-nın müxbir üzvü, h.e.d., professor) hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik, Bakı, "Elm və təhsil", 2019, 448 səh.

2. Sübhan Fərmayıl oğlu Əliyev, Nəsim Heybət oğlu Şükürov Parlament Hüququ. Dərslik Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2015, 318 səh.

3. F.Abdullayev. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Hüquqi mövqeləri. Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2013. 664 s.

4. T.R.S. Allan. Constitutional Justice: A Liberal Theory of the Rule of Law, Oxford ; New York : Oxford University Press, 2001. 331 p.

5. Ronald A. Cass. The Rule of Law in America. The Johns Hopkins University Press; First edition 2001, 232 p.

6. Canadian Charter Of Rights And Freedoms/ The Canadian Constitution Act, 1982.

7. http://www.constitutionallaw.net/index.php?option=com_content&view=article&id=23&Itemid=37

8. United Nations, Basic Principles on the Role of Lawyers/Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990.

9. <https://www.supremecourt.gov.sg/news/events/magna/the-rule-of-law-and-the-singapore-constitution>

X Ü L A S Ə

Bu məqalədə demokratik dövlətin əsasını təşkil edən hüququn aliliyi mövzusunda hərs olunmuşdur. Hüququn aliliyi ilə əlaqəli olan bəzi yanaşmalar təhlil edilmişdir. Hüququn aliliyi şəraitində İnsan hüquqlarının həyata keçirilməsindən danışılmış və hər ikisinin əsasını təşkil etdiyi bəzi oxşar prinsiplər göstərilmişdir. Hüquqşunas (vəkillik) fəaliyyətinin əsasında dayanan bəzi əsas prinsiplər vurğulanmış, həmçinin hüquqşunas(vəkillik) fəaliyyəti bağlı bəzi düşüncələr analiz edilmişdir. Hüququn aliliyinin əsasını təşkil edən hakimiyyət bölgüsü mexanizmindən və məhkəmə hakimiyyətinin və ya məhkəmlərin əhəmiyyətindən danışılmışdır. Hüququn aliliyinin hər zaman, hətta fəvqəladə hallarda da rəhbər tutulmalı olduğu vurğulanmışdır.

Niyaz Mustafayev
Baku State University, Faculty of Law,
Chair of Constitutional Law

The rule of law as the basis of the modern state

S U M M A R Y

This article discusses the rule of law, which is the basis of a democratic state. Some approaches related to the rule of law have been analyzed. The implementation of human rights in the context of the rule of law was discussed, and some similar principles underlying both were outlined. Some basic principles underlying the activity of a lawyer (advocacy) were emphasized, as well as some thoughts related to the activity of a lawyer (advocacy) were analyzed. The mechanism of separation of powers that forms the basis of the rule of law and the importance of the judiciary or courts were discussed. It was stressed that the rule of law should always be guided, even in emergencies.

Hüseyn İRZAYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Dövlət hüququ” ixtisası üzrə magistrantı

MÜLKİ HÜQUQDA TƏZAHÜR EDƏN ZƏRƏR ANLAYIŞI

Açar sözlər: zərər; öhdəlik; zərər çəkmiş şəxs; Mülki Məcəllə; təzahür edən zərər.

Ключевые слова: повреждения; ответственность; поврежденный; Гражданский Кодекс; отражение повреждения.

Keywords: damage; liability; victim; Civil Code; reflection damage.

Mülki hüququn ən önəmli anlayışlarından biri də məhz zərər hesab edilir. Əsas etibarilə zərər dedikdə bir şəxsin əmlak aktivinin onun iradəsindən kənar şəkildə azalması başa düşülür. Təsadüfi deyildir ki, MM-in 14.2.6-cı maddəsində mülki hüquq və vəzifələrin, 386.1-ci maddəsində isə öhdəliyin meydana gəlmə əsaslarından biri kimi məhz başqa şəxslərə zərərin vurulması müəyyən edilmişdir. Lakin mülki hüququn əsas institutlarından biri olsa da, zərərlə bağlı təsnifatların və onların ödənilmə mexanizmlərinin qanunvericilikdəki yerinin müəyyənləşdirilməsinə və müxtəlif zərər növlərinin müstəqil tədqiq edilməsinə ehtiyac vardır. Mülki qanunvericilikdə öz əksini tapmış təzahür edən zərərin əvəzinin ödənilməsi qaydaları mövcud olsa da, təəssüflər olsun ki, milli hüquqi ədəbiyyatlarda heç bir zaman bu mövzu tədqiq edilməmiş, qanunvericiliyin nəzəri əsaslarının formalaşdırılması istiqamətində addım atılmamışdır.

A – Birbaşa, dolay və təzahür edən zərər

Birbaşa zərər bir hüquqa zidd əmələ məruz qalan şəxsin bu əməl ucbatından hər hansı başqa səbəb olmadan məruz qaldığı zərərdir. Dolay zərər isə hüquqa zidd əməlin zərər çəkmiş şəxsə verdiyi zərərlə bağlı olaraq əlavə səbəblə zərər çəkmiş şəxsin məruz qaldığı

zərərdir. Qeyd edilən anlayışları aşağıdakı nümunə vasitəsilə daha yaxşı anlamaq olar: A-nın B-yə məxsus yük maşınını yandırması halında həmin yük maşınının dəyərini B-nin əmlak aktivindən çıxması B-nin məruz qaldığı zərərdir[4; s.43]. Bu yük maşınının daşımali olduğu yükləri daşıya bilməməsinə görə B-nin yük göndərənə ödəməli olacağı təminat isə dolayı zərərdir. Beləliklə, birbaşa zərərdə əməllə zərər arasındakı səbəbli əlaqə asanlıqla müəyyənləşdirilə bildiyi halda, dolayı zərərlərdən hansılarının əvəzinin ödənilməsi uyğun səbəbli əlaqənin olub-olmamasının araşdırılmasını zəruri edir.

Mülki qanunvericiliyin bəzi müddəalarında birbaşa və dolayı zərərin fərqləndirilməsini müşahidə edə bilərik. Bu cür müddəalardan biri Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1128.1-ci maddəsidir. Həmin maddəyə əsasən, malın, işin və ya xidmətin konstruksiya, resept və ya digər qüsurları (keyfiyyətsiz məhsul) nəticəsində, habelə mala (işə, xidmətə) dair yanlış və ya yarımçıq informasiya nəticəsində fiziki şəxsin həyatına, sağlamlığına və ya əmlakına dəyən zərərin əvəzinə malın satıcısı və ya istehsalçısı, işi görmüş və ya xidməti göstərmiş şəxs (icraçı), təqsirli olub-olmadığına və zərərçəkənin onlar ilə müqavilə münasibətlərində olub-olmadığına baxmayaraq, ödəməlidirlər. Göründüyü kimi, qeyd edilən halda qanunverici malın satıcısı və ya istehsalçısı, işi görmüş və ya xidməti göstərmiş şəxsin təqsirli olub-olmamasından və zərərçəkən şəxslə müqavilə münasibətlərində olub-olmamasından asılı olmayaraq, vurmuş olduğu zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini müəyyənləşdirir.

Təzahür edən zərər isə bir hüquqa zidd əmələ məruz qalan şəxslə (əsas zərər çəkmiş) yanaşı, başqa şəxsin (üçüncü şəxsin) də bu əmələ görə məruz qaldığı zərərdir. Məsələn, hüquqa zidd əməl nəticəsində ölən musiqiçi olan A-nın arvadının (ərinin) və uşaqlarının A-nın onlar üçün təmin etdiyi dəstəkdən məhrum qalmaları, A-nın ifa etdiyi restoranın bir müddət çalışa bilməməsinə görə restoran sahibinin zərəri və s. kimi zərərlər A-nın öldürülməsi nəticəsində meydana gələn təzahür edən zərərlərdir.

Təzahür edən zərəre görə zərər vuranın məsuliyyət daşıya bilməsi üçün həm zərər və əməl arasında uyğun səbəbli əlaqə, həm də hüquqaziddlik əlaqəsi olmalıdır. Yəni, təzahür etmə yolu ilə vurulan zərərin bir mütləq və ya nisbi hüququn pozulmasından meydana

gəlməsi hüquqaziddlik əlaqəsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir [4; s.44]. Yuxarıdakı nümunələr baxımından məsələni belə izah etmək olar: ölən musiqiçi A-nın arvadı (əri) və uşaqları baxımından uyğun səbəbli əlaqə və hüquqaziddlik əlaqəsi qanun tərəfindən qəbul edilmişdir (Mülki Məcəllənin 1121-ci maddəsi). Lakin restoran sahibinin zərəri baxımından uyğun səbəbli əlaqə olsa da, hüquqaziddlik əlaqəsi mövcud deyil.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1121-ci maddəsi (ailə başçısının ölümü nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərə zərərin əvəzinin ödənilməsi) baxımından “ailə” ifadəsi hüquqi mənada deyil, zərər çəkmiş şəxslərlə ölən şəxs arasında mövcud olan münasibətlərə görə təfsir edilməlidir. Burada ailə başçısı dedikdə, əməli və daimi olaraq aliment və ya başqa cür yardım etməyə məcbur olan şəxs başa düşülür [2; s.384].

Deməli, belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, bir şəxs tərəfindən törədilən əməl və başqasına təzahür edən zərər arasında səbəb – nəticə əlaqəsi birbaşa deyil. Belə ki, bu zaman aralıq səbəb(lər) mövcud olur. Pozuntu nəticəsində birbaşa vurulan ilkin zərər (məsələn, yük maşınına vurulan zərər) bəzi digər zərərli nəticələri də meydana gətirə bilər (məsələn, həmin yük maşını əvəz edəcək vasitə üçün kirayə xərci). Həmçinin, digər səbəblərlə əlaqədar olaraq da yeni zərərlər ortaya çıxa bilər (məsələn, yük maşınının təmir üçün saxlanıldığı təmirxanada yanğın baş verməsi nəticəsində vurulan zərər). Bu kimi zərərlər əgər bir şəxsin başına gəlsə, bu halda “təqib edən zərər” və ya “zəncirvari zərər” anlayışından istifadə edilir. Əgər bu cür zərərlər ilk zərəyə görə zərər çəkmiş şəxsdən başqalarına da təsir edirsə, təzahür edən zərər mövcud olur [3; s.83]. Göründüyü kimi, təzahür edən zərər anlayışı özündə bir hüquqa zidd əməl ilə 2 və daha artıq şəxsə (şəxslər qrupuna) vurulan zərəri özündə ehtiva edir.

Qeyd edilənlərə uyğun olaraq, təzahür edən zərəyə belə anlayış verə bilərik: “Təzahür edən zərər bir, və yaxud birdən artıq şəxsin, birbaşa zərər çəkmiş şəxs ilə olan xüsusi münasibəti səbəbilə, eyni zərər vuran əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) görə məruz qaldığı zərərdir”.

Məsuliyyət hüququnun ümumi yanaşması tələblərin ölçülə bilinməyəcək dərəcədə böyüməsinə icazə verilməməsi istiqamətindədir. Buna görə də məhkəmə qərarlarında yerləşmiş düşüncəyə uyğun

olaraq, sadəcə hüquqazidd əməlin birbaşa nəticəsi olan zərərə məruz qalmış şəxslər zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb edə bilirlər. Yuxarıda qeyd edilən MM-in 1121-ci maddəsi istisna olmaqla, qanunverici də bu cür zərərin tələb edilməsi üçün ayrıca norma müəyyən etməmişdir.

B – Təzahür edən zərərin əsas yaranma səbəbləri

Təzahür edən zərər hər zaman insanlar arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətin nəticəsində yaranır. İctimai münasibətlərin bağlılığı o dərəcə sıxdır ki, ən kiçik bir dəyişiklik başqasına da müxtəlif şəkildə təsir edir. Buna görə də, bir şəxsə vurulan hər hansı zərərin həmin şəxslə xüsusi əlaqəsi olan üçüncü şəxslər üzərində də uzantısı ola bilər. Bu xüsusi əlaqə iqtisadi və ya emosional (mənəvi) ola bilər.

1 – İqtisadi (maddi) əlaqədən yaranan təzahür edən zərər

Üçüncü şəxs əsas zərər çəkmiş şəxslə iqtisadi bağlılıqda olduğu təqdirdə təzahür edən zərər mövcud ola bilər. Üçüncü şəxs əsas zərər çəkmişdən hüquqazidd əməl səbəbilə onun həyata keçirə bilməyəcəyi bir şeyin icrasını tələb edə bilər (halbuki əsas zərər çəkmiş hüquqazidd əməl nəticəsində bunu icra edə biləcək vəziyyətdə deyil). İcrası mümkünsüz hala gələn öhdəlik həm müqavilə üzrə, həm də müqavilədən kənar öhdəlik ola bilər.

a) Müqavilədən əmələ gələn öhdəlik zamanı

Əsas zərər çəkmiş şəxsə vurulmuş zərər onun müqavilə üzrə üçüncü şəxsə qarşı icra etməli olduğu öhdəliyinin icrasına mane ola bilər. Məsələn, A-nın təqsiri ucbatından B müştərisi olan C-yə satılması vəd edilən əşyaları verə bilmir [3; s.89].Bunu belə bir praktiki nümunə üzrə düşünmək olar: “Ticarətlə məşğul olan B öz müştərisi C-yə satmaq istədiyi əşyanı D-dən əldə edir. D isə həmin əşyanı daşıyıcı olan A-nın vasitəsilə B-yə çatdırmalıdır. Lakin yük daşıyıcısı tərəfindən həmin əşya çatdırılmadığına görə B özünün C qarşısında olan öhdəliyini icra edə bilmir. Bu halda A-nın təqsiri ilə B-yə vurulmuş zərər həm də C-ni müəyyən mənfəətdən məhrum edə bilər”. Bəs bu halda C-yə vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi hansı qaydada ola bilər? Mülki Məcəllənin 859.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, yükün itirildiyi və ya məhv olduğu halda daşıyıcı onun tam dəyərini ödəyir. Həmin Məcəllənin 556.1-ci maddəsinə əsasən isə icra mümkün olmadıqda, yəni icra edilməmə təraflərin heç birinin cavabdeh olmadığı haldan irəli gəldikdə, öhdəliyə xitam ver-

ilir. Bu halda kreditor borcludan öhdəliyin icrasını tələb edə bilməz. Göründüyü kimi, MM də bu halda tərəflərin təqsirinin olmamasını tələb edir. Belə ki, əsas zərər çəkmiş şəxs təqsirli olmadıqda, o, prinsip olaraq hüquqa zidd əməllə zərər vurulmuş üçüncü şəxs qarşısında öhdəliyinin icrasından azad edilir [7; s.249]. Deməli, bu halda B-dən vurulmuş zərərin əvəzi tələb edilməməlidir. MM-in 859.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, daşıyıcı çatdırmanın gecikdirilməsi və ya yükün zədələnməsi və ya qismən məhv olması ilə bağlı bütün zərər üçün məsuliyyət daşıyır. Fikrimizcə, bu maddədə istifadə edilən “bütün zərər” ifadəsinin əhatə dairəsinə B-yə əldən çıxmış fayda şəklində vurulmuş zərəri və ya C-yə təzahür edən zərər şəklində vurulmuş zərəri əlavə etmək mümkündür.

b) Müqavilədən kənar əmələ gələn öhdəlik zamanı

Cəmiyyət daxilində insanlar arasındakı münasibətlər, xüsusilə də hər hansı öhdəliklər heç də hər bir halda müqavilədən əmələ gəlmir. Bəzi hallarda müqavilədən kənar bir öhdəliyi icra etmək məcburiyyəti mövcud ola bilər. Bu zaman ilk öncə ailə hüququna əsaslanan normalar ağıla gəlir. Buna misal olaraq yuxarıda qeyd edilmiş MM-in 1121-ci maddəsini göstərmək olar.

2 – Emosional bağlılıq səbəbilə meydana gələn mənəvi zərər

Üçüncü şəxs əsas zərər çəkmiş şəxsə xüsusi bir duyğu ilə bağlandığı təqdirdə təzahür edən zərər mövcud ola bilər. Belə ki, hüquqa zidd əməl nəticəsində əsas zərər çəkmişin məruz qaldığı zərər üçüncü şəxsə də təsir göstərir. Burada mənəvi zərər dedikdə, əsasən, mənəvi iztirab anlaşılmalıdır. Bu zaman isə 3 hal düşünülə bilər:

– Əsas zərər çəkmiş şəxsin ölümü – əsas zərər çəkmiş şəxs hüquqa zidd əməl nəticəsində öldükdə, onun yaxınları (məsələn, valideynləri, əri (arvadı), uşaqları) bu ölümdən daha çox təsirlənə bilərlər. Onların iztirablarının səviyyəsi hər şeydən əvvəl, aralarında münasibətin xarakteri ilə əlaqədardır.

– Əsas zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığının pozulması – əsas zərər çəkmiş şəxs sağlamlığına yönəlmiş hər hansı hücumla məruz qaldıqda, onun yaxınları bunun nəticələrindən təsirlənir. Məsələn, hüquqa zidd əməl nəticəsində artıq hərəkət edə bilməyəcək hala gəlmiş uşağına ömrü boyu yardım etməli olan valideyn üçün vəziyyət bu cürdür.

– Əsas zərər çəkmiş şəxsin başqa şəxsi mənafeələrinə zərər vurulması –Məsələn, şiddətli bir qara media kompaniyasının qurbanı olan ərin arvadının halı buna misal ola bilər.

C – Təzahür edən zərər vurulmuş şəxsə bu zərərin əvəzinin ödənilməsi imkanı

1 – Ümumi olaraq

Təzahür edən zərər xüsusunda ən önəmli problem təzahür edən zərər şəklində olan zərərin əvəzinin ödənilib-ödənilməyəcəyi ilə bağlıdır.

Bununla bağlı, türk müəlliflərdən Hatemi qeyd edir ki, təzahür edən zərərin əvəzinin ödənilməsi zamanı ilk öncə təzahür edən zərər anlayışının dəqiqləşdirilməsi və onun dolayısı zərərdən fərqləndirilməsi zəruridir. Onun fikrincə, zərərvuran şəxsin əməli zərər çəkmişin mütləq hüququnu pozursa, bu cür zərər təzahür edən zərər deyil, dolayısı yolla zərər olur. Onun əvəzinin ödənilməsi lazımdır. Zərər vurmaq niyyəti ilə edilən hər hansı əxlaqa zidd hərəkətin nəticəsinin də əvəzinin ödənilməsi zəruridir. Bu şərtlər reallaşmamış, lakin MM-in 1121-ci maddəsində olduğu kimi, xüsusi bir qanun norması bu zərərin əvəzinin ödənilməsi öhdəliyini müəyyən etmişdirsə, təzahür edən zərərin əvəzinin ödənilməsi öhdəliyi mövcud olur. Əgər belə şərtlər mövcud deyildirsə və xüsusi qanun norması da zərərin əvəzinin ödənilməsi öhdəliyini müəyyən etmirsə, təzahür edən zərərin müqavilədən kənar məsuliyyət çərçivəsinə daxil olmadığı nəticəsinə gəlmək mümkündür [5; §4, N.17].

H.Hatemi ilə yuxarıda istinad etdiyi K.Oğuzman və T.Öz arasındakı fərq budur: birində nisbi hüquq pozuntusunun əxlaqaziddlik, yaxud xüsusi qanun norması ilə tənzimlənmiş təzminat öhdəliyi yaranmaması halında, sadəcə üçüncü şəxsin təzahür edən şəkildə məruz qaldığı mütləq hüquq pozuntusundan qaynaqlanan zərərinin əvəzinin ödənilməsi qəbul edilir, digərində isə buna əlavə olaraq, nisbi hüquq pozuntuları halında uyğun səbəbli əlaqə ilə yanaşı, hüquqaziddlik əlaqəsinin mövcudluğu araşdırılır, əgər onların hər ikisi varsa, təzahür edən zərəre məruz qalmış şəxsin zərərinin əvəzinin ödənilməsi öhdəliyi yaranır.

2 – Əsas qayda: üçüncü şəxsin zərərinə görə məsuliyyət yaranmır

Ənənəvi həll yolu, bugün müəyyənləşdirilən qaydalardan fərqli olaraq, dolayısı və ya təzahür edən zərərin əvəzinin zərər vuran

şəxsdən tələb edilə bilməyəcəyi istiqamətindədir. Almaniya və İsveçrə Federal Məhkəmələrinin də bir çox qərarlarında bununla rastlaşmaq mümkündür. Məsələn, bir ananın qızına edilmiş təcavüzdən sonra özünün məruz qaldığı mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etməyə haqqı yoxdur, ancaq qızı bunu tələb edə bilər; Ölən zərər çəkmiş şəxsin bacı və qardaşları, gələcəkdə yaşlı ana və atalarını təkbaşına saxlamalı olacaqları səbəbilə təminat tələb edə bilməzlər; Bir kooperativin kreditörleri qüsurlu idarəçilik nəticəsində şirkətin iflas etməsi səbəbilə özlərinin dolaylı zərərinin əvəzinin ödənilməsini tələb edə bilməzlər [3; s.92].

Beləliklə, təzahür edən zərər səbəbindən, ümumi qayda olaraq, vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi tələb edilə bilməz. Qayda olaraq bu cür tələb etmək hüququ yalnız birbaşa zərəərə uğrayan şəxs və ya şəxslərdir. Təzahür edən zərərin bu cür tələb hüququ təminatının əhatə dairəsindən kənarında saxlanılması təzahür edən zərəərə məruz qalmış şəxsin əksərən xüsusi bir qoruyucu norma pozulmadığı müddətcə (ən azı məsuliyyət hüququnun sərhədlərinin hüquq siyasətinə xas baxış mövqeyindən) mütləq əmlak aktiviti itkisinin baş verməməsi ilə əlaqədardır.

Qıyası, qanunvericilikdə MM-in 1121-ci maddəsində olduğu kimi açıq bir zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbi müəyyən edilmədiyi təqdirdə, təzahür edən zərərin əvəzinin ödənilməməsi qaydası tətbiq olunacaqdır. Bu baxımdan ailə başçısının ölümü nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin məruz qaldığı zərər qanunvericilikdə açıqca nəzərdə tutulmuş şəkildə tələb hüququ tanınan təzahür edən zərər hesab edilməlidir.

Təzahür edən zərər anlayışını rədd edən müəlliflərdən von Ceammererin fikrincə, zərər vuran şəxs mülkiyyətə müdaxilə zamanı sadəcə mülkiyyətçinin məruz qaldığı zərərlərin; şəxsin fiziki sağlamlığının pozulmasına yönəlmiş fiziki zərərlərin; qoruyucu qanunlarda sadəcə müdafiə olunan şəxsin özünün məruz qaldığı zərərlərin əvəzinin ödənilməsi ilə yükümlüdür. Odur ki, əgər bir şirkətin idarəçisi bir qəzada ağır yaralansa və ya ölsü, bu birbaşa həmin şəxsin məruz qaldığı zərərdir və bunun nəticəsində xəstəxana xərcləri, mütəxəssis həkim müayinəsi və digər xərclərlə bağlı həmin şəxsin ailə üzvlərinin zərərinin əvəzinin ödənilməsi zəruridir. Buna baxmayaraq şirkət öz idarəçisinin ölümü səbəbilə məruz qaldığı zərərin əvəzini tələb edə bilməyəcəkdir. Müəllif öz fikrini belə

əsaslandırır ki, dolayı (həmçinin təzahür edən) zərərə məruz qalmış şəxslərin zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbinin rədd edilməsi delikt məsuliyyəti vasitəsilə sanksiyalaşdırılmış davranış qaydalarının qoruma istiqaməti və qoruma çərçivəsinin məhdudlaşdırılmasına dair rəşional bir hüquq siyasətinin nəticəsidir. Burada əsas məsələ insan davranışlarının və iradə sərbəstliyinin təhlükələrinin ədalətli bir şəkildə sərhdənlənməsidir [6; s.601].

Müəlliflərdən Bieberştayna görə, hüquqi aktivi birbaşa zərərə uğrayan şəxs ilə olan hüquqi əlaqəsi nəticəsində üçüncü şəxsin əmlak aktivində zərər meydana gəlməsi halında təzahür edən zərər mövcud olur. Ancaq bu əlaqə birbaşa olaraq müqavilə tərəfi olma şəklində isə bu halda xüsusi hüquq, ya da publik hüquqdan yaranan hüquq münasibəti çərçivəsinə daxil olur. Alman hüququ zərərvuranın qabaqcadan nəzərdə tutulması və ya görülməsi mümkün olmayan bu kimi əvəz ödənilməsi tələblərindən qoruna bilməsi üçün bu cür dolayı (təzahür edən) zərər görən şəxsə tələb hüququ tanımır [8; s.29].

NƏTİCƏ

Araşdırma nəticəsində bir sıra nəticələrə gəlmək mümkündür. Onlar aşağıdakılardır:

- “Təzahür edən zərər bir, və yaxud birdən artıq şəxsin, birbaşa zərər çəkmiş şəxs ilə olan xüsusi münasibəti səbəbilə, eyni zərər vuran əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) görə məruz qaldığı zərərdir”.

- Təzahür edən zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədar ümumi qayda belədir ki, təzahür edən zərərə məruz qalmış üçüncü şəxslər həmin zərərin əvəzinin ödənilməsini zərər vuran şəxsdən tələb edə bilməzlər.

- Təzahür edən zərərin yaranması üçüncü şəxslə birbaşa zərər çəkmiş şəxs arasında ya xüsusi iqtisadi bağlılıq, yaxud emosional bağlılıq mövcud olmalıdır.

- Qanunda birbaşa olaraq zərər vuran üzərində əvəzinin ödənilməsi öhdəliyi qoyulmuş hallarda təzahür edən zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək mümkündür (MM-in 1121-ci maddəsi).

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 966 s.
2. Andreas von Tuhr. Borçlar hukukunun umumi kısmı. Çeviri: avukat Cevat Edege. Cilt: 1-2. Ankara: Olgaç Matbaası, 1983, 1039 s.
3. Çağlar Özel. Sözleşme dışı sorumlulukta yansıma zarar ve giderimine ilişkin bazı düşünceler. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt 50, Sayı 4, 2001, s. 81-106.
4. M.Kemal Oğuzman, M.Turgut Öz. Borçlar hukuku. Genel hükümler. Cilt 2. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2020, 686 s.
5. Necip Kocayusufoğlu, Hüseyin Hatemi, Rona Serozan, Abdülkadir Arpacı. Borçlar hukuku. Genel bölüm. İkinci cilt. Sözleşme dışı sorumluluk hukuku. İstanbul, 1997, 824 s.
6. Ernst von Ceammerer. Das Problem des Drittschadenersatzes, Gesammelte Schriften, Tübingen 1968, s.597-633.
7. Pierre Tercier. La réparation du préjudice réfléchi en droit suisse de la responsabilité civile, Gedächtnisheft P.Jäggi, Presses universitaires de Fribourg, 1977, p. 239-271.
8. Wolfgang Marschall von Bieberstein. Reflexschâden und Regressrechte, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1967.

X Ü L A S Ə

Məqalədə zərərin bir sıra formalarının fərqləndirilməsi, təzahür edən zərərin yaranma səbəbləri və onun əvəzinin ödənilməsi imkanı kimi məsələlər tədqiq edilir. Məqalə bu anlayış üzrə hüquq ədəbiyyatlarında olan boşluğun doldurulmasına xidmət edir. Araşdırma yekununda təzahür edən zərər anlayışı ilə bağlı bir sıra nəticələr müəyyənləşdirilmişdir. Bu zaman mülki qanunvericilik də nəzərə alınmışdır. Çünki təzahür edən zərər mahiyyət olaraq Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində də təsbit olunmuşdur.

Huseyn Irzayev
2nd course master's student in the "State Law" of the
Academy of Public Administration under the President of the
Republic of Azerbaijan

The concept of reflection damage in civil law

S U M M A R Y

The discernment of some types of damage in the article, the reasons for the emergence of the reflection damage and its compensation are examined. The article serves the filling of the cavity in the legal books for the notion of reflection damage. At the end of the research, some results were determined about of reflection damage. In this case, civil law was also taken into account. Because reflection damage is also arranged in the Civil Code of the Republic of Azerbaijan as the essence.

Ирзаев Гусейн
Студент магистра второй курса в
«Государственном право» Академии Государственного
Управления при Президенте Азербайджанской
Республики

Концепция повреждения отражения в гражданском праве

Р Е З Ю М Е

Рассмотрено различие некоторых типов ущерба в статье, причинами возникновения ущерба от отражения и его компенсации. В статье подают заполнение полости в юридических книгах для понятия ущерба для отражения. В конце исследования некоторые результаты были определены в отношении повреждения отражения. В этом случае гражданское законодательство также было принято во внимание. Поскольку ущерб отражению также организован в Гражданском кодексе Азербайджанской Республики в качестве сущности.

Ayan MƏNƏFOVA
Bakı Dövlət Universiteti
Dövlət Hüququ Kafedrası
Magistri

NİKAH MÜQAVİLƏSİNİN HÜQUQİ DƏYƏRİ. MƏNFİ VƏ MÜSBƏT CƏHƏTLƏRİ

Açar sözlər: Nikah, Nikah müqaviləsi, Nikahın pozulması, mülkiyyət, mülk bölgüsü, maddi-mənəvi zərər.

Ключевые слова: Брак, брачный договор, расторжение брака, собственность, раздел имущества, моральный ущерб, материальный ущерб.

Keywords: Marriage, prenuptial agreement, divorce, property, division of property, moral damage, material damage

Nikah müqaviləsi evlənməyi planlaşdıran şəxslər arasındakı razılaşma və ya ər-arvad arasındakı razılaşmadır. Nikah müqaviləsi, həm evlilik zamanı, həm də ləğv edildikdən sonra ər-arvadın hər birinin mülkiyyət hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir. Nikah müqaviləsinin bağlanma qaydaları Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin maddələri ilə tənzimlənir (Fəsil 8).

Nikah müqaviləsi yazılı şəkildə tərtib olunur, sənədin mətnində ər-arvadın razılığı gəldiyi bütün əsas şərtlər qeyd olunur. AR qanunvericiliyinə əsasən, nikah müqaviləsinin notariusla təsdiqlənməsi tələb olunur. Lazım gələrsə, notarius nəyin ki, nikah müqaviləsinə təsdiqləmək, həm də layihəsini hazırlamağa kömək edəcəkdir. Nikah müqaviləsi təsdiq edilməzdən öncə ər-arvada hüquq və vəzifələri, bağladıkları müqavilənin mənası izah edilməlidir, bu müqavilənin bağlanmasının hüquqi nəticələri barədə xəbərdarlıq edilir.

Nikah müqaviləsi, yerinə yetirilməsi üçün hər iki tərəfin iradəsinin tələb olunduğu ikitərəfli bir razılaşma olduğundan, bu müqaviləyə, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 13-cü fəslinin qaydaları (“Əqdlər”) tətbiq olunur.

Nikah müqaviləsi həm nikaha daxil olmadan öncə, həm də şəxsin nikahda olduğu müddət ərzində bağlana bilər. Nikah müqaviləsi, nikah qeydə alınmadan əvvəl bağlanarsa, nikahın dövlət qeydiyyatı zamanı qanuni qüvvəyə minir. Nikah müqaviləsi bağlamaq qərarı artıq nikahda olan ər-arvad tərəfindən qəbul edilirsə, bu cür müqavilənin bağlanma anı onun notarius tərəfindən təsdiqlənməyə əhəmiyyət kəsb edir.

Nikah müqaviləsinin xüsusiyyətləri:

– bu müqavilənin özünəməxsus xüsusiyyəti var, bu da mürəkkəb təbiətdə olmasıdır, yəni məqsədi yalnız ər-arvadın hüquqi rejimini yaratmaq və ya dəyişdirmək olan hər hansı bir müddəyə sahib olmaq deyil, eyni zamanda ər-arvadın bir-birini maddi təmin etmələri ilə bağlı məsələlərə nəzarət etməkdir. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, nikah müqaviləsi, nikaha daxil olacaq şəxslərə Azərbaycan Respublikası AM-nin 32-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş ortaq mülkiyyət rejimindən kənarlaşmaq üçün geniş imkanlar təqdim etməkdədir.

Nikah müqaviləsinin mənfi cəhətləri.

Əlbəttə ki, hər hansı bir fenomen kimi nikah müqaviləsinin də mənfi tərəfləri vardır.

Buna görə, indi nikahdan əvvəl razılaşmanın mənfi cəhətlərini müzakirə edəcəyik:

1. Birincisi, bir çoxları maddi hesablamaları, insanaməxsus hisslərlə qarışdırmanın və eyni zamanda mümkün bir boşanma barədə düşünmənin etik olmadığını düşünürlər. Nikaha daxil olanların evliliyə girərkən bir şəkildə mümkün boşanma barədə düşünmək, əmlak və pullarını əvvəlcədən bölmək istəməmələri anlaşılındır. Lakin, digər tərəfdən, nikah müqaviləsinin bağlanması boşanma ruh halının nümayişi və ya inamsızlıq əlaməti hesab edilməməlidir. Bu, mülkiyyət münasibətlərini mədəni şəkildə həll etməyə və bir çox xoşagəlməz məqamlardan hətta evlilik zamanı belə qaçmağa kömək edəcək bir sənəddir.

Bu, xüsusilə bir həyat yoldaşının digərindən maddi asılılıq potensialının olduğu cütlüklər üçün doğrudur.

Nikahdan əvvəl bağlanmış müqavilə, asılı tərəf üçün maliyyə sığortası rolunu oynayacaq, şəxsi ehtiyacları üçün kifayət qədər maliyyə mənbəyi almağa kömək edəcək və şəxsi xərcləri üçün təminat "xahiş etməyə" vadar etməyəcəkdir. Eyni zamanda, nikah müqaviləsi, ikinci tərəf üçün, "başqasının sərvətini axtaran ovçuların" təcavüzünə qarşı bir növ zəmanət funksiyası daşıyır. Bir sözlə mənafe niyyəti ilə ailə qurmaq məqsədi daşıyan insanlar üçün bu müqavilə mənfə-nisbi xarakter daşıyır.

2. Nikah müqaviləsinin dezavantajları arasında yüksək qiymətə əmələ gəlməsini də saymaq olar.

Bu, nikah müqaviləsində bir və ya daha çox müddəaların birdən dəyişdirilməsinə və ya əlavə edilməsinə ehtiyac olduqda da nəzərə alınmalıdır. Dəyişikliklər və əlavələr başqa bir müqavilə bağlanması yolu ilə edilir və bundan irəli gələrək də, ayrıca notariat tərəfindən təsdiqlənir, bu da öz növbəsində, əlavə notarial və tərtib xərcləri yaradır.

3. Nikah müqaviləsinin növbəti mənfə cəhəti, (nikah müqaviləsinin bağlanması tərəfdarları tərəfindən qeyd olunur). Bu mənfə cəhət, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir, çünki bir çox xarici hüquq sistemindən

fərqli olaraq, AR qanunlarına görə, nikah müqaviləsi yalnız mülkiyyət münasibətlərini tənzimləyir.

Nikah müqaviləsi bir boşanma halında uşaqların kimin yanında qalacağını, ildə neçə dəfə tətillə gediləcəyini və ya tərəflərin ev üzrə hansı öhdəlikləri üzərlərinə götürəcəklərini təmin etməməkdədir. Yalnız mülkiyyət və sərəncam ilə əlaqəli sualları tənzimləyir, halbuki bir sıra Qərbi Avropa və Amerika ölkələrində yuxarıda qeyd olunan məsələlərdə nikah müqaviləsində artıq öz əksini tapmışdır.

4. Bəzi insanlar nikah müqaviləsinin birtərəfli qaydada ləğv edilə bilməyəcəyini dezavantaj hesab edirlər. Lakin bunun üçün əsas olduqda, məhkəməyə şikayət verilə bilər. Məsələn, tərəflərdən birinin hüquqi cəhəddən son dərəcə əlverişsiz şəraitdə yerləşdirilməsi halında (qeyd etmək lazımdır ki, bunu sübut etmək olduqca çətinidir).

5. Nikah müqaviləsində, tərtib edilərkən birmənalı olmayan ifadələrin verilməsi ehtimalı, qanuni tənzimlənməsinin çətinliyinə səbəb olur.

Evlilik müqaviləsi tərtib edərkən aydın ifadələrə riayət etmək çox vacibdir. Əks təqdirdə fərqli şərhlər və birmənalı olmayan ifadələr müqavilə ilə bağlı mübahisəyə səbəb ola bilər.

Belə anlaşılmazlıqlar, nikah müqaviləsi tərtib olunmasında iştirak edə biləcək səlahiyyətli vəkillərin köməyi ilə asanlıqla aradan qaldırıla bilər

İndi isə nikah müqaviləsinin müsbət cəhədlərini sadalayaq:

1. Birincisi, bu sənəd məcburi olmadığından və yalnız ər-arvadın qarşılıqlı razılığı ilə tərtib olunduğundan, tərəflər daha evliliklərini sonlandırmadan öz mövqelərini aydın şəkildə müəyyənləşdirə və lazım gəldikdə müdafiə edə biləcəklər. Və bu, gələcəkdə əmlak mübahisələrinin qarşısını ala biləcəklərinə dair zəmanətdir.

2. Nikah müqaviləsinin digər bir müsbətlüyü, ər-arvadın ümumi mülkiyyətlərindəki paylarının bərabərliyi prinsipindən kənara çıxma bilmələri və payları öz istəklərinə görə təyin etmək və ya ayrı bir mülkiyyət rejimi qura bilmələridir. Məsələn, tərəflərin ümumi mülkiyyətlərində müəyyən qiymətli kağızlar və əmlak obyektləri var. Nikah müqaviləsi vasitəsi ilə tərəflərdən biri əmlak obyektlərini digərinin mülkiyyətinə köçürə bilər və mövcud qiymətli kağızları və səhmləri özü üçün saxlaya bilər. Və hər dəfə onlara dair sərəncam verəcəkləri zaman, bir birindən etibarnamə almağa ehtiyac duymayacaqlar, çünki artıq ayrı bir mülkiyyət rejimi qurulmuşdur.

3. Nikah müqaviləsinin daha bir müsbət cəhəti: bu müqavilə, bir tərəfin, digər tərəfin razılığı olmadan, müstəqil olaraq, nikah müqaviləsinə aid əmlakına dair sərəncam vermək mümkünlüyünü tanıyır. Məsələn, əgər nikah müqaviləsi, qeyri-yaşayış binasının mülkiyyətinin tərəflərdən birinə (məs. arvada) aid olduğunu şərtləndirirsə, bu halda mülkiyyətin müqaviləyə görə sahibi sayılan tərəf (arvad), digər tərəfin (ərin) razılığı olmadan, sata və ya icarəyə verə bilər. Bunun üçün alqı satqı və ya icarə müqaviləsinin bağlanma zamanı, nikah müqaviləsinə əlavə etmək kifayətdir.

4. Digər bir müsbətlük, nikah müqaviləsinin evləndikdən sonra hər an bağlana bilməsi faktı hesab edilə bilər.

5. Digər bir müsbətlük: nikah müqaviləsinin hər hansı bir əmlakın (mövcud və ya gələcək; ortaq və ya şəxsi) taleyini dəyişdirə bilməsidir. Məsələn ər-arvad hər hansı bir mülkiyyət satın almağı planlaşdırırsa, boşanma halında belə bir razılıqla, alınan əşyanın kimin mülkiyyətinə keçəcəyi əvvəlcədən müəyyən edilə bilər. Məsələn ər və arvad nikah dövründə hər hansı bir daşınmaz əmlak əldə etdiklərində, nikah müqaviləsi vasitəsi ilə, boşanma halında, bu daşınmaz əmlakın bölünmədən kimin mülkiyyətinə keçəcəyini müəyyənləşdirə bilərlər və ya qanunvericilikdə göstərilən 50-50 prinsipindən kənara çıxaraq bölə bilərlər. Nikah müqaviləsi eyni zamanda şəxsi mülkiyyətin (yəni nikahdan öncə əldə edilən və ya vərəsəlik nəticəsində mülkiyyətə keçən əmlak. AR Qanunvericiliyinə əsasən şəxsi mülkiyyət boşanma əsasında bölünmür) boşanma nəticəsində kimin mülkiyyətinə keçəcəyini öngörə bilər.

6. Nikah müqaviləsi gələcəkdə ailənin maddi imkanları da daxil olmaqla ailənin gəlir və xərclərinin bölüşdürülməsini təmin edə bilər. Razılıqla hər şeyi ətraflı şəkildə təsvir etməyə imkan verir: hansı növ gəlir ortaq və hansı növ gəlir şəxsi sayıla bilər; bu və ya digər pul nəyə xərclənəcək; kommunal xərcləri kim ödəyəcək və ərzaq məhsulları kimin tərəfindən alınacaq və s. Və bu, nikah müqaviləsinin açıq müsbətlüyüdür. Çünki bu şəkildə qarşılıqlı əsassız gözləntilər, iddialar və qınaqlar aradan qaldırılır hansı ki, gələcəkdə münasibətlərin pozulmasına səbəb ola bilər.

7. Nikah müqaviləsinin digər bir müsbətlüyü, borc öhdəliklərinin, o cümlədən kredit ödənişlərinin tənzimlənməsini təmin etmək qabiliyyətidir. Məsələn, evli bir cütlük ipoteka ilə bir mənzil alqı-satqısını həyata keçirirsə, nikah müqaviləsində ödənişlərin ər və ya arvadın biri tərəfindən həyata keçiriləcəyi, daha sonra mənzilin ortaq mülkiyyət əsasında hər ikisinə aid olacağı təmin edilə bilər; və ya hər birinin paylarının ölçüsü dərhal təyin edilə bilər. Belə bir müqavilə, kredit öhdəlikləri üzrə yaranacaq qarşılıqlı anlaşmazlıqları öncədən ortadan qaldırır.

8. Azərbaycanda Ailə içi mülki münasibətlərdə tez-tez ras gəldiyimiz bir haldır ki, tərəflər əvvəldən nikah müqaviləsinin “Mənəvi dəyərlərə” zidd olduğunu irəli sürərək bu cür müqavilə bağlamaqdan qaçınırlar, lakin daha sonra nikah dövründə, gələcək

boşanmanıda nəzərə alaraq, mülk bölgüsündən yayınmaq üçün, əldə etdikləri mülkiyyətləri, başqa şəxslərin adına rəsmiləşdirirlər, və bu gələcəkdə artıq digər mülki mübahisələrə gətirir çıxarır. Fikrimcə, nikah müqaviləsi, əvvəldən həm nikah dövründə, həm də nikaha son verildikdən sonra bütün mülki münasibətləri tənzimlədiyi üçün, bu cür mübahisələrin sayıda azalacaqdır, bu öz növbəsində Məhkəmələrin fəaliyyətini yüngülləşdirir və Məhkəmə “tixaclarının” yaranmasının qarşısını alır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ailə Məcəlləsi
2. Türk Medeni Kanunu 2002
3. Do We Need a Marriage Contract? || Michael G. Cochrane 4.
https://www.frskuban.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=43903:2017-02-21-12-17-29&catid=74:2009-10-07-07-50-56&Itemid=146
5. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC340027/>
6. <https://mihci.av.tr/evlilik-sozlesmesi/>
7. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC340027/#:~:text=Marriage%20contracts%20are%20a%20special,the%20time%20of%20the%20agreement>

X Ü L A S Ə

Nikah müqaviləsinin bütün mənfi və müsbət cəhətlərini saydıq. Son olaraq milli mentalitetimiz və hüquq sistemimizi nəzərə alaraq əlavə etmək istərdim: Nikah Müqaviləsi Azərbaycanda daha geniş istifadə edilməlidir. Çünki bir sıra ölkələrdə (məs. Türkiyə, İngiltərə və s.) nikah xəyanət və ya tərəflərdən sadəcə birinin təşəbbüsü ilə bitdiyi zaman, digər tərəfə mənəvi və maddi olaraq külli miqdarda kompensasiya ödənilir və ya mülkiyyətin 50%-50% bölünmə prinsipindən kənara çıxıla bilər. Lakin, Azərbaycanda nikah kimin təşəbbüsü ilə, hansı səbəbə bitməsindən aslı olmayaraq, ər və

arvadın mülkiyyətinin bərabər bölünmə prinsipindən kənara çıxılmır, və külli kompensasiyaların ödənilməsindən söz gedə bilməz. Buna görə nikah müqaviləsinin gənc nəsillərə daha geniş şəkildə təbliğ etmək və mənəvi prinsiplərə zidd olmadığını yeritmək bir zərurət təşkil edir. Bu öz növbəsində, bir dövlətin ən kiçik amma ən vacib institutu olan ailə institutuna qarşı məsuliyyəti artıracaqdır.

Манафова Аян
Магистр Кафедры Государственного Права
Бакинского Государственного Университета

R E Z Y U M E

Мы перечислили все плюсы и минусы брачного контракта. Наконец, учитывая наш национальный менталитет и правовую систему, хотела бы добавить: брачный договор должно более широко использоваться в Азербайджане. Потому что в некоторых странах (например, Турция, Англия и т. Д.), При расторжении брака по причине измены либо по инициативе одной из сторон, другой стороне выплачивается большая сумма моральной и материальной компенсации или предоставляется возможность выходить за рамки принципа. 50% -50% раздела общего имущества нажитого во время брака. Однако в Азербайджане, независимо от того, кто является инициатором расторжения брака или по какой причине расторгается брак, не выходит за рамки «принципа равного раздела имущества между мужем и женой», и о выплате крупных компенсаций тоже не может быть и речи. Поэтому необходимо распространять брачный контракт на подрастающее поколение и внедрить, что заключение брачного контракта, не является действием противоречащее морали и устоям общества. Это, в свою очередь, повысит ответственность к институту семьи, самого маленького, но самого важного института государства.

Manafova Ayan
Master of Department of State Law
Baku State University

S U M M A R Y

We have listed all the pros and cons of a prenuptial agreement. Finally, taking into account our national mentality and legal system, I would like to add: the marriage contract should be more widely used in Azerbaijan. Because in some countries (such as Turkey, England, etc.) In the event of divorce due to treason or on the initiative of one of the parties, the other party is paid a large amount of moral and material compensation or the opportunity is given to go beyond the principle. 50% -50% of the division of the common property acquired during the marriage. However, in Azerbaijan, regardless of who is the initiator of the dissolution of the marriage or the reason for the dissolution of the marriage, it does not go beyond the "principle of equal division of property between husband and wife", and there can be no question of paying large compensation either. Therefore, it is necessary to extend the marriage contract to the younger generation and to introduce that the conclusion of a marriage contract is not an action contrary to morality and the foundations of society. This, in turn, will increase responsibility for the institution of the family, the smallest but most important institution of the state.

Türkan KƏRİMOVA

Baku State University
Intellectual Property law, master degree

LEGAL PROTECTION OF PLANTS IN THE INTELLECTUAL PROPERTY LAW: MPLANT PATENTS

Keywords: *plant, patent, intellectual property rights, seed, legal protection*

Açar sözlər: *bitgi, patent, əqli mülkiyyət hüquqları, toxum, hüquqi qorunma*

Ключевые слова: *растение, патент, права интеллектуальной собственности, семена, правовая защита*

Plants have been the common wealth of mankind for millennia, and they have not been claimed any private property rights. However, as the trend began to change in the 1960s, it was claimed that plants and their parts had 17exclusive rights. This process did not by pass intellectual property rights, and patent law began to be seen as the first and most effective means of legal protection. Although the protection of plant varieties by patent law has been the subject of controversy for many years, patent law has been seen as the optimal tool in the legislation of most states. However, the patent legal protection of plants in the Republic of Azerbaijan is not directly regulated by the Law on Patents, but by the Law on Selection Achievements. Thus, plant varieties are protected by a "sui generis" system. 16

In general patent gives legal monopoly to inventor for patented object. This kind of legal protection allow patent holder to transfer his exclusive rights to third parties or prohibit to use, sell, offer for a sale, export. Black's Law Dictionary defines the word "patent" as "a grant of right to exclude others from making, using or selling

one's invention and includes the right to license others to make, use or sell it." 9 (plagiat)

Pursuant to paragraph 2 of Article 7 of the Law on Patent, legal protection is granted to a new (novel), inventive step and being of capable industrial application (sometimes this term is referred usefulness) invention.1 Article 3 of the Law on Selection Achievements defines the conditions of patentability of selection achievements differently. (hereinafter law) Law accepts selection achievements as invention. According to Article 2 of the Law, the legislation of the Republic of Azerbaijan on selection achievements consists of this Law and other normative legal acts adopted in accordance with it. [2] One of the relevant normative legal acts is the Law on seed-growing. There is no direct reference to the Patent Law. In this case, it can be said that the conditions of patentability of an invention defined by the Law "On Patents" do not apply to selection achievements.

Selection achievements applied for a patent must meet the following conditions: [2]

1) Novelty: One year for field crops in the territory of the Republic of Azerbaijan, grape varieties, medicinal and ornamental plants, fruit and forest trees, four years for animal species, four years and six years in the territory of foreign countries, respectively, before the date of application. If not sold or put into use, the selection achievement is considered new.

2) Difference: The selection achievement must be clearly distinguished from other known selection achievements prior to the date of application. The exact selection achievement must be clearly described in the official catalog, database or publication. A patented selection achievement shall be deemed to be known from the date on which the patent application is filed. The distinguishing features of the characteristics of selection achievements should allow for comparison and accurate description.

3) Similarity: The traits of selection achievements should be genotypically and phenotypically similar, except for some differences that may arise due to reproductive characteristics.

4) Stability: Selection achievements should be in accordance with their description after repeated breeding or at the end of the breeding phase. Selection achievements must not disturb the ecological bal-

ance and meet the established requirements for environmental protection. [2]

In our approach, the applicable (useful) condition in the industry established by the Law on Patents is an additional condition for selection achievements. Thus, selection achievements should not disturb the ecological balance and meet the established requirements for environmental protection. We can conclude that the condition of "utility" in the Law on Patents is a basic condition for selection achievements. Although not essentially set out in law as a basic condition, the use of a compound verb allows us to say that in any case these conditions must complement each other.

International agreements regulate the patent protection of plants in different ways. It should also be noted that while approaches to the protection of plants with intellectual property rights occupy a central position in European Patent Office, the model of a more conservative approach in Asian countries attracts attention.¹⁴ According to Article 27 (3) b of the TRIPS Agreement, Member States have the right to exclude plants, and especially plants obtained as a result of biological processes, from the objects of patent law. [5]

Article 53 of European Patent Convention states explicitly exceptions to patentability. Plant varieties, essentially biological processes for the production of plants shall not be granted for patent protection. Nonetheless European Union (EU) Directive for the legal protection of biotechnological inventions (Biotech Directive) prescribes that biotechnological inventions are eligible for patent subject matter. This rule is true for plants. [4]

The International Convention for the Protection of New Varieties of Plants (UPOV) (the version of 1978th year) has made patent eligibility for plants out. These terms are be new, distinctiveness, homogenous or uniform, and stable. [6]

↘ “New” if plant has been sold on the market for more than a specified

period of years prior to the date of application for protection.

↘ “Distinct” as “clearly distinguishable by one or more important characteristics from any other variety whose existence is a matter of common knowledge at the time when protection is applied for.”

✎ Homogeneity refers to “the particular features of the plant’s sexual reproduction or vegetative propagation,” and the UPOV Guidelines state that, to qualify as homogeneous, a variation displayed by a plant variety must be “as limited as necessary to permit accurate description and assessment of distinctness and to ensure stability.”

✎ Stability requirement “is a temporal one, requiring the breeder to show that the essential characteristics of its variety are homogeneous or uniform over time, even after repeated reproduction or propagation. [6]

Article 53 of European Patent Convention states exceptions to patentability. European patents shall not be granted in respect of:

(b) plant or animal varieties or essentially biological processes for the production of plants or animals; this provision shall not apply to microbiological processes or the products⁴ thereof” What has saying plant varieties been envisaged? It is not articulated legal interpretation of this term. However 52 bis 1 article declares that) European patents shall be granted for any inventions, in all fields of technology, provided that they are new, involve an inventive step and are susceptible of industrial application. Article 57 indicates that, an invention shall be considered as susceptible of industrial application if it can be made or used in any kind of industry, including agriculture. [4]

We consider that “state of art” requirement is the most valuable granting patent. Nonetheless national legislation has not prescribed “state of art” term to plant patents. “State of art” requires that the invention must not be part of previous invention. Novelty envisages unrepeatedness. For instance vacume cleaner has been invented in the XX century. Afterwards some parts of it was developed, even was invented vacume cleaner which works with help of water. If we apply the same condition to plants will be clear that plants are known to everybody. Consisting naturally differentiates plants from other inventions. Adjusting plants to modern challenges is not best option. For that reason in the legislation has not been identified out novelty as being the criteria the part of common knowledge another word “state of art” (In the literature “prior art” is frequently used term in place of “state of art”). In this context there is ineligibility for novelty requirement.

The legislation of the Republic of Azerbaijan does not reflect to which plants the patent legal protection of plants applies. Does this protection apply only to processed parts of existing plants, or to plant varieties obtained as a result of a biological process? Because the law does not provide a legal definition of "selection work". We consider patents are granted for plant parts not plant. "Selection work" notion complies such kind of activity which is not resulted modification of genetic recourses, because the relevant legislation act prohibits GMO (genetic modification organisms). This would like to count a successful step. The most of postsoviet states preferred the similar regulation: plants are not the object of patent law. It is feasible to conclude that selection process intends the dissemination of plants varieties.

In the intellectual property law literature it is differentiated two types of appropriate patents: plant patent and plant-related patent. Plant patent describes wholly plant not parts of it, but plant-related patents is conferred particular aspect of plant, such as a plant gene. [8] Pursuant to the law on "Selection achievements" of Republic of Azerbaijan patents comply plant-related patent. Because according to legal interpretation of selection achievement plant material and its crosses, lines, hybrids and clones are deemed selection achievement. [2]

Another problematic issue is connected with disclosure requirement. General rule is that till disclosure the invention it must not be printed, shared, saled, manufactured or in another way must not be open for society. Just the novelty is expressed non-disclosure processing. That to say being an inventor the invention only should be known to you, otherwise it would be impossible granting patent.

Although the idea of privatizing plants and their parts, which are the common wealth of mankind in general, has been on the agenda since the middle of the last century, there are many who oppose this trend. For many years, the "No seeds on patents" movement in Europe has been fighting against the patenting of plant seeds. 11 According to the model of free competition brought about by neoliberal approaches, the capitalist economic formation led to the recognition of exclusive rights over plants. 13 However, we must not forget that no matter how much we try to personalize the common wealth of mankind, it will lead to a number of legal problems in the regulation of other human rights. Because plants play an important

role in the food chain, in some countries people make up the daily diet. In this regard, the legal protection of plants between developed and developing countries should be regulated by different norms. 8On the positive side, the patent legal protection of plants leads to the creation of new plant varieties, an increase in agricultural production, as a result of which the patent owner is given exclusive monopoly rights. On the downside, this type of monopoly right affects people's access to food, and the unauthorized use of patented products by farmers is a violation of the law.

Turkish law according to this field to protect the rights of breeders of new plant varieties related law patent holder is who breeds, finds or develops a new plant variety. As seen there is no need to invent new plant variety. Differed from Turkish law relevant legislative act of Republic of Azerbaijan author is natural person or groups of natural persons who creates a new plant variety.

In the U.S. there are 3 types of intellectual property protection that breeders can obtain for new plant varieties:18

- Plant Variety Protection – seeds, tubers, and asexually reproduced plants (issued by PVPO)
- Plant Patents – asexually reproduced plants (issued by the Patent and Trademark Office (Patent and Trademark Office))
- Utility Patents – for genes, traits, methods, plant parts, or varieties (issued by the PTO)

This process started from the 1980th and we can consider the most necessary step was that USA Supreme Court gave a decision patent law also covers genetic resources. So that “Diamond vs Chakrabarty” case had made an important role in this changes.17Genetically modified organisms (in this dispute “bacterium”) were identified the subject of patent law. In fact this decision altered traditional approaches to patent, because until that time basically technological advances were being accepted patentable. With effect of this new tendency today USA Patent and Trademark Office grants patent novel DNA sequences, genes, plant parts, plant or animal varieties, and biotechnology processes.16

USA law approaches strictly issue for that reason a giant company such as Monsanto has a great preference against farmers which controls seed and plant market. In this way, specially developing countries remain depending on absolutely private sector.

Convention on Biological Diversity was concluded in the 1992nd year at the end of UN Conference on Environment and Development (UNCED). This convention states that biological diversity should be preserved at three levels. These are species, genes and ecosystems.¹¹ At ecosystems namely in the nature plant resources must be kept like being. At the same time convention targets to promote the conservation and utilization of plant resources. For that reason plant variety is deemed urgent not only local but also global level. Both developing and developed countries obtain financial benefit from agriculture sector, but most of the developing and poor countries' economy has been based on totally agriculture, much more cultivation of plants. In this regard to developing and poor countries different legal rules has to be carried out. [10]

UNCED provides two kinds of protection: "ex-situ" and "in-situ" regime. The first one entails that preservation of genetic resources will be carried out with help of farmers and their specific growing methods. The second regime emphasizes the conservation and utilization of plant genetic resources in situ as a component of programs to promote sustainable agriculture. "Ex-situ" and "in-situ" regime has formed under with effect of emerging new tendency which is Green Revolution. Unfortunately Green Revolution merely stays ideology, but some countries have accepted this approach and apply to plant varieties. [13]

Plants are a specific field of intellectual property law in which society's interest and inventor's interest are confronted sometimes these interests can be contrary to each other absolutely. To my mind plants as being natural resources of nature should be paid attention carefully to this field, granted new patents to plants must not limit the human rights. [12]

Conclusion

Patent is legal tool to defend inventions using without permission from inventor. Patent provides exclusive rights his author. As emphasized above, the main criteria of granting patents for plants is novelty, uniform, stability, distinctiveness. In respect to plants patents are the strictest because in this point patent law can be risk to human rights, specially the right to food. On the other hand,

absolute novelty in regard to plants does not appear. Plants exist in the nature for millions of years, mankind has utilized them freely and not being any property rights. This tendency has already invoked big differences between developed and developing countries. Monopoly on plant varieties is a great danger for various directions: farmer's rights, the right to health, altering plant genetic resources and so on. Plants are the main block of food chain. The changing plant gene pool calls into question people's right to healthy food.

References

Normative legal acts and international agreements:

1. The Republic of Azerbaijan Law on patent
2. The Republic of Azerbaijan Law on Selection achievements
3. The Republic of Azerbaijan Law Seed -growing
4. European Patent Convention
5. TRIPS agreement
6. THE INTERNATIONAL UNION FOR THE PROTECTION OF NEW VARIETIES OF PLANTS International Convention for the Protection of New Varieties of Plants* UPOV Convention (1961), as revised at Geneva (1972, 1978 and 1991) February 22, 2021

Books and articles

7. A Green Industry Guide to Plant Patents and Other Intellectual Property Rights PB 1882 Amy Fulcher, Extension Specialist and Associate Professor Lauren Fessler, Extension Assistant Tammy Stackhouse, former Extension Program Assistant Department of Plant Sciences-12 p
8. A Guide to Plant Patents for Pennsylvania's Growers Prepared by Christie M. Hayes and Gregory Riley Legal Research Assistants Penn State Dickinson Agricultural Law Resource and Reference Center (December 2002)-14
9. Black's Law Dictionary
10. Brickell, C., C. Alexander, J. David, W. Hettterscheid, A. Leslie, V. Malécot, and J. Xiaobai. 2009. International code of

nomenclature for cultivated plants. 8th ed.: International Society for Horticultural Science.

11. Eisenschenk, C. 2016. Intellectual property protection for plants. In: Beyl, C. A. and Trigiano, R. N. (eds.) Plant propagation concepts and laboratory exercises. 2nd ed. CRC Press.

12. Intellectual Property and Plants -chapter 5, p 69-90

13. Knauss, D. J., E. E. Veitenheimer, and M. Pomeranz. 2019. Protecting plant inventions. *Landslide* 11(6). American Bar Association.

14. PLANT PATENTS IN EUROPE Dr. Franz-Josef Zimmer and Dr. Markus Grammel July 16, 2015, p15

15. Popkin, G. 2018. Can a transgenic chestnut restore a forest icon? *Science* 361(6405):830-831.

16. The Differences between Plant Variety Protection and Patent Protection on Plants-<https://www.citizen.org/wp-content/uploads/differences-between-plant-variety-protection-and-patents-on-plants.pdf>

17. The Impact of Intellectual Property Rights in the Plant/Seed Industry Tirtha Dhar and Jeremy Foltz* Forthcoming in J. Kesan ed. *Seeds of Change*. Oxon UK: CABI Press, 2005. p 21

18. USDA. 2016. Plant variety protection factsheet. Available: <https://www.ams.usda.gov/sites/default/files/media/Plant%20Variety%20Protection%20factsheet.pdf>

Karimova Turkan
Baku State University
“Intellectual Property law”,
II course, master degree

S U M M A R Y

According to Article 1 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Patents", an invention is a technical solution relating to a product or method in any field. In recent years, patent law has been used as a legal means of acquiring exclusive rights over plants and their parts. Nevertheless, plant being objects of patent law remains controversy issue in international and national law. The protection of plants as inventions is possible on the basis of additional conditions

under the "sui generis" system, in contrast to the objects of traditional patent law. The article examines the possible conditions of patent legal protection of plants, studied the legislation and judicial practice of foreign countries in this area, as well as determined the scope of application of the UPOV Convention.

*Kərimova Türkan
Bakı Dövlət Universiteti
Hüquq fakültəsinin Əqli mülkiyyət hüququ kafedrasının
magistranı*

X Ü L A S Ə

“Patent haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən ixtira – istənilən sahədə məhsula və ya üsula aid olan texniki həllərdir. Son illər bitkilər və onun hissələri üzərində müstəsna hüquqlara sahib olmanın leqal vasitəsi olaraq patent hüququndan istifadə olunur. Buna rəğmən bitkilərin patent hüququnun obyektinə sırasına daxil edilib-edilməməsi beynəlxalq və milli hüquqi müstəvidə mübahisə mövzusu olaraq qalır. Bitkilərin ixtira kimi qorunması ənənəvi patent hüququnun obyektlərindən fərqli olaraq “sui-generis” sistem üzrə əlavə şərtlər əsasında mümkündür. Məqalədə bitkilərin patent hüquqi mühafizəsinin mümkünlük şərtləri araşdırılmış, xarici ölkələrin qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsindən, eləcə də UPOV konvensiyasının tətbiqi dairəsi müəyyən edilmişdir.

*Каримова Тюркан
Бакинский Государственный Университет,
магистрант юридического факультета*

Р Е З Ю М Е

Согласно статье 1 Закона Азербайджанской Республики «О патентах» изобретение – это техническое решение, относящееся к продукту или методу в любой области. В последние годы патентное право использовалось как законное средство приобретения исключительных прав на растения и их части. Тем не

менее, тот факт, что растения являются предметом патентного права, остается спорным в международном и национальном законодательстве. Охрана растений как изобретений возможна на основе дополнительных условий в рамках системы «*sui-generis*», в отличие от объектов традиционного патентного права. В статье исследуются возможные условия патентно-правовой охраны растений, изучено законодательство и судебная практика зарубежных стран в этой области, а также определены сферы применения Конвенции УПОВ.

Redaktorlar:

Tələt Binnətzadə
Fidan Pirverdiyeva
Fidan Mövsümova
Nigar Yusubova
Cəmilə Məmmədova
Günəl Kərimova-Səmədova

Çapa imzalanmışdır 23.11.2021. Kağız formatı 70x108 1/16.
Fiziki çap vərəqi 21,8.